י. ל. פרץ

די ווערק פון יצחק לייבוש פרץ. צוזאַמענ-
געשטעלט אונטער דער רעדאַקציאָן פון
דוד פינסקי

דרייצעהנטער באַנד

ארויסגעגעבען פון פארלאג „אידיש", ניו-יאָרק.
תר"פ — 1920

י. ל. פרץ

אין מיין ווינקעלע
מיינע זכרונות

ארויסגעגעבען פון פארלאג „אידיש", ניו-יארק.

Copyright 1920 by

JEWISH BOOK AGENCY

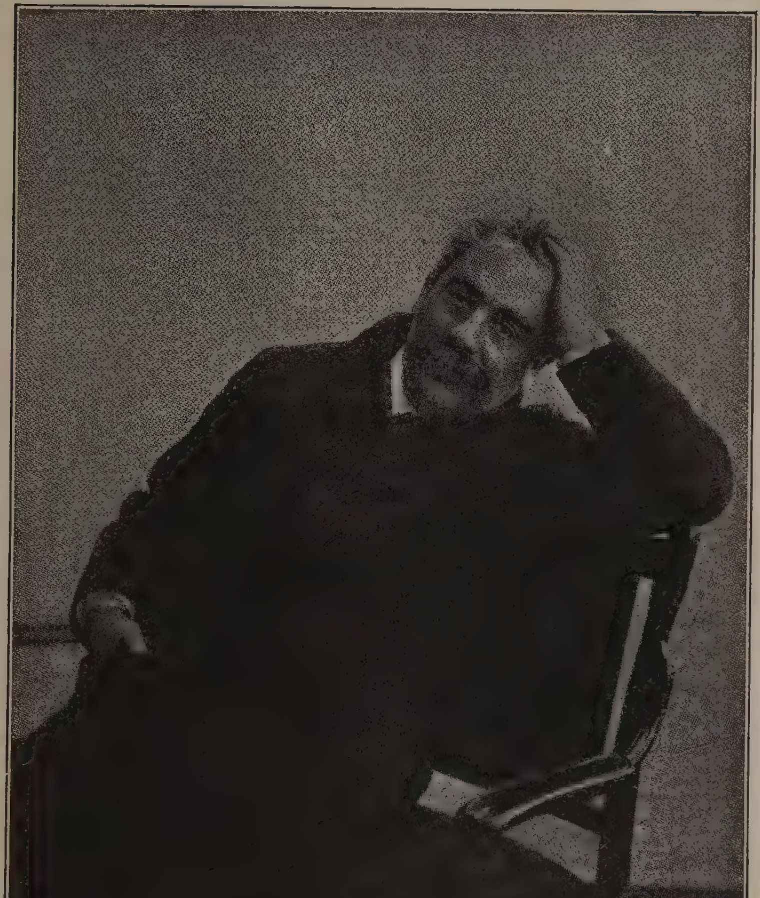

אין מײן װינקעלע

האָפנונג און שרעק.

...מיין הארץ איז מיט אייך.

מיין אויג ווערט נישט זאט פון אייער פלאמענדיגער פאהן;
מיין אויער ווערט נישט מיד, הערענדיג אייער מעכטיגען געזאנג.

מיין הארץ איז מיט אייך; ז א ט דארף זיין דער מענש, און ל י כ ט י ג דארף איהם זיין... און פ ר י י מוז ער זיין. און האבען איבער זיך צו שאפען, איבער זיך און זיין ארבייט.

און אז איהר בייסט די פויסט, וואס וויל אייך אייער פריי ווארט, אייער ברענענדיגען פראטעסט צוריק אריינזועצען אין דער קעהל, מען זאל עס נישט הערען — פרעהט מיך; בעט איך גאט, ער זאל אייך שארפען די ציין. און ווען איהר מארשירט אויפ׳ן אלטען סדום און ווילט עס איינרייסען, געהט מיין נשמה מיט מיט אייך; און די זיכערקייט, אז איהר מ ו ז ט זיגען, מאכט מיך פול און ווארעמט און בארוישט מיך, ווי אלטער וויין...

און דאך...

און דאך האב איך פחד פאר אייך.

איך שרעק מיך פאר באצוואונגענע, וואס זיגען, עס קענען פון זיי באצווינגער ווערען. און יעדער באצווינגער זינדיגט קעגען מענשליכען גייסט...

צי רעדט מען נישט צווישען אייך, אז די מענשהייט דארף מארשירען, ווי א ארמיי אין פראנט, און איהר וועט איהר פאר־שפילען דעם מארש אויפ׳ן וועג?

און דאך איז די מענשהייט קיין ארמיי נישט.

שטארקערע געהען פאראויס, הארציגערע פיהלען טיפער. שטאלצע וואקסען העכער — צי וועט איהר נישט אונטערהאקען די צעדער, זיי זאלען נישט איבערוואקסען דאס גראז?

צי וועט איהר נישט פארשפרייטען אייערע פליגעל איבער

דער מיטעלמעסיגקייט? צי וועט איהר נישט פארפאנצערען די גלייכגילטיגקייט און באשיצען נאר די גרויע, גלייך געשוירענע סטאדע?

איך פארכט מיך פאר אייך.

אלס זיגער קענט א י ה ר די ביוראקראטיע ווערען: אויסצוטיילען יעדען זיין ביסען, ווי פאר ארימע לייט אין הקדש; אפצומעסטען יערען זיין ארבייט, ווי לעקציעס אויף דער קאטאר־גע. און איהר וועט פארטיליגען דעם באשאפער פון נייע וועלטען — דעם פרייען מענשליכען ווילען, און פארשיטען דעם ריינסטען קוואל פון מענשליכען גליק — די מענשליכע איניציאטיווע, — די קראפט וואס שטעלט איינעם קעגען טויזענטער, קעגען פעלקער און געשלעכטער... און איהר וועט מעכאניזירען דאס לעבען און הייסען עס פארברענגען אין קאשארען.

און א י ה ר וועט זיין פארנומען מיט רעגלאמענטירען: מיט שרייבען, פארצייכענען און שאצען... מיט פארשרייבען: ווי הויך און ווי אפט עס מעג שלאגען א מענשליכער פולס, ווי ווייט עס מעג זעהען א מענשליך אויג, ווי פיעל עס קען פארנעמען זיין אויער, און וואס פאר א חלומות עס מעג האבען דאס פארבענקטע הארץ?

מיט הארציגער פרייד קוק איך, ווי איהר רייסט איין די מויערן פון אלטען סדום; מיין הארץ אבער ציטערט דערביי, איהר זאלט אויף זיינע חורבות קיין נייעם, קיין ערגערען נישט בויען — א קעלטערען, א פינסטערען!

עס וועלען קיין שטיבער אהן פענסטער נישט זיין; נאר אין נעבעל וועלען איינגעהילט זיין נשמות...

עס וועט קיין לערער מ א ג ע ן נישט זיין, נאר ז ע ל ע ן וועלען הונגערען... קיין וועה־געשריי וועט קיין אויער נישט פאר־נעמען, נאר דער אדלער — דער מענשליכער גייסט, וועט מיט אפגעשניטענע פליגעל שטעהן ביי דער קאריטא גלייך מיט דער קוה און מיט׳ן אקס...

און די נערעכטיגקייט, וואָס האָט אייך באַגלייט אויפ'ן דאָר־ניגען און בלוטיגען וועג צום זיג, וועט אייך פאַרלאָזען, און איהר וועט עס נישט מערקען: דערצו זענען זיגער און הערשער בלינד, און איהר וועט זיגער און הערשער זיין. און איהר וועט זינקען אין אומגערעכטיגקייט, און איהר וועט נישט פיהלען דעם זומפּ אונטער אייערע פיס... פעסט פיהלט זיך יעדער הערשער, כל זמן ער איז נישט געפאַלען...

און געפענגענישען וועט איהר בויען פאַר די, וואָס וועלען אויסשטרעקען די האַנט, צו ווייזען אייך דעם אָפּגרונט, צו וועל־כען איהר זינקט... און אויסרייסען פון די מיילער וועט איהר די צונגען, וואָס וועלען אייך וואָרענען פאַר די, וואָס וועלען נ אָ ך אייך קומען, אום אייך און אייער אומגערעכטיגקייט צו פאַרניכ־טען...

גרויזאַם וועט איהר פאַרטיידיגען די ג ל י י כ ב ע ר ע כ־ט י ג ו נ ג פון דער סטאַדע צום גראָז אונטער איהרע פיס און צום זאַלץ איבער איהר קאָפּ, און אייערע פיינט וועלען זיין: פריי־אינדיווידוען, איבער־מענשען, געניאַלע ערפינדער, פּראָפעטען, ער־לעזער, דיכטער און קינסטלער...

אַלץ, וואָס עס געשעהט, געשעהט אין רוים און צייט...

אויפ'ן פּלאַץ איז דאָס שוין געשעהענע, דאָס שטאַנדהאַפטע, פעסטע, און דעריבער: דאָס פאַרגליווערטע און געפרווירענע, דער ה י י נ ט, וואָס דאַרף און מוז אונטערגעהן...

די צייט איז פאַרענדערונג, זי בייט, אנטוויקעלט; זי איז דאָס אייביגע אויפשפּראָצען, אויפבליהען, — דער אייביגער מאָרגען...

און אַז פון אייער „מאָרגען", צו וועלכען איהר שטרעבט, וועט ווערען „היינט", וועט א י ה ר זיין די פאַרטיידיגער פון „נעכ־טיגען־טאָג", פון אָפּגעשטאָרבענעם, פון טויטען... וועט א י ה ר טרעטען די שפּראָצען פון מאָרגענדיגען טאָג און פאַרטיליגען זיינע בליטען און גיסען שטראָמען קאַלט וואַסער אויף די גייסטער־קעפּ פון נביאות, חלומות און נייע האָפנונגען...

שטאַרבעז וויל נישט דער היינטיגער טאָג, בלוטיג געהט אונ־
טער יעדע זון...

איך וויל, איך האָף צו אייער זיג, נאָר איך שרעק מיך און
ציטער פאַר אייער זיג.

איהר זייט מיין האָפנונג, איהר זייט מיין שרעק.

.1906

א ברית.

...און אזוי, מיין ליעבער, זעהסט דו נאָר רויזען, נאָר רויזען! זעהען זעהסט דו רויזען, הערען הערסט דו דעם געשפּרעך פון גראָזען, און דעם געזאַנג פון דער נאַכטיגאַל... און דו ביסט פאַרגיפטעט געוואָרען, ווי דו דריקסט זיך אויס, פון רויזען־דופט, און דיין נשמה איז נאָר א לייכט וואָלקענדעל פון רויזען־דופט...

און איך שטעל מיר פאָר, דו געהסט אין גאַס, דער גערטנער געהט פאַרביי און גיט דיר א שטויס אין זייט, ווערסט דו נישט צאָרנען אויף איהם — אדרבא, דו ווערסט זיך פרעהען: א רויזען־בלוט האט דיך באריהרט!

און א בלינדער אָדער א הינקעדינגער, אָדער אַן אנדער מין קאַליקע שטעהט צוגעשפּאַרט צו דער וואַנט, שטרעקט אויס צו דיר די האַנט און בעט א פּאָר גראָשען אויף ברויט, די נשמה צו דער־האַלטען...

און דיין טייסטער איז פול, אָבער דו גיסט נישט!

ווייל קיין פּלאָגען זעהסט דו נישט, דו זעהסט נאָר רויזען, די שטים פון געבעט הערסט דו נישט — דו הערסט נאָר די שטים פון נאַכטיגאַל — — —

די זון לאָזט זיך אראָפּ אויפ'ן הימעל, לעדיגע, מידע שאָטענס וואַגלען זיך אום אין די גאַסען...

די נאַקעטע קינדער פון עלענד שטרעקען אויס די האַנט נאָך א זעקסערעל — נאַכט־געלט צו באַצאָהלען.

און די טעכטער פון עלענד צינדען אָן אין דער פינסטער זייערע מאַטע אויגען מיט דעם נשמה־פּלאַם, וואס איז נאָך נישט אויס־געפאַרקויפט געוואָרען — — —

און די דומפּיגע פוילעניש, צומישט מיט דעם גאַסיגען שמוץ. הויבט זיך צום הימעל — און ביי דיר אין מוח וויגען זיך גרינגע שאָ־טענס, און אין הארצען ביי דיר רוישט אַ זילבערען קוועלכעל, און דיין נשמה איז פול רויזען, לויטער רויזען...

און אַז דו געהסט אריין אין שעכט־הויז פון לעבען, הערסט דו ניִשט דעם כאָרכלען פון געקוילעטען קעלבעל, און די ברכה פון שוחט דערגרייכט נישט צו דיין אויער, און דעם לעצטען אָטעם פון דער גסיסה הערסט דו נישט, און דער געדויך פון דעם פּאַר־גאַסענעם בלוט באַריהרט נישט דיינע נאָזלעכער... נישט קיין קוי־לער, נישט קיין געקוילעטע, קיין געטויטע — דו האָסט שענערע פּאַרלאַנגען: נאַכטיגאַל, געזאַנגען און רויזען...

און אַז דו געהסט אריין אין הקדש — אויב דו ביסט אַ דאָק־טאָר אָדער דו האָסט דאָרט אַ באַקאַנטען חולה, און דו קומסט איהם געוואר ווערען — זעהסט דו נישט די וועהטאַגען, הערסט דו נישט די קרעכצען, דיין מוח בלייבט רוהיג, דיינע אויגען ווערען נישט פאַרוואונדערט, דיין הארץ גיט אפילו נישט קיין ציטער — דו זעהסט נאָר רויזען, הערסט דעם געשפּרעך פון די בלעטער אין די שפּיצען פון די בוימער... טייבעלעך וואַרקען... נאַכטיגאַלס טרע־לען...

און אין טורמע — — — —
אבער אַהין וועסט דו קיינמאָל נישט קומען!
רויזען זינגדיגען נישט... דאָס ליעבע־זינגען פון נאַכטיגאַל איז נישט קיין זינד.
און דו זעהסט דעם ליכטיגען טאָג, אבער נישט זיין שטורעם...

אויף דעם שטילען גערויש פון די בלעטער האָסט דו זיך דער־צויגען.

דו ביסט דער ערשטער מענש אין גן־עדן געוועזען...

א קליין הייזעלע אין גן־עדן (זיינע בוימער האסט דו נישט געזעהן), די פענסטערלעך זענען אפען — — פאר אלע פארבען פון געזאנג און שטערען־ליכט!

שעהנהייט און ליעבע אין הייזעל. שעהנהייט און ליעבע אהן אויפהער... אהן קראנקהייט, אהן קריגערייען, אהן נשמה, אהן בענקעניש צו דער אומענדליכקייט, וואס רינגעלט ארום דעם גן־עדן...

פאטער, מוטער און קינד...

פאטער, מוטער און קינד, און נאכטיגאל, און שעהנהייט, און פארבען, און רויזען...

און דער גן־עדן ווייסט נישט פון קיין שטורעם... און בלומען קרענקען נישט, און קיין קריכענדע פאראומרייניגען זיי נישט, און קיין פליג בייסט זיי נישט, און זיי וועלקען נישט דעם קיילעכדיגען יאהר, און אז עס קומט זייער צייט, פאלט אויף זיי פלוצלונג אראפ א שניי פון הימעל... און דאס לעבען ראנגעלט זיך מיט׳ן טויט, און די רויזען וואקסען אהן דערנער, און די ווארצלען פלעכטען זיך טיף אין דער ערד, און קיין פארוואונדעטע נאכטיגאל פאלט קיינמאל פון קיין צווייג נישט אראפ...

אבער דעם קאמף פון די ווארצלען אונטער דער ערד באמערקסט דו נישט, און קיין רויז וועלקט נישט, און די ליעבע איז נישט קיין קראנקע, אלץ לעבט, אלץ איז שעהן, און אלץ לעבט אייביג!

און דו לעבסט, און אלע דיינע געליעבטע און ליעבענדע לעבען... און קיין איין ווייסער פלעק, קיין איין ווייסע מצבה האט נאך אויף דיר נישט געסוקט...

און דעם ים האסט דו געזעהן, אבער נישט זיין שטורעם... און קיין צובראכענע שיף אויפ׳ן ים האסט דו נישט געזעהן. גליקליך ביסט דו, אבער איך, איך בין דיר נישט מקנא...

.1908

קליינער פעליעטאָן.

1.

א נייער נצחון.

און דאָך — זי באַוועגט זיך!

וואָס עס דאַרף לעבען, וועמען עס איז באַשערט צו לעבען, דאָס אנטוויקעלט זיך, וואַקסט און צובליהט זיך איבער נאַכט!

יעדען פריה־מאָרגען שטעהט אויף אונזער אידיש מיט א נייעם נצחון.

איבער נאַכט ווערען די שורות פון איהרע שונאים שיטערער און די מחנה גוטע פריינט מעהרט און פרוכפערט זיך.

עס טרעפען זיך נאָך קליינע אומאנגענעהמליכקייטען: ביים עפענען און פאַרמאַכען די „בצלאל" אויסשטעלונג אין ווארשוי האָט מען קיין אידישע רעדע נישט געהאַלטען.

איז עס אבער געווען צופעליג.

צופעליג איז, ביים עפענען און פאַרמאַכען, קיין אידישער רעדנער נישט געוועזען, און איינצולאַדען האָט מען פאַרגעסען.

און שכחה איז שייך.

בפרט ביי אזוי פיעל ארבייט און אזוי וועניג הענט.

שכחה אויך איז שייך אפילו ביי וועניגער ארבייט און מעהר הענט.

אָט האָט מענדעלעס יובילעאום־קאָמיטעט אין אדעס פאַרגעסען איינצולאַדען אידישע שריפטשטעלער פון תפוצות ישראל...

און אז מען האָט זיך אין דער לעצטער מינוט ג ע כ א פּ ט, האָט מען ערשט, פאַר גרויס כ א פּ ע נ י ש און א י י ל ע נ י ש, פ א ר ג ע ס ע ן צוזוקלעפּען מאַרקעס, און די שריפטשטעלער פון תפוצות ישראל זענען געבליבען אין דער היים...

קיין בייז!

ביי מענדעלעס דריטען יובילעאום, ביי די קינפטיגע אויס־שטעלונגען פון „בצלאל" וועט מען אונז פ א ר ב ע ס ע ר ע ן, מיט גאָטס הילף פ א ר ג י ט י נ ע ן...

אָבער די באַציהונגען פון אָפיציעלען פּאָליטישען ציוניזם האָ־בען זיך פאַרבעסערט; אין גאַליציען, ווען דאָס לעבען האָט פאַר־לאַנגט א קלאָרען ענטפער, צי איז אידיש א שפּראַך — ראַדיקאַל געענדערט.

ביי דער פאָלקס־צעהלונג איז מען געגאַנגען האַנט אין האַנט מיט די „אידישיסטען"...

און ערשט נישט לאַנג, דא ק"ק וואַרשוי, אז דער בעל־הבית'י־שער, ציוניסטישער לייב־אָרגאַן האָט אימפּאָרטירט פון ריגא טאָ־וויאַוו'ס א נישט זעהר ריינעם אַרטיקעל געגען אידיש, — וואָס איז געשעהען? עס איז געגנג געוועזן, דער „פריינד" פון אידיש זאָל א ריהר טון מיט א ברעם פון א בייז אויג, עס זאָל זיך אויסווייזען, אז עס איז געווען צ ו פ ע ל י ג, אז עס איז געשעהען על פּי טעות...

דער רעדאַקטאָר איז אין דערהיים נישט געווען, געפיהרט דאָס רעדעל, האָט זיין שטעלפאַרטרעטער, דער פעליעטאָניסט פון „היינט", האָט ער פ א ר ז ע ה ן, און דער אַרטיקעל איז אַריין נישט אַרומגעוואַשען, נישט געריינינגט און נעפּוצט; מיט'ן גאַנצען שמוץ אַריין...

און אַצינד — א נייער נצחון!

און שוין נישט איבער ה י י מ י ש ע און א י י ג ע נ ע, נ א ר צ ו פ ע ל י ג פאַרבלאָנדזשעטע, — אַסימילאַטאָרען לאָ־זען גריסען!

אין „איזראַעליטא", אין לייב־אָרגאַן פון דער וואַרשעווער שווינדזיכטיגער אַסימילאַציע, פּראָפּאַגירט זיך גאַנץ ערנסט א אי־דישער אָרגאַן; דאָס זעלבע ווערט פּראָפּאַגאַנדירט אויף די אַסימי־לאַטאָרישע וואהל־פאַרזאַמלונגען!

מען מוז רעדען צום פאלק — אידיש!

און נישט ווי אמאל, עליו השלום, צעדערבוים, ביים צוטרע־טען צום אידישען „קול מבשר“ האט געוואלט: „מנצח זיין אידיש מיט אידיש“ —

דאס וואלט היינט שוין צופיעל העזה געווען. היינט איז מען געגען אידיש באשיידענער: דער אפעטיט איז קלענער און די ציין שוואכער.

מען וויל נאר ארויסנעמען דאס געוועהר פון די ליטווישע הענט, מען וויל דערפון אראפציהען די פ ר ע מ ד ק י י ט, מען וויל עס גאר כ ש ר׳ ן, און — באנוצען צו דער ארבייט!

אין אונזערע הענט וועט עס זיין היימישער, פוילישער...

מען קאן דאך נישט פארלירען די גאנצע „פינסטערע מאסע“. מען מוז דאך איהר טראגען ל י כ ט און „אביוואטעלסקאשטש“ און באקומען ברויט און כבוד...

מען קאן דאך בלייבען, ווי א פאסטוך אהן א פייפערל, און וואס ערגער איז, — אהן שאף! אין וועמענס נאמען וועט מען רעדען דארט, ביי י ע נ ע ?!

ווי אזוי מיר וועלען אננעמען די אפטריניגע, — פון דעם אן אנדערש מאל, דערווייל ווערט באצייכענט א נצחון.

2.

צייטען בייטען זיך.

חענגען צוויי קיילעכלעך, אנגעלאדענע מיט אנטקעגענגעזעצ־טער עלעקטריציטעט, איינס נישט ווייט פון צווייטען. אויף צוויי באזונדערע פעדים אין דער פרייער לופט, — טוען זיי נישט מעהר, נאר ציהען זיך צו און שטויסען זיך אפ.

א מאמענט נאך א מאמענט.

א מאמענט לויפט מען זיך אקעגען מיט ליעבשאפט — אחדות זאל זיין, באהעפטען וויל מען זיך; און א מאמענט פון אפשפרייזגען איינס פון צווייטען מיט עקעל און האס; און איינער נעמט פון צווייטען דעם ווייטסטען וועג.

דאס זעלבע צווישען פעלקער.

אלץ האט זיין צייט, זאגט שלמה.

צייטען פון צוציהען, אקעגען לויפען, און צייטען פון אפ־שפרינגען און אפשטויסען בייטען זיך. דאס זענען היסטארישע מאמענטען; טעזע און אנטיטעזע.

אין מאמענט פון צוציהען וואקסט דאס מ ע נ ש ל י כ ע, דאס הארציגע געפיהל פאר אלץ, וואס איז מענשליך. שפינען זיך פון הארציג־גאלדינע פעדים די אלגעמיין־מענשליכע אידעאלען, און וועבען זיך די אלגעמיין־מענשליכע אינטערעסען...

אין מאמענט פון אפשטויסען ציהט זיך יעדעס פאלק צוריק צו זיך אליין. וויל עס האבען התבודדות, חשבון הנפש, אריינקלע־רען אין זיין אייגענער נשמה, שעפען אוצרות פון אונטער די באַ־וואוסטזיניגע שוועל, נעמט זיך יעדעס פאלק צו זיין ה י י מ י־ ש ע ר ארבייט, אנטוויקעלט עס זיין אייגענארט; שפינט און וועבט זיך דאס אינטימע היימיש־נשמה'דיגע, דאס פאלקסטימליכע, דאס אינדיווידועל־נאציאנאלע.

און דער סינטעז?

ד י ק י נ פ ט י ג ע מ ע נ ש ה י י ט, ו ו א ס ו ו ע ט ב א ש ט ע ה ן פ ו ן א י י נ צ ע ל נ ע פ ר י י ע, ז ע ל ב ס ט־ ש ט ע נ ד י ג ע און אייגענארטיגע פעלקער.

ווייט איז די צוקונפט; לאנג נאך וועט דויערען דער היסטא־רישער פראצעס פון צוציהען און אפשטויסען, — די מאמענטען בייטען זיך, וואס אמאל ראשער, אבער דאך ג ע נ ו ג ל א נ ג האלטען זיי זיך, און דאס מענשליכע לעבען איז אזוי ק ו ר ץ...

לעבט א מענש א קורץ לעבען מיט א קורצען זכרון אין א מאַ־מענט, האלט ער איהם פאר א י י ב י ג; ענדיגט ער זיך ביי זיין לעבען נאך, און ער אליין איז נישט פעהיג זיך צו ענדערען,— שוין צוגעוועהנט, שוין פארשטיינערט — וויל ער דעם מאמענט אויסציהען אויף ווייטער מיט געוואלט! און קאן ער נישט, — די מענשליכע הענט זענען צו קורץ, צו שוואך, — זעצט ער זיך אוועק, מאכט די אויגען צו און וויל ווענינסטענס נישט זעהן, וואס עס ענדערט זיך אהן איהם און געגען זיין ווילען, זיצט ער מיט פארלענטע הענט און חלום'ט זיך ווייטער זיין דור, זיין טעזע...

דאָס איז אייער דיאַגנאָזע, אַסימילאַטאָרען...

און ציגנד, זאָגט מען, האָט איהר זיך אויפגעכאַפּט, די אויגען געעפענט און איהר ווילט אַרבייט...

דאָס איז אונזער נצחון.

מיר האָבען באַלד דערפיהלט, אַז דער צווישען־פעלקער־פריה־לינג איז פאַרביי, אַז דער ווינטער קומט, בייזע ווינטען זאָגען איהם אָן, און מיר זענען צוריק אַהיים.

דער ווינטער גערט, ווינטען זאָגען איהם אָן — אַרבייט פולע הענט. מען מוז די ווענט פאַרקלעפּען, דעם דאַך באַשלאָגען, די פענסטער באַוואָרענען, אַנגרייטען פאַרהייצונג, באַלייכטונג און — ברויט... און מיר האָבען זיך באַלד צו דער היימישער ווערקשטעל געזעצט...

איהר זענט אין פרעמדע הייזער, אין פרעמדע זאַלען גע־בליבען, פאַר פרעמדע פּיס זיך געשלענדערט... דאָרט איז אַזוי ליכ־טיג, אַזוי רייך, און די היים איז אַזוי אָרעם, אַזוי טונקעל...

האָט איהר אַ פרעמד לעבען געלעבט, פרעמדע אַרבייט גע־טאָן, האָט מען אייך געגעבען אָנצוהערען, אַז מען דאַרף אייך נישט, אַז דאָרט פעהלען קיין הענט נישט. האָט איהר זיך צוואַוואַר־פען, זאָל זיין וואָס ווענינגער אויף איין אָרט, אפשר וועט מען אייך איבערלאָזען...

האָבען זיך צוויי פון אייך אויף איין אָרט געטראָפען, איז איי־נער פון צווייטען אָפּגעשפּרונגען — נישט צוויי מיט אַמאָל, צו־פיעל און צו גרויס אין די אויגען. איז עמיץ פון אייך צופעליג קע־גען אַ שפּיגעל געגאַנגען, זיך אַליין דערזעהן, איז ער אָפּגעשפּרונ־גען. ער האָט זיין מאַסקע נישט דערקענט; געמיינט אַ צווייטער געהט...

און זענען די איינצעלנע אויך איבעריג געוואָרען, האָט פאַר איינצעלנע אויך פאַרפעהלט מעסער און גאָפּעל ביים פרעמדען טיש, און קיין הוסטען האָט נישט געהאָלפען — האָט מען זיך אָפּגע־רוקט אָן אַ זייט, געזעצט אין אַ פאַרשאָטענט ווינקעלע, די אויגען פאַרמאַכט און גע׳חלום׳ט, און איינגעדרימעלט...

האָט איהר אייך אַצינד אויפגעכאַפּט!

אַרבייט ווילט איהר און צוריק ביי אונז! ווי געזאָגט, דאָס איז אונזער נצחון. מיר וועלען אבער קיין פּוס, אַלס זיגער, אויף

אייער האלז נישט שטעלען, מיר וועלען פאר אייך אונזער טיר נישט פארמאכען; ביי אונזער ווערקשטעל וועט קיין ארט צו אר־בייטען פאר אייך נישט פעהלען, — מיר וועלען אייך אויפנעמען, צולאזען, נאר קוקען אייך אויף די הענט...

איהר זאלט נישט איינשפאנען און נישט זייהען קיין כלאים, נישט שפינען און וועבען קיין שעטנז, איהר זאלט נישט אריינפיהרען קיין נישט כשר'ען קאנטראבאנד...

עס איז ביי אונז חשבון הנפש, עבודת הקודש און כשר מוז זי זיין און ריין...

צייטען בייטען זיך... אמאל איז מיט יעדען גר געווען ששון ושמחה, עס האט אונז אנגעפילט מיט שטאלץ; זעהט, ווער עס איז צוריקגעקומען! מיר זענען שוין היינט נישט אזוי ארעם! ווילט איהר ביי אונז נעמען: ווארעמקייט, היימישקייט? אונזער איינענס — וויפיעל איהר ווילט...

ווילט איהר אונז געבען, מוזען מיר וויסען וואס. נאלד אדער פרעפעראנס־רענדלער?!

צייטען בייטען זיך!

3.

עצות צו די צוריקקומענדע גרים.

און איז עס נישט א פרוביר־באלאן געווען, און איהר ווילט ווירקליך צוריקקומען, ווילען מיר אייך עטליכע עצות געבען.

איהר דארפט אייך נישט באליידיגען:

איהר האט אונז אזוי לאנג עצות געגעבען, אזוי לאנג שטראף־רייד גערעדט, אזוי לאנג פון דער הויך אראפ גע־לערענט.

אין נאמען פון אייראפא, — איהר זענט מיט אלע איהרע בע־דער באקאנט! — אין נאמען פון „פארטשריט", וואס איהר האט מאנאפאליזירט, — אין נאמען פון בירגערליכקייט, וואס איהר האט

אייך פאר איהר איינציגען הערצלך געמאכט, — האָט איהר גע־פּרעדיגט; און אין נאָמען פון „מענשליכקייט" — זי איז דאָך פון צונג נישט אראָפּ.

לאָזט אונז פאר דאָס איינמאָל א י י ד אַן עצה געבען, און אין נאָמען פון איינפאכער לאָגיק!

קומט איהר ווירקליך צוריק, ווייל, ווי מיר ווילען גלויבען, עס האָט זיך אויפגעוועקט אין אייך א שטיקעל בענקשאַפט, עס איז געקומען צום וואָרט דאָס געפיהל פון פליכטען געגען א פאָלק, פון וועלכען מען שטאַמט, און איהר ווילט ווירקליך צוריק אָנקניפּען די פעדים, וואָס איהר האָט איבערגעריסען מיט אייערע אייגענע קרובים, שוועסטער און ברידער, און אפשר נאָך טאַטע־מאַמע — טוּט איהר עס ווירקליך בשלמות, טאָ טוט עס אויך ע ה ר ל י ך.

צו אַלעם ערשטען זאָלט איהר אייך אָפּגעוועהנען פון רכילות, פון לשון־הרע, פון פאַלש באַשולדיגען אייערע געגנער...

אַט אין אייער „מאַניפעסט". מיט וועלכען איהר זייט מודיע, אַז איהר ווילט זיך נעמען צו אידיש, שרייבט איהר: און מיר וועלען זיך באַנוצען דערמיט ע ה ר ל י ך, אָהן הינטער־פיסלעך, אָהן אינטריגעס, אָהן פּאַרטיי־אינטערעסען, ווי די ליטוואַקעס טוען...

און „ליטוואַקעס" זענען די אַלע, וואָס האָבען נישט געהאַט דאָס גליק געבוירען צו ווערען אויף'ן הייליגען „גרזשיבאָוו", די גאַנצע נאַלעווקעס, דזשיקאַ און די גאַנצע סביבה, און די פּראָווינץ־לייט, און די אַלע, וואָס קענען נאָך עברי, און די אַלע, וואָס שעמען זיך נישט מיט'ן ביסעל עברי...

דאָס זעלבע איז געזאָגט געוואָרען אויף פאַרזאַמלונגען...

און ווי וואָלט געווען, ווען מיר וואַרפען אייך די שמוציגע באַ־שולדיגונג צוריק אין פּנים אריין?

ווען מיר זאָגען:

איהר מיינט עס נישט עהרליך מיט'ן אידיש, איהר געהט מיט הינטער־פיסלעך, איהר האָט אין זין פּאַרטיי־אינטריגעס, איהר מיינט נישט די הגדה, נאָר די קניידלעך — דעם כבוד מיט'ן ברויט פון דער מאַסע!

אַז אייער נאָז האָט בראָטען דערשפּירט!

אַט הויבט די מאַסע אויף דעם קאָפּ, אַט דעמאָקראַטיזירט זיך אַליץ. אַט וועט זי באַקומען נישט היינט, איז מאָרגען, איז איבער־

מארגען — וואהל־רעכט אין שטאדט־דומע אריין... קוריעס וועלען זיין, און געשעפטען וועלען זיין ביי דער דומע, לא ימלט, עס זאל נישט זיין. איז אייך א שאד געווארען, ווילט איהר דעם עולם צו זיך צוריקציהען...

און אייערע יונגע אדוואקאטען, און אייערע יונגע דאקטוירים, וואס האבען פלוצלונג צוריק א שטיקעל ליעבשאפט צום פראסטען עולם באקומען, זענען אויך נישט עהרליך... מען האט פון עולם פרנסה! נאלעווקער ווערסעלער, האלב־רובל׳דינע וויזיטען... גויים קומען נישט... פאלט אן א שרעק: וואס וועט זיין ווייטער? טאמער שאקעלט זיך דער גאנצער עולם פון אונז אפ? ווער וועט אונז שפייזען, שוכען און קליידען...

ד א ס האט איהר געמיינט, ז י ך האט איהר אין זין?

וואלט עס נישט געווען, אלס אייער באשולדיגונג, ווארשיינליכער, באגרינדעטער? דאכט זיך, אז די פאקטען רעדען דערפאר!

און פונדעסטוועגען האבען מיר עס נישט געטראכט, נישט געוואלט טראכטען, מיר ווילען אייך אויסשטרעקען די האנט, אויפנעמען —

הערט וועניגסטענס אויף פאלש צו ב א ש ו ל ד י ג ע ן, הערט אויף באוואוסטזיניג־פאלש חושד צו זיין. — —

4.

פאר צוריקגעקומענע גרים — א צווייטע עצה.

און די צווייטע עצה איז: ש ו ו י י ג ע ן!

כל־זמן איהר זענט נישט צוריקגעקומען, זיך נישט צוגעהערט, נישט צוגעקוקט, נישט שטודירט, וואס אין דערהיים טוט זיך, וואס אין דער צייט פון אייער אפוועזענהייט איז ביי אונז ב א ש א פ ע ן געווארען — איז יעדעס ווארט א זינד. און קומט איהר נאך פאר דער פ ו י ל י ש ע ר עפענטליכקייט און רעדט פון אונזער פ ו י ל ע ן ־ ה א ס, פון אונזער א פ ג ע ר י ס ע נ־

קיום דערהויפט, פון אונזער פאנאטיזם, אפּסקורא־נטיזם — איז עס א פאלשע מסירה!

איך וויל אייך נישט באליידיגען, שלום מאכען וויל איך מיט אייך; נאר דעם אמת פארלייקענען קאן איך נישט, טאר איך נישט!

פון וואנען ווייסט איהר, וואס ביי אונז טוט זיך?

איהר האט שוין אזוי לאנג צום אויער קיין אידיש ווארט נישט באקומען, קיין תמנות אות פון קיין אידיש ווארט אין אויג נישט געזעהן — פון וואנען ווייסט איהר, וואס אין אונזער ווערקשטעל טוט זיך, וואס עס שפינט זיך אויף אונזער ראד?!

ועט א פראנצויז רעדען איבער פראנצויזישע אידעען און אי־דעאלען אויפ'ן גרונט פון דער דייטשער ליטעראטור?

— א־בא! אראפּ! וואלטען די פראנצויזען גערופען. אפשר געטראכט: א משוגע'נער...

און ווען די איינציגע קוועלע פאר דעם טייערען פראנצויז וואלטען געווען די סקאנדאל־בראשורען, פאסקווילען, פאמפלעטען און העץ־בלעטער, מיט וועלכע די פרייסישע רעגירונג האט, שפּא־רענדיג צום פראנצויזיש־דייטשען קריג אויפגעפּאכט ביי די דיי־טשען האס און אפשיי צום פראנצויז — דא וואלט שוין „א־בא!“ וועניג געווען.

„פארקויפטע נשמה, פאררעטער!“ וואלט עס געהייסען.

און וואלט זיך אין פויזען אונטערגעשטעלט א פאליאק צו האלטען א וואהל־רעדע אויפ'ן גרונט פון האקאטישער ליטעראטור און אסטמארקער פאראיין־בלעטער? און וואלט א רוטענער געקו־מען אויף א פארזאמלונג וועגען דער אוניווערזיטעט־פראגע, אין לעמבערג, למשל, און גע'דרש'ענט „פאקטען“ פון פוילישען „טשאס“ ארויס, נעפּרעדיגט די מיינונגען פון פּראפעסאר טווארדאווסקי?

און זאל א פינלענדער, נאך א לאנגער צייט פאליציי־דינסט אין פעטערבורג, קומען אהיים און, אריינמישענדיג זיך אין וואהל־קאמף, פאפולאריזירען מענשיקאוו'ס ארטיקלען אין „נאוואיע ווער־מיא“!

איך קען נישט קיין פינלענדיש, איך ווייס נישט, ווי אזוי עס וואלט ביי זיי געהייסען; ביי אונז הייסט עס: פאלשע מסירות, מעשה בוכנער, בראפמאנ'ס רכילות!

און איהר, די אונזעריגע, און אין א צייט פון צושיידען זיך יעדערער צו זיין אר־ביים, טראכט און רעדט וועגען אונז לויט פרעמדע קוועלען! זאגט נאך, וואס יענע רעדען!

און איהר ווייסט גאנץ גוט, אז נישט פוילען רעדט. אז דעם בעסטען עהרליכסטען טייל פון פוילען האט מען דאס מויל מיט דער פויסט פארמאכט, אז פריי רע־דען רעדט נאר דער פוילישער „ענדעק“ און דער אידישער אפטריניגער!

וועמען זאגט איהר נאך? וועמען האט איהר אייערע נשמות פארקויפט?

קומט, זעהט, הערט, לערנט, שטודירט, און ביז דאמאלט— שווייגט!

5.

פאר צוריקגעקומענע — א דריטע עצה.

איך האב דעם טיטעל געענדערט, צוליעב אז אנאנים, וואס איך האב אין מיין פאסט־קעסטעל באקומען.

איך זעץ איהם איבער ווארט ביי ווארט; דאס אריגינאל איז פויליש.

— „מיר זענען קיין „גרים“ נישט, — פראטעסטירט דער אנאנים. — מיר זענען און נאר אויף א צייט, פרעמד געווארענע.“

„א דאנק דער ערציהונג אויף א פרעמדער שפראך, אין א פרעמדער שול; א דאנק מאדערן געווארענע (געוועזענע?) אידעע־ און אידעאלען (פון פרעמדע ליטעראטורען) און שפעטער נאך — א דאנק פאליטישער (?) און סאציאלער באזונדער־שטעלונג (הערט: געלט קלינגט!!!) זענען מיר צו ווייט אוועקגעגאנגען, בשעת ווען די מאסע איז הינטערשטעליג געבליבען“. (פילייכט — אז אנדער וועג געגאנגען?

„צינד געגעהנען מיר זיך צוריק און ווילען פרעדיגען אונזערע אידעען, טיילען זיך מיט אונזער קולטור" („אונזער" איז אפילו יא דוקא. אבער א גוטסקייט איז עס !).

„גרים" אין גענזענפיסל'ער האט אויך נישט מעהר באטייט, ווי אוועקגעגאנגענע, נאר וועגען א ווארט לוינט זיך נישט צו שפא־רען ; איך לאז עס גערן ארוים...

גילט די דריטע עצה עבען די, וואס ווילען צוריק קומען פרע־דיגען זייערע אידעען, אריינברענגען זייער קולטור... מיר, ווי גע־זאגט, פארטייטשען : פרעדיגען פ ר ע מ ד ע אידעען, פלאנצען פ ר ע מ ד ע קולטורען... מיר זאגען : אלע וועגען פיהרען צום מ ע נ ש, נאר יעדעס פאלק האט זיין וועג, און איהר זאגט : טוישען דעם וועג ! חלופין מיט קולטור־ווערטען ! מיר ווילען אנט־וויקלען דאס ה י י מ י ש ע און א י י ג ע נ א ר ט י ג ע, איהר הייסט עס ארויסווארפען און נעמען פרעמד פייער צום מזבח...

דערווייל דרש'ענט איהר עס אויף פויליש, עפענטליך פאר דער אינטעליגענץ, — א גענעראל־פראבע, און אין א קורצער צייט ארום וועט איהר א גרויסען קרבן ברענגען, איהר וועט איבערווינדען אייער עקעל צו אידיש, און קומען דרש'ענען צום פאלק — איהר וועט איהם די אויגען עפענען, פארגלייכען אייגענס מיט פרעמדס און אנריידען צום טויש !

מיר וועלען אייך דאס מויל נישט פארמאכען. נאר אן עצה ווילען מיר אייך אין פאראוים געבען, די דריטע עצה :

פ א ר ג ל י י כ ט ע ה ר ל י ך, חלופים איז אויך א גע־שעפט. נאר — עהרליכע מאס און וואג ! די זעלבע סחורות אויףביידע וואגשאלען !

פארגלייכט גלייכס מיט גלייכס !

עקוויוואלענטען נעמט !

רעדט איהר פון כלי קודש, זוכט צווישען אונזערע רבנים א „מאצאר", צווישען די רבי'צינס א „גאספאדיני", ווייזט אן אויף א מגיד, וואס דרש'ענט : קויפט נישט ביי גוים... קויפט איבער אונזערם א וועטערינאר — אונזער שוחט... כאפט א גבאי'טע ביי דער האנט, ווען זי גנב'עט א פרעמד קינד צום אפאידישען... און כל־זמן איהר וועט עס נישט טון, האט איהר קיין רעכט נישט,

אנצורעדען צום טוישען! מיט אונזערע כלי־קודש האבען מיר איי־
גענע חשבונות — טוישען נישט! קיין שלעכטע געשעפטען ווילען
מיר נישט מאכען!

זאבאבאנים?

פארגלייכט אונזער קדיש־יתום און דעם פרק משניות צו עלית
נשמה מיט די מיטלען, וואס אנדערע באנוצען צו דעם צוועק...

אבערגלויבען?

אט, נעמט אונזער גיהנום, אונזער יענערוועלטיגע קאטארגע,
מיט'ן מאקסימום פון צוועלף חדשים, און פארגלייכט מיט'ן איי־
ביגען פרעמדען...

געפעלט אייך, פילייכט, דער „סדור" נישט?

„פארשפרייט גאט דיין פורכט אויף אלע ווערק; דיין אנגסט
— אויף אלץ, וואס איז באשאפען..."

„זאלען אלע מאכען איין בונד צו טון דיין ווילען מיט'ן גאנ־
צען הארץ!"

אזוי בעט א איד. איהר האט שענערס?

און וואס פארלאנגט א איד פון סדור ארוים? שלום, עס זאל
נישט פארגאסען ווערען קיין מענשליך בלוט, און — גערעכטיג־
קייט:

„דאס בייזע זאל אוועק מיט'ן רויך, די הערשאפט פון מוט־
ווילינקייט זאל פארשווינדען פון דער ערד" —

איהר האט בעסערס?

און אויף משיח'ן ווארט א איד, ער זאל קומען אויסלייזען די
וועלט פון שרעק און פיין, פון קאטאקליזמען צוליעב ארעם און
רייך... אלץ זאל זיין פאר אלע. פאלקסטימליך הייסט עס: ברויט
און קליידער זאלען וואקסען גרייט אויף די בוימער...

איהר האט געפליגעלטע אידעאלען?

האט איהר אמאל פארגלייכט אונזערע פאלקס־ליעדער מיט
אנדערע? אונזערע פאלקס־דערצעהלונגען מיט די, למשל, וואס די
ברידער גרים האבען געזאמעלט? האט איהר ביי אונז יענע גזלנים
געפונען, יענע איבערשפיצטע אויסנארער און די זיבען־מיילענדיגע
שטיוועל?

געזעץ?

פארגלייכט ש ב ת, דעם טאג פון רוהען פאר אלע, פאר

גאָט און לייט, פאַר'ן האַר און פאַר'ן קנעכט, און פאַר'ן פּיה, מיט'ן רעליגיעזען אינסטיטוט — זונטאָג. פאַרגלייכט אונזערע אַמאָליגע געזעצליכע באַציהונגען צו פרעמדע, מיט'ן איינאיינציגען אויסנאַם פון קרבן פּסח, מיט די היינטיגע — אין צוואַנציגסטען יאָהר־הונ־דערט (איהר האָט דאָך אַזוי ליעב אויפ'ן זייגער צו קוקען!) ביי די פּריינסטע, הומאַניטאַרסטע פעלקער (איהר זוכט דאָך דאָס גוטע נאָר אין דער פרעמד!)...

און דאָס זענען דאָך עבען די קולטור־מאָמענטען, וואָס איהר און מיר הויבען אויף און אַנטוויקלען. די ווינקעל־שטיינער, וואָס מיר לעגען אַלס פונדאַמענט צו אונזער קולטורעלען היילינטום, די פונקען, וואָס מיר זאַמלען און פאַכען אויף אַ גרויס ליכטיג פייער!

מיינט איהר ערנסט מיט'ן טוישען? וועלען מיר זיך נישט גענאַרען?

— אבער מיצקעוויטש!

מיר קענען מיצקעוויטש'ן און בויגען די קעפּ פאַר'ן האַלבען נביא: מיר האָבען ג אַ נ צ ע געהאַט, און הערט—מיר ווילען זיי נאָך אַמאָל האָבען! מיר קענען אויסער מיצקעוויטש נאָך אַנדערע גייסטער... שעקספּיר, הוגאָ, שעלי — אַ דאַנק, די וועלט איז נישט אָרעם! דאָס באַפרייט אונז אבער נישט פון אייגענעם שאַפען. נישט נאָר קאָנסומירען, ווי איהר טוט, ווילען מיר, מיר ווילען אויך פּראָדוצירען! מיר ווילען, ווי איהר, קיין קולטור־פּאַראַזיטען נישט זיין. מיר ווילען נישט שטעהן הינטער פרעמדע פענסטער פון פרעמדע ליכטיגע שטיבער, יעדע שטוב מוז האָבען איהר לאָמפּ, איהר ליכט.

און — פאַרגלייכט!

נישט קיין גאַנצע פופציג יאָהר אַרבייטען מיר, פאַרגלייכט דעם פאָרטשריט, וואָס אונזער קליינע יונג־אידישע ליטעראַטור האָט געמאַכט, מיט דעם פאָרטשריט פון אַנדערע רייכע ליטעראַ־טורען פון רייכע זעלבסטשטענדיגע פעלקער אין דערזעלבער צייט!

— אתה בחרתנו?!!

שרייט נישט! עפּעס קיין גרויסע אויגען נישט!

ביי אונז איז עס איינפאַך און מענשליך:

דאָס איז די מענשליכע קולטור פון שוואַכען און אונטער־דריקטען!

די עטיק פון די, וואס בויען נישט זייער צוקונפט אויף פיזי־
שער קראפט, און זייער רעכט — אויף דער פויסט!

און „חוזק האט דעם מאטען נישט דערקענט“. אויפ׳ן „אתה
בחרתנו“ (נאר אין ערגערען זין) האט מען דאך אייער אסימילאציע,
נאך אין בערלין, געבוים.

א קורצען זכרון, וואס איהר האט! מיט ד ע ר בייטש האט
איהר דאך, ערשט נישט לאנג, די ציוניסטען געשמיסען.

„מיר, פראפעטען־קינדער — האט עס געהייסען — ברויכען
קיין לאנד, בויען קיין שטאט; דאס באשטעהט אויף אונטערדריי־
קונג און רויב!

„מיר, מלאכים׳דיגע בני־דת־משה, ווילען קיין בלוט פארגי־
סען, און טרייבען פון זיך אפ מיט עקעל די אידעע פון ארמיי און
פאליציי.

„מיר, הויכער אדעל ביז אברהם, יצחק ויעקב, ווילען קיין
פיסקוסען נישט זיין“ —

גנעפרעדיגט און — —

געבעטעלט די אנערקענונג פון פרעמדע שטאטען, און פרא־
טעסטירט פאר נישט געבען עפאלעטען אין פרעמדע ארמייען:
„וואס איז? מיר זענען קיין העלדען נישט? קאנען קיין בלוט נישט
פארגיסען? און פארוואס טרייבט מען פון פאליציי און אקציז?...
קאנען מיר נישט ערפילען אונזער פליכט צום פאטערלאנד? !“

— אבער — שפרינגט איבער דער האז פון בייט צו בייט,
פון קולטור, פון וועלכער מיר רעדען, צו פאליטיק, פון וועלכער מיר
ווילען נישט וויסען — אבער פאנסטוואו וו׳פאנסטווייע! —
היתכן? האר און נעגעל שטעלען זיך קאפויר!

שרייט נישט, — מענשיקאוו זאגט עס. מארקאוו פרעדיגט
עס: דער שטאט קען נאר איין שפראך, איין קולטור...

„גאסודארסטוואו וו׳גאסודארסטווייע“ הייסט עס אויף רוסיש...
שיט נישט צו קיין קוילען צום פייער, אויף וועלכען מיר ווע־
לען זיך נאך לאנג בראטען, און אלע:

מ י ר, די א מ ת ׳ ע פאליאקען און איהר — אין דער־
מיט! — —

6.

פאר קומענדיגע — נאך אן עצה.

ווייטער געענדערט דעם טיטעל.

דעם אנאנים צוליעב האב איך זיך אפגעזאגט פון ווארט „גרים“, אבוואל אין געגנזענפיסלעד; צוליעב א דערקלערונג אין לייב־ארגאן פון דער היגער ש ו ו י נ ד ז י כ ט י ג ע ר אסימי־לאציע (פון דעם קאן איך מיך נישט אפזאגען!) האב איך אויס־געמעקט נאך איין ווארט, דאס ווארט „צוריק“.

גלאט — קומענדיגע!

און אפילו נישט גלאט:

דער „איזראעליטא“ לייקענט אפ אונזער נצחון (דאס טוט נאך עמיץ און נישט קיין מינדער־ווערטיגער). אמת טאקע, שרייבען וועט מען אידיש, רעדען וועט מען צום פאלק אויף זיין לשון, אבער נישט אויף שלום זענען מיר געקומען, נאר אויף מלחמה! מיר ווע־לען נאר אויסרייסען דאס געוועהר פון די שונאים׳ס הענט און בא־נוצען עס מיט דער שרעקליכסטער קראפט טאקע געגען די שונאים! און אויפפלאקערען וועט א נייע, שטארקע מלחמה. מיט אונזער געוועהר וועט מען אויפשפאלטען די מויערען פון אונ־זער גייסטיגען געטא! פון הויכען טורעם פון דער „אידישער קול־טור“ וועט מען אפרייסען דעם דגל־מחנה־יהודה און אויפשטעלען די קאמעלעאן־פארביגע, ווייל זי איז אן אלער־פעלקער־פארביגע!

אלזא — נישט אביעקטיווע קולטור וועט מען געבען, ווי מען האט גערעדט. נישט אריטמעטיק, פיזיק, כעמיע, און נישט נאר פוילישע גראמאטיק און געשיכטע... נאר טאקע פארטיי־פאליטיק! נאר „ליטוואקעס“ טארען עס נישט, נאר זיי איז עס פארווערט; זיי האבען זייערע א י נ ט ע ר ע ס ע ן! איהר אבער מאכט אלץ לשם שמים... וואס עס מעג יאווים, טאר נישט דער אקס, אדער פארקערט!... סיי־ווי־סיי — „פלשתים עליך, שמשון!“

און איך בין מודה, עס איז א געפאהר פאר — אידיש!

אט האט זייערם א מומחה אויף אידיש, א ספעציאליסט — א „לעקטאר“, ארויסגענומען א פאר שורות פון מיין ערשטען פע־

ליעטאַן און איבערזעצט אויף פּויליש, איז אַרויסגעקומען — איין גאָט זאָל עס איהם מוחל זיין!

איך שרייב: „טראַגען דעם פאָלק „פאַסטעמפּ" און אַבי־וואַטעלסקאַשטש און באַקומען ברויט און כבוד" — —

לויט דער איבערזעצונג הייסט עס:

געבען דעם פאָלק בילדונג וכו' און אוועקנעמען זיין ברויט און האָנער...

היינט שטעלט אייך פאָר, אַז זיי, די, וואָס בענקען און חלום'ען שוין אויף פּויליש, וועלען די געדאַנקען זייערע איבערזעצען אידיש, וואָס עס וועט אַרוים?

וואָס פון די אידעען וועט אַרוים, איז נישט מיין באַבעס דאגה, אָבער פון אידיש וועט ווערען שוין נישט קיין זשאַרגאָן, אַ טאַטע־ריש וועט ווערען.

פאַראומרייניגען וועלען זיי עס!

אויסער, אויב זיי וועלען שכל באַקומען און דינגען אַ ליט־וואַק! —

אָבער דאָס איז די איינציגע געפאַהר!

די שפּראַך־געפאַהר, די אידעען זענען אַבסאָלוט נישט גע־פעהרליך!

דעם פאָלק זענט איהר לחלוטין נישט געפעהרליך! אייערע הויך־בורזשואַזע אידעען. קאַפּיטאַליסטישע וועלט־אַנשויאונגען, זע־נען אַבסאָלוט נישט פאַר'ן פאָלק. רעדט איהר וועגען פאָרטשריט, גלוסט זיך לאַכען: ווי קומט איהר, וואָס ווילט באַהאַלטען, קאָנסער־ווירען און ווייטער קולטיווירען דעם אַלטען „מה יפית", צו פאָרט־שריט, צו מענשליכער פרייהייט? און דערמאָנט איהר נאָך דאָס וואָרט „דעמאָקראַטיזם", איז שוין לאַכען אויך ווייניג. קוקט מען אייך אין פּנים אַריין, צי ווערט איהר אַליין נישט רויט...

איהר — און דעמאָקראַטיזם!

און ווען איך זאָל האָבען אַ טעות, ווען אייער וואָרט זאָל ווירקליך טרעפען צו דער „פינסטערער מאַסע" — צום פאָלק, ווייסט איהר, וואָס דאָס רעזולטאַט וואָלט געווען?

— רו—סי—פי—קאַ—צי—ע!

פויליש וועט איהר ז י י ה ע ן, וואקסען וועט ר ו ס י ש!
איהר גאפט, און דאך איז עס אזוי איינפאך!

אונזער באציהונג צו פוילען איז אן איינפאכע, א לאיאלע,
איך וועל מעהר זאגען: א געטרייע און א ליעבע!

אמת, פאליאקען זענען שלעכטע פאליטיקער, אייגענטליך נישט דאס פאלק; דאס פאלק איז נאך ערנסט צום ווארט נישט געקומען. נאר זייגע אמאליגע פריצישע רעדעלפיהרער און זייערע יורשים, די היינטיגע פאליטיקער, וואס די צוריק־שלאגענדיגע פאליע האט ארויסגעטראגען... אמאל האבען די פריצים געווארט די רו־סישע רעגירונג זאל באפרייען די פויערים; צינד ווארט מען, די שווארצע מאה זאל אונז געבען א וואונק אויף גלייכ־בארעכטיגונג אין דער שטאדט־דומע... און פונקט צינד האט דמאווסקי עט קאמפאני געפונען פאר נויטיג צו דערמאנען אונז וועגען אמאליגע פוילישע פאגראמען, וואס מיר האבען לאנג פאר־געסען און געוואלט פ א ר ג ע ס ע ן... דאס זענען אבער קליי־ניגקייטען; דאס פארשרייבען מיר נישט אויפ'ן חשבון פון פוי־לישען פאלק...

און, ווי געזאגט, אונזערע באציהונגען צום פוילישען פאלק זענען קלאר, ווי דער טאג.

פאראן צוויי פעלקער אויף איין פלאץ. א פויליש פאלק — די מעהרהייט; א אידיש פאלק (אייגענטליך א טייל פון אידישען פאלק) — די מינדערהייט.

ווי אזוי זענען זיי זיך צוזאמענגעקומען?
אן אפמאך געוועזן.

געוועזן א היסטארישער מאמענט: מיר האבען נישט געהאט וואו זיך אהינצוטון; די פאליאקען האבען קיין מיטעלשטאנד נישט געהאט און דעריבער קיין שטעדט נישט געבויט.

האבען אונז די פאליאקען געעפענט די גרענעצען פון לאנד, דאס הייסט: נישט בארויבט אונז פון מענשליכען רעכט, זיך פריי צו באוועגען אויף גאטס ערד, בשעת וועז אנדערע האבען עס יא גע־טאן. זענען מיר אריינגעקומען, אונזערס געטאן: פארשפרייט האנדעל, אינדוסטריע; געבויט שטעדט, מען זאגט אפילו די „מינץ“ אריינגעבראכט...

סיי־ווי־סיי — א ש י ד ו ד...
א שידוך פון צוויי פעלקער!
אין „אינטערציזע“ איז פון א ס י מ י ל א צ י ע קיין וואָרט נישט געשטאַנען! פון אפּזאָגען זיך פון אידישקייט — קיין א י י נ צ י ג וואָרט! פאַרקערט: אויסגערעדט געוואָרען — זעלבסטשטענדיגקייט: קהל, חדר און ישיבה זענען אונזערע שולען; דאָס בית־דין — אונזער „סאַנד“; דער פּרנס — דער סאָציאַלער פאַרזאָרגער, און די ועדים — אונזערע קאָנגרעסען!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און אייער גאַנצער יחוס, מיצקעוויטש'עס „יענקעל“, וואָס האָט געקלאַפּט אויפ'ן צימבעל דעם פּריצ'ס לויב, איז אַ פּ־ג ע ז ו נ ד ע ר ט ע ר איד געווען! געדאַוועט, געלערענט זיינע קינדער אין ז י י נ ע שולען, אין שטאָדט אריין געשיקט, אליין מיט'ן ווייב אויף ימים נוראים אין שטאָהט אריין געפאָהרען. אַ גאַנץ יאָהר אין שענק, אין אַ באַזונדער חדר'ל „ת ו ר ה“ געלערענט, ז י י ן תורה. ביי דעם אלעם האָט ער, גאַנץ נאַטירליך און מיט'ן גאַנצען האַרצען, מיטגעפּיהלט דעם פּריץ, גליק געוואונשען אין קריג: זאָל דער גוטער פּריץ נישט פאַלען אונטער אַ שווערען פרעמדען יאָך! און גאָט געבעטען פאַר'ן פּריץ: לאָז איהם, גאָט, נישט פאַלען. ער איז דאָך אַ גוטער, האָט מיר געגעבען אַ אָרט, וואו דעם קאָפּ אנידערצולעגען, ווען אלע האָבען מיך באַרויבט און פאַרטריבען!

דאָס איז געווען די תפלה פאַר'ן פּריץ. פאַר זיך, אויסער פּרנסה, געזונט און שלום, האָט ער אַ גאַנץ אַנדערע תפלה געהאַט. ירושלים, האָט ער געבעטען, משיח, עולם הבא!

דער יענקעל, וואָס האָט אַזוי גוט געלעבט מיט'ן פּריץ, וואָלט פאַר כל הון דעלמא זיין באָרד מיט פּאות נישט פאַרקויפט. געשוואוירען האָט ער אויף זיי, אַז אויסגעריסענע האָר אין הייליגען ספר באַהאַלטען... גערעדט האָט ער — אידיש! זיין טאָכטער וואָלט ער געשאָכטען און דעם פּריץ נישט געגעבען... און נאָך אַז „אַסימילירטען“ זוהן, ווי נאָך אַ טויטען, שבעה געזעסען. ערגער ווי נאָך אַ טויטען — זיין נאָמען וואָלט נישט דערמאָנט געוואָרען...

און דעם פּריץ (דאַמאָלט דער איינציגער פּאָליאַק מיט אַ דעה) האָט עס נישט געאַרט! — —

די אפגעזונדערטקייט פון יענקעל האט איהם לחלוטין נישט פארדראסען. זי איז אין זיינע אויגען געווען אזוי אמת, אזוי נאטירליך!

וואס איז היינט פאר א נייעס? די פאליאקען האבען זיך אנט־וויקעלט און ווייט אוועק פון פאן טאדעאוש'ס פריצים, מיר האבען זיך אנטוויקעלט און ווייט אוועק פון יענקעל צימבאליסט — די באציהונגען דארפען בלייבען די זעלבע.

מיר שטעהען אויפ'ן גרונט פון א גאנץ אנדערען באגריף פון שטאט.

לויט אונזער באגריף איז דער שטאט נישט קיין מלך, אויף וועמענס מזבח עס דארפען געאפפערט ווערען פארשידענארטיגע פאלקס־אינדיווידואליטעטען און די אייגענארטען פון מינדערהייט־ליכע גרופען.

לויט אונזער באגריף איז דער שטאט נישט דער באשיצער פון דער הערשאפט פון שטארקען איבער'ן שוואכען, זאל עס זיין קלא־סען אדער פעלקער. פארקערט, לויט אונזער באגריף איז עבען דער שטאט באשאפען געווארען דערויף צו שיצען די בארויבטע געגען זייערע באצווינגער, ווי אויך די מינדערהייטען און זייער אייגענ־ארט געגען דער אנפאלענדער מעהרהייט...

נאר פילייכט איז עס פאר אנדערע, וואס זענען נישט דער־צווינגען אויפ'ן געזעץ: איין רעכט פאר אייך און פאר'ן פרעמדען, פאר'ן איינזעסיגען און געקומענעם — צו מאדערען, צו אידעאליס־טיש, — ווילען מיר זיך אין דער באציהונג צו פוילישער מעהר־הייט שטעלען אויפ'ן גרונט פון אפמאך!

און ווילען שטעלען נאר איין פראגע: צי קאן מען אויפ'ן גרונט פון אפמאך שטעלען אונזערע רעכט אין דער פארוואלטונג פון די שטעדט, וואס מיר, אלס מיטעלשטאנד, האבען געבויט? קאן מען לויט'ן אפמאך באגרענעצען אונזערע רעכט ביים פארוואל־טען די הכנסות, וואס מיר, די גרויסע מעהרהייט אין פארשידענע שטעדט, טראגען אריין אין שטעדטישער קאסע?

ניין, און דאך טוט מען עס. פארוואס? ווייל מיר זענען קיין פאליאקען נישט!

קאנען מיר עס זיין?

מיר זאגען: ניין!

מיר קאָנען פּאָליאַקען ליעב האָבען; מיר קאָנען האָבען (און מיר האָבען) די זעלבע פּאָליטיש־סאָציאַלע און עקאָנאָמישע אינטערעסען, ווי די פּאָליאַקען. קיין פּאָליאַקען קאָנען מיר נישט ווערען. אין אונזערע אָדערען רינט א י ד י ש בלוט...

און דאָ צושיידען זיך אונזערע וועגען.

איהר זאָגט, אז מיר קאָנען עס, אז מיר מוזען עס טון...

מיר האַלטען עס פאַר אוממעגליך...

וועט אייך אָבער געראָטען אונז איבערצוצייגען, אז מיר זענען נישט מיר, אז אונזער אינדיווידואַליטעט איז נ י ש ט, עקזיסטירט נישט אָדער, אז עס איז מינדערוועררטיג און דאַרף און מוז פאַרניכטעט ווערען, אז מיר דאַרפען אויף זיך אַרויפציהען א נייע הויט, אַריינזעצען זיך א נייע נשמה. דאָס פאַרלאַנגט אונזער עולם הזה, אונזער עקאָנאָמיק, אונזער געשעפט, אז מיר מוזען אָפּזאָגען זיך פון אונזער וועלט־אַנשויאונג, פון אונזער שפּראַך, פון אַלץ, וואָס איז אונזער, צוליעב דעם בירגערליכען טאָפּ לינזען... אז אַלץ ווערט און קאָן געטויישט ווערען, ווי האַנטשוה, ווי א העמד — —

נו, — אויב אַלץ איז צום פאַרקויפען, פאַרוואָס נישט נעמען קיין העכערען פּרייז? אז א פרעמדע שפּראַך און א פרעמד בוך, איז ר ו ס י ש ב ע ס ע ר, פאַרשפּרייטער, די ליטעראַטור, היינט וועניגסטענס, רייכער און — די שול — מיט „פּראַוועס“!

אז אונטערגעבען זיך דעם שטאַט — פאַרוואָס „איטשיזנאַ“ און נישט „אָטעטשעסטוואָ“?

איז כתובה קיין כתובה נישט, פאַרוואָס נישט זוכען א געזונטער ווייב און מיט מעהר נדן?

אז חזיר — זאָל רינען איבער'ן מויל!

מיר גלויבען אין זיך! אין אונזער צוקונפט, אין אונזער זיג! מיר קאָנען דעריבער נישט זיין נישט „מיר“. מיר ווילען זיין נישט מעהר, נישט וועניגער, ווי אידען. אַלס אונטערדריקטע אידען, אַלס אונטערדריקטע מינדערהייט מוזען מיר זיין סאָלידאַר מיט אַלע אונטערדריקטע מינדערהייטען און פעלקערשאַפטען —

אויף אונז, אויף אונזער עהרליכקייט און לאָיאַליטעט קאָנען די פּאָליאַקען רעכענען, בויען דערויף.

ווער אבער עס קאן ווערען איבער נאכט א פאליאק, קאן אי־
בער נאכט ווערען א רוס...
עפענט איהר די טיר?

נ. ב. — און איהר אליין, וואס וועט טון, אויב איהר וועט לענגער פארבלייבען אין בערלין אדער אין פעטערבורג?
פאליאקען בלייבען, אדער נייע גלגולים מאכען?

7.

דאס לעצטע ווארט דער ווארשעווער אסימילאציע.

אין מיטעל־אלטער פלעגען זיין צווישען אונז און אנ־דערע — וכוחים. אין נאמען פון אנדערע האט גע'טענ'ט דער גלח. אין אונזער נאמען האט געענטפערט דער רב.

האט דער רב פארמאכט דעם גלח דאס מויל; האט דער גלח דעם רב פארברענט.

האבען מיר געשוויגען א צייט.

האבען זיי יאהרען־לאנג גע'טענ'ט, מיר — יאה־רען־לאנג געשוויגען; זענען זיי רעכט געבליבען אפילו ביי אונזער אייגענע, וואס זענען, לויט אייער רעצעפט, געגאנגען אין דער פרעמד „תורה" לערנען...

האבען זיך די שייטערהויפען פארלאשען, מען פארברענט שויז נישט — מוז מען ענדערען די טאקטיק, טאר מען נישט שווייגען.

ענטפערען מוז מען; אבער נישט איך!

עס איז אייך אזוי שווער צו נעמען ערנסט!

איהר זינגט פאר יעדען באצווינגער דעם אלטען „מה יפית"; בשעת ווען מיר שטעלען דער פאליטישער וועלט דעם וויטסמען אנטראג: אויסגלייכען די רעכט פון „מעהר" און „ווע־ניג", פון „היימיש" און „פרעמד" — און איהר זענט אין אייערע

אויגען די פאַרטשריטלער און אונז רעכענט איהר פאר קאנסערוואטיוו!

און איהר שווימט ארום איבער דער לעבענס־פאליע, ווי א לייכטער שוים. און איהר ציטערט, ווי אילוזיאן־בילדער; דאס אויג ווערט מיד, און אנצונעמען איז נישטא וואס! אהן א ממש! אז מען פאראייניגט אייך מיט א גראמאפאן — הערען זיך פרעמדע שטימען, — וואס האט איהר אייגענס? וואס זאגט איהר אליין?

און ווי צייטווייליג, ווי פארענדערליך איהר זענט!

איןווארשוי איז „סירענא" דער סימבאל, מיצקעוויטש — דער נביא! — רופט אייך די ברעזע קיין בערלין, ווערט „די וואכט אם רהיין" דאס הארציגע ליעד און — „דייטשלאנד איבער אלעס!" בולוואר, קאקאטע און שאנטעקלער אין פאריז. אין פראג — דעליריום פון „זלאטא פראהא"! אין בודאפעסט — די ריינסטע נאציאנאלע קולטור: טאקאיער און ציאראדאש! פארוואלגערט איהר אייך אויף א לענגערע צייט אין ווין, שטעלט איהר דעם ד"ר ליוגער א מאנומענט!

קיין פעטערסבורג איז שווער צו קומען — דארט וואלט איהר פאליאקען־פרעסער געווארען! אין „סאראק־סאראקאוו וואלט איהר, אויס ריינעם פאטריאטיזם, די שטיוועל מיט זיעגעכטס געשמירט. — זאל מען פיהלען!

און איבעראל אונזערע פארשטעהער ביי קריסטען! און איבעראל פארוואלטער פון יק"א'שען אינטערנאציאנאלען פאנד! און דעמאקראטען דערצו!

עס איז אוממעגליך אייך צו נעמען ערנסט. איך געזעגען מיך מיט אייך! איך רעכען ניט, עס זאל מיך אזוי געשווינד אנכאפען דער יצר־הרע פון פאלעמיק מיט קאמעלעאנען!

איהר קומט דאך גאר נישט צוריק!...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

נאר ביים אדיע מוז איך אייך זאגען דאס לעצטע ווארט: נעבען די לעצטע עצה:

ווי אזוי איהר וועט נישט רעדען מיט'ן פאלק אידיש־פויליש, אדער פויליש־אידיש, — מיט דרך־ארץ רעדט!

דרך־ארץ פאר'ן אלטען, פאר'ן עלטסטען פאלק, וואס איינ־נעמען און באצווינגען א לאנד און שיצען עס קעגען די העלדישסטע וועלט־ארמייען ביז'ן לעצטען טראפען בלוט, האט עס געקאנט גלייך מיט אלע! בא, פיעל בעסער און שענער פאר אלע! און דערנאך א לאנגע, לאנגע שנור פון דורות קעמפער, קעמפער ביז'ן לעצטען טראפען בלוט פאר איבערצייגונגען!

און שוין נישט ווי אלע, שוין איבער אלע... יענע טרייבט מען, ווי שאף, אין וואסער אריין, און זיי קומען ארויס רעליגיעז ניי־געבוירען!

דרך־ארץ פאר א פאלק, וואס זיין געשיכטע איז די איינציגע העראאישע וועלט־טראגעדיע: א בלוטיגע עפאכע פון מסירת נפש, קדוש־השם און די אוממענשליכסטע פיין און לײדען פאר דער אידעע!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

עס איז קיין וואונדער נישט, וואס איהר, לייכטזיניגע עולם־הזה'ניקעס, זענט אוועק: איהר זענט אנטלאפען פון די, וואס פרעדיגען לעבען און מוזען ליידען, צו די, וואס פרעדיגען ליידען און לעבען א גוטען טאג!... בעסערע פון אייך, מאנכע פון די פאן־טרעגער, זענען מיד געווארען און זוכען אן אזיל ווייט פון קאמף און דעם גאנצען מיה־און־מאטער. נישט איינער, א „קלוג־געווארענער", וויל זיך אפזאגען פון דער ירושה, אבי די חובות נישט צו צאהלען; א צו שווערע לאסט אויף די פלייצעס! —

איהר זענט אוועק איינגאנצען; וואויל אייך!...

קומט איהר נאך, ווי שווארצע ראבען, און קראקעט אונז: אונטערגאנג!

שרעקט עס אונז נישט.

מיר האבען עס, פון אייער גלייכען, אין מצרים געהערט, אין פרס, אשור, בבל און אין רוים — געוועהנט דערצו! נישט פין אייער ווארט ווערען וועלטען צושטערט און נישט מיט אייער ווארט ווערען וועלטען געבויט!

פרעדיגט, וואס איהר ווילט, דער ווינט טראגט! אבער מיט דרך־ארץ!

ווילט איהר נישט ל י י ד ע ן צוזאמען מיט'ן פאלק, נעמט דעם וועג! קאנט איהר עס שוין נישט ליעבען, מען וועט זיך באַ־געהן! אבער אכטען זאלט איהר עס, מוזט איהר עס! —

בויגט די לייכטע קעפ פ א ר'ן א י י ב י ג ע ן ק ע מ־פ ע ר, פ א ר'ן א י י ב י ג ע ן פ א ל ק! —
צו דער ערד!

8.

ז י י ט ר ו ה י ג!

האט זיך די היינט־רעדענדיגע „פוילישע" פרעסע איהרע שפיר־הינטלעך פאר דער א י ד י ש ע ר...
משומדים'לעך אזוינע...

עס פארבענקט זיך אמאל אזא משומד'ל צוריק צום אידיש־קייט.

עס קומט אמאל צו חלום א מ ז ו ז ה!

ביים טאפ לינזען, פאר וועלכען מען האט דאס עופ'עלע, — דאס נשמה'לע פארקויפט, דערמאנט זיך אמאל א חנ'עוודיג אי־דיש ציבולקעלע, — קומען טרערען אין די אויגען אריין...

און גלאט אזוי, אויסערליך אהן א שום סבה, גיט עס אמאל א צופ ביים הארץ, — א מאדנע קלעפיגע זאך די אידישקייט!

ווילט זיך עס אויסרייסען מיט געוואלד פון הארץ, ווילט זיך עס פון חלום פארטרייבען; וויל מען דעם לעצטען פארבארגענס־טען פאדעם איבעררייסען —

עס זאל קיין שפור נישט בלייבען!

טוט מען, — ווי אלע משומדים אין מיטעל־אלטער פלעגען טון — אל־דאס־בייז...

און קאן מען היינטיגע צייטען קיין גרוים־אינקוויזיטארען נישט ווערען, ווערט מען בייסענדיגע, צופענדיגע, שפיאנאזש־ און פרא־

וואקאטאר־הינטלער; שטעלט מען זיך אין פּאָליציי־דינסט ביי דעם רעכטען טייל פּרעמדער פּרעסע...

קאָן מען נישט פאַרברענען גאַנצע אידען מיט אַמאָל — כאָטש אויסרייסען עטליכע פּערימלער פּלייש!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

פאַלט אַזאַ הינטעל, פּאַרסאַפּעט, מיט פאַרהונגערטע אויגען און אַרויסגעזעצטער צונג, — אין „פרייגד" אַריין און גיט אַ ביס. רייסט עס אַרויס אַ „שטיקעלע" פון מיינס אַ פעליעטאָן געגען דער אסימילאַציע... און מאַכט פּליטה...

גיט דער קעכער פון „גאַניעץ" אַ רוף:

— אַפּאַרט!

„דערלאַנג!" אויף מענשליך לשון...

ליגט שוין דאָס הינטעל דעם קעכער ביי די פיס.

איז שוין דאָס שטיקעל, פון הינטיש שפּייעכץ אויפגעפאַרבט, ביים קעכער אין דער האַנט...

„סאָוס" אין קיך פעהלט נישט, עס פּרעגעלט זיך אין דער גרויסער פאַן — אַ שמיר, אַ דרעה איבער'ן בראַט־פּענדעל, און — פאַרטיג! אַ מאכל־מלכים פאַר'ן „טייערען לעזער"!

אין „מעניו" הייסט עס:

„נידערטרעכטיגע געדאַנקען".

נאַטירליך:

פון אַ ז אַ מויל, פון אַ ז וי נ ע הענט אַרויס, מיט אַ ז אַ סאָוס!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

איבערגעגעבען, אַז „אויב זיך אונטערגעבען דער סביבה, איז גלייכער דער רוסישער... אַז אויב אַ פרעמדער שפּראַך, איז גלייכער רוסיש"...

אַזוי, הייסט עס, האָב איך געזינגט.

קיין וואָרט דערפון, אַז דאָס אַלץ איז געזאָגט געוואָרען דער פּאַרקויפטער אַסימילאַציע לויט איהר עטיק און פּסיכאָלאָגיע!

אַז איך האָב באַשולדיגט דערמיט דעם אַסימילאַטאָר! געזאָגט, אַז ער, וואָס מיינט, אַז נאַציאָנאַליטעט איז אַ זאַך צו קויפען און

פארקויפעז, צום פארבייטען און טוישעז, — אז ער און נאר ער איז פעהיג און גע׳פועלט מיט דער צייט צו פארטוישען „איטשיזנא“ אויף „אטעטשעסטווא“ !

אז נאר ער, וואס האט ערשט נעכטען געקאנט ווערען אויס איד און אריין אין א פוילישער הויט, קאן היינט, און ווען נישט היינט—מארגען אדער איבערמארגען—אראפווארפען די פוילישע הויט און ווערען א רוס !

קיין ווארט דערפון, אז וועגען אונזער באציהונג צום פוילי־שען פאלק איז ארויסגעזאגט געווארען קלאר און דייטליך, אז זי איז און וועט זיין א לאיאלע, טרייע און ליעבפולע, אז מיר זענען מיט׳ן פוילישען פאלק סאלידאר אויף דער גאנצער באפרייאונגס־ליניע...

דאס האט דער הונט נישט אויסגעביסען...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

איז ווענינ, קומט נאך צו דער „סאוס“ פון גאניעץ־קיר, פון דער אייביג־פרייענדיגען פאן: א קליינע פעלשונג:

אויפ׳ן ארט פון שטאט, פון אונטערגעבען זיך דעם מולד־שטאט, וואס וויל פארניכטען אלע מינדערהייטען, איז אריינגע־שטעלט געווארען דאס ווארט: סביבה, מיליע... אויפ׳ן ארט פון „מלוכה“ באווייזט זיך — דאס פאלק !

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

איז דאס אלץ אבער מעשים בכל יום, זענען מיר דערצו צו־געוועהנט, וואלט איך דערויף קיין ווארט פארלוירען, קיין טרא־פען טינט פארגאסען, ווען נישט — —

ווען נישט די גוים־פארכטיגע נשמה׳לעך, וואס מיר האבען צווישען אונז; ווען נישט די דרילע נשמה׳לעך, וואס האלטען איז איין ציטערען, אין איין שטאמלען: למה יאמרו הגוים... און קומען זיי און סקאמלען מיט אנגסטען באגאסען:

— שווייגט, רעדט נישט !

— וועקט נישט אויף אונז דעם צארן פון פוילישען פאלק,— עס וועט אונז אויסהונגערען, דאס פוילישע פאלק !

און זיי מוז איך זאגען:

ציטערט נישט און באליידיגט נישט דאס פוילישע פאלק !

נישט די „ראלא“, נישט דער „גאניעץ“ און אלע זייער גליי־כעז און אפילו נישט דער אפגעלעבטער און אפט איבערגעפארב־טער „פראוודא“־ליבעראליזם — זענען דאס פוילישע פאלק.

זיי רעדען, זיי אויך ווילען אויסהונגערען, און דאס ווירק־ליך־פוילשע פאלק — שווייגט.

ווייל עס מוז! איז אויף א ווײלע דאס פוילישע פאלק צום ווארט געקומען, האט מען נאר אנדערע דבורים געהערט.

„טו, ווי דו ווילסט, נאר העלף באפרייען; רעד, ווי דיין שנאבעל וואקסט, נאר העלף באפרייען; רעד, ווי דיין שנאבעל וואקסט, נאר רעד, ווי א פרייער מענש...“

אזוי איז גערעדט געווארען!

פון מולך־שטאט האט מען נישט געהערט...

מוז אבער דאס ווירקליך פוילישע פאלק שווייגען, און ווער ווייסט, ווי לאנג עס וועט נאך מוזען!

רעדען אנדערע! איז דער קצב אוועק פון קלאץ, איז... דער „גאניעץ“ עט קאמפאניע ארויף.

פיהרען זיי דאס הויכע ווארט...

און אויב, — נישט אויסגערעדט זאל עס זיין, — אויב זיי וועלען נאך לאנג רעדען... אויב צו אונזער שאדען און — נישט צום קלענערען שאדען פון פוילישען פאלק — וועלען די דא־זיגע לייט לאנג נאך רעדען און העצען און פיהרען דאס רעדעל אין נאמען פון פוילישען פאלק און אין זיין נאמען שטיקען און ווער־גען — וועלען זיי סיי־ווי־סיי אויסהונגערען!

דאן — איך וויל מיין מויל צו קיין בייזען נישט ברענגען — דאן וועלען זיי אייך שיקען קיין פעטערבורג... מיט עקס־טרא צוגען, ווי די גאליציאנער שענקערס קיין ווין!

מען וועט שרייען, אז איהר פיהרט אידישע פאלי־טיק און איהר וועט ציטערען און אייערס טון, איהר שרעקיגע, למה־יאמרו־הגוים׳דיגע קליינע נשמה׳לעך!

רחמים וועט איהר בעטען אין פעטערבורג, און — אויף רוסיש וועט איהר בעטלען; פונקט ווי יענע אויף דייטש!

זייט רוהיג!

יאנואר—פעברואר, 1911.

נאָך גראָסער׳ס לויה.

איך האָב גראָסער׳ן פּערזענליך נישט געקענט. איינגאַנצען צוויי צי דריי מאָל געזעהען און נ י ש ט ביי דער אַרבייט...

איך האָב נאָר צוויי צי דריי מאָל געזעהען אַן עהרליך, איבערצייגט געזיכט, עהרליך־איבערצייגטע אויגען, מיט אַ זיכערען, פעסטען בליק ערגעץ אין דער ווייטקייט אַריין. אויגען, וואָס ז ע ה ע ן דאָס נאָך נישט געקומענע. דער קאָפּ פאָראויסגעבויגען — פאָראויס, צום נאָך נישט געקומענעם!

עס איז מיר נישט אויסגעקומען מיט גראָסער׳ן צו רעדען און איך האָב עס נישט געברויכט. עס איז גאָרנישט אַזוי וויכטיג צו וויסען, ווי דאָס נאָך נישט געקומענע זעהט אויס אין דעם אָדער יענעמס אויגען. גענוג איז צו וויסען, אַז דער און דער איז נישט צופרידען מיט׳ן היינטיגען טאָג. און זיין מאָרגען איז נישט זיין מאָרגען פּערזענליך פאַר איהם...

איך האָב אַמאָל אָפּגעטראָטען גראָסער׳ן די פיהרונג פון דער יעצט פאַרמאַכטער ליטעראַרישער געזעל־שאַפט. און האָב אפילו נישט אויסגעפרעגט, אויף וועלכען וועג ער וויל פיהרען. אויף אַלע וועגען קאָן מען ברענגען משיח׳ן. אבי נישט געלעגען אין היינטיגען זומפּ, אבי נישט געשטאַנען אויפ׳ן אָרט, און געזעסען אין שטוב...

ווי אַלט איז געווען גראָסער?

מיין אַ צופעליגע באַקאַנטע, זיינס אַ מומע, האָט זיך עמפּערט. מען האָט גראָסער׳ן איבערגעגעבען די ליטעראַרישע געזעלשאַפט...

„אַזאַ סמאַרקאַטש!“ — האָט זי געזאָגט מיט גיפטיגער ליעבשאַפט...

ווירקליך, ער האָט זיך געקאַנט עפּעס פּראַקטישערס און בעסערס אויסקלייבען אין לעבען. פאַראַן אָבער אייביגע קינדער, וואָס ווען זיי דערזעהען פון איין זייט אַ גאָלדענע קרוין און פון דער צווייטער — ברענענדיגע קוילען, כאַפּען זיי זיך צו די לעצטע.

און דאָס פּנים זיינס און די אויגען זיינע האָבען שטענדיג און אפילו פאַר יעדען געזאָגט:

— איך בין יונג, גרין און וועל שטענדיג זיך ציהען צום פייער, אויסשטרעקען די האַנט צו הייסען קוילען...

אינגאַנצען צוויי ביז דריי מאָל געזעהען און דאָך. די „צו־פעליגקייט" איז נאַטירליך פאַר א ו נ ז, פאַר אונז, וואָס האָבען וואָס ווייניג פון לעבען, און קאָנען נאָך ווייניגער נעמען אין באַ־טראַכט, אריינציהען אין חשבון אריין... דאָס גאַנצע ווייסט פון קיין צופעליגקייט, אין געשטאַלט פון א טיפּוס, האָט איהם פלוצלונג געקרייצט דער וועג, אָפּגעשטעלט, א זאָג געטאָן: עד כאן! און גראָסער איז פון לעבעדיגען וועג אראָפּ, בין איך געגאַנגען אויף דער לויה. און נישט צוליעב דעם „טויטען". אין קבר, אין דער ערד אריין, לעגט מען נישט דעם מ ע נ ש, נאָר זיין ש אָ ל; נישט זיין א י נ ע ר ל י כ ע ן „איך", נאָר זיין פּ אַ ר ק ל י י־ד ו נ ג... „דער קערפּער געהט צו דער ערד צוריק און דער גייסט — צום ה י מ ע ל"... מענשען האָבען אַזוי ווייניג צו טון מיט'ן הימעל, אז קוים פליהט דער גייסט אַ ר ו י ף, צו דער ה ו י ך, וואָס זיי וועלען און ווילען נישט דערגרייכען, לאָזען זיי נאָך טיפער זייער בליק צו דער ערד אראָפּ און וואַרפען זיך מיט דער גאַנצער נשמה, מיט'ן גאַנצען האַרץ איבער'ן קערפּער, וואָס געהט צו דער ערד... געזעגען איהם מיט זייערע טרערען. באַדעקען מיט זייערע ערשטע פריש געקויפטע בלומען, דאָס מעהרסטע קרענץ אויף דראָ־טען! — מאַטע מיינער! מוטער, מאַן, ברודער... קרוב, באַקאַנטער...

מען האָט פריהער אין איהם אויך נישט מעהר פאַרמאָגט, צו איהם קיין אַנדערע באַציהונג נישט געהאַט. און דאָס, וואָס איז אין דער ווירקליכקייט ער, נישט זיין צופעליגקייט געוועזען, דאָס בלייבט נישט. דאָס פליהט, זאָגען זיי, אַרויף, אין הימעל אריין...

גראָסער'ס „איך" איז נישט אין הימעל אריין... ער שוועבט צווישען די ו ו י ר ק ל י ך, נישט צופעליג זייניגע, און ווערט פון זיי א י י נ ג ע ט ע מ ט... און ער וועט אויפלעבען אין זיי...

עס איז מיר ווירקליך נישט אינטערעסאַנט געווען צו זעהען, וואו זיין הויט־זאַק וועט ליגען. וויפיעל קרענץ עס וועלען ווערען אויף זיין פאַרקליידונג געוואָרפען...

נישט קיין חבר ביז איך געגאנגען זעהען, און נישט קיין בר־מנן.

„יקרא דחייא!"

איך האב געוואלט זעהען, ווער עס געהט נאך — גראַסער'ן...

און איך האב כמעט קיין אלטע לייט נישט געזעהען און האב פארשטאנען פארוואס; „טאקי סמאַרקאטש!" האט זיין מומע געזאגט. און איך האב קיין קינדער נישט געזעהען. נישט די האלב־ווילדע פון חדרים, און נישט האלב־נאקעטע פון תלמוד תורה ארויס...

אבער יוגענד האב איך געזעהען!

דער טויטער אקער איז מיט אמאל, ווי דורך א כישוף פאר־פלאנצט געווארען מיט י ו ג ע נ ד. דאס פעלד פון טויט האט אויפגעבליהט מיט לעבען. פון צווישען מצבות קוקען פרישע, יונגע, לעבענדיגע, לעבענ־זוייגענדע אויגען ארויס...

יוגענד און יוגענד!... ווי ווייט דאס אויג פארנעמט — יוגענד!

ווייס איך, אז מיר זענען נאך נישט ג ע ש ט א ר ב ע ן, נאך אפילו נ י ש ט געווארען, אז מיר האבען, יוגענד...

און נישט געזיפצט און נישט געטרערט האט זי, די יוגענד. אין די אויגען איז געווען טרייהייט, איבערגעבענהייט, ליעבשאפט. און נישט צו דער שאל, וואס מען האט אין דער ערד אריינגעלעגט, נאר צום ת ו ד, צום ע צ ם ע נ י ן, וואס ווערט נישט באגראַ־בען... און נישט צום קבר האבען די אויגען, שטיל שווייגענדיג גע־קוקט, נאר אין דער ו ו י י ט אריין! און נישט שרעק פאר'ן טויט איז געלעגען אויף די געזיכטער, און נישט די פארלוירענקייט פון שאף, ווען דער פאסטוך פארשווינדט אויף א ווייל, נאר די ז י כ ע ר ק י י ט: דאס אלגעמיינע שווייגען האט ה ו י ך געמרעדט:

— מיר וועלען זיך נישט פארלירען, נישט פארלירען! מיר קענען דעם וועג, חבר! געהענדיג פון מצרים, טראגען מיר דיין קאסטען נישט מיט, דיין גייסט איז מיט אונז! ער געהט מיט אונז...

מיר קענען דעם וועג, זיי רוהיג, חבר!

1912.

װעגען, װאָס פירהרען אָפּ פון אידישקייט.

1.

די געפאַהר.

— אויף דער אָרדנונג פון טאָג — הייסט עס אויף דער צייטונגס־שפּראַך — האט זיך, צווישען אל־דאָס־בייז, געשטעלט אויך די שמד־פראַגע.

און די געוועהנליך גערולדיגע אידישע עפענטליכע מיינונג האָט אָנגעהויבען רעאַגירען.

אין אויסלאַנד — שטאַלצער און שטאַרקער.

פראָטעסט־מיטינגען, אויפגעבראַכטע רעזאָלוציעס; מען הויבט אַן טייטען אויף די אַפּטרי׳ניגע מיט די פינגער, פאַרעפענטליכען זייערע נעמען...

ביי אונז, אין דער דערשלאָגענהייט, שטילער: עטליכע צייטונגס־נאָטיצען; ציטאַטען פון אויסלענדישע סטאַטיסטישע שמד־ציפער; באַגלייט פון א אידישען יתום־קרעכץ, באַנעצט מיט אַן אלמנה־טרער...

עס איז ביי אונז „צווישען אל־דאָס־בייז“.

אויבען־אָן — די אימיגראַציע, די טשערטא־פראַגע, דערנאָך: אַלטע, נייע, באַנייטע און ניי־אויסגעטייטשטע גזרות, און שטילע עקאָנאָמישע פּאָגראָמען, און אָפענע באַיקאָטען, און „זונטאָג־רוה“ און אידישע פאַבריקאַנטען, וואָס טרייבען פון פאַבריק אַרויס די אידישע אַרבייטער און — די וואַרשעווער גמינע...

פאַראַן זיך מיט וואָס צו פאַרנעמען אויסער׳ן שמד...

און קיין אידעלעך — טראַכט מען דערביי — וועלען נישט פעהלען... פאַלען עטליכע פוילע בלעטער פון בוים...

קיין שמד־באוועגונג — טרייסט מען זיך — איז נישט פאַראַן: קיין שמד־טעאָריע ווערט נישט געפּרעדיגט, קיין שמד־אַגיטאַציע ווערט נישט געפיהרט, נישט מאַסענווייז טרעט מען אָפּ...

איינציגווייז און דערצו שטיל אויף־די־נעגעל, ווי גנבים, שלייכען זיי זיך ארוים אין קלויסטער אריין; מאַנכע הערען נישט אויף צו צאָהלען דעם אידישען געמיינדע־שטייער, מען זאָל פון זייער שאַנד נישט וויסען. עס בלייבט גאַנץ אָפּט, ביז טויט און באַגרעבעניש, א פּערזענליכער סוד, העכסטענס א פאַמיליען־געהיימניש...

— עמיץ איז אוועק. — א חרפּה, אפילו א האַרץ־וועהטאָג! אבער דערביי גיט מען, נישט ווילענדיג, א טראַכט: פאַרט פּרייער געוואָרען אין אונזער ענגשאַפט... אראָפּ א אידישער קאָנקורענט פון מאַרק, געעפענט זיך א וואַקאַנץ אין אוניווערזיטעט, אין גימנאַזיום; לייכטער אָפּצוּעטעמען...

און דאָך איז עס, פון העכערען נאַציאָנאַלען שטאַנדפּונקט, נישט אזוי לייכט צו נעמען; אנשטעקענדיג, צי ניין, — אן „אונטערגאַנג" איז עס...

און נישט אין דער צאָל פון די אָפּטריניגע שטעקט די געפאַהר, נאָר אין דער ל י י כ ט ק י י ט, ב א — אין דער — ל י י כ ט ז י נ י ג ק י י ט פון שמד... אונזער געשיכטע האָט ביז אהער געוואוסט פון אנוסים: מאַרטירער, וואָס האָבען פאַרלוירען די קראַפט, אומצוקומען אויף קידוש־השם, אונטער די שרעקליכסטע ליידען און אוממענשליכער פּיין...

מיר זענען געוואָהנט צו שמדות אלס רעאַקציע נאָך א פאַלשער משיח־באַוועגונג: דער לעצטער פּונקט פון האָפנונג איז אויסגעגאַנגען, דער לעצטער בינדענדיגער פאָדעם האָט געפּלאַצט, — אליץ אוועק מיט׳ן רויך...

מיר ווייסען און פאַרשטעהען קאָנטאַניסטען. און די אַלטע חייבי־מיתות און די פינסטערע קאַזעמעטען פאַר פאַלשע בלבולים. וואָס האָבען זיך מיט אביסעל שפּרענג־וואַסער באַפרייט פון אן אומזיסטיגער תליה...

און נישט מיט שפּינאָזאַ׳ס, וואָס אונזער אייגענער בלינדער פאַנאַטיזם האָט פון מחנה ארויסגעטריבען, האָבען מיר צו טון...

און נישט מיט היינע'ס און בערנע'ס, וואס האבען אין ענגען פינס־טערען געטא נישט געקאנט אויסשפרייטען די פליגעל...

מיר האבען צו טון מיט קליינינקייטען: אין די ספערען, וואו מען טרעפט זיך אויג־אין־אויג מיט'ן קלענסטען פי־צעל עולם־הזה, שפרינגט מען איבער'ן אידישקייט אריבער, ווי אי־בער א שטרוי...

עס איז שוין קיין טראגעדיע נישט, קיין דראמע; עס איז אין די ספערען א לייכטע קאמעדיע געווארען, א פארס! און עפעס האט געמוזט פארבארגען ווערען אין אונזער „רענישען קעניגרייך“. די אידישקייט אין געוויסע ספערען איז צו־שוואך געווארען און קאן זיך דארט נישט ווערען געגען מינדסטען און קלענסטען שמד־מאטיוו...

אין אונזער שוואכקייט שטעקט די געפאהר...

און דעריבער איז די פראגע פון „די ווענען, וואס פיהרען אפ פון אידישקייט“, אזוי וויכטיג.

2.

עס מוז קלאר ווערען.

— „די אידישקייט איז אפגעשוואכט געווארען!“

אבער — וואס איז אזוינס „אידישקייט“?

— „מיר זענען אידען!“

אבער — מיט וואס?

מיר זאגען גאנץ אפט:

— מיר ווילען אונזערע קינדער און קינדס־קינדער זאלען בלייבען אידען...

אבער, וואס האבען מיר זיי איבערצוגעבען?

אין וואס זאל באשטעהן די ירושה?

און איז עמיץ, געגען אונזער ווילען, פון אונז אוועקגעגאנגען, זאגען מיר איהם:

— דו ביסט אפטריניג געווארען!

שטעלט מען אבער די פראגע:

— פון װאס אוועקגעגאנגען? און װאס גע־פעלשט?

װעמען אפטריניג געווארען? — וואס איז אזוינס די אידישקייט, וואס יענער האט פארלאזט?

הויבט מען אן שטאמלען.

שטאמעלט יעדערער אויף זיין ארט און שטייגער.

ווענדט איין שטאמלען אפ דאס צווייטע, און איין נישט־קלארער ענטפער שליסט אוים דעם צווייטען.

און דאס געשיהט, ווייל יעדע צייט, יעדער פלאץ, יעדער קלאס, און גאנץ אפט יעדער מענש באזונדער, האט זיין אידיש־קייט און וויל האבען א מאנאפאל אויף אידישקייט.

נעמט מען אינסטיטוטען, אין וועלכע עס באקליידט זיך אויף א געוויסען פלאץ, אין א געוויסען מאמענט דער אידישער גייסט, אויפ'ן ארט פון אידישען גייסט.

נעמט מען, לויט צייט און ארט פארענדערליכע סימבאלען— די שפראך פון אידישער רעליגיאן, פילאזאפיע, וועלט־אנ־שויאונג, מאראל, א. ד. גל. און מען שטעלט עס אויפ'ן ארט פון לעבעדיגען, שעפפערישען אינהאלט...

נעמט מען אויפ'ן ארט פון מענש, וואס לעבט און אנט־וויקעלט זיך, זיין טויט קלייד, וואס ער טוישט לויט ארט און צייט.

דריקט מען אריין דאס איבינע מיט דער פויסט אין א שווינדענדיגער מינוט...

לעבען מענשען, אבוואל פון איין געשלעכט, אויף פארשידענע ערטער און לויט פארשידענע צייטען — האט יעדערער זיין אי־דישקייט פון זיינע פיער איילען, פון זיין קורץ־פארגענגליך לעבען.

און גאנץ אפט געשיהט א נארישער טויש: ווערט נאך דאס פרעמדע אנגענומען פאר'ן איינענס, דאס, אונטער סך־

געסטיאַן (השפעה) פון פרעמדע, נאָכגעמאַכטע, געהאַלטען פאַר אָריגינעל, פאַר „מסיני"...

איז דען די פּוילישע זשופּיצע נישט פאַרהיילינגט געוואָרען?

איז דען ביי טייל „כפרות־שלאַגען" נישט קיין אידישקייט?

איז דען דער, וואָס לייקענט אין שדים פון פרס און מלאכים פון בבל, ביי מאַנכע נישט ערגער, ווי גע'שמד'ט?

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

פון פאַרבייגעהענדיגע „מאָמענטען", צייטליכע צייכען און סימבאָלען מוז מען זיך, ווי ווייט מיר געהען צו אונזער ציל, איינ־מאָל פאַר אַלע מאָל אָ פּ ז אָ ג ע ן.

מיר זוכען דאָס אייביגע. דעם „תוך", דעם „עצם־ענין".

א י ד י ש ק י י ט איז די אידישע ו ו ע ל ט - א נ ש ו י־ א ו נ ג.

און ווילט איהר:

ד י ו ו ע ל ט - א י ד ע ע, ו ו א ס ז ו כ ט א י ה ר פ א ר ק ע ר פ ע ר ו נ ג א י ן ד ע ר מ א ט ע ר י ע, א י ן ד ע ר ג ע ש ט א ל ט, א י ן ו ו ע ל כ ע ר ז י ש ל א ג ט ז י ך א פ א י ן ד ע ר א י ד י ש ע ר נ ש מ ה.

אידישקייט איז דאָס —

וואָס באַשאַפט, אין צייטען פון זעלבסטשטענדיגקייט, פריי־הייט און מאַכט אינסטיטוטען צו איהר א נ ט פ ל ע ק ו נ ג און פ א ר ק ע ר פ ע ר ו נ ג, — און דאַמאָלט איז זי — פרייד און גליק, — ע ו ל ם ה ז ה!

וואָס באַשאַפט, אין צייט פון שטרייט, — אינסטיטוטען צום אָפּוועהר, צום פאַרהיטען, צום שיצען — זיך און די איהריגע און דאַמאָלט איז זי קאַמף — און העלדען־געזאַנג!

און וואָס מוז, אין צייטען פון אונטערטעניגער שוואַכקייט, זיך איינציהען, איינשרומפּען, באַהאַלטען אין „פּינטעלע איד"; אויס־האַלטען ש ו ו י י ג ע נ ד י ג, און אָפּוואַרטען די בעסערע צייט — און דאַמאָלט איז זי האָפנונג, ל י י ד ע ן א ו ן פ י י ן... משיח־חלומות און עולם־הבא.

א ו ן ד א מ א ל ט פ א ר ל א נ ג ט ז י א פ פ ע ר...

און די אידישקייט, פאַר וועלכער מיר פאַרלאַנגען די אָפּפער מוז, קלאָר און דייטליך באַצייכענט ווערען...

מען האָט אמאָל געמיינט, אז דער מענש ווערט געבוירען א לעדיגער טאַוועל (טאַבולאַ ראַזאַ) און דאָס לעבען קומט מיט זיין גריפעל און שרייבט, היינט ווייסט מען שוין, אז דער מענש איז אויך טעטיג, אז לעבען איז פּראָצעס און קאַמף צווישען מענשען און מיליע, צווישען מענש און נאַטור, אז דער מענש קומט אויף דער וועלט שוין מיט א גרייטער ירושה, מיט'ן זאַמען פון זיין ווילען, פון זיין אייגענאַרטיגער קראַפט, מיט זיין לעבענס- און קאַמפּס-פעהיגקייט, צי ער וועט זיגען, צי ער וועט פאַלען...

דאָס זעלבע איז מיט דער נאַציאָן.

מיט וואָס זענען מיר אויף דער וועלט געקומען? וואָס ווי-לען מיר? וועלכען קולטור-פּאָדעם שפּינען מיר אין וועלט-געוועב אריין? וואָס איז אונזער טאָן אין דער וועלט-האַרמאָניע? וואָס וועט פעהלען, אז מיר וועלען פעהלען? —

וואָס איז „אידיש", וואָס איז „נישט-אידיש" — מיט וואָס אונטערשיידען מיר זיך פון אנדערע?

וואָס האָבען מיר צו שיצען? פאַר וואָס זיך אָפּפּערען? צוליעב וואָס שטרייטען? —

וואָס איז אונזער לעבען, וואָס איז אונזער טויט?

8.

„מאָדערן" — א מאמר המוסגר".

די פראַגע: „וואָס איז אידישקייט?" איז געשטעלט געוואָרען, צום ענטפער איז אבער נישט לייכט צוצוקומען.

מען כאַפּט אַן ביים ארבעל, מען פאַרהאַלט אויפ'ן וועג.

אונזער „מאָדערן", אונזער מאָדערנער מענש, וויל די פראַגע נישט...

„רוח היהדות", „עכט-אידישקייט", „אידישע עטיק" — דאָס

אלץ איז פאר'ן מאָדערנעם מענש — אַלט, אויסגעדראָשעז, אפּגע־טראַגענ...

„דער איינציג־אידישער גאָט מיט'ן גאַנצען קלאַפּער־געצייג", דער „אתה־בחרתנו־נאַציאָנאַליזם"—חלומות, לכל הפחות, פון פינסטערען מיטעל־אַלטער... און דער מאָדערנער מענש דאַרף ליכט און פאַרבען; מעג זיין ברעטער־ און קינקעטען־ליכט, מעג זיין פאַרבען פון זייפען־בלאָזען, און, דעם אמת זאָגענדיג, נאָר אַזוינע...

טאָג־ליכט און עכטע פאַרבען זענען צו באַנאַל, דערצו האָט דער מאָדערנער מענש צו שוואַכע אויגען און נאָך שוואַכערע נערווען.

און דער מאָדערנער מענש באַשאַפט זיך זיין מאָדערנעם נאַ־ציאָנאַליזם.

„דעם אַלטען מוז מען צוואַרפען, סאַפּיאָרען מוזען קומען, צרויסשלעפען א דראָט נאָך א דראָט, צוואַרפען א שטיין נאָך א שטיין, אויפדעקען פאַר'ן עולם דעם גאַנצען שימעל, און ווייזען, אז דאָ איז קיין פעסטונג נישט, נאָר א חורבה און אַלטע"...

„ביי דער ביטערער האַרטער מלחמה פאַר אונזער קיום קאָ־נען מיר זיי נישט באַנוצען..."

דאָ האָט זיך שוין דער מאָדערנער מענש פאַררעדט...

דער מאָדערנער מענש טויג לחלוטין צו קיין מלחמה נישט, פאַסט לחלוטין נישט אין דער אַרמיי, אפילו נישט אין דער „נאַ־ציאָן" אריין, ווי ווייט די נאַציאָן פאַרלאַנגט אַרבייט און אָפּפער...

דאָס קאָן דער „מאָדערנער" מענש נישט געבען...

דאָס „מאָדערנע" פאָלק, ווי דער מאָדערנער מענש שטעלט זיך עס פאָר, טאָר צו אַלעם ערשטען נישט פאַרלאַנגען קיין אָפּפער; דאָס פאַרלאַנגט די „סטאַדע", אין פאָלק איז יעדערער פריי... און וואָס יעדער איינצעלנער פרייער מענש אינ'ם מאָדערן־פרייען פאָלק טוט, דאָס נעמט און לעגט צוזאַמען, שיט עס אין איין זאַק אריין, וועט איהר האָבען די געווינשטע נאַציאָנאַלע קולטור... מען דאַרף נישט באַצייכענען, גאָרנישט טון...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

ווער איז ער, אונזער מאָדערנער מענש?

דאָס וואָרט אונזער, איז עקסטרא אונטערגעשטריכען, דער אייראָפּעאיש־מאָדערנע מענש איז באַקאַנט...

ער'שטענס — מיט דעם, וואס ער איז שוין לאנג אויס מאַ־דערן, אפילו פון דער מאַדע ארוים... דער בעסטער באווייז: ער איז ביי אונז ערשט אין דער מאַדע אריין; מיר פארשפעטיגען זיך שטענדיג... ער איז שוין זאגאר איבערדריסיג און לאנגווייליג גע־ווארען: „דער מאַר האט זיין שולדיגקייט געטאן, דער מאַר קאן געהן"...

דער מאַדערנער מענש האט געפונען אייניגע דינערע שטרי־כען אינ'ם לעבען, אייניגערע דעליקאטערע פארב־ניואנסען; אנט־פּלעקט עטליכע פיינע ציטערען אין דער מענשליכער נשמה, א צוויי־דריי קליינע, גאנץ קליינע אמפּליטודען פון בלוט־וואלונגען אין מענשליכען הארץ, א קוים־טרער אין מענשליכען אויג, א קוים־שמייכעל איבער'ן מענשליכען פנים און — איז אוועק אין קאבארעט...

געוועזען אמאל גרויסע אידעאלען, פאר וועלכע מענשען האבען זיך געאַפּפערט: „פאטערלאנד", האט זיך ארויסגעוויזען — א תפיסה, וואו די ארעמע קלאסען ארבייטען קאטארגע... „פּאטריא־טען" — ליפעראנטען, וואס שטעלען צו פּראוויאנט און נעמען אפּ די ארבייט... „פאמיליע" — געזעצליך רעגולירטער לייבער־פּאר־קויף... און נאך, און נאך... איז דער מאַדערנער מענש אנטלאַפען. און וואו צו געהן נישט געהאט, האט ער זיך פארנומען מיט גאר־נישט אדער מיט שפּילצייג און קלייניגקייטען און איז אינטערע־סאנט געווען א ווייל'ע...

איבערקוקען, איבערשאצען די ווערטען, אין די אויסגעלערנטע און אויסגעוועפּטע כלים ארייגעבען א נייעם אדער רענאנסירטען ניי־אויסגעקלעפּטען אינהאלט; נייע אינסטיטוטען באשאפען, נייע סימבאלען, דאס איז נישט פאר'ן צועקעלטען, צוזאוועהטאגטען מאַ־דערנעם מענש מיט רואינירטע נערוועז...

אבער ווען מען פרעגט: ווירקליך אדער נישט, וואר אדער פאלש, די אדער יענע אידעע, דער אדער יענער לעבענס־צוועק, די אדער יענע וועלט־אנשויאונג ??? — —

וואו אזוינע פראגען ווערען געשטעלט, באקומט דער מאַדער־נער מענש נ י ש ט דאס ווארט... ער צושטערט נישט און בויט נישט, ער טראכט נישט און פילאזאפירט נישט...

און — אין דאס איז זיין גרעסט אומגליק:

ער איז נישט פריי!

ער האט זיך זיין לעבענס־גאט צושלאגען, און אין יעדען מאמענט דינט ער אן אנדערען שטויב פון געוועזענעם גאט, און האלט זיך פאר באפרייט פון גאט...

ער מיינט ער דינט נישט קיינעם, און נאר דעריבער מיינט ער עס, ווייל די, וועלכע ער דינט, זענען אזוי קליין, אז ער אליין דערזעהט זיי נישט, און זיי טוישען זיך אזוי אפט, אזוי בליץ־שנעל, אז ער באהאלט זיי קיין ווילע נישט אין זכרון.

דער מאדערנער מענש האט נישט קיין לעבען, נאר מאמענטען; ער האט דעריבער קיין כאראקטער נישט, קיין ווילען, נאר קאפריזען און „ווילעכצער“...

און דאס טאנצט ארום אין קאליידאסקאפ פון א צוטראגענעם מח...

ער איז קיין קאארדינירטער ארגאניזם נישט; פיליכט שעהן, אבער אזוי ווארעם־עהנליך.

א שורה לויזע סיגמענטען, לויזע רייפלעך אין א זעקעל... און יעדעס רייפעל האט זיין קליין ביסעל וויסען און פארלאנגען — פארבונדען זענען זיי נאר מיט דער הויט...

און פון דעם, וואס קאן זיך אליין נישט קאארדינירען, זיין אייגען לעבען נישט צוועקמעסיג מאכען, קאן מען נישט פארלאנגען, ער זאל קאארדינירען וועלט־ערשיינונגען, געפינען די צוועקמעסיגקייט פון אינסטיטוטען, ווי קלאס און נאציאן...

גרויסע מענשען געהען זייער וועג, נישט נאך דער סטאדע; דער מאדערנער בלאנדזשעט אהן א וועג...

הייסט דאס פריי געהן?

אויף אזוינע וועגען געהען דער דעזערטירער, דער אנטלאפענער פון קאטארגע און איבערהויפט — מענשען אהן א וועג...

„תהו לא דרך“ — איז קיין וועג נישט, אפילו נישט צו שמד.

4.

די מאָדערנע געפאהר.

(צווייטע און לעצטע העלפט „מאמר המוסגר“)

בין איך, פיליכט, צו שארף ארויסגעטראטען קעגען אונזער „מאָדערן“. — עס איז דאָך אונזער „יונגנד“?

עס איז, ליידער, נישט *יונג* און נישט *אונזער*...

פון דריי פרעמדע, אַלטע מילטער אויסגעקראַצט.

איך מיין נישט קיינעם באזונדער, אַלע „מאָדערנע“...

גערענקט איהר נישט די פאַר פופציג יאָהר געבוירענע און באלד פאַרלוירענע, פלוצלונג אויפגעפלאַמטע בענקשאפט: די אומ־מיטעלבאַרקייט?

אויף רוסיש איבערזעצט: „בעזפאָסרעדסווענאַסט“?

דאַס אידעאַלע איז געווען די אַמעבא, דאָס נידעריגסטע איינ־צעלנע לעבענס־קעמערל, וואָס עסט און וואַרפט גלייכצייטיג און באַשטענדיג. אָהן א צייכען פון אן אינערליך באַהעלטעניש; פון אַ רעזערוואואַר, וואו עס זאָל זיך אַנזאַמלען דער פון דרויסען אַסי־מילירעטר שטאָף, א טייל זאָל זיך קאָנען פאַרוואַנדלען אין *באַוואוסטזיינקייט*, אין *ווילען*, און די גרויסע אנגעזאַמעלטע רעשט זאָל קאָנען אויסגעגעבען ווערען אויפ׳ן רעכ־טען אָרט, צו דער רעכטער צייט און צוועקמעסיג.

שוין, באַלד און מיט אַמאָל! *יעדער סעקונדע פאַר זיך!*

און גערענקט איהר דאָס פוילע ווערטעל פון אַלטען פוילישען שליאַכטשיץ: יאָקאָש טאָ בענדזשיע?“ — עס וועט שוין זיין, הייסט עס, עס וועט שוין קומען פון זיך אליין, מען דאַרף די האַנט אין קאַלט וואסער נישט אריינלעגען.

עקאָנאָמישע, פּאָליטישע געפאהרען, — עט, דערווייל איז אינדרויסען אַנגעפאַלען א שניי, שפּאַן נאַ־שפּיץ דעם שליטען, פּאַק איין שאַמפּאַניער — א „קוליג“ איבער די הויפען!

און — אחרון, אחרון חביב!

דער נישט לאַנג מאָדע געוועזענער, אינטעליגענט־רוסישער „נאַפּלעוואַט“! — —

ווילט איהר, נעמט איהר פון דער פראַנצויזישער מולטער! „נאַר מיר מעג זיין א מבול!“ און באַשפּריצט דאָס אַלץ מיט א טראָפּען פרייער קונסט, האָט איהר אונזער „מאָדערן“ — —

און בין איך, דער „וויסקראַביק“ פון דריי־פיער פרעמדע מול־טער מיט זויער־טייג, פאַר מיר אליין דער קוואַל פון רעכט און אומ־רעכט, בין איך פריי פון חובות קענען אַנדערע, קענען הער־כערען, שפּעטערען, און — בין איך נאָך ביז'ן היינ־טיגען טאָג קיינעם נישט פאַרקויפט, איז א סימן, אז קיינער האָט מיך נישט געוואָלט האָבען, נישט געוואָלט קויפען. איך האָב נישט וואָס צו פאַרקויפען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ביי פרייע שטאַרקע פעלקער האָט אַלץ אַן אָרט, אפילו דאָס מאָדערנע.

די ריכטיגע אַרבייט ווערט פון אַנדערע געטאָן... די גרענעצען ווערען געשיצט און פאַרשפּרייט, דער פּאָליטיקער שווינ־דעלט אויס נייע מערק, דער פאַבריק־קוימען פאַרפּלייצט זיי, אין יעדען דאָרף אַרבייט אין דער שול דער באַהעלפער... קאַנצעל פאַראַן און קאַטעדער, פאַראַן דאָס ערנסטע בוך און דער געלעהרטער, — פאַראַן דאָס מאָדערנע אויך; ווייל עס !

דער מאָדערנער מענש טוט אויך עפּעס — אין דער קונסט, נאַטירליך, און — צייטווייליג...

צייטווייליג, — ווייל ער, דער מאָדערנער קינסטלער, האָט קיין פאַרגאַנגענהייט נישט; ער פאַרלייקענט זי. ער האָט נישט קיין שול, ער שפּייט אויף איהר... און די „אַלטע מייסטער“? געאַרבייט האָבען זיי, מען פיהלט זיי מיט שווייס!

און ער האָט אויך קיין צוקונפט נישט; ער מאַכט קיין שול נישט. ער פּרעטענדירט נישט דערויף; ער האָט נישט וואָס אי־בערצוגעבען.

און דער „איצט“ זיינער איז געווען קורץ; אויסגעגאַנגען, די טעכניק אפילו נישט דערלעבט...

פאר דאס — פריי געווען, ווי דער זומער־פויגעל! פריי פון אַרבייט, פון שטודירען. פריי פון וועלכען עס איז „שטאַנדפּונקט“; קיינמאל קיין ריכטיגע פערספּעקטיוו נישט געהאט. פון אידעען און אידעאלען געוויס, דאס איז דאך דאס רעכטע קלאפּער־געצייג! „זאכען“ ווערען נישט געוואויגען און געשאצט, קיינער ווערט קיינעם נישט אונטערגעוואָרפען, אלץ אויף א י י ן ברעט!

אין פריי, זאגאר — פון געגענשטאנד: מען דארף אפילו נישט צייכענען, א שמיר און — פארבען־שפּיל!

און דאס האבען פיליסטער אויסגעטראכט, אז א פּאָרטרעט מוז זיין עהנליך, און אז דער הימעל איז קיינמאל נישט גרין...

ע ר גיט די „זאכען“, ווי ע ר זעהט ז י י. און פארביי־לויפענדיג, מיט נישט אויסגעשלאפענע און גאנץ אפט פארנע־בעלטע אויגען פון „ברעטעל“ צום „איבערברעטעל“ און צוריק — און שנעל!

די טויטע (און טויט־געבוירענע!) רייטען שנעל!

ווער האט צייט פאר א סימפאניע? די דראמע מאטערט אפּ. די טראגעדיע — איינפאך אנטיקולטורעל, דער מאָדערנער מענש קאן נישט ל י י ד ע ן און אהן ליידען איז אהן ערנסטער קונסט.

איז קאנפעטי און טויט־אויפגעשטאכענע זומער־פייגעלעך.

און קומט ווער און זאגט:

— עס איז קיין ר ע כ ט ע קונסט, קיין ע כ ט ע, קיין לעבענספעהיגע, עס איז שפּיל און צייטפארטרייב! נישט פאראן קיין גרינער הימעל, קיין פיאלעטע בערען און גענז האבען נישט מעהר ווי צוויי פיס...

אז דאס נוצליכע מוז זיין שעהן, דאס שעהנע מוז ערהאבען, וועניגסטענס וואר זיין, זאל זיין כאטש לאגיש אין זיך!

פארקרימט עס זיך, דאס פארצויגענע בן־יחיד'ל...

— „איהר האט נישט דאס ווארט! נאר א קינסטלער, און אזוינער ווי איך, קאן זיין מיין ריכטער!“

איך טאר נישט זאגען: אז די לעדער פלאצט און דער שטי־וועל איז צו ענג; איך בין קיין שוסטער נישט!

ל א כ ט מען; הענגען קומט נישט דערפאר!

דער קינסטלער איז פריי; איך אויך. גאָה איך אוועק; קויף איך נ י ש ט די — שטיוועל...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

האָט זיך אָבער אין גריכענלאַנד געזאָלט אַזאַ מעשה טרעפען:
ספּאַרטאַ איז באַלאַגערט.
אַ גרויסע מחנה אַרום די טויערען.
און פון טאָג צו טאָג ווערט די לאַנגע ערנסטער, קריטישער, געפעהרליכער —
שיקט ספּאַרטאַ קיין אַטהען בעטען הילף...
שיקט אַטהען קיין ספּאַרטאַ אַ צו־הילף נישט מעהר ווי א י י ן מענש און דערצו אַ לאַמען הויקער.
— ווי הייסט?
דאָס האָט ספּאַרטאַ אויך געפרעגט.
געגאַפט און געקריצט מיט די ציין.
האָט זיך אָבער אויסגעוויזען, אַז דער לאַמער הויקער איז פינדאַר...
דער פּאָעט, דער זינגער!
האָט זיך פינדאַר אין ספּאַרטאַ אין מיטען מאַרק געשטעלט און אַ קריגס־ליעד געזונגען!
קלינגט אָפּ דאָס ליעד אין אַלע הערצער;
ווערען די הערצער די געפאַלענע אויפגעשוואָלען פון העלדען־מוט...
זענען מיט אַמאָל קינד־און־קייט העלדען געוואָרען. האָבען די אָפּהענדיגע געוועהר געכאַפּט; זענען די מידע אויף די מויערען אַרויף און די בויגען געצויגען — און — אָפּגעשטויסען איז גע־וואָרען דער פיינד...
און ספּאַרטאַ צו־הילף איז פינדאַר געקומען!
וואָלטען זיי אָבער אונזערם אַ מאָדערנעם געשיקט?
— איי, בלימלעך וואַקסען אויף די לאַנקעס, פּאַראַן וויין אין שענק... אוועק מיט'ן גאַנצען קלאַפּער־געצייג מיט די חורבות—
„וואָס טויגען די מויערען?
„שיקט נאָך סאַפּיאָרען,
„זאָל נישט בלייבען אַ שטיין אויף שטיין"...

די רעשט וואָלט איהם שוין אין האלז געבליבען, אונטער'ן—שטריק!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

שוין גלייכער די בטלנ'ישע עצה!
— אין חדר אריין געהט, תהלים זאגט, תורה לערענט...
שלעפט צוריק דעם נעכטיגען טאָג...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

איך האָב געהערט אמאָל צייטלינ'ען אנדערש דרש'ענען!
— איהר קאָנט שוין דאָס א ל ט ע נישט באַהאַלטען, נעמט דאָס נייע בוך, הערט די נ י י ע נביאים — נאָר אַן אַנדערען נאָמען האָבען זיי, „קינסטלער" רופען זיי זיך...
איך מיין, אז נישט ער און נישט די „גאַספּאַדע" זענען נישט שולדיג דערין, וואָס ער האָט אזוי פּלוצלונג זיין מיין געענדערט, זיין דרשה געטוישט. לעגט מען אלץ אין איין זאַק אריין און מען שיט דערנאָך דעם אוצר אוים און מען זעהט:
אביסעל לייכטזיניגע פליטערלעך, אביסעל דאָר שבת אויבס, טאַנצענדיגע רויטע שאָטען, פלאַטערדיגע גרינע נענז און אביסעל... פאַלשע מטבעות, — כאַפּט אַן אַ שרעק... כאַפּט מען זיך ביים קאָפּ, וויל מען די א ל ט ע ווערטען צוריק.

5

„ח ו מ ש מ י ט ר ש " י".

קאָן מען נאָך אלץ צום „אידישקייט" נ י ש ט נ ע ה ן; דער וועג איז אלץ נישט פריי.
עס שלענדערט זיך פאר די פים דער ב ע ל - ה ב י ת און זיין פילאָזאָף — ד ע ר נ ב י א פ ו ן נ ע כ ט י ג ע ן ט א ג...

פון פארגאנגענעם טאג, אז וועלכען דער פאר־געהענדיגער בעל־הבית מוז זיך האלטען, ווי דער פאר׳משפט׳ער צום טויט אן די הערנער פון מזבח.

און אויב דער מאדערנער נערוועז־קראצער, דער מענש פון „עט“! און „קיי און שפיי!“ איז געווען אן אנשיקעניש פון דרויסען, האבען מיר איצט צו טון מיט א היימיש־געבאקענעם, מיט אן איינגענעם...

פון קלויז ארויס קומט ער, דער נביא פון נעכטיגען טאג; קומט, לעגט זיך אין דער לענג און אין דער ברייט פון וועג צו אידישקייט, און ווארפט זיך, און שלאגט ארום זיך מיט הענט און פיס, ווי אין אן עכטער אדער סימולירטער שווערער קרענק, און דאס מויל־ווערק שוימט:

— נישט ווייטער געהט, נור צוריק!

— חומש מיט רש“י! אבות אבותינו!...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אוממעגליך איז דאס אויפלעבען פון דער אידישער אייגענארט, די באפרייאונג און פרייע ווייטערע אנטוויקלונג אהן דער ביבעל, ווי עס איז אוממעגליך א לעבעדיג בליהענדער בוים אהן ווארצלען אין דער ערד...

אבער ווארצלען אהן שטאם, צווייגען, בלעטער און בליטען זענען קיין בוים נישט, נאר אן איבעריג איבערבלייבעניש פון א געוועזענעם בוים. —

פאר׳ן בעל־הבית און זיין נביא איז עס, זעהט אויס, געניג...

איז אידישקייט חומש מיט רש“י!

עס איז אזוי איינפאך, און אזוי אויסגעפרואווט ווערענד דער צייט, ווען די מלחמה צווישען אידיש און נישט־אידיש איז געווען די מלחמה פון אן אלט־בוד (די ביבעל) און צוויי נייע (דער נייער טעסטאמענט און דער קאראן).

הייסט עס:

ווייטער ציהען דעם נעכטיגען טאג.

און ער טוט אזוי, דער בעל־הבית.

אזוי ווירקליך, טוט ער, דער בעל־הבית מיט זיינע קינדער — די מינדערהייט — און מיט דער גרויסער מעהרהייט, מיט

די אָרעמע קינדער פון פאָלק, ווי ווייט עס האָט זיך נישט פון זיינע הענט ארויסבאַפרייט.

און קינדער זענען ביי איהם נאָר אינגלעך!

מיידלעך זענען פריי.

מיידלעך לערענט מען שרייבען, לאָזט מען „לעזען“ — שרייבען זיי, די מיידלעך, אויף צוויי און דריי שפּראַכען, לעזען זיי „אַלע“ ליטעראַטורען, אויסער אידיש... לעבען זיי מיט'ן „גוף“ אין דער אידישער שטוב, מיט דער נשמה — אין דער פרייער גוי'אישער וועלט — זענען זיי ארומגערינגעלט מיט'ן אומליעבען, ווייל פאר זיי אומפאַרשטענדליכען, היימישען, און בענקען און לעכצען צום פרעמדען...

ציהט זיי פון דער היים ארויס, אין דער פרעמד אריין, יעדעס פרעמדע בוך, יעדער, אַהן עלטערנס וויסען, אויסגעהערטער קאָנצערט, יעדער אויגען־בליץ פון פארבייגעהענדיגען פרעמדען...

געהט מען א צייט ארום פאַרמאַסקירט אין טאַטענס הויז, לעבט מען שפּעטער אַן אומערטרעגליך פאַלש לעבען מיט'ן האַלבווילדען מאַן; געהט מען דורך דער וועלט פאַר'חלומ'ט און צוּוועהטאָגט, מיט צוריסענע נשמות און פאַרבלוטיגטע הערצער און גאַנץ אָפּט — איינמאָל פאַר אַלע מאָל זאָל עס געזאָגט ווערען! — געצויגען פון יעדען קלאַנג פון קלויסטער־גלאָק...

וועגען דער טראַגעדיע דאַרף מען אבער גאַנצע ביכער שרייבען, נישט פאַרבייגעהענדיג, דאָס וואַקסט פון די ראַמען ארויס...

וועלען מיר צוריק געהן צום טעמאַט:

אינגלעך לערענט מען תורה...

און נישט קיין תורה פאַר'ן לעבען און נישט קיין לעבענדיגע תורה.

אמאָל איז געוועזען, שפּעטער וועט זיין, און היינט א תורה פון „דרוש וקבל שכר“ אויף יענער וועלט, אַהן א שום באַציהונג מיט דער וועלט, מיט'ן לעבען אונטער דער זון.

לעבט דאָס בעל־הבת'ישע אינגעל א טאָפּעלט לעבען, אַ היינטיגס און א נעכטיגס, זיגט, נאַטירליך, דאָס

ה י י נ ט י ג ע איבער׳ן נ ע כ ט י ג ע ן, און טראָגט די מאַסקע פון נעכטיגען טאָג, כל־זמן טאַטע־מאַמע און שווער־און־שוויגער לעבען און גיבען קעסט, נדן, און וועלען איבערלאָזען ירושה. שפּעטער — נאָר דאָס וואַקסט אויך פון דעם ראָש ארויס און איך בין קיין אַפּוטרופּוס נישט פאַר קיין בעל־הבת׳ישע קינדער...

אָבער ווי זעהט אויס דער פּראָדוקט פון בעל־הבת׳ישען חומש מיט רש״י אין פאָלק?

די אַרויסגעלאָזטע פון חדר און תלמוד־תורה —

דאָס זענען:

די אַלע קליינהענדלער, וואָס די פּאָליציי טרייבט פון אָרט צו אָרט; די אַלע פּאַקטוירים, וואָס שלינגען לופט; די גאַליציאַנער שענקער, וואָס פּאַהרען קושען די האַנט און בעטען רחמים אין ווין... אונזערע שפּיץ־ביי־שפּיץ־קעפּלעך — די קליינע איבערגע־חכמ׳עטע סוחרים׳לעך, וואָס די קאָאָפּעראַטיווע באַוועגונג וואַרפט אַזוי לייכט אַרויס פון שטעדט און שטעדטלעך און צושטרייט, ווי זאַמד אויפ׳ן ווינט... אונזערע עמיגראַנטען, אַהין געוואָרב און שפּראַך, וואָס דער אַגענט שערט, ווי שאָף ביי דער גרענעץ, אין אויסלאַנד פאַרבראַקירט (אַלס שלעכט מענשען־מאַטעריאַל!) און געשיקט צוריק, און טייל וואַרפט זיך פון שיף אַראָפּ אין ים אַריין... די גליקליך איבערגעקומענע פאַלען אַריין אין גיהנום פון סוועטינג סיסטעם און לעבען שוין נישט מיט חומש און רש״י, — מיט דער געלער פּרעסע!

און דאָס זענען — אַלע הויקערס פון א ו נ ז ע ר גאַס, אַלע אויסגעמאָגערטע, מיט די ווייכע שמאָלע ביינער... די אַנגעצונדענע אויגען אין די טיפע לעכער, ווי די אָפענע וואונדען, די אַלע שאָטען פון עולם התהו, וואָס שפּייען גאַל און שלינגען לופט.

וואַקסט דאָס אָבער נאָך מעהר אַרויס פון דער ראָש.

אָבער ווען נישט דער איד, ווי זעהט אויס דאָס אידישקייט?

6.

דער מערדער פון גאָט און רעליגיאָן.

ציהט אונזער ראָן קיכאָט — דער נביא פון נעכטיגען טאָג, מיט סאַנכאָ־פאַנטשאַ זיין דינער, מיט'ן בעל־הבית'ל, דעם אויס־פיהרער פון זיין ווארט און געבאָט, אין דער וועלט אריין, מיט איהרע טייוולאָנישע ווינט־מיהלען מלחמה צו האלטען, די רעליגיאָן די אידישע צו רעטען, גאָטס נאָמען צו הייליגען, און — פ א ר־ש ו ו ע כ ע ן א ל ץ א ו ן פ א ר ד א ר ב ע ן.

פאר'ן לעבענדיגען און רעליגיעזען געפיהל, וואָס ציהט (וואָס זאָל וועניגסטענס ציהען) צום שענסטען, בעסטען און העכסטען. איז נישט געפעהרליך דאָס „אפיקורס'ל", וואָס דאָס געפיהל שטערט איהם אמאָל ביים ג ע נ י ס ע ן, שטראָפט אמאָל נאָכ'ן ז י נ ד י ג ע ן, ציהט אמאָל פון א זייטען־וועג צוריק צום מענש־ליכען טראַקט... און ער ווערט בייז און אומגעדולדיג, און רייסט ארויס דאָס געפיהל פון הארץ, ווארפט עס אין א גרוב אריין און פארשיט, און שטעלט צוליעב זיכערקייט, א שטיין אויפ'ן פרישען קבר און זעצט זיך, מעשה בריה, אויף דער מצבה ארויף און שאַלט פראַלעריש אויס א בשורה דער וועלט:

— געשטאָרבען די רעליגיאָן!

איך האָב אייך פון איהר יאָך באפרייט! — עסט, טרינקט, קושט און לאָזט אייך וואויל געהן!

דער איז נישט געפעהרליך!

די פילאָזאָפיע פון „היינט איז פורים, מאָרגען איז אויס!"

איז צ ו ל י י כ ט ז י נ י ג, עס זאָל מיטציהען מיט זיך א וועלט!

און אויך נישט דאָס קינדישע עם־הארץ'ל, וואָס זויגט די מילך פון ו ו י ס ע ן פון פלעשעלע ארויס; וואָס גלויבט יעדען בעלפער און יעדען ביכעל און האלט זיך פריי פון יעדען גלויבען...

נישט דאָס שוואַכע קעפעל, וואָס ווערט באַרוישט פון דער קלענסטער ערפינדונג, פאר'שיכור'ט פון א מינדסטער נייער ב א־ש ר י י ב ו נ ג פון א פיזישען אָדער כעמישען פראָצעס, און לויפט

אנגעפילט די נעדערים מיט פרייד, אין גאס, צו די מארק־לייט ארויס און רופט:

הערט, אוים מיט'ן אומנאטירליכען! אלע טויערען האבען זיך געעפענט, אין אלע פינסטערע ווינקעלעך איז ליכטיג געווארען. נישטא קיין מלאכים, קיין שדים, קיין גאט. אין ערגעץ נישטא! גלויבט נישט דעם רב מיט דער רבי'צין!

לאזט איהם נאר ווייטער לערנען! וועט ער טרעפען דיזעלבע טויערען ארום זיין וויסען, דיזעלבע פארהאמערטע טויערען; וועט ער אנהויבען גלוסטען צום ווייטערען וויסען, און דאס פארגעפיהל פון שפּעטערען וויסען וועט זיין זיין בענקשאפט און זיין רעליגיאן...

און נישט דער אין שווערען קאמף פאר ברויט און ליכט פארביטערטער ארבייטער, וואס ווערט עמפּערט, זעהענדיג, אז דער אפיציעלער פארמיטלער צווישען גאט און מענש, דער פארטייטשער פון זיין ווארט (ביי אונז דער רב און דער בעל־דרשן און דער זאגער אין קליינעם שולעכעל) שטעלט זיך אויף דער זייט פון זיין באַצווינגער און פארהייליגט אין גאטס נאמען דעם רויב, און דער־קלערט, לויט גאטס תורה, דאס עקזיסטירענדע פארברעכען פאר גאטס ווילען און פאר איביג, און אסר'ט יעדען קאמף געגען אומרעכט, און מאכט איהם טרפה, ווי חזיר — און, גלויבענדיג דעם פארמיטלער, ווערט ער דער פארביטערטער, און זיין עמפּערונג, צום פארביסענדסטען פיינט פון רעליגיאן; מוז ער גאט און זיין תורה אפּרוימען פון זיין וועג צום זיג; און מאכט, — אלס ערשטע דעמאנסטראציע! — פון יום־כפור א יום־טוב —

וועט ער זיגען, וועט ער אויפהאלטען די קלויז און איהרע דינער, — וועט ער ווערען דאס איביגע, וועט דער בעל־דרשן דרש'ענען פאר איהם, וועט דער רב פּסק'ענען לויט זיין ווילען...

געפעהרליך פאר דער רעליגיאן אין דער ווירקליכקייט איז נאר דער, וואס שטעלט זיך אפּ, אלץ איינס אויף וועלכען פונקט עס איז פון וועג:

ביי דער תורה, ביי דער משנה, ביי דער גמרא, ביים חיי אדם... ביים מאמענט פון אויפבליהען, ביים מאמענט פון אפּפאל...

דאס לעבען שטעלט מען נישט אפּ, עס געהט ווייטער, און

וואס עס האט זיך אפגעשטעלט, ווערט פון לעבען פארלאזט, הערט עס אויף צו לעבען!

און שטארב איך נישט צוזאמען מיט מיין רעליגיאן, טראג איך זי ווייטער שוין נישט אלס געזעץ פון לעבען! ווערט א פאלש־קייט דערפון! לעב איך אנדערש און גלויב אנדערש...

האב איך פאלשע מאס און וואג!

פון רעליגיעזען שטאנדפונקט איז גאט אייביג און אומפאר־ענדערליך; דער מענש אבער אנטוויקעלט זיך, זיין פארשטעלונג פון גאט פארענדערט זיך — אנטוויקעלט זיך און וואקסט...

שטעלט אבער עמיץ אפ זיין גאט און געהט ווייטער, ווערט זיין אפגעשטעלטער גאט געגען איהם אליין אלץ קלענער און קלענער, און ווערט מיט דער צייט אזוי קליין, אז דער מענש, וואס וויל איהם נישט פארלירען, נעהט איהם, מיט דער צייט, א בייטעלע, לעגט איהם אריין און טראגט איהם אויפ׳ן האלז, ווי אן אמולעט, — ווי א קמיע א שמירה׳לע.

פארלירט ער נאך א צייט דעם גלויבען אין אמולעטען, טראגט ער איהם נאך א געוויסע צייט ווייטער אויס פיעטיזם... ביז ער פארגעסט דאס אמאליגע און ווארפט איהם אוועק, אלס אן אומ־נוצליך־נארישע זאך.

און וואקסט מיין פארשטעלונג פון גאט אין מיר און גלייך מיט מיר, ענדער איך אויך מיין שפראך, מיט וועלכער איך רעד מיט מיין גאט, און די סימבאלען, אין וועלכען מיין גלויבען גיסט זיך אויס...

דער אפשטעלער איז דער ווירקליכער און איינציגער מערדער פון גאט און רעליגיאן!

7.

דער ערשטער וועג.

ציטלין האט אמאל געשריבען:

„א הימעל האט ער, פריץ, אבער נישט קיין גאט אין הימעל!“

די ערשטע העלפט פון דער פראגע איז געווים א קאמפלי־מענט — און איך פארנויג מיך מיט א ליעבליכען, פארבינדליכען שמייכעל! בעסער שפעטער אלס קיינמאל.

פאר דאס די צווייטע העלפט באשטע־טיג איך גאנץ באשטימט און אנטשידען.

איך ווייס אפילו נישט, ווי זיין ליעבען נאמען צו זוכען:

פאר דער וועלט, — ער איז איהר באשעפער?

נאך דער וועלט, — ער שיילט זיך ערשט אוים פון איהר?

פיליכט נאר אין דער וועלט: ער איז איהר גייסט; איהר אלגעמיינער ווילען, וואס אנטפלעקט זיך אין פארשידענע פארמען, אין קערפער באקליידטע; איהר רע־גענט אדער באצווינגער, דער באצווינגער פון טויט און קערפערליכער פוילקייט; איהר געפאנגענער, וואס ראנגעלט זיך, רייסט איהרע קייטען, ברעכט די מויערען פון איהר תפיסה, און באפרייט זיך, אום ענדליך אמאל אנטפלעקט צו ווערען?!

פיליכט נאר איז די וועלט דאס ליים, און ער — דער קינסט־לער, וואס פיהרט ארוים וואס אמאל שענערע און קרעפטיגערע פארמען, פארקערפערענדיג אזויערנאך זיינע קינסטלערישע טרוימען און — „כחומר ביד היוצר“ — ווי דאס ליים ביי דעם טעפער אין דער האנט, צוברעכט ער אלץ־אין־איינעם דאס אלטע, שאפט נייע און וועט אמאל דעם נייעסטען, דעם שענסטען, דעם העכסטען שענ־קען די אייביגקייט?

ווי עס זאל נישט זיין — ער איז דער קוואל פון לעבען!

לעבען הייסט — האבען געטליכע פארשטעלונגען און, אין א געוויסער מאס, געטליכען ווילען, די פארשטעלונגען אויסצופיהרען, דאס ארומיגע, לויט פארשטעלונג, אידעע און ווילען צו ענדערען, ארויפפיהרענדיג וואס אמאל נייע פארמען, א שותף זיין צו מעשה בראשית!

איך לעב, האב איך דעריבער אין מיר א געטליכען פונק! דאס האבען אלע, וואס לעבען, און פיהלען פיהל איך, אז אלץ לעבט!

דעם געטליכען פונק האט אויך דער, וואס לייקענט אין גאט. ביי דעם איז נאר א מיספארשטענדניש, א טעות קליינער: ער לייקענט אין פרעמדע פונקען, וואס האבען זיך, אין זייער אייטעלקייט, אין גאנצע געטער פאר־

קליידט! און ער קאן זיך פונ׳ם גלויבען אין זיי נישט באפרייען!

דעם *געטליכען* פונק האט אויך דער *לעסטערער*!

איך רעכען — נאך אין א גרעסערער מאס! עס לעסטערט די *פארצוויפעלטע ליעבשאפט*, וואס בענקט צום *קוואל* פון לעבען און קאן צו איהם נישט קומען!

עס צווינגט די געקרענקטע מענשליכע *בארמהארציגקייט*, וואס קאן נישט איבערטראגען די פיין און ליידען, וואס ווערען אין גאטס נאמען אין אזא אומענדליכער מאס פארטיילט און אויסגעטיילט! וואס ווערט עמפערט ביז שגעון, זעהענדיג דאס בלוט, וואס ווערט אין זיין נאמען פארגאסען!

„איוב“ שרייט! די טיף באליידיגטע, צום טויט פארוואונדעטע גערעכטינקייט...

און, איז *ער* די סומע פון אלע געטליכע פונקען; זענען ליעבשאפט, בארמהארצינקייט און גערעכטיגקייט די געטליכע אטריבוטען אינ׳ם מענש!

לייקענער און לעסטערער זענען די, וואס, פון געטליכען פונק באלעבט, וואקסען זיי, און, וואקסענדיג, זענען זיי די באשטעהענדיגע געטער־פארשטעלונגען, און אין די אפגעשטעלטע נארמען און פארמען ווי אזוי מיט די געטער צו פארקערען — איבערגעוואקסען; העכער פאר זיי, עהרליכער, בעסער און ערהאבענער געווארען, און קאנען זיך שוין צו די געטער נישט אראפבויגען, די ביינער אינ׳ם רוקען פלאצען, אזוי נידעריג זענען פאר זיי די *צייטיגע* געטער געווארען!

און דאך איז דער פונק צו קליין, אדער דער „קערפער“, וואס ווערט פון איהם באלעבט, צו פויל צו הארט, און עס פעהלט די קראפט, נייע פארמען צו באשאפען, — עס פעהלען דער מוט און די שעפפערישע פאנטאזיע! —

ווערען זיי נאר אברהמס, וואס צושטויסען די געצען, און באקומען קיין גאט; די אפרייניגער פון בייזען און שלעכטען, וואס קאנען קיין גוטס באשאפען; די באן־ברעכער פאר׳ן נייעם נביא, וואס וועט נאך זיי *שפעטער* קומען, דעם פלאץ פריי האבען

און אפגערייניגט, און וועט פאר דער העכערער פארשטעלונג א נייעם טעמפעל בויען!

אבער דעם לייקענער צום לעבן גערופען, דעם לעסטערער דאס פארניכטענדיגע ווארט אין מויל, דעם צושטערער — די האק אין דער האנט אריין האט א י ה ר געגעבן, א י ה ר, ד י א פ ש ט ע ל ע ר, ד י ב א פ ע ס ט י ג ע ר; איהר, וואס ווילט דורכאויס האבען פ א ר ג ל י ו ו ע ר ט ע פארשטעלונגען! אנדערע ווילען פארהאלצטע, פארשטיינערטע, מיט פענזעל אפגעמאלטע, איהר — עם־הספר־קינדער!—באנוגט אייך מיט פעדער־באשריבענע, מיט'ן ווארט איינמאל פאר אלע מאל אפגעצייכענטע — אבער אלץ אפגעשטעלטע פארמען!

אז אנדערע און, אמת א העכערע פארם!

דאס ווארט איז ווייכער, סימבאלישער, אבער אלץ — געצענדינעריי!

ווארום, קאן זיך ווער מיט די געטליכע פונקען נישט באגניגען, מוז דורכאויס האבען א פארשטעלונג פון א דורכאויס פערזענליכען גאט (היינע האט איהם אויך צולעצט אנדערש נישט פארשטאנען). מוז ער זי האבען, ווי משה האט זי געהאט — אין דער עבט־אידישער (אמאל העברעאישער) פארם, דאס הייסט: אהן א באשטימטער פארם!

„געדענקט, — ווערט ביים סיני געזאגט — איהר האט קיין בילד און קיין געשטאלט נישט געזעהן."

נישט: עס איז נישט ד א, עס וואלט דאך קיין פערזענליכער גאט נישט געוועזן! נאר — איהר ה א ט נ י ש ט ג ע ז ע ה ן, איינציג און אליין די שטימע זיינע האט איהר געהערט! ק י י ן באשטימטע בילדער פון איהם קענט איהר, טארט איהר נישט דעריבער נישט מאכען.

און געפיהלט מוז דער פערזענליכער גאט ווערען אלס ג ע ח ע נ ד י ג ע ר! ווער עס שטעלט זיך אפ, שטארבט; גאט מוז זיין ל ע ב ע ן!

און דעם מענש פאראויס מוז ער געהן, ער דארף בענקען צו איהם, שטרעבען צו איהם, פון איהם אלץ ווייטער און העכער גע־

צוינגע צו ווערען, — געטער, וואס ווערען געטראגען און מיטגע־שלעפט, זענען ג ע צ ע ן!

„דאס האבען די, וואס איך פארטרייב פאר אייך!"

און אלץ פ א ר ב י י מ ו ז ע ר ג ע ה ן! אין מאָ־מענט פון עקסטאז און אנטפלעקונג, באווייזט ער זיך און ווערט פ ו ן ה י נ ט ע ן ג ע ז ע ה ן... ד ע ר ז ע ה ט א י ה ם ו ו ע ר פון פארענט, קאן ער מעהר נישט לעבען, — דער האט א ל ץ ד ע ר ל ע ב ט! לעבען איז נאר שטרעבען! און ווייט מוז ער זיין פון מענש, ער וועט איהם קיינמאל נישט דערגרייכען: זיין לעבען איז א שפאן; געטער ווייטער אויף א שפאן, זענען געצען!

נישט אינ'ם ג ע ו ו ע ז ע נ ע ם, וואס איז פ א ר ב י י, נישט אין באשטעהענדיגען, וואס געהט אפ, איז גאט! „אהיה אשר אהיה"! אינ'ם שפעטער, אין דער אייביגער צ ו ק ו נ פ ט, אין דער א י י ב י נ ק י י ט איז גאט! אייביג מוז זיין דאס שטרעבען צו איהם! —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און איהר וואס ווילט?

ווילט איהר, איהר חומש־מיט־רש"י־פרעדיגער, צוריקרופען דעם נעכטיגען טאג?

גלוסט זיך אייך, איהר אפשטעלער, אויסציהען, ווענינגסטענס דעם היינט, איבער זיין גרענעץ און נישט צולאזען דעם מארגען...?

ווייסט איהר, וואס דאס באטייט?

נעמען דעם לעבעדיגען זאמען, ארום וועלכען די שאל האט געפלאצט, וואס דארף אויפס־נייע פארפלאנצט ווערען, וואס זאל שענער און פארביגער אויפשפראצען, און צוריק אין דער טאל פארשליסען, און פארבינדען און ארומדראטען די שאל און א שפרוך זאגען: זאמען, וואקס אין דער איינגשאפט, וואקס אין דער פינסטער!

דאס הייסט אויך: די טויטע צו קבר ישראל נישט ברענגען. אין שטוב לאזען און פארפעסטען די לופט!

וואס נאך טוט איהר?

אייערע דערוואקסענע קינדער ווילט איהר צוריק אין דער

ווינ אריינשטויסען, מיט ווינדעלעך בינדען, מיט בענדעלעך שני־
רען, אדער נאך — אין דער געבער־מוטער אריין! ווארעם און
פינסטער איז דארט! און ווערט אייך ווידערשפענסטיג דער יונגער
דור, צורייסט ער אייער שפינוועבס, וואס איהר האט פאר קייטען
געהאלטען, ברעכט ער אייערע שטרויענע „מויערען" און אנטלויפט
פון אייער פארפעסטעטער תפיסה, און געהט אפ פון אייך און
אייער אידישקייט, שילט איהר און שרייט, נישט באמער־
קענדיג, אז דעם ערשטען וועג, וואס פיהרט אפ פון אידישקייט,
האט איהר געעפענט, איהר אפשטעלער, געבאהנט —
ווען אויך נישט דירעקט.

8.

ווער איז שולדיג?

דער „חומש", וואס איהר האט אין ארענדע גענומען, ווייסט
נישט פון קיין גלויבען, ער רעדט פון פארשען,
וויסען און קענען.

איהר, אין זיין נאמען, ציטערט פאר פארשען, וויסען און
קענען און פארלאנגט — גלויבען!

און איהר האט רעכט.

ווייל דעם „חומש", מיט אייערע אוינען באטראכט, נישט
רעטראספעקטיוו געזעהן, נישט דעם לעבענדיגען זוכענדיג, דעם
בלייבט נישט מעהר, ווי צו פארלאנגען קרעדים!

אייער חומש קאן שוין נישט ווערען באלעבם,
נאר געלערענט און געגלויבט!

דער חומש (נישט אייער חומש) רעדט פון לעבען!

לעבען הייסט: באוועגען זיך, אנטוויקלען, פראגרעסירען, דאס
ארומיגע ענדערען לויט ווילען און גייסט. איהר הייסט שטעהן!

שטעהט איהר, ווערט דער לעבענדיגער גאט, לויט דער פאר־
שטעלונג פון איין היסטארישען מאמענט אינ'ם צווייטען, אין א

טויטען נעץ פארוואנדעלט; און די פריהערדיגע פארמען פון באַציהונגען צווישען מענש און גאט — אין נעצענדינעריי, און איהר רופט עס „אידישקייט"!

לעבען איז באוועגונג.

גאנץ אפט פארלירט מען דעם וועג און מען מוז איהם צוריקנעהן זוכען;

גאנץ אפט מוז מען צוריקגעהן און אויפהויבען דאס פארגעסענע, פארלוירענע — אניט קאן מען ווייטער נישט געהן...

שטעהן בלייבען טאר מען קיינמאל נישט!

פארשטיינערטע רודימענטען, — איבערבלייבענישען פון געוועזענעם און איבערגעקורמענעם, מוזען, אויב זיי שטערען, אפגערוימט ווערען פון וועג, — און איהר וואונדערט אייך, וואס אייערע קינדער, וואס ווילען לעבען, טוען עס געגען אייער ווילען!

אפגעלעגענע ראינען, חורבות פון אלטע שלעסער ווערען אויפגעהאלטען אלס היסטארישע צייכען, אדער אויס לויטער פיעטיזם, — וואוינען אין זיי קאן נאר דער מענש, וואס אנטלויפט פון ישוב, וואס זאגט זיך אפ פון לעבען, און איהר קאנט נישט פארשטעהן, פארוואס אייערע קינדער פארלאזען אייערע חורבות און נעהען פון אייך, אבוואל אומדירעקט, געטריבען, זובען ליכט און לעבען, אין פרעמדע הייזער.

נאך טראגי־קאמישער איז דאס, וואס מיינענדיג, אז איהר רעטעט די שול, דינט איהר דעם קלויסטער!

דאס האט דאך דער קלויסטער די אידישקייט אפגעשטעלט, פון לעבען פארטריבען; פון וואלד און פעלד און פון דער פרייער שטאדט פאריאגט, אין געטא פארשלאסען און מיט מויערען ארומגעצוימט... זי זאל מיט'ן לעבען קיין מגע ומשא נישט האבען!

דאס האט דאך דער קלויסטער אויסגעגראבען דעם אפגרונט צווישען לעבען און אידישקייט, צווישען אידישקייט און וועלט; צווישען אידישקייט און קענען און וויסען...

דאס האט דער קלויסטער די אידישקייט בארויבט פון ווילען, פון דער מעגליכקייט זיך צו אנטוויקלען און פראגרעסירען וועניגסטענס מיט'ן לעבען צוזאמען!

דאס האט דאך דער קלויסטער זי אפגעשוואכט, אין דער

פינסטערניש פארזעצט און די א נ ט ש ט ע ל ט ע, קראנק נעוואָרענע אידישקייט, די אידישקייט, וואָס מוז ציטערען פאר א שטראל ליכט פון דרויסען, פאר א פרישען לופט־צוג פון דער פרייער וועלט, איבערגעלאָזט אלס א צייכען פון גאָטס פלוך אויף זיין אמאָליג געבענשט פאָלק ישראל, אלס א באווייז פאר דער געט־ליכקייט פונ׳ם נייעם טעסטאמענט און דער אייביגער שטראף פאר׳ן אפלייקענען די נייע תורה. —

און אז איהר, אבוואָל, די מויערען פון געטא זענען געפאלען, טוט ווייטער דעם קלויסטער׳ס ווילען, און ערקלערט די ק א ר י־ק א ט ו ר פון דער אמאָליגער שטאָלצער רויסער אידישקייט, וואָס וויל און מוז באהערשען וועלט און לעבען, פאר נאָרמאל און עכט; די געטא־אידישקייט צום ל ע ר נ ע ן און ג ל ו י ב ע ן אלס א סגולה אויף עולם הבא, אהן א שום באציהונג צום לעבען— פאר געטליך און הייליג, —

מיינען אייערע קינדער, אז איהר זאָגט אמת, אז דאָס איז די ווירקליכע אידישקייט, און זענען מקיים, נישט וויסענדיג דערפון, דעם פסוק „ובחרת בחיים!“ — „וועהל דאָס לעבען“ און פארלאָ־זען אייך מיט אייער אידישקייט צוזאמען!

און ווען האָט איהר די אידישקייט אפגעשטעלט?

אינ׳ם מאָמענט פון גרעסטען אפפאל, פון טיפסטען זינקען!

„געגליכען צו ערד“, „געגליכען צו שטערען“... האָט יעדעס געשלעכט זיין ערד און זיינע שטערען, האָט איהר די ערד אין איי־ערע זעק געזאמעלט און די שטערען אויסגעלאָשען!

וואָס האָט אייער אידישקייט פון רמב״ם, פון סעדיה גאון און פון אנדערע אזוינע?

האָט איהר פון ירושה־פרוכת אויסגעטעפּעט אלע גאָלדענע פעדים, וואָס זיי האָבען אריינגעוועבט, — האָט איהר אלע פאר־בען, מיט וועלכע זייער קינסטלער־האַנט האָט עס פארצירט, אויס־געלאָשען, און דערלאנגט א גרוי און גראָב שטיק געוועב אייער׳ן קינדער צו די ליפען און הייסט זיי קושען אייער ריינקייט!

האָט איהר פון אייער אידישקייט דעם לעבעדיגען גאָט פאר־טריבען, אוים׳ן טראָן אן אפגעשטאַנענעם, א נ ע כ ט י נ ע ן גע־

זעצט; האט איהר פון געטליכען געזעץ דעם ג י י ס ט פאר־טריבען און דאס טויטע ווארט געהייליגט; האט איהר פון אייער אידישקייט דאס פאלק מיט זיין עהרליכער שעהנקייט פארטריבען— עס קאן נישט לערנען! און די פרוי מיט איהר חן פאריאגט — נישט פאר איהר איז די תורה געשריבען! און פריהער נאך דעם, וואס וויל ווייסען און פארשען — דער גלויבען וואקסט נאר אין דער פינסטער... האט איהר דעם גייסט פארטריבען, — און איהר ווילט אייער אידישקייט זאל לעבען, בשעת ווען איהר אליין לעבט לויט גאנץ אנדערע נארמען... צי האנדעלט איהר און וואנדעלט לויט אידישקייט? פאהרט איהר נישט ארום אויף באנען, וואס זענען געבויט אויף דער וויסענשאפט, וואס אייער אידישקייט פאר־לייקענט? קורירט איהר אייך נישט לויט דער מעדיצין, וואס איז אבסאלוט געגען אייער גלויבען, וואס צושטערט איהם אויף יעדען שריט און טריט?

און ווילט נאך נויטען אייערע קינדער זיי זאלען ווייטער ציי־הען אייער פוילקייט, פאלשקייט און טאפעלטקייט, און אז זיי קאנען נישט, און מוזען אייך אין אייער אידישקייט פארלאזען — ווער איז שולדיג?

און די קאנסעקווענץ?

„די אידישקייט קאן נאר רעטען די קלויז מיט א מנין בטלנים!“

9.

דער פראם און די פעסטונג.

איך וויל אייך נאכדערצעהלען א מעשה פון גרויסען אינדי־שען נזיר.

אמאל — האט בודא דערצעהלט — איז ביים ברעג פון טייך א וואנדערער געגאנגען.

א לאנגען, שווערען וועג האט ער געהאט, און דער ברעג, אויף וועלכען ער איז געגאנגען, איז אומרוהיג געווען.

אין היילען האָבען זיך גזלנים געהאַלטען, אין וואַלד — ווילדע טירען געשלענדערט. — אומעטום לאָקערט די געפאַהר.

און אויף יענער זייט טייך איז רוהיג און שטיל, יענער ברעג איז זיכערקייט — בורא׳ס איינציגער אידעאַל!

איז אָבער דער טייך א ברייטער געוועזען און א טיפער...

שטעלט זיך דער וואַנדערער אָפּ, האַקט אוים א פּאָר בוימלער אין וואַלד, שלאָגט זיי צוזאַמען און מאַכט זיך א פּראַם, און שווימט אריבער דעם טייך, און קומט צום רוהיגען ברעג, וואו זיכער וועט שוין זיין זיין וועג...

איז אָבער דער וואַנדערער נישט קלוג געוועזען און אזוי געטאַן: אריבערגעקומען האָט ער געזאָגט צום פּראַם:

— „פּראַם, טייערער פּראַם, דו האָסט מיך פון גזלנים גערע־טעט, פון ווילדען טיר באַפרייט, נישט איבערגעגעבען מיך דעם וואַסער פון טייך, ד א נ ק ב א ר בין איך דיר, הייליג ביסטו מיר, מיין רעטער, נישט פאַרלאַזען וועל איך דיך!“...

און ער האָט דעם פּראַם אויף זיינע אַקסעל גענומען און אויף דער טריקעניש געטראָגען...

זייט איהר איהם מקנא?

זייט איהר מקנא דעם מענש, וואָס האָט דעם פּראַם, וואָס ער האָט זיך געמאַכט, איבער זיינע אַקסעל געוואָרפען? וואָס האָט זיין רעטער־געדאַנק אויף אייביג אינ׳ם פּראַם פאַרהאַלצט?

און דערצו געהט איצט דער וועג באַרג אַרויף! און שווער איז דער וועג, און איהר האָט דעם פאַרשטאַנד, וואָס האָט דעם פּראַם ערפונדען, ה י נ ט ע ר ׳ ן פּראַם געוואָרפען...

„די קלויז מיט׳ן מנין בטלנים!“

און „די קלויז מיט׳ן מנין בטלנים“ איז עס נאָר היינט — דער פּראַם אויף דער טריקעניש.

אַמאָל, און נישט לאַנג אזוי איז דער „אַמאָל“, איז אייער אי־דישקייט א גרויסקייט, א שעהנקייט, א העלדישקייט געוועזען!

א פ ע ס ט ו נ ג פאַר דער א י ד י ש ע ר נ ש מ ה!

ד י ב ו ר ג, וואָס האָט זיך, פון דער גאַנצער קלויסטער־וועלט באַלעגערט, נישט אונטערגעגעבען!

מען האט איהר אלע וועגען פון ברויט און וואסער אפגע־שניטען, ארום אלע וואסער־קוואלען פארפעסט, אלע פרוכט־בוימער אויסגעוואָרצעלט — „אידישקייט" גיט זיך נישט אונטער!

פארהונגערטע, פון דורשט פאר'חלש'טע, אויסגעמאטערטע שאטען פון מענשען שיצען די מויערען, צווישען וועלכע די אידי־שע נשמה האט זיך באהאלטען...

צ י י ט ו ו י י ל י ג באהאלטען „עד יעבור זעם" — ביז דער צארן וועט אריבער...

עס האט געהייסען:

גאטס איינציגער נאמען איז אויף דער וועלט נאך נישט גע־היילינט, אויף א קאמפראמיס צווישען יודענטום און געצענטום באשטעהען מיר נישט. מיר ווע‌לען ווארטען!

עס האט געהייסען:

משיח איז נאך נ י ש ט געקומען. נישט אויסגעלייזט איז די וועלט. מיט זינד איז זי פארפלייצט, פארפלאסען מיט טרערען און בלוט! נישט גאטס ווארט רעגירט, נישט זיין גערעכטיגקייט...

מיר וועלען ווארטען!

האט איהר אבער פון דער צייטווייליגער פעסטונג פון דער „עד יעבור זעם"־דיגער בורג אן א י י ב י ג ק י י ט געמאכט, דאס שויף־מיטעל צו צ י ל און צ ו ו ע ק! און אז די באַ־לאגערונג האט אפגעצויגען, אז די טייראנען האבען אויפגעהערט אין די מויערען צו שלאגען, און ארום איז פריי און מען קאן די טויערען עפענען און ארויסגעהן און פראנק און פריי פאר דער וועלט דאס פארבארגענע אנטפלעקען, דאס באהאלטענע עפענען און פרעדיגען גאטס ווארט פאר דער וועלט, האט איהר פאר דער וועלט נאר איינאיינציג ווארט:

— היילינ איז די פעסטונג.

ווער איז אייער גאט? וואס איז זיין רעכט און גערעכטיגקייט? ווי אזוי דארף אויסזעהן די וועלט און דאס לעבען אויף איהר, זיי זאלען זיין געטליך ריין? ווי אזוי וואלט איהר אויסגעלייזט די וועלט?

שטעהט איהר און מורמעלט: איזהו מקומן...

איהר האט דעם ת ו ך פארלוירען און די וואלען פון פעס־טונג פארהייליגט! די כ ו נ ה פארגעסען און עטעמט ווייטער

איין אין די לונגען, די קראנקע, די פארשפארטע, פייכטע לופט פון קאזעמאט, גלייך ווייררויך פון הייליגטום !...

די נשמה איז אויסגעוועבט, — מיט טרוקענע ווערטער קאן מען צו דער וועלט נישט קומען, — באהאלט איהר אייך מיט אייער אידישקייט פאר דער וועלט !

און זאל די וועלט, וואס איהר דארפט באצווינגען, אליין צו אייך קומען, אויף די קני פאלען, און בעטען זיך : רעגיר ! — וועט איהר פון אייער קאזעמאט נישט ארויס, די פוילע קליידער פון לייב נישט אראפווארפען, דעם קאפ נישט צובויגען צו דער דער־לאנגטער קרוין...

איהר וועט דאך דער וועלט נישט זאגען : לעג אוועק דיין אנ־טיסעפטיק און ניץ אש פון א פארברענטער קוה !

לעג אוועק דיין מעדיצין און, ווערט א מגפה, שטעל אויף א קופערנע שלאנג ! ווארף אוועק דיין זיבען־פעלדער־סיסטעם און מאך שמוטה מיט אמאל איבער דער גאנצער ערד ! שטעל א מקדש מיט קרבנות און מיט ערד פון אונטער דער פאדלאגע פאר א סוטה ?

איהר האט די נשמה געטויט, און מיט'ן טויטען גוף פון דע־אמאל געוועזענער גרויסער, שטאלצער אידישקייט קאנט איהר צו דער וועלט נישט קומען, באהאלט איהר זיך פאר דער וועלט !

און איז דער יונגער דור, וואס האט זיך איבערגעוואלט פון קאזעמאט ארויסגעריסען, צום לעבען צו דער וועלט געקומען, האט ער פאר לעבען און וועלט קיין אידיש ווארט נישט געהאט ! זענען די אייניקלעך פון די שטאלצע קעמפער פאר'ן אידישען אמת צו וועלט און לעבען אלס בעטלער געקומען, לעכצענדיג צום פ ר ע מ־ד ע ן ווארט ! געפרווירענע און פארשטארטע זענען זיי געקומען, און נאקעטע... און פרעמדע קליידער אויסגעבעטעלט האבען זיי קוים זייער שאנד צו פארדעקען ! און ביי פרעמדע אוויוועגס זיך אן ארט אויסגענארט, ביים פרעמדען פייער זיך צו דערוואראמען ! און מיט ברייט־געעפענטע מויל און אויערען פאר פרעמדע ווארהייטען !...

און איבער דער גאנצער צייט איז דאס ב ע ס ט ע, דאס ש ע נ ס ט ע, דאס ש ט א ר ק ס ט ע, דאס ל ע ב ע נ ס־פ ע ה י ג ס ט ע פון אונז אוועק ! זענען ביי אונז די שאטען וואס

א טאג פינסטערער און געדיכטער געוואָרען און די לופט — פוילער און פוילער צום דערשטיקען — —

אָבער נאָך ערגער איז געוואָרען, אז א טייל פון זיי איז צוריקגעקומען — מיט'ן פרעמדען וואָרט!

א ברייטען וועג, וואָס פיהרט אָפּ פון אידישקייט, האָבען זיי געעפענט, א ברייטען און געפעהרליכען וועג — דעם פּ א ל ש - ג א צ י א נ א ל ע ן!

10.

ככל הגויים.

„רענעסאַנס!" א קליין איינאיינציג וואָרט, אָהן א צוגאָב, אָהן תנאים פון א ר ט און צ י י ט...

א קליין וואָרט און א זאַמען איז עס, פון וועלכען עס דאַרף אַרויסשפּראָצען א ו ו ע ל ט, א א י ד י ש ע ו ו ע ל ט...

און מעכטיג שטאָלץ איז דאָס וואָרט, און נישט ניי; עס איז דאָס אַלטע פּראָפעטען-וואָרט! דאָס משיח-וואָרט!

אייביג זענען אידעען, זיי טוישען נאָר, אין דער אַנטוויקלונג, די פאָרם.

איז אָבער דאָס וואָרט אין זיין ר י י נ ק י י ט א ו י פ'ס נ י י נאָך נישט געזאָגט געוואָרען...

ווען דער אָפּגעשוואַכטער קלויסטער האָט אָפּגעצויגען, ווען די מויערען פון געטאָ, וואָס איז געווען אונזער תפיסה און פעסטונג צוזאַמען, זענען געפאַלען, איז די אידישקייט צו דערשלאָגען געווען, צו שוואַך דערצו, — עס איז צייטווייליג אָהן אָטעם געבליבען.

זוכט איינער דעם פּולס און געפינט נישט, אָדער טויבליך איז ער און הערט איהם נישט, מאַכט ער:

— עס זאָגט אָפּ די אידישקייט!

און א שאָד איז עס איהם:

— אמאל אזא נגידה געווען, דער וועלט א גאט געשענקט!
און ער טרייסט זיך: א ירושה לאזט עס די אידישקייט!
— א יחוס א גרויסען! אן אייביג נ ע צ ו י ג ע נ ע ם וועקסעל אויף כבוד פון דער וועלט!
און ענדיגט רעזיגנירט:
— אייביג לעבען קאן מען נישט! די צייטען פון רעליגיאן (און אידישקייט איז פאר איהם נישט מעהר!) זענען איבערהויפט פארביי... אפילו דער קלויסטער דער שטארקערער, דער יונגערער פאלט... דארף מען דער „אידישקייט" זיין רעכט טון, פיינע תכריכים נעהען, אויפ'ן מיטאלאגישען בית־עלמין א בכבוד ארט געפונען... „יאווע" איז דאך גרעסער פאר יופיטער!
האט א צווייטער מעהר פיעטיזים אין הארץ און ראט:
— נישט „באערדיגען" זאל מען, נאר באלזאמירען! זאל זי ווי עס איז פארשטיינערט בלייבען — אויף אייביג! א היסטארישער מאנומענט, פאר אלטערטומס־פארשער — אן אייבינגע פרייד!
הייסען הייסט עס:
אפגעגאנגען, אפגעדאנקט האט די אידישע נאציאן, שטעלט איהר די אידישקייט איהרע אלס מצבה אויפ'ן קבר!...
ווילען אבער נאך אנדערע נישט אפטרעטען... נישט אזוי לייכט שטארבט א נאציאן...
„בלוט איז קיין וואסער נישט," עס האלט דער נאציאנאלער אינסטינקט.
ער ווערט אמאל פארטומעלט, פון א שטיק שרייענדיג עולם־הזה איבערגעשריגען און ער פארשווייגט א ווייל'ע, — וועקט ער זיך אבער שפעטער נאך שטארקער און שטראפט נאך העכער, נאך געוואלדיגער!
און וואוהין אפטרעטען?
נישט אפען זענען נאך טירען און טויערען!...
דער גוי'אישער מאגען איז נישט אזוי ברייט און נישט אזוי געזונט. „יחידי־סגולה" — באנקירען גרויסע, פאליטיקער, באריהמטע געלעהרטע, זינגער, וויאלין־שפילער — נעמט ער אויף און פארדייט נאך ווי עס איז... אלע פארדייען קאן ער נישט...
אין בלייבט דאס „געזינדעל", ציהט עס צוריק צו זיך, ווי א מאגנעט, לאזט עס נישט רוהען...

און שמד'ט מען זיך נישט צוליעב קינדער און קינדס־קינדער, טראכט מען אזוי:

נ ע ה ן מ ו ז מ ע ן, ביי אידישקייט בלייבען קאן מען נישט, דער שטראם פון לעבען טראגט. מ ו ז ז י מ י ט נ ע־מ ע ן!

נאר נישט אינגאנצען!

זי איז אזוי גרוים, אזוי אומגעלומפערט שווער און — אזוי נישט שעהן!

פארקלענערען מוז מען זי, שטארק פארקלענערען און פאר־צירען...

און אפערירען לאזט זי זיך.

מען שניידט אין טויטע פארמען, און עס געהט קיין טראפען בלוט, און מען הערט קיין קרעכץ! אפשר ברומט ערגעץ א שכינה און א חורבה — ווער הערט זי?

און ווי לייכט עס רייסען זיך בלעטער פון סדור ארוים! ווי שעהן עס זעהען אויס די ספרים אין ארכיוו! ווי פיין אפגערייי־ניגט איז געווארען די אידישע שטוב, נעם און שטעל א יאלקע, זי פאסט!

דאס געבליבענע שטיקעל אידישקייט וועט בלייבען אין שול, פארזארגען וועט זי דער רב...

דער רב מוז אבער אויסזעהן, ווי א מ ע נ ש.... דעם פאס־טארם טראכט איז אזוי שעהן, מאכט איהם עפעס אזוינס... און די שול מוז ווערען סינאגאגע, מוז ווערען טעמפעל... יענץ איז א דלות, און דלות עקעלט...

און אהן פיוט, קרבנות אין ארץ־ישראל איז דאס געבעט, אפילו אויף דייטש איבערגעזעצט, גארנישט „שאקינג"... עס איז „נא־טעם־דינסט" ווענינסטענס אויף איינמאל אין יאהר...

אמת, עס ציהט נישט, עס האט עפעס פארלוירען פון דעם, וואס האט געצויגען, — וועט דער ארגעל ציהען, א מיידעלס באר וועט שלעפען די יוגענד ביי די האר... און דער שטיל־הארציגער, נאר ארעמער סיני־ניגון מוז נעענדערט ווערען, עס מוז — שאלען! ווי אין קירך!

און קאן מען נישט שבת, וועט עס שאלען זונטאג!

עפעס מוז בלייבען!

און מען שניידט, ענדערט, פערפומירט — און מויט בלייבט מויט... די אלטע האלטען זיך, ווי עס איז... אוים פּיעטיזם... די יונגער אנטלויפט — די רעפאָרם באנקראָטירט...

קומט א „נייער" מענש און מאכט א גוטע מינע צום שלעכטען שפּיל, ער איז גענגען יעדע רעפאָרם: — ריהרט נישט! די נשמה איז אוועק, די רעפאָרם איז געבליבען, די הויפּטזאך איז עבען די פאָרם!... דעם וויין טרינקט מען אוים, אדער ער ווערט אויסגע־וועפּט אליין, אייביג איז דאָס פאַס!

האלט זיך פעסט אן פאַס, און גיסט אריין פרישען וויין! לייכט צו באקומען! וויינהענדלער פעהלען נישט... עס טוישען זיך נאר די פירמען, אמאָל איז געווען אריסטו, היינט — ספּענסער, מארגען — וויים איך ווער...

האלט זיך נאר אן פאַס!...

זוכט נאר א פרייען און זיכערען ק ע ל ע ר, וואו עס אני־דערצושטעלען!...

איז די „פאַס־אידעע" אויך אידעע —

קומט אבער די צייט אויף אידעען, פאלען זיי פון דער מאָדע ארוים.

די צוריקגעקומענע פון אייראָפּא, די פון דארט צוריקגעטרי־בענע, אדער, אליין אוים רחמנות צום ארעמען, נעפלאָנטען פאָלק אדער אוים פּיעטיזם און דערוועקטער בענקשאפט צוריקגעקומענע, האבען אונז די בשורה געבראכט:

איהר זענט א פאָלק!

דאָס האבען מיר אייגענטליך לאנג געוואוסט, קיין שפּראך אין דער וועלט האָט נישט אזוי פיעל באצייכענונגען אויף ראַסע און פאָלק, ווי העברעאיש, ניי איז נעווען נאר דער צונאָב:

„נ י ש ט מ ע ה ר!"

זיי האבען מעהר נישט געפיהלט און ביי די פרעמדע מעהר נישט נעזעהן!

„א פאלק און נישט מעהר" — דא הויבט זיך אן די געפאהר!

11.

דער אונטערשיד.

קומט מען פון ערגעץ צוריק און מען קוקט אויף אונזער אי־דישער טראגעדיע מיט פרעמדע אויגען, אדער, וועניגסטענס, אויף פרעמדע ברילען, זעהט מען עפעס אויסטערלישעס.

קאן מען דאס אויסטערלישע נישט פארשטעהן, זאגט מען: נישט נארמאל!

„וואו עס פעהלט דער באגריף, ווערט געשאפען דאס ווארט!“

„נישט נארמאל“ קאן אבער זיין אזוי אונטער, ווי איבער דער נארמע. נישט נארמאל קאן זיין שגעון און געניע.

נישט נארמאל איז דאס פארברעכעריש־אטאוויסטישע און צוגלייך דאס פראפעטיש־רעוואלוציאנערע.

אז נישט נארמאל האט מען שטענדיג געוואוסט: עם לבדד ישכון — גוי אחד בארץ — הטיבה אחת בעולם... —

דארף אבער דאס נישט נארמאלע אפגעשאצט ווערען...

אויף אלעם, זיך אליין נישט אויסגעשלאסען, מוז מען קוקען מיט א פריי אפען אויג. אלץ מוז געשאצט ווערען, אזוי דער מענש ווי די נאציאן, ווי ווייט מעגליך איז אביעקטיוו.

ביים שאצען פארגלייכט מען, אבער נישט כדי אויסצוגלייכען, און א געשטעלט סדום־בעטעל צופאסען, נאר כדי צו געפינען דאס נישט־גלייכע, דאס איינענארטיגע.

אזוי, איינענטליך, טוט אויך דער איינצעלנער מענש.

וואס העכער דער מענש איז, אלץ עפטער פארטיפט ער זיך אין זיך אליין, אלץ עפטער באטראכט ער זיך אליין, פרע־גענדיג: צו וואס? נאך וואס?

ער ווארפט זיך קיינעם, אויסער זיך, קיין אנדערען איינצעל־נעם מענש נישט אונטער. ער זוכט ביי קיינעם קיין גערעכטפאר־

טיגונג פאר זיין לעבען, קיין הסכמה פאר זיין עקזיסטענץ. ער וועט זיין רעזאָן ד'עטר נישט גרינדען אויף נוצליכקייט פאר זיינס גלייכען אדער אויף עהנליכקייט צו איהם.

ער פארטיפט זיך אין זיך, ווייל ער וויל זיין זיך אין זיך געפינען, דאס געפונענע פון מינדווערטיגען ר י י נ י ג ע ן, דאס מ ע ה ר ו ו ע ר ט י ג ע פפלעגען, אנטוויקלען, זיך די אנטוויקלונג פאר ציל און צוועק שטעלען, און דערפאר איז ער גרייט צו ישטרייטען, צו קעמפען ביז'ן לעצטען טראפען בלוט, צו אפפערען זיין לעבען...

ביי דעם פראצעס קוקט אויף זיך דער העכערער מענש פון נאך א העכערען שטאנדפונקט: פון דער הויך, צו וועלכער ער מוז, לויט זיין נאטור, שטרעבען... פון זיין „איך" אין ווייטסטען פונקט אויף זיין לעבענס־וועג.

דער אזוי פ א ר ג ע ש ט ע ל ט ע ר „איך" איז זיין אימפעראטיוו, זיין ריכטער.

ער איז נישט באנקראט, און די פארגאנגענהייט גיט איהם נאר דאס מאטעריאל צום זיך דערקענען. ער ליקווידירט זיין לעבען נישט, און זיין „איך" אין דער געגענווארט איז נישט זיין ריכטער און שאצער — זיין „איך" אין דער צוקונפט איז זיין שטרעבען און גלויבען און דער רעכטפארטיגער פון זיין לעבען...

דאס זעלבע מיט פעלקער...

זוך איך מיין אידישקייט, זוך איך עס פ א ר מ י ר, זוך איך עס אין דער צוקונפט, אויפ'ן גרונט פון מאטעריאל אין דער שעפפערישער פארגאנגענהייט...

די געגענווארט, דאס „ג ע ל ע ר נ ט ע חומש מיט רש"י" לאז איך ארויס, דאס איז אונזער ד ע ק א ד א נ ס — אונזער אפפאל.

איז דער ריכטער פון איינצעלנעם מענש זיין איבער־מענש; און דער ריכטער פון דער נאציאָן, נישט קיין אנדערע — נאר די נאציאנאלע צוקונפט — איהר שטראם, ווען ער פליסט ארויין אין ים — אין דער פרייער מענשהייט ארייון... פאר דער נאציאנאלער צוקונפט שטעל איך די א י י נ ג ע נ א ר ט פון מיין פאלק (האט וועך אן „אתה" אין זיין „אתה בחרתנו"! און פרעג:

בין איך מינדער אדער מעהרוועדטיג?
אז נישט גלייך, דאס ווייס איך. —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

מיין פארגאנגענהייט דערמאנט:
וועסט נישט דינען קיין אנדערע געטער, נאר דיין איינציגען גאט.
אין מיט פון דיין לאנד, אין ירושלים, וועסטו זיין טעמפעל שטעלען.
דריי מאל אין יאהר וועסטו צום טעמפעל קומען, פאר גאט זיך באווייזען, איהם זיין אפפער געגענען, איהם דאנקען, בעטען און דינען...
איין פאלק, איין לאנד, איין טעמפעל, איין געזעץ, איין גאט...
און אלץ ווערט פארמירט צוזאמען אין איין אטעם... ערגעץ אנדערש טאר קיין טעמפעל נישט זיין און קיין מזבח. ערגעץ אנדערש, ווען אויך דעם איינציגען גאט, טאר קיין קרבן נישט ווערען געגענט, קיין ווייררויך אויף דער פאן געריכערט — דאס ווערט באשטראפט מיט — טויט! און דאך איז פאר אלע דער טעמפעל...
מעג קומען דער פרעמדער און בעטען, גאט וועט צולעגען זיין אויער, און זיין אפפער באוויליגען, און ווער עס וועט רופען דעם נאמען פון איינציגען גאט, דער איז זיין קינד... און פון ציון געהט ארויס דאס געזעץ פאר פעלקער...
די נאציאנאלע — וועלט־אידעע!
האבען עס אנדערע פעלקער?
האבען דייטשען, פראנצויזען, ענגלענדער, רוסען און אנדערע אייראפעאישע א נאציאנאלע וועלט־אנשויאונג, א נאציאנאלע רעליגיאן? אדער נאציאנאלע וועלט־אידעען?
פאראן „דייטשע פילאזאפיע", דאס הייסט פילאזאפישע ביכער, געשריבען פאר דייטשען אויף דייטש... קיין דייטש־פילאזאפישע אידעע איז נישט פאראן.
פאראן פראנצויזישע אידעאלען פאר און צוליעב דער פראנצויזישער נאציאן: גרויס זאל זיין פראנקרייך און צושפרייט און באריהמט, באדען זאל זי זיך אין גלאנץ...
פאראן אידעאלען פאר ענגלאנד: איך—די פאבריק, די גאנצע וועלט—מיין מארק!

און אזוי אלע... אלע...

„קריסטען“ זענען זיי...

האט זיי דאך דאס קריסטענטום נישט פאראייניגט. זיי האָבען זייער קריסטענטום נישט באשאפען; מען האט עס זיי אנגעוואָרפען מיט געוואלד, אדער זיי האבען עס גערנוויליג אנגענומען, עס איז נישט ארויסגעשפרונגען פון זייערע געהירן, נישט ארויסגעשפראָצט פון זייער געבלוט...

דאס זענען פעלקער פון קלויסטער באצוואונגענע...

שווימט דאס פרעמדע ארום פון אויבען און קומט נישט אין תוך פון דער נשמה אריין... האט עס מיט'ן ווירקליכען לעבען קיין מגע ומשא נישט; עס ווערט אויס סאָציאַלע ערשיינונג, עס ווערט „גלויבען“... עס ווערט א שליסעל אויפצועפענען דעם הימעל נאכ'ן טויט, נישט באצווינגען דאס לעבען, עס איז „מלכות השמים“ נישט ערד און נישט לעבען אויף דער ערד; עס פארלייקענט ארבייט און אנטוויקלונג...

עס איז ג ל ו י ב ע ן, נישט ו ו י ל ע ן; עס א י ז א פ ז א ג ע ן ז י ך, א פ ש י י ד ע ן, א ו ו ע ק ג ע ה ן! או אויסלייזען זיך פ ו ן לעבען, נישט פאר'ן לעבען...

טראגט מען עס פון אויבען, א י ב ע ר ' ן לעבען, ווי א מאנטעל; אינ'ם לעבען, אונטער'ן מאנטעל רעגירט דאס ר ו י מ י ש ע רעכט, די ג ר י כ י ש ע קונסט, די אייראפעאישע ט ע כ נ י ק.

פיער פארשידענפארביגע קוועלען פון רעכט — די פינפטע איז די נ א צ י א נ א ל י ט ע ט, וואס הייליגט שוין אלע פארברעכען קעגען אנדערע אלס — פאטריאטיזם...

און דעריבער וויל זיך אן אייראפעאישע נאציאן ווירקליך באפרייען פון אינטערנאציאנאלען קלויסטער... וויל זי פראגרעסירען אין ל ע ב ע ן, מוז זי זיך אפזאגען פון הימעל, פון רעליגיאן...

מיר א פאלק אהן באזיץ, אהן אן איינהייטליכער שפראך, מיט א דראנג נאך קולטור און נאך אהן קולטור, מיר — אלס „נאציאן און נישט מעהר“ זענען מיר גארנישט!

און ווי לייכט איז פון גארנישט אוועקצוגעהן!...

12.

נאך וועגען.

נישט קיין אקאדעמישער שטרייט ווערט צווישען אונז און אנ־
דערע געפיהרט.

נאר אן אויבערפלעכליכער מענש זעהט נישט דעם צוזאמענ־
האנג צווישען קולטור־מאמענטען און וועלט־אנשויאונגען.

די וועלט מיט אידישע אויגען געזעהן, איז אן ארגאניש צוזא־
מענגעבונדענע, ארגאניזירטע און דעריבער מאראליש פאראנט־
ווארטליכע וועלט.

די וועלט מיט היידנישע אויגען געזעהן, איז אן עפילעפטיק.
צואווארפענע, באהאלטענע און אפענע קרעפטען, וואס פאלען קיין
געזעץ נישט אונטער, און וועלכע מען קאן דעריבער קיין מאראלישע
פאדערונגען נישט שטעלען.

אויפ'ן וועג פון היידענטום צום אידישקייט ווערט אונטער־
נרירט, גענעראליזירט... קומט מען צו געטער, צו האלבע געטער,
ווערט די וועלט א שלאכט־פעלד צווישען ז י י, הייסט דער
שטארקסטער, דער זינגרישער — יופיטער, א דעה אבער האבען
אלע, אלע מישען זיך ארייז, איז יעדער גאט אין זיין זייט אדער
אויף זיין ארט אין זיין טעמפעל אדער אין זיין טאג — געזעץ און
אימפעראטיוו.

איז, ווייטער און נעהנטער צום יודענטום קומענדיג, דאס גע־
צענטום א ו י ס ע ר ל י ך געפאלען, די געטער־סימבאלען, אין
האלץ געשניצט, אין שטיין אויסגעהאקט, אויף וועגט און לייוועגט
געמאהלט — זענען צושטערט און צושטויבט געווארען, — פון הונ־
דערטער אימפעראטיוועז ווערט ד א ך געפיהרט די וועלט... צו
קיין איינהייט איז אויסער דעם יודענטום קיין איינציגע נאציאנאלע
וועלט־אנשויאונג נישט געקומען...

קיינער ווארפט זיך דעם א י נ צ י נ ע ן נישט אונטער.

זענען זיי אלע קעגען דעם אידישען פ ר א ו ו י נ צ י א־
ל י ז מ ע ן, היימיש, אויף איינען געברויך, געבאקענע פ י ל א־
ז א פ י ע ן... קאן זיך די העכערע א י ד ע ע דער נידעריגער

נישט אונטערגעבען. דאָס העכערע בלוט אינסטינקטיוו מיט'ן ני־
דעריגען נישט מישען...

איז דאָס געשריי: רענעסאַנס!

לאָזט מיך פריי רעדען מיין וואָרט, פריי אַרבייטען און קול־
טור־ווערטען באַשאַפען לויט מיין וועלט־אַנשויאונג, איך האָב אייך
אַמאָל אַזוי פיעל געגעבען, לאָזט מיך נאָך אַמאָל געבען — —

און נישט אויף אַ באַשטימט אָרט ווערט דער שטרייט גע־
פיהרט. מיר האָבען שוין לאַנג די נאַציאָנאַלע קינדער־וויג פאַר־
לאָזט; געוען אָדער נישט געוען, אַ וועלט־פאָלק געוואָרען, נישט באַ־
גרענעצט איז דער קאַמף, אַ וועלט־קאַמף איז ער!

און נישט מיט דעם אָדער יענעם פאָלק פיהרען מיר איהם,
און נישט מיט אַ קאָאַליציע פון אייניגע פעלקער, אידען און גויים
שטעהען זיך אַקעגען, אידיש בלוט און גוי'איש בלוט...

קאָן זיך דאָס אידישע בלוט, וואָס איז אין דער רעליגיעזער
פאָרם מ א נ א ט ע א י ס ט י ש, אין דער פילאָזאָפישער מ אָ־
נ י ס ט י ש, מיט אַנדער בלוט נישט מישען; קאָן אַ העכערע
וועלט־אַנשויאונג דער נידעריגער זיך נישט אונטערגעבען, מוז זי
שטרייטען אום דאָס רעכט, איהר אייגענע וועלט־קולטור צו שאַ־
פען — —

קומען די אין דער פרעמד געלערענטע און האָבען לייכטע
עצות; לייכטע ווייל אויבערפלעכליכע...

האָט מען אונז איבער אַ לאַנגער צייט דאָס מויל פאַרמאַכט,
די הענט געבונדען, נײַט רעדען געלאָזט, נישט אַרבייטען, ראָט מען
אונז: געה און בעטעל... אַסימיליר זיך, הייסט עס, נאָך וואָס אַ
באַזונדער ווערקשטעל?

האָב איך מיין אַפּשאַצען פון שלעכט און גוט, ראָט מען מיר:
שאַץ איבער די ווערטען!

שטרייט איך פאַר מיין אמת—לאַכט מען אויס מיין „מיסיע“—
אַמגעפעהרליכסטען אָבער זענען: א י ב ע ר ג ע א י י ל־
ט ע צ ו ז אַ נ ג ע ן א ו ן א י ב ע ר ג ע ט ר י ב ע נ ע ר
פּ ע ס י מ י ז ם...

— דיין היים איז אָפען, מאָרגען גיב איך זי דיר!

און אַז דער מאָרגען איז געקומען און די היים האָט זיך נישט

געעפענט — זענען מאנכע אנטלאפען פון אונז, מעהר קיין האפ־נונג אויף רעטונג נישט געהאט...

אדער:

— וואס איהר מאכט אין דער פ ר ע מ ד, איז געבויט אויפ'ן וואסער, געבויט אויף זאמד, דאס טראגט אוועק דער ווינט...

ווערט מען אפהענגדיג, זוכט מען פרעמדע קולטורען, פרעמדע גיטער און שטעלט יענער אפהענגדיג: זיי מודה, אז משיח איז גע־קומען, טראכט מען:

— דער קליגערער טרעט אפ...

13.

די פארפרעמדטע אינטעליגענץ.

נאמאדען בלוט; א וואנדער־פאמיליע אין דער וויסטעניש.

אינ'ם בלוט — עהרליכקייט, גערעכטיגקייט, — און אזוי איז זיין גאט, וואס וואנדערט מיט איהם, און איז דעריבער נישט פון האלץ און נישט פון שטיין, נאר א באוועגליכער לעבעדיגער גאט.

אן ערהאבענער גאט־באגריף; א פרייער און אפענער וועלט־באגריף, אהן גרענעצען, אהן אונטערשיידען...

און פארלאזט מען די וויסטעניש און ווערט געוואנדעלט אי־בער לענדער, קאן מען זיך מיט די איינגעזעסענע נישט מישען, גע־גענזייטיג שטויסט מען זיך אפ, לעבט מען באזונדער, אנטלויפט מען, ענדליך, פון דרוק און צוואנג, און מען זוכט זיך א באזונדער לאנד...

ווערט עס באצוואונגען. דער פאמיליען־גאט ווערט דער גאט פון אויסגעוועהלטען פאלק אינ'ם אויסגעוועהלטען לאנד. עס וואנ־דערט נישט מעהר, עס האט זיין טעמפעל אין לאנד.

נאר אויסראטען די איינוואוינער האט דאס הארץ נישט גע־לאזט, ארומצוימען דאס לאנד פאר פרעמדע, באשווערען זיי דאס לעבען אין לאנד, האט די עהרליכקייט נישט ערלויבט. באפאלען און באצווינגען אנדערע פעלקער האט די גערעכטיגקייט נישט גע־

קאַנט, א קליין פאָלק, א באַזונדער שטאַט, — א שטאַט פון כהנים און א הייליג פאָלק... איז עס מיט דער צייט געפאַלען...

איז אַבער דאָס פאָלק געווען זיין שעפּפער, נישט דער פּראָ־דוקט פון זיין שטאַט; דער בויער פון טעמפעל פאַר גאָט, נישט דורכ'ן טעמפעל צונויפגעקליבען און פאַראייניגט, דער איינריכטער פון דער סאָציאַלער קולטור־עקאָנאָמישער פאָרם אין לאַנד, נישט אין איהר טיגעל א צ׳זאַמענגעשמאָלצענער, — לעבט דאָס פאָלק איבער זיין פרייהייט און זיין שטאַט אַזוי ווי זיין שפּראַך און זיין טעמפּעל, מיט אַלע זיינע קולטור־עקאָנאָמישע פאָרמען און געהט נאָך אַמאָל וואַנדערען איבער דער וועלט... און גאָט געהט ווייטער מיט!

ווערט ביי איהם דער אינסטינקטיווער באַגריף פון גאָט און וועלט קלאַרער, באַוואוסטזיניגער; ווערט פון פאָלק א וועלט־פאָלק; דער גאָט, וואָס פאַרלאָזט איהם נישט און ליידט גלות מיט איהם צוזאַמען — א גאָט פון דער וועלט... ווערט די וועלט, דאָס גאַנצע גלות־פעלד — די אַרענע פון שטרייט צווישען איינצי־גען גאָט און געטער... זיגען וועט גאָט!...

די וועלט איז נישט פריי פון ראַנק און קריג, פון צוואַנג־אַרבייט, רויב און פּיין און אונטערדרדיקונג... ווייל גאָט איז נאָך איבער דער וועלט, נאָך אין איהר נישט איינגעדרונ־גען...

נאָר די צייט וועט קומען, זי מוז קומען... גאָט וועט משפט'ען די פעלקער און רייניגען די וועלט, משיח וועט קו־מען... מיר וועלען איהם ברענגען. מיר, די שוואַכסטע, די מאַרטי־רער פון גאָטס נאָמען! און אריינגעשפּאַרט אין אַלערליי עקאָנאָ־מישע סעפּאַראַט־סטרוקטורען, אריינגעפליישט אין אַלערליי סאָ־ציאַל־פּאָליטישע קערפּערשאַפטען, ליידענדיג אונטער דער הערשאַפט פון פּראָווינציאַליטעט־אימפּעראַטיווען, פּאַטריאָטיזמען, מוטוויי־ליגקייט און אויבערמאַכט, און ביי דער געוועלטיגונג פון אויבער־האַנט און מאַכט, איבערטראַגענדיג אַלע קוואַלען פון דער מינדער־הייט און שוואַכקייט — — לעבט דאָס פאָלק און בלייבט זיך געטריי!

האָט עס זיין געוועזענעם שטאַט הינטער זיך אַלס גאָלדינע

יונגנד־עראינערונג, און זיין פינפטינגען וועלט־שטאט, זיין משיח־וועלט — פאר זיך, אלס פיהרענדיגען שטערן, שפינט זיך דאס פאלק פוןביידע זיינע לעגענדען, וועבט עס זיינע סימבאלען; באשטראלט פון בטחון, פון היילינגען גלויבען און פאלט קיינמאל נישט אריין אין מרה־שחורה! קומט א וואל אקענען, בויגט עס א ווײלע אראפ דעם קאפ, און הויבט איהם באלד צום גאט אין הימעל צוריק; און קומט א צרה — האלט עס זי אוים, פארגעסט זי לייכט און באלד... עס וויל נישט געדענקען און דערמאנען זיינע יסורים! אבי ווייטער, אבי איבערלעבען די קוואל, אבי משיח'ן דערלעבען... כאטש די חבלי משיח!

אזוי לעבט, האפט און גלויבט דאס פאלק!

און די אינטעליגענץ? די תינוק שנשבה'ס, די נאשער אין פרעמדע קיכען!

עס איז א טראגי־קאמישע ערשיינונג:

מיר האבען קיין איינציגע פ י ז י ש ע גרענעץ, וואס זאל אונז מאטעריעל אפטיילען פון דער וועלט; פאר דאס — וויפיעל פעלקער, צווישען וועלכע מיר זענען צושפרייט, אזוי פיעל גייסטיג־מאראלישע גרענעצען...

איז אונזער אינטעליגענץ די גרענעץ־באפעלקערונג... האבען מיר „נחת“ פון איהר!

שטעלט זי אונז צו „פעלקער“ — קאנטראבאנדיסטען, וואס שמוגלען אריין פרעמדע קולטור־ווערטען, מאנכמאל, „חוזק האט דעם טאטען נישט דערקענט“ — א ביבעל־ארטיג אגראר־געזעץ, אלס פרעמד נעוועב; אפט א שטיק „חובת־הלבבות“ פון גראף טאלסטאי איבערגעקיים... איבערהויפט זענען זיי די קולטור־טרעגער, צווישען אונז און אנדערע — די שתדלנים, די שלום־ און פשרה־מאכער און מליצי־יושר... צעהלען זיי די מעדאלען, וואס אידישע סאלדאטען האבען באקומען, די ארדערען פון קאמערציען־רעטע און דערגלייכען, און פארלאנגען: רעכט! נישט פאר א ו נ ז און נישט פאר'ן מ ע נ ש, נאר פאר אנדערשארטיגע — רוסען, פאליאקען, פראנצויזען... קאנען מיר נישט שיסען? נישט טויטען, נישט פאליטיש־שווינדלען?

און צו אונז קומען זיי, די אלערליי שפראכען־ אויסער אידיש־רעדנער מיט עצות...

פאַלען אבסורדען:
— קרייציגט דאָס בלוט און פאַרשווינדט!
— ווערט קריסטליכע אידען... איבערקוקען דעם פּראַצעס... אדער גלאַט „ככל הגוים"...
זוכט אייך אייער הערשאַפט, בויט אייך אייער מ ע ר ה י י ט, זאָל ערגעץ געזעץ ווערען אייער א י ב ע ר ג ע ו ו א ל ט... אייער פיזישע קראַפט, — וואָס נעהט אייך אָן די וועלט און דער גאָט פון דער וועלט?

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

די פאַרגליווערטע בעל־בת'ישקייט פון איין זייט און די פאַרפרעמדטע אינטעליגענץ פון דער צ ו ו י י ט ע ר — דאָס עפענט די ווענעז, וואָס פיהרען אָפּ פון אידישקייט... כדי עס זאָ־לען פאַרמאַכט ווערען די ווענעז, מוז באַשאַפען ווערען אַ נייע א י ד י ש ע אינטעליגענץ, וואָס זאָל קולטיווירען אייגענע ווער־טען און פריי באַווענען דאָס פאָלק!
אויפ'ס ניי מוז אויפבליהען אַ אידיש ל ע ב ע ן, די ביבעל מוז געטראָגען ווערען צום פאָלק אַלס זאַמען, די אידישע פאָלקס־טימליכע סימבאָלען און לעגענדען, אויפ'ס ניי אויפגעפרישט, ווע־לען זיין טוי און רעגען! אויפלעבען וועט דאָס פעלד, אויפלעבען וועט דאָס פאָלק, אויפוואַכען צום ליידען פאַר'ן אמת און צום פעסטען גלויבען אויף זיין זיג!...
אויפגעהויבען מוז ווערען די פאָן פון א י ד י ש ע ן רענע־סאַנס, פון מ ש י ח א ו ן ו ו ע ל ט ־ מ ש פ ט, און ו ו ע ל ט ־ ב א פ ר י י א ו נ ג — פון דער קינפטיגער פרייער מענשהייט!
דאָס איז די מיסיע פון אייביגען פאָלק, פון וועלט־פאָלק. דאָס מוז געבען דאָס אידישע לעבען, דאָס אידישע הויז, די אידישע שול, דאָס אידישע טעאַטער, דאָס אידישע בוך און אַלץ, וואָס אידיש איז.

מערץ—יולי, 1911.

אין מיין ווינקעלע.

1.

נאָך דער מלחמה.

אויפ'ן פעלד, וואו עס האט ערשט נישט לאנג אזוי גערוישט און געפילדערט, איז שטיל געווארען...

די „שלשה שאוחזין בטלית" — אלע דריי פארטייען, וואס האבען מיט אזא גוואלטיגען מסירת־נפש מלחמה געהאלטען וועגען דער ממשלה אין שטוב פון גרעסטען אידישען קהל אין אייראפא און געשריען מכלומר'שט „כולו שלי" און געמיינט, וואס מעהר צו פארכאפען, זענען אפגעטראטען. און אלע דריי — נישט זעהר צופרידען.

די זיגער, אין אנהויב שכור פון נצחון, האבען אפמארשירט, מיט זאנג און קלאנג, טראמפייטען־געשמעטער און הורא־געשרייען צום געצעלט פון גרויסען פעלד־מארשאל, צו זעהען זיין שמייכעל, וואס זיי האבען כשר פארדינט, צו הערען זיין לויב און צו לאבען זיך מיט זיין געשמאקען כיבוד...

אבער נישט לאנג האט געדויערט דער רויש, און נאכ'ן רויש קומען שווערע געדאנקען: געזיגט, אבער אויף ווי לאנג? געזיגט, אבער די פאהן פארביטען, א פרעמדע געטראגען: נישט „אסי־מילאציע" איז געווען אויף איהר אויסגעשטיקט, נאר „פאסטעמפ" (פראגרעס)... און די „פינסטערע" מאסע איז געווארען א טרייב־הויז פון איינענער אינטעליגענץ. און די היימישע אינטעליגענץ, דאס פלייש פון איהר פלייש, דער ביין פון איהר ביין, מעהרט און פרוכפערט זיך, און דער דרך־ארץ פאר'ן פרעמדען „פאסטעמפ" פאלט פון טאג צו טאג...

דער מאנאפאל אויף פרייזיניגקייט ווערט פון טאג צו טאג לעבערליכער. אום צו בלייבען ביים כבוד פון „פאסטעמפ״, איז שוין וועניג צו זיצען אויף אייביגע שטולען... מען מוז עפעס טוז, מען מוז ארבייטען. און די טראגעדיע איז, אז קוים וויל מען טוז, קוים וויל מען ארבייטען, מוז מען טון און ארבייטען באזונדער, אידען פאר אידען. די „פוילישע קולטור״ וויל בפירוש נישט קיין פיליע אויף די נאלעווקעס... און שטעלט מען אידען געגען אידען, וויל מען רעדען מיט דער מאסע, ווייטער א קללה — מוז מען רעדען אידיש! און אידיש רעדען נאר ליטוואקעס. אזוי האט מען ערשט נעכטען נעגלויבט, געוואלט גלויבען...

און וואו איז תורה אהן קמח? און די מאסע איז הונגעריג... מען מוז ארבייטען עקאנאמיש, הויבען דעם וואהלשטאנד, קרעפ־טיגען די ארבייט, ארגאניזירען...

דאס איז נאך געפעהרליכער — באזונדער ארגאניזירען?

יענע ווילען קיין שותפות נישט, — באשאפען אן עקאנאמישע געטא?...

אויף דער קעלנע געבליבען, די לייצעס אין די הענט, אבער פיהרען דעם וואגען אויפ׳ן געלען זאמד פון צוזאגען אין מדבר פון וויסטע חלומות און מיראזשען, איז אוממעגליך —

ווער מען נישט מוזען אראפ אויפ׳ן שונא׳ס וועג?

— — — — — — — — — — — — — — — — —

די מיטהעלפער זענען באלד צו דער שמחה נישט געקומען. באזונדער און גאנץ שטיל אפגעטראטען — אין דער שנאה צום פרעמדען ליטוואק און אין דער הערשאפט איבער קהל, געהט מען האנט אין האנט. איז „יחדיו״, וואשט איין האנט די צווייטע צו־ליעב דעם שטילען „יחלוקו״: נעם דיר, דייטשעל, די אלגעמיינע פאליטיק, דאס אפקלאפען די שוועלען פון די פריצים און גענע־ראלען לטובת הכלל; נעם דיר, דייטשעל, אלס צולעג דאס „בית־עלמין״ מיט די מצבות; מיר לאז כשרות,—מיר לאז דעם רב מיט׳ן מלמד; און אסור, אויב מיר וועלען צולאזען אביסעל דקדוק, א נצוץ פון א ליטוואק... אבער מיט די כלים מישט מען זיך נישט, צוזאמען אויף שמחות געהט מען נישט...

און די אמת׳ע זינגער, די, וואס האבען צוגעהאלפען און דעם

בעסטען ביין באקומען, אממעהרסט אויסגעקאשפערט, — פרעהען זיך באזונדער און פרעהען זיך אויך נישט גאר אינגאנצען. אביסעל קאלאמוטנע אויפ'ן הארץ... אביסעל נישט ריין דאס געוויסען. אביסעל באשפיגען די בארד... געבראכען דאס ווארט... א שרעק פאר מארגען, א בושה פאר היינט... דערצו — א דין־תורה מיט ליטוואקעס! און וואס ערגער איז: טאמער איז עס אמת?

וואס וועט זיין, אז דער „פאסטעמפ" וועט נישט בלייבען קיין הויל ווארט, קיין צוזאג אין דער וועלט אריין; נישט נאר א מאסקע, צו פארדעקען די חרפה פון דער אסימילאציע, נאר א ווירקליכער, אמת'ער, ערנסטער, וואס וועט ווירקליך א ר ב י י ט ע ן? וואס וועט זיין מיט'ן „יחלוקו"?

און וועט עס געשעהען, וועט מען זיך ווירקליך נעמען צו דער ארבייט, ווירקליך זיך גענענען צו דער מאסע, ווירקליך און ערנסט פארנעמען זיך מיט איהר געברויך, מיט דער ערציהונג פון יונגען דור — וועט דען נישט דאס דייטשעל געפעהרליכער זיין פאר'ן ציוניסטישען ליטוואק? די צילען וועלען זיין די זעלבע, אויב נישט ערגערע, און די אויספיהרונג קרעפטיגער, זיכערער; געוועהנט צו הערשען, צו רעגירען, אויסצופיהרען... און געלט, און אינטעליגענץ, ווי האלץ!

און די באזיגטע, די אפגענארטע, זענען נאך שטילער אוועק־געגאנגען; א חשבון הנפש מאכען, אונטערצופיהרען די אונטערש־טע שורה...

און זיי טומלען זיך אויף שטילע אספות: — פון וואנען איז געקומען די מפלה? האט מען נישט אנגעזאגט קריג צו דער רעכ־טער צייט? איז נאך דאס אידישע ווארשוי ווייניג אידיש? איז די אידישע פרעסע, וואס האט געשטיצט, מיט איהר אומגעהויער־גרויסער לעזער־מאסע, נאך נישט גענוג שטארק קעגען — א באנקיר?

און — האבען מיר נישט געארבייט מיט גענוג מסירת נפש? האבען מיר ווייניג די קעהלען אויסגעריסען שרייענדיג: הידד! אהער און „נידער"! אהין?

האבען מיר נישט זיבען און מעהר מאל ארומגערינגעלט די

טויערן פון אסימילאַטארישע „יריחו“ און געשמעטערט אויף די גרעסטע טראָמפּייטן. — פאַרוואָס זענען זיי, די טויערן, נישט איינגעפאַלן? —

און אין הארץ הויבן אָן צו פּיקן ספקות: — אפשר איז אונזער נאַציאָנאַליזם נישט גענוג אידיש, נישט גענוג פאָלקסטימ־ליך און אונזער דעמאָקראַטיזם נישט גאַנץ און גאַנץ אמת?...

— אפשר פעהלען אונז מענשען?

— אפשר איז היינט, אין די טרוקענע צייטען, אין צייטען אהן נסים און אהן כשוף, ארומרינגלען א פעסטונג, בלאָזענדיג אויף טראָמפּייטען, ווייניג?

מען דאַרף אויך עפּעס טון, אויף מויערן קלעטערן, מויערן ברעכן קעגען מויערן, טורמען בויען, און פון זייער הויך די פעס־טונג באשיסען?

— וואָס האָבען מיר געבויט?

וואָס האָבען מיר געטאָן דאָ, אויפ'ן אָרט, פאַר די, וואָס מיר ווילען פיהרען? מיט וואָס האָבען מיר זיי באַוויזען, אז זיי דאַרפען דעם טויער שפּאַלטען און ארויסטראָגען אונז די גאָלדענע שליסעל?

האָבען מיר עפּעס געטאָן פאַר דער אידישער ערציהונג, כאָטש איין אידיש קינדער־ביכעל ארויסגעגעבען? האָבען מיר פאַר'ן פאָלק (נישט פאַר זיך) אַן אויסגאַבע געגרינדעט? דאַרף מען ווירקליך דערצו א שטול אין קהל־שטוב?

האָבען מיר געהאָלפען ביי דער שווערער געבורט פון דער **אידישער** ליטעראַטור פאַר'ן פאָלק, און לאָזען מיר נישט די קינפּעטאָרין **פון אידישער קונסט** אין איהרע שווערע וועהען אהן הילף?

האָבען מיר עפּעס פאַר'ן אידישען טעאַטער געטאָן?

„נידער מיט דער אסימילאַציע!“ — גוט, עס שרייט זיך פיין, אָבער וואָס האָבען מיר באַשאַפען קעגען איהר, אין **אונזער** גייסט, נאָך אמאָל גערעדט: דאָ, אויפ'ן אָרט, פאַר'ן פאָלק?

און פאַר'ן „געגריווויטען“ שוסטער, וואָס האָבען מיר געטאָן? און פאַר אַלע אַנדערע, וואָס פאַלען, ווי פליגען פון קאָנקורענץ פון

יענער זייט... כאַטש איין אנקעטע געמאַכט? אויסגעפאָרשט דעם תחום?

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אויפ'ן שלאַכטפעלד איז שטיל, און אין דער שטילקייט איז געזעסען די פּוילישע „פּראַוודאַ“, די אַלטע ניאַניע פון „פּאַסטעמפּ“ בכלל און אידישען אין דערמיט, און געטראַכט, און דערטראַכט זיך, אַז דער נצחון פון איהר ווי ס'איז אַנגענעמען „פּאַסטעמפּ“ איז אַ האַלב אויסגעבלאַזען איי, פון וועלכען עס וועט זיך קיין אסימי־לאַטאָרישע טויב נישט אויספּיקען. אינגאַנצען צוויי הונדערט שטי־מען מעהר... און — מיט דער הילף פון מענשען, וואָס האָבען צום „פּאַסטעמפּ“ גאָר קיין שייכות נישט, און האָבען געהאַנדעלט לויט דער קאָמאַנדע פון רבנים און גוטע אידען...

און די אַלטע ניאַניע האָט נאָך שאַרפע אויערען און הערט, ווי גראָז וואַקסט. און זי האָט דערהערט: אַ נייע שפּראַצונג האָט די פּוילישע ערד געשפּאַלטען און דאָס קעפּעל אַרויסגעשטעקט; עס וואַקסט אַ אידישע נאַציאָנאַליטעט, וואַקסט פון מינוט צו מינוט, פון סעקונדע צו סעקונדע.

און אויך גוטע אויגען האָט זי נאָך, די אַלטיטשקע — און זי זעהט: דער זעלבער פּראָצעס פון פעלקער־באַפרייאונג, ווי ביי די בעהמען, ווי ביי רוטענער, ווי ביי אַלע...

אידען ווילען אַ אידיש לעבען, אַן אייגען לעבען, לויט אייגע־נעם רעכט און געשמאַק... דערויף האָבען זיי רעכט...

אָבער מ י ר, פרעגט די „פּראַוודאַ“ — וואָס װעלען מיר טון, מיר פּאָליאַקען?

— נאָר וועגען דעם שפּעטער.

פריהער מוז מען וויסען, ווער די „פּראַוודאַ“ איז, וואָס פאַר אַ ראָלע זי שפּילט, וואָס פאַר אַ דעה זי האָט. —

2.

„די פראוודא“.

די פוילישע „פראוודא“ איז א ראדיקאל־פרייזיניג וואכענ־בלאט. איהר באשעפער, און פיהרער ביז פאר דער לעצטער צייט, איז אלעקסאנדער שוויענטאכאוסקי. איינער פון די טיכטיגסטע קעפ און פרייזיניגסטע מענשען אין פוילען.

זיין ארבייט איז אין פוילישען לעבען נישט געבליבען אהן א מיפען אפקלאנג; ארום זיין פאהן האט זיך געזאמעלט דאס עהר־ליכסטע און קליגסטע פון פוילישען פאלק; זיינע שריפטען און זיין ארגאן די „פראוודא“ וועלען פארנעמען דעם וויכטיגסטען פלאץ אין דער געשיכטע פון דער באפרייאונג פון פוילישען גערדאנק.

און באוויזען האבען זיי זיך אינ׳ם געפעהרליכסטען מאמענט פון ליידען און שאנד, אפגעשוואכטקיים פון אומזיסט פארגאסענעם בלוט און שטומער פארצווייפלונג.

נישט פארצווייפעלט האט נאר דער גרויסער פוילישער אדעל, דער מאגנאט, וואס האט מיט זיין נארישער פאליטיק, אונטערטע־ניגקייט צו די יעזואיטען און פריוואטע עגאאיסטישע אינטריגען צו דער גרויסער מפלה געבראכט, פוילען אויף שטיקער צושניטען און די שטיקער צווישען מלוכות פארטיילט. ער איינער האט ווייטער פאליטיקירט, ווייטער גרויסע, הויכע פאליטיק געפיהרט, גע׳חלומ׳ט אלץ פון גרויסען פאטערלאנד, פון אלטען גרויסען פוילען פון ים צום ים, און אפגעקלאפט די שוועלען פון גרויסע קרובים און גרויסע הויפען. מען זאל זיך, צוליעב גערעכטיגקייט, פאר פוילען מיהען, אין זכות פון אמאל געראטעוועט ווערען, און אין זכות פון אונזערע שעהנע פרויען און טעכטער!...

און אנדערע?

דאס קליינע פריצ׳ל, אויב מען האט ביי איהם קיין „פאוום־טאניעץ“ נישט געפונען און דאס גוט נישט קאנפיסקירט, דאס קליינע פריצ׳ל איז אין דארף געבליבען, אין זיין הויז געזעסען. גע־אקערט און געזייהט, מיט דער הילף פון עקאנאמס קאנטשיק, מיט פויערישע הענט און אליין מיט׳ן גלח פרעפעראנס, אדער טערטיל־

מערטיל געשפּילט. די ליטעראַטור זיינע איז געווען דער קאַלענ־דאַר, וואָס ער פּלעגט טוישען פון יאָהר צו יאָהר, נישט איינגאַנצען אויפגעשניטען און נישט דאָס גאַנצע אויפגעשניטענע דורכשטודירט. אויפ׳ן אָרט פון א צייטונג האָבען געדינט דער פּאַכטער און דער קרעטשמער — די אידישע פּאַנטאָפעל־פּאָסט...

און איז אמאָל געפאַלען אויפ׳ן האַרץ א טרויער, איז פאַראַן אונגער־וויין ביים שענקער און דער היימישער אַלט־פרענקישער בעכער פון „קאַמשימישען״! — און זענען אמאָל שווערע געדאַנקען געקומען, און דאָס האַרץ האָט נאָך טרייסט געלעכצט, האָט מען דעם גלח עקסטרא גערופען, און ער האָט הימעל־שפּיין דערלאַנגט...

ער, וואָס האָט פריהער נאָך אונטערטעניג געמאַכט פּוילען צו רוים, אויסגעקוילעט דיסידענטען, אַלע אפּיקורסים, אַלע פרייערע קעפּ, און די רעשט אונטער׳ן פּאַפּסט׳ס פּאַנטאָפלען געוואָרפען...

דער פּויער — ביי ביידע פאַרקנעכט! און פּוילען האָט גע־פּוילט, אָהן א האָפנונג, אָהן א געדאַנק, אָהן אַן ארבייט אין די הענט —

דאַמאָלט איז שווענטאָכאָווסקי געקומען, דאַמאָלט האָט זיך די „פּראַוודאַ״ באַוויזען, דאַמאָלט איז געשטעלט געוואָרען דאָס פּראָגראַם: ארבייט!

ארבייט ביי די פונדאַמענטען, ארבייט טיף אין די שיכטען פונ׳ם פאָלק; אויפלעבען מוז דאָס פאָלק.

אום אויפצולעבען, פריי אויפצועטעמען, מוז עס באַפרייט ווע־רען פון אונטערוואָרפענקייט דעם פּריץ, פון אבערגלויבישער אי־בערגעבענהייט דעם גלח, און פון פּוסטע חלומות פון גרויסען אָדעל. —

עס איז קיין צייט נישט געווען קיין נייע קולטור־ווערטען צו באַשאַפען, האָט מען פון אייראָפּעאישען קולטור־אוצר אידעען און אידעאַלען געבראַכט. ווייניג האָט אויפגעזאַמעלט דייטשלאַנד גע־וועהר קעגען יחוס און אבערגלויבען אין דעם דראַנג־פּעריאָד? ווע־ניג קלינגענדיגע ווערטער האָט באַשאַפען די פראַנצויזישע רעוואָ־לוציע?

און ווייניג פּאָזיטיוויזם האָט געגעבען ענגלאַנד?

שווענטעכאָווסקי פּרעדיגט, אָבער דאָס דאַרף הערט נישט.

דער פייער לעזט נישט, דער גלח שילט, דער קליינער פריץ זאגט יאך: אמן! —

הערעז הערט די שטאדט!

ווער איז די שטאדט?

פריצימלעך, וואס האבען די גיטער פארלוירען, אין שטאדט אריין, פרנסה זוכען געקומען און — אידען מיט א קליינער צאה; אינטעליגענץ... זיי האט שוויענטאכאווסקי גענומען; זיי האבען זיין שטארק ווארט דערהערט און ארום זיין פאהן זייערע קרעפטען געזאמעלט.

און דער יונגער פריץ האט שוויענטאכאווסקי'ן געהערט און זיך צו דער ארבייט גענומען, צום געווערב, צו מאס און וואג; צו דער ארבייט, וואס ער האט ערשט נישט לאנג פאר א שאנד גע־האלטען...

און דער אידישער אינטעליגענט, וואס מענדעלזאן פון בער־לין האט פון דער פינסטערער מאסע ארויסגעצויגען און פאר א „מענש" געמאכט, האט פאר שוויענטאכאווסקי'ס ווארט אפענע אויערען און הארץ געהאט. און אויפ'ן ארט פון פרעמדע, — זיך צו היימישער בילדונג גענומען. מענדעלזאנ'ען אויף שוויענטא־כאווסקי'ן פארטוישט, ישעיה און ירמיה אויף מיצקעוויטש'ן, דוד און שלמה אויף קאזשימיערזש און באטארי פארביטען — היימישע פוילישע מלכים! און מאנכע, מיט דער צייט — דאס סידור'ל — אויף א מאליטניק...

עס איז צוגעגאנגען לייכט, זעהר לייכט; אומעטום פיהרט די פרעמדע קולטור ביז צו פרעמדער רעליגיאן, דא איז דער וועג גלאטער געווען...

פוילען איז אויך שוין נישט קיין פאלק, וואס שטיצט זיין נאציאנאלימעט אויף באיאנעטען; אויך נישט קיין פאלק, וואס לעבט פון דער פויסט, וואס דריקט אונטער אנדערע פעלקער... רו־טענער האבען נאך אפילו נישט געקרעכצט; טעטאוער קיין מויל נישט געעפענט...

און פוילען איז אויך א פאלק, וואס האפט אויף בעסערע צייי־טען, וואס ווארט אויף א משיח'ן, וואס אפעלירט צום אייראפע־אישען געוויסען, וואס פארלאנגט גערעכטיגקייט, וואס מאטערט זיך צוזאמעהטאגט אונטער א פרעמדען יאך. ווי עהנליך!...

און די שול פון שוויענטאָכאָווסקי׳ן איז פול געוואָרען פון אידישע שילער, און דער אָרגאַן די „פּראַוודאַ“ — מיט אידישע העלפער און מיטאַרבייטער... דאָס איז געווען די צייט פון גלאַנץ. און איינוועגס, דער העכסטער פּונקט פון אַסימילאַציע.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

צייטען בייטען זיך.

אַז מען האָט, לויט שוויענטאָכאָווסקי׳ס רעצעפּט, זיך אָפּגע־זאָגט פון חלומות, פון האָפנונגען אויף׳ן גרויסען אַדעל, און שעהנע באַציהונגען אין די גרויסע הויפען; אַז מ׳האָט אויך פאַרלוירען דעם גלויבען אין יושר און עהרליכקייט פון אייראָפּאַ און איהר פּאָליטיק — אַז מען האָט אוועקגעלעגט די קאָפּ־ און האַרץ־אַרבייט אין דער פרייער לופט און גענומען זיך צו רעעלער, ממשות׳דיגער האַנט־אַרבייט, צום אָרגאַניזירען זיך אויף׳ן פעלד פון רעעלע פאָלקס־אינטערעסען, האָט שוויענטאָכאָווסקי און זיין „פּראַוודאַ“, שוין פון זיינע שילער געפיהרט, זייער גרויסען גלאַנץ פאַרלוירען...

די שטאָדט איז אַנדערש געוואָרען...

צום געוועזענעם פּריץ, וואָס האָט געזוכט זיין ברויט צווישען די שטעדטישע מויערען, איז צוגעקומען דער פויער, וועלכען עס האָט, נאָך ירושות און צוטיילען, ערד פאַרפעהלט. צום געווערב און צו פאַבריק־אַרבייט איז צוגעשטאַנען דער איד; פון שענק, וואָס מען האָט ביי איהם צוגענומען, פון קראָם און געוועלב, וואָס האָ־בען איהם שוין נישט דערנעהרט, און פון דאָרף און פון דער „פּרעמד“, פון וואַנען מען האָט איהם געטריבען... אַנדערע אינטע־רעסען פאַרלאַנגען אַנדערע ענטפערען; אַ נייער קנויל פון נאַציאָ־נאַלע און עקאָנאָמישע אויפגאַבען, — אַנדערע פינגער מוזען זיי פאַרנאַנדערקלייבען...

און אַנדערע אידעאַלען האָבען פּלוצלינג אויפגעבליהט, און אַנדערע שטימען האָבען זיך דערהערט...

גאַנץ אַנדערע...

נייע צייטען — נייע פייגעל...

טרעטען אָבער די אַלטע צייטען נישט לייכט אָפּ — ווערט אַ רעאַקציע. דער וואָגען ווערט צוריקגעשלעפּט מיט געוואַלט.

די נייע פייגעל מיט די נייע ליעדער זענען זיך צופלויגען...

די נייע מענשען מיט נייער אַרבייט זענען אָפּהענגיג געוואָרען.

שטיל!

און אין דער טויטער שטילקייט דערהערט זיך די ציטעריגע שטימע פון דער געעלטערטער ניאניע פון פוילישען אמאליגען שטאלצען פרייען געדאנק: וואס וועלען מיר טון מיט דער נייער שפראצונג אויף דער פוילישער ערד, — מיט דער אידישער נאציאנאליטעט?

מאכט זי א בייז אויג צו אונז, נאציאנאל־אידען, און ענטפערט: — מיר וועלען אייך ארויסשטופען פון לאנד, ווי די בעהמען שטופען ארויס די דייטשען; באקעמפען, ווי מיר באקעמפען (אין גאליציען) די רוטענער —

און צושמייכעלט זיך צו די אסימילירטע אידען.

— „פאר דאס — זאגט זי זיי צו, — וועלען מיר זיך ענגער פארבינדען מיט אייך, מיט די פאליאקען פון משה'ס גלויבען“...

וואס איז ווערט דער „פראוודא'ס“ צארן פאר אונז און איהר שמייכעל פאר'ן פוילענטום פון משה'ס גלויבען?

פון דעם אן אנדערש מאל...

8.

די פראגע.

פארוואס איז די „פראוודא“ בייז?

ווייל „נישט דאס האט געמיינט וועלאפאלסקי!“

מיר זענען שטענדיג אפהענגיג פון נישט־אידישען ווילען, בפרט פון ווילען פון א שררה „וויעלאפאלסקי“, דעם סימבאל פון פוילישען ליבעראליזם, וואס האט אונז צוגענומען אלע פריווילעגיען, וואס מיר האבען זיך אויסגערעדט ביים ארייניוואנדערען אין לאנד, וואס האט צושטערט אונזער רעכט, וואס מען האט אונז צונעזאגט, אויף אויטאנאמיע, אויף זעלבסטשטענדיגע קהלות, בתי־דינים, ועדים, ועדי־ארצות, מבטל געווען אונזער שפראך, צוגענומען די רעכטליכע קראפט פון אקטען אין קאנטראקטען און אלערליי אפמאכונגען אויף אידיש, און פאר דאס אונז א גרויסע מתנה

געשענקט: א פאפירענע גלייכבארעכטיגונג, אויף אויסצוצאהלען ראטעס־ווייז מיט א תנאי — מיר זאלען ווערען דאס, וואס מיר זענען נישט, קאנען נישט און ווילען נישט זיין!

איבער דער פאפירענער בריק האט אנגעהויבען אריבערצו־געהן די אידיש־דייטשע אינטעליגענץ על פי נוסח בערלין, אבי ארויס פון מקום און צושפרייטען זיך איבער אלע גאסען, און מיט דער האפנונג: מיט דער צייט צו געניסען דעם גאנצען גוי'שען עולם־הבא...

זיי האבען געזאלט צופיהרען די רעשט: דעם „פעבעל" — די „פינסטערע מאסע" און דאמאלט —

דער „דאמאלט" איז אבער נישט געקומען!

דער „פעבעל" האט זיין געזונטען אינסטינקט; די „פינסטע־רע מאסע" איהר געפיהל, וואס לאזט זיך נישט אזוי לייכט גע־נארען.

„נישט פון דיין האניג, — האט דער אידישער עולם גע־טראכט — און נישט פון דיין ביס!"; און נישט געוואלט ארויס פון שול און חדרים, ווארטענדיג מיט'ן גאנצען אפטימיזם פון דער אידישער ראסע אויף בעסערע צייטען, אויף משיח'ס צייטען, ווען דאס אידישע פאלק וועט זיך נישט וואלגערען אונטער פרעמדע, נאטאבענע־פארמאכטע פענסטער, און באגנוגענען זיך מיט'ן אויס־געשטראלטען ליכט. אייגען ליכט וויל דאס פאלק...

וואס דאס פאלק, דאס אידישע, האט געטראכט, האט דער פוילישער רעדעל־פיהרער נישט געוואוסט. און דער דאלמעטשער, דער אידיש־פארפוילישטער אינטעליגענט, האט געהייסען ווארטען; עס וועט קומען, האט ער פארזיכערט, די צייט, זי מוז קו־מען, און מיר וועלען אייך צופיהרען אידען אהן אידישקייט, אידען אהן אידישע אינטערעסען; אידען, וואס וועלען פארלייקענען זייערע ברידער פון דער גאנצער וועלט, אוועקווארפען זייער דריי־טויזענט־יעהריגע קולטור און קומען צו אייך און בעטען אייך שוץ, „פרא־ווען" און ליכט...

האט דער פוילישער ליבעראליזם געווארט, גערולדיג געווארט—

פלוצלונג הויבט אן די פינסטערע מאסען צו שימערירען. עס באווייזען זיך צווישען איהר אייגענע ליכטלעך! פלוצלונג הויבט אן דער שטומער פעבעל צו רעדען — און רעדט נישט פויליש און

זאגט נישט דאס, וואס דער אידישער אסימילירטער אינטעליגענט האט אין זיין נאמען געזאגט.

פארקערט: די שטומע פינסטערע מאסע לעבט אויף, באקומט און זאגט ארויס איהר אייגענעם ווילען! די אידישע מינדערהייט וויל זיך דער פוילישער מעהרהייט נישט אונטערגעבען, זיך צוליעב איהר נישט פארניכטען, לחלוטין נישט!

ווערט מען בייז.

דאס איז דאס צארניגע פנים צו אונז געווענדט; מען וויל אבער דעם „שונא“ שפאלטען, די „געפאהר“ קלענער מאכען. — מען מוז די מינדערהייט טיילען; שמייכעלט מען צו דער אסימי־לירטער אינטעליגענץ; וועט מען זיך מיט זיי ענגער פארבינדען... וואס איז ווערט דער צארן? וואס איז ווערט דער שמייכעל?

זעהר ווייניג. אויב אונזער מזל ווענדט זיך, ליגט אין איין שאל דער אלטער פאליאק מיט זיין יחוס, זיינע פארא:רטיילען, זיין ענגאאיסטישער פאליטיק... און אין דער צווייטער — דער נ י י ע ר פאליאק, וואס האט אונז אין די פרייע צייטען זעהר פיעל צוגע־זאגט, און איז נישט מיט'ן אייגענעם ווילען פארשוויגען געווארען... וועט ער האלטען ווארט?

ווער ווייסט. אלע, וואס געהען קעמפען, זוכען אונזער שותפות. רופען: בראטשיא! מיר גלויבען, און צאהלען די בלוט־טיגסטע קאסטען פון יעדען באפרייאונגס־פראצעס. און דערנאך, אז די געשיכטע גיט ארויס דעם פסק, ווערען מיר גארנישט אדער זעהר, זעהר ווייניג דערמאנט צום גוטען...

ארעמע און שוואכע פעלקער ציהען מיט די בלויזע הענט קאשטאנעס פון פייער ארויס; קומט צום עסען, איז גענוג מיילער אהן זיי...

נאר אזוי צי אזוי, דער מיטעלמענש, דער דור, וואס שטעהט צווישען אלטען און נייעם, דער ליבעראליזם פון שוויענטאכאווסקי'ן און זיינע תלמידים אין דער „פראוודא“, — די האבען ווייניג וואס צו זארגען. פון מענשען, וואס האבען נאר קנאקענדע פראזען, פון מענשען, וואס בייען נישט און צושטערען נישט, וואס ווילען און קאנען נישט ענדערען די באדינגונגען פון לעבען, און רעכענען צו

היילען די שווערסטע וואונדען מיט אפשפרעכען — העגגען מיר נישט אפ...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און ווען יא, קאנט איהר שוויענטאכאוסקי'ן צופרידען שטעלען?

אמת, ער איז א גוטער, שוויענטאכאוסקי. ער האט רחמנות אויף חוה רובין, וואס איז געקומען אין זיין לאנד אריין זוכען ברויט... און לאזט א טרער אויף איהר קבר, ווען איהר קאנקורענט, זיין ברודער, דער בריפ־טרעגער, האט זי געטויט...

און פונדעסטוועגען אידען בכלל האט ער נישט ליעב. דער פי־לאזאפישער קאפ פארלאנגט עס, אבער דעם אידישען ריח פארטראַ־גען — קאן ער נישט. הלמאי ער קאן נישט פאהרען מיט די פויערען אין איין קופעע! אלץ דער ריח!

אז אנדערער האפט, אז עס וועט קומען די צייט, און דער אידישער קנאבעל וועט פארביטען ווערען אויף א רויז פון די פוי־לישע אינספעקטען — שוויענטאכאוסקי אבער איז א חכם אויך; געלערענט פיזיק אין לייפציגער אוניווערזיטעט, און ווייסט, אז א געוויסע מאס וואסער קאן צולאזען אין זיך נאר א באשטימטע מאס זאלץ, וואס מעהר — בלייבט זאלץ, און דאס פוילישע פאלק וועט די גאנצע אידישע מאסע נישט פארדייען...

גלויבט איהר איהם, און ווילט איהם צוליעב טון און איהר דערמאנט אייך, איהר האט ערגעץ אמאל א היים געהאט, וואו איהר וואלט געמעגט בלייבען זאלץ און נישט פארזאלצען פרעמדע וואַ־סערען, און איהר ווילט אייך ריהרען פון ארט. שפרינגט שוויענ־טאכאוסקי אויף, די אויגען בליצען:

— ער וועט נישט לאזען באהאנדלען זיין פאטערלאנד אלס א נאסט־הויז צום איבערנעכטיגען. פוילען איז קיין אכסניה נישט! זאגט איהר:

שוויענטאכאוסקי לעב, אז דו ווילסט, וועל'מיר בלייבען, אבער ווייל מיר זענען אסך זאלץ און דו האסט ווענינ וואסער, ווען מיר בלייבען זאלץ...

גיט ער א געשריי, ווי א לייב:

— שטשורעס!

ווערען מיר עכברים...

איז נאך ווייניג. קומען זיינע תלמידים און זאגען:

— איהר האט דאס רעכט אויף אייגענארטיג לעבען; אמת, יעדעס פאלק האט עס. אבער מיר, פאליאקען, וועלען אייך מוזען ארויסשטופען פון לאנד, ווי די בעהמען שטופען ארוים די דייטשען, אדער באקעמפען, ווי מיר באקעמפען די רוטענער אין גאליציען...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אז די אלטע ניאניע האט פאר אונז קיין זכרון און קיין יושר נישט, און אפילו קיין ווארט!

אין די פרייע טעג האט מען פארלאנגט דאס רעכט פאר די פוילישע מינאריטעטען אין דער גאנצער אימפעריע אויף אן אייגענארטיג לעבען; אויף אונז אין פוילען איז דער דין נישט חל. „אויסער אידען"...

און דארף מען. ווערען מיר געגליכען צו די דייטשען אין בעהמען; אי וואס, די דייטשען זענען בעהמען באפאלען, בארויבט, באצוואונגען, צושטערט די בעהמישע קולטור, פארניכטעט די בעהמישע שפראך; און מיר זענען געקומען מיט'ן פוילישען ווילען לויט קאנטראקט, וועלכען די „פראוודא" וויל נישט האלטען... דער אמת, הייסט עס, איז אן אנדערער; אבער אמת איז אויך אויסער אידען!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

ניין, נישט מיט דער „פראוודא" וועלען מיר זיך רעכענען. מיר זאגען און וועלען אייביג זאגען דער פוילישער געזעלשאפט אפענהערציג און עהרליך:

מיר, די אידישע מינדערהייט, און איהר, די פוילישע מעהרהייט, האבען דיזעלבע לאקאלע, פאליטיש־עקאנאמישע אינטערעסען.

איינערע מיטהעלפער ווילען מיר זיין; מעהר, ווי פריינד.

אונז ביידען האט איין מזל צו איין טאטשקע צוגעשמידט, זאלען מיר זי צר זאמען פיהרען...

„צרות בינדען ענג צוזאמען!“ זאגט ארזשעשקאווא׳ס מענדעל דאנציגער און זאגט אמת...

ווילט איהר אבער אונזער מיטארבייט נישט, איז אייער זאך, איהר וועט אונז ארויסשטופען, מיר וועלען זיך וועהרען. וועהרען מיט דער גאנצער קראפט פון אונזער ראסען־איינגע־שפארטקייט, צו דעם זענען מיר גרייט.

און אויב איהר וועט, נישט דורך אונזער שולד און געגען אונ־זער ווילען, אויפשטעלען אויפ׳ן וועג צווישען אייך און אונז א שלאבאן, איז נאר די פראגע: אויף וועלכער זייט פון שלאבאן וועלען זיך געפינען די פאליאקען פון משה׳ס גלויבען...

מיר האפען: זיי וועלען צוריק קומען. בלוט איז קיין וואסער נישט!

אונזער „אנטראג“.

„בלוט איז קיין וואסער נישט“; אידיש בלוט נעוויס נישט!

און איהר טוט אייערם און באמיהט אייך, דאס אידישע בלוט זאל קיין סעקונדע נישט רוהען, זאל באשטענדיג זידען, ווי דעם נביא זכריה׳ם בלוט אין בית המקדש.

אייערע פאליטיקער, די קורצזיכטיגע, פאליטיש לייכטזיניגע מאמענט־מענשעלעך פארשאכערען אונז אין פעטערבורג פאר א שמייכעל פון א שווארץ־מאה׳ניק, פאר א פאלשען צוזאג פון אן אקטיאבריסט — איהר רייסט טאג־טעגליך די פעדים, מיט וועלכע מיר זענען צוזאמענגעבונדען, איהר האלט אין איין בויען די מויער צווישען אייך און אונז, איהר באשאפט אונז בייזוויליג אנדערע לאקאלע, עקאנאמיש־פאליטישע אינטערעסען... אייערע גייסטליכע

הייליגען אלע קאָאָפּעראַטיווען, נישט אַלס געוועהנליכע עקאָנאָמי־שע אנשטאַלטען, נאָר אַלס קריגס־פּאָזיציעס קעגען אונז — קעגען אינערליכען פּיינט...

אייערע אונטערטעניגע פון „משה׳ס גלויבען" זענען טויב, אָדער מאַכען זיך נישט הערען, זיי זענען בלינד און זעהען נישט, אָדער מאַכען זיך נישט זעהענדיג, ווי איהר טרייבט אונז און באַי־קאָטירט... מיר אָבער הערען און זעהען...

און וואָס טוען אייערע בעסטע, אייערע קלאָרע, ריינע, פרייע דענקער? זיי עלטערען זיך!

זיי זענען נאָר תלמידים פון אויסלענדישע תורות געווען; אויף דער עלטער ווערט דער זכרון אָ פּ נ ע ש ו ו א כ ט!

„וואַקסען וואַקסט דאָס געהירען פון אונטען ארויף; צו־שטערט ווערט עס פון אויבען אראָפּ"; א פּיזיאָלאָגישער כלל — הויבט אָן דעם זכרון מטושטש צו ווערען, פאַרגעסט מען פריהער דאָס ש פּ ע ט ע ר ע, דערנאָך ערשט, וואָס פריהער און פריהער אין דער צייט. אַלטע מענשען ווערען קינדיש; ס׳דוכט זיך, זיי מאַכען דעם וועג צוריק... זיי געהען צוריק פון קבר־ראַנד צו דער וויג.

האָט איהר פריידענקער, וואָס ווערען פון טאָג צו טאָג צוריק־געצויגען ביז צום מיטעלאַלטער און ווערען מיט זיינע וואָס אמאָל דיקערע שאָטען ארומגעשטריקט... זיי עלטערען זיך, ווערען גרוי און גרויער; אָבער וואָס ווייסער זיי ווערען פון דרויסען, שוואַר־צער ווערען זיי אינעווייניג.

אייער שוויענטאָכאָווסקי עלטערט זיך! ער פאַרגעסט! און פאַרגעסט ער דעם משל מיט׳ן זאַלץ־וואַסער, באַשאַפט ער זיך אַן אַנדער משל, א משל מיט א פויגעל און א מאַגען...

„מעגסט זיין, אידעלע, א שפּיל־פויגעל, נאָר קוים ביסטו אין מיין מאַגען, מוז איך דיך פאַרדייען!"

דערפיהלט ער א ביין, וואָס לאָזט זיך נישט פאַרדייען, שרייט ער:

— עכבר!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

ער פאַרגעסט!

פאַרגעסט ער זיינע אייגענע דרשות אין די פרייע טעג, אין

דער פיעלהארמאָניא, וועגען דעם רעכט פון דער אידישער מינאָ־ריטעט, פארגעסט ער דעם פאָזיטיוויזם פון ענגלאנד, די קאָנקעדיגע פראַזען פון דער דייטשער דראַנג־פעריאָדע, אפילו די לייפּציגער קורסען! ס׳פאלט פון איהם אראָפּ א הויט נאך א הויט, ביז עס בלייבט אַן אלט, קליין שליאַכטשיטשעל, וואָס האָט דאָס בייטשעל פארלוירען. נאָר א מויל האָט עס נאָך, שרייט עס:

— עכבר!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אמת, געמיינט האָט ער נאָר ליטוואקעס. אבער „כל ישראל חברים“ איז נישט קיין ווארט אין סדור. עס איז פארבאַקען אין אידישען הארץ, עס שטעקט אינ׳ם אידישען בלוט... טיילט אונז נישט!

געָנוג, אַז די גרענעצען פון אייערע רויב־רעווירען שניידען דורך אונזער לייב; גענוג, אַז דער עולם־הזה מיט זיינע ברויט־פראַגען שפאלט אונז אויף קלאַסען און פארטייען, — ריהרט אייך מיט אייערע הענט נישט צו. איהר, וואָס דארפט וויסען, וואָס עס הייסט צושניטען און צוברעקעלט צו ווערען, איהר, וואָס ווייסט, אַז ווען מען שניידט א לעבעדיג פאָלק, רינט הארציג בלוט!

און פון אייביג אַן טיילט איהר אונז:

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

צו אלעם ערשטען האָט איהר אונז געטיילט אויף זכרים און נקבות! עס איז א שאנד, מען מוז עס אבער מודה זיין, אַז נאָך היינט, אין די פרומע הייזער, ביי די אייניקלעך פון די פאַכטאָ־רעם, פאַקטוירים און וויינהענדלער, ווערען די קינדער ערצויגען צום געפעלען; אינגלעך — זיין ליעבען נאָמען, און מיידלעך — דעם פריץ!

„כל הבת תחיון!“ פרעה׳ס אלטע פאָליטיק!... און פון די זכרים ווייטער, פלעגט זיך יעדעם פריצ׳ל אויסקלייבען פאר זיך א הויז־ און לייב־מענש א אידעלע, — א מאשעקל — — —

— אלע אידען — גנבים. זיין איין־איינציגער מאשעק איז די עהרליכקייט אליין. געטריי, ווי א הונט! ער דערלאַנגט איהם אמאָל מיט׳ן אראַפּניק, „בלוט איז דאָך קיין וואסער נישט“ און אַז עס שטייגט אין פנים, דערלאַנגט מען; דערויף איז מען א פריצ׳ל! דערנאָך, און דערהויפּט אין עסטרייכישען גאליציען, וואו איי־

ערע הענט זענען פריייער, טיילט איהר זיך אויס פון גאנצען כלל ישראל, וואס איהר האט ארייגעוואָרפען אין תהום פון אָרעמ־קייט, פון שרעקליכער נויט, — ערשטענס, קינדער פון די וויגען, צום אפּ׳שמד׳ען... אידישע טעכטער, וואס מען האט ערצויגען אייך צו געפעלען — צום זעלבען צוועק; דער נדן וועט נאָכקומען! און אלטע לייט, שכיב־מרע׳ס אונטער כלאָראָפאָרם, וואס איהר זענט מכנים, פאר גרויס רחמנות אונטער די פליגעל פון אייער שכינה, צוזאמען מיט׳ן פארמעגען...

און דא — דאס אידישע „גרויס־קאפּיטאַל" — די רעהרלער, דורך וועלכע עס פליסט ארויס דאס אידישע געלט אין די טאשען פון דער באנקראָטירטער שליאכטע אריין! און אייער ליכטיגסטער שוויענטאָכאָווסקי נעמט אלע צו, און טיילט נאָר אויס — די ליט־וואַקעס!

די גרים: די פּ ו י ל י ש ע אידען, וואס זענען צ ו ר י ק־געקומען, פון אלע זייטען געטריבען, געיאָגט און געפּלאָגט, און זע־נען אויפ׳ס ניי אין דער אלטער היים גרים געוואָרען!

„ואהבת את הגר!"

דאס איז דאס אלטע טעסטאמענט! דאס בינדט אייך נישט!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

און טיילט איהר א ו נ ז, טיילען מיר א י י ך.

און מיר טיילען אייך אויף א ל ט, צום פּוילען, צום פאר־טיליגט ווערען, אהן אונזער שאדען און אהן שאדען פון פּוילישען פאלק, און י ו נ ג — צום לעבען און צום פרייען שאפען... צוזא־מען מיט אונז!

און געהן האנט אן האנט מיט אייער יונגוואָרג וועלען מיר אזוי לאנג, ווי לאנג זיי וועלען יונג זיין, — ביז זיי וועלען נישט אלט ווערען!

אונזער אנטראג צו דער וועלט־געשיכטע איז דער אינגסטער, דער לעצטער — מיר וועלען שטענדיג געהן מיט די אינגסטע. — מיר האבען די ערשטע געפּרעדיגט גערעכטיגקייט, באקומען וועלען מיר זי די לעצטע!

אויסגעלייזט וועלען מיר ווערען צו אלער לעצט!

דאס ווייסען מיר. —

5.

שאלות־תשובות.

ארום מיר, הער איך, מורמעלט מען:

— פארשארף נישט די באציהונגען!

— האק אפ די שארפע שפיצען פון דיינע רייד, ווי פאר־וואונדען די פרעמדע אויערען.

און געבעטען הער איך:

— זאל זיין שטיל!

ווער מורמעלט? ווער בעט?

די „אידישקייט" פון פריהערדיגען דור. די „אידישקייט" מיט די אויסגעלאשענע אויגען, אהן א פונק פון אידישען שטאלץ, פון אידישער זעלבסט־שעצונג...

אש און שטויב האט מען פון אונז געמאכט, קויט פון אונז האבען שוין אנדערע איינענע הענט געמאכט!

— מיר ווילען נישט בעסער זיין פאר אלע!

— אוים „אתה בחרתנו!"

— ככל הגוים!

דאס זענען אונזערע יוגענד־געשרייען; פון דער יוגענד, וואס איז פון דער פרעמד געקומען און תיכף געזעצט זיך פאר אונז פראגראמען צו מאכען!

— כי־כי־כי! — לאכט א אידישער שרייבער: די יאפאנער וועלען אננעמען די אידישע רעליגיע, עסען קוגעל!

— וואויל, — ריהמט א אידישער רעדאקטאר — א כרעס־טאמאטיע פאר אידען — וואויל, קיין ווארט פון משיח־אידעען...

אט די שפל'דיגע „אידישקייט" ציטערט!

די „אידישקייט" מיט די איינגעפאלענע באקען, וואס מען האלט אין איין קנייפען, די פארב זאל שטעהן. זאל מען אויסזעהן חדווה'דיג, זאל מען זעהן, ווי גוט מיר לעבען, ווי מענשליך מיר ווערען באהאנדעלט!

די „אידישקייט" מיט'ן איינגעשרומפענעם הארץ, וואו אונ־טער'ן אש פון פארברענטע האפנונגען אויף ליבעראליזם, אויף

פרעמדע משיח'ן, איז שוין נישטאָ קיין אידישער פונק, קיין ציי־כען פון „פינטעלע איד", נאָר א שטיק שרעק, א שטיק טויב־שטו־מער פחד — —

אט, די „אידישקייט" וויל, עס זאָל זיין שטיל!

„וועקט נישט! דערמאָנט נישט דעם שאָטען"! אפילו דער אסימילירטער איד, דער, וואָס האָט זיך שוין באפרייט פון אלץ, פון קוגעל און שבת, ביז „יזכור" און יום־כפור, פון „דריידעל" ביז מצות אויף פסח; דער אפילו, וואָס קריסטעלט שוין מיט יאלקעס — דער קאָן זיך אויך פון דער איינגעוואָרצעלטער אלט־פוילען־שרעק נישט באפרייען.

און געמורמעלט ווערט, און געבעטען — שווייג, האָב רחמנות, שווייג!

מיר האָבען רחמנות, ווירקליך רחמנות — אויף א י י ד! אויף א י י ד, וואָס פארגעהט אין שרעק, וואָס ווילט, מען זאָל אייך ווערגען נאכט אויף נאכט אין דער שטילער פינסטערקייט, איידער צו קעמפען אין שעהנעם העלען טאָג, קענען דער פרייער זון און — זינגען!

מיר מוזען זינגען!

וויל מיט אונז איז אלץ, וואָס איז יונג און בליהט; קענען אונז אלץ, וואָס איז אלט, פויל און פיהלט זיך מיט קברים־ערד!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

וואָס איז אלט? וואָס איז יונג?

אלט איז דאָס, וואָס פארכט זיך פאר דער פרייער ארבייט, און מאכט זיין פאטערלאנד, זיך אליין פאר א פעסטונג פאר אנ־דערע — פאר תפיסה מיט צוכט־ארבייט!

אלט איז דאָס, וואָס קאָן נישט און וויל נישט קאָנקורירע מיט ארבייט ביים פארמעהרען דאָס פארמעגען פון לאנד און פאָלק, און וויל בעסער לעבען פון מאָנאָפּאָלען, פּריווילעגיען און — פון דער פויסט.

דער אלטער און פוילער, וואָס ארבייט נישט, מוז הערשען, מוז באצווינגען, מוז רייטען אויף עמיצענס רוקען; און די תאוה דערצו ווערט אלץ שטארקער און שטארקער, וואָס מעהר ער ווערט באריטען און באצוואונגען פון אנדערע.

יונג איז — — —

נאר דער יונגער וועט אליין רעדן פאר זיך; מיר וועלן הערן.

אונז איז איצט נעהנטער די פראגע:

— ווער איז דער „ליטוואק“?

ווער איז דער ליטוואק, אויף וועלכן עס האט זיך, און אזוי מיט אמאל, אויסגעגאסן דער שווארץ־רויכיגער גרים־צארן פון אלט־פוילען, און פון אונזערע לייט — אלט־פוילענס משרתים?

ווער איז דאס „ליטוואקעל“, וואס מען האלט אין איין שמי־רען פון אינעווייניג און אויסענווייניג מיט פעך, און מען פיהרט צום שייטער־הויפען צום פארברענען „למען ישמעו ויראו“ — עס זאל זיך מעהר נישט גלוסטען!

דאס ליטוואקעל איז, ערשטענס, ווי נעזאגט, א „גר“ און ווי געזאגט, „ואהבת את הגר“ — א פסוק נאר אין אלטען טעסטא־מענט...

אמת, אין נייעם טעסטאמענט געפינען זיך אויך „דערלאנגט מען דיר אין באק, שטעל אויף די צווייטע“ —

נאר אויף וואס איז פאראן „פאליטיק“? און דער פאליטישער שאכער־מאכער פארטייטשט: הני מילי, ווען איז דאס געזאגט גע־ווארען, אז יענער איז שטארקער; ביסט דו אבער שטארקער, דער־לאנג ד' ו פ ר י ה ע ר, זאל יענער זיין מחויב אויפצושטעלען די צווייטע באק!

און ווען איז נאך אזוי לייכט צו פאטשען, ווי א „גר“?

בפרט אז דאס ליטוואקעל איז באמת שולדיג, באמת זינדיג.

מיט טויזענט וואסערן וועט איהר נישט אפוואשען די פלע־קען פון זיין נשמה. מיט'ן כלי־כתיבה פון אקדמות נישט אויפ־שרייבען זיין גאנצען על־חטא! געקומען פון אלדי־שווארצע יאהר: פון מאסקווע, פסקאוו, סיביר; אזוי לאנג געפאהרען מיט דער באהן, אויף דער באנק, צי אונטער דער באנק, און אויפ'ן וועג נישט אויסגעלערענט זיך פויליש, און קומט אריין: „זדראסטיצ“!

און דא זייענדיג, און קיין פויליש נאך נישט קענענדיג, וויל ער נישט רעדן מיט די פינגער אויף שטום־לשון. און איידער ער ציהט זיך איבער פון גענשא אויף נאלעווקעס. פון דארט אויף לעש־נא, אויף קאטצעבו, פון קאטצעבו אין די אלעען אריין — רעדט ער אלץ אין איינעם, ווי ער האט ד א ר ט גערעדט, דארט, פון

וואנען ער איז געקומען. און וואו ער האט מקיים געווען אלע דינים פון אסימילאציע...

איז נאך ווייניג, טרעפט זיך אזא מעשה:

א „ליטוואקעל“ קומט, וויל אויסטון יענע הויט, וואס ער האט דארט געטראגען, און אנטון די הויט, וואס ער דארף דא טראגען, און ביני לביני, צווישען איין הויט און דער צווייטער דערפיהלט ער זיך פריי. גיט ער פלוצלונג א קלער: אפשר גאר אהן א פרעמדער הויט? און פרואווט און גיט א רעד א אידיש ווארט, און דערפיהלט אין זיך א קלאפ פון א אידישען הארץ...

און — „א גאסט אויף א ווייל, זעהט אויף א מייל“; ווער עס קומט פלוצלונג אריין בשעת א פארבלענדעניש, א טאשענשפיל, זעהט בחוש, אז עס איז א פארבלענדעניש, א טאשען־שפיל, און נישט קיין האר מעהר. און ער איז ווייניג פאליטיש־קלוג, מאלט די צונג אמת און אמת:

זאגט ער אייך, אייך אלט־פוילען:

— איהר האט נאך ליבעראלע פראזען געהאט. זיי האבען אייך נארנישט געקאסט. איהר האט זוכה געווען, און אייער מלאכה איז געטאן געווארען דורך פרעמדע הענט!

— וואו זענען אידישע דאקטוירים אין פאגאטאוויע? וויפיעל ארבייטען אין די אלגעמיינע שפיטאלען? וויפיעל אידישע אנגעשטעלטע האט איהר אין בשותפות'דיגע קרעדיט־אנשטאלטען? האט איהר כאטש איין איד א קאנטראלער פון טראמוויי אדער פיהרער פון וואגען?

— און באריהמט אייך נישט, אלט־פוילען, מיט דעם, וואס איהר מאכט קיין פאגראמען נישט...

אין אייער מענאזשעריע פעהלען קיין חיות נישט, נאר דער שליסעל, די שטייגען צו עפענען איז נישט אין אייער האנט...

און צו אונז מאכט ער:

— עס איז א פארבלענדעניש!

עס איז נאר א שווארצע קונץ!

איהר מיינט, איהר האט נייע מענשען, באנקירען, אדוואקאטען, דאקטוירים — אלדאס גוטס!

קוקט אייך בעסער צו; דאס זענען מאסקען! דאס זענען די אלטע אידעלעך־משרתים, אידעלעך מאשיקלעך, אידעלעך לעק־

הינט ביים פריצ'ס שטיוועל... נאר פ א ר ש ט ע ל ט ע, מיט „פשעפראשאם!“
און נאך און נאך...
און גלאט א איד איז ער דאך, דאס „ליטוואקעל!“ און א איד, נישט פאר אייך געדאכט, וואס שמעקט מיט „עברי“... א איד אפשר, וואס האט, אויך נישט פאר אייך געדאכט, זיך מקריב געווען פאר זיין אידישקייט: די פרנסה פארלוירען, נע־ונד געוואָרען...
און מיר, היימישע, האלטען מיט ביי דער העצע...
— ער, דאס „ליטוואקעל“, פיהרט אָפּ דעם פוילישען רונער פון אונזערע קעפּ!
אבער געגוג — — — —
וואס טראכט איהר וועגען קאטאוויץ?

5.

ליבעראל.

„אשר קרך בדרך“.
אויפ'ן וועג קיין קאטאוויץ האט מיך אפּגעשטעלט דער פאן סמארטשעווסקי — א פוילישער שריפטשטעלער, וואס האט ארויס־געגעבען א בוך וועגען פוילישע אנגעלעגענהייטען...
איך מוז קאטאוויץ דערווייל אפּלעגען. —
פאן סטארטשעווסקי באהאנדעלט די אידישע פראגע, אויף א נייעם אופן, לויט א נייער סיסטעם — מיר מוזען הערען! בפרט, אז די נייע סיסטעם פון ה' סטארטשעווסקי ווערט ציטירט אין „קוריער פאראנני“ מיט גרוים צופרידענהייט, און מיר רעכענען, אז עפּעס רעכטערס פון איהם קאן אויך אונטערשרייבען דאס פּראָג־ראם מיט ביידע הענט.
צום פאַרענטפערען די אידישע פראגע, זאגט פאן סטאר־טשעווסקי, איז מען ביז אהער געגאנגען אויף צוויי וועגען. איין וועג האט אויסגעטראטען די אסימילאציע, דעם צווייטען — דער אנטיסעמיטיזם.

ביידע וועגען, זאגט פאן סטארטשעווסקי, זענען פאלש...

דאס אידישע פאלק לאזט זיך נישט אסימילירען, דאס איז א פאקט! דאס אידישע פאלק איז א פאקט נישט צום פארלייקענען!

די אנטיסעמיטישע סיסטעם איז אבער דאגעגען ז ע ה ר נ י ש ט ב א ק ו ו ע ם. ארויסטרעטען געגען א נאציאנאליטעט מיט דער פויסט; זאגען די מאכט איז פאר'ן רעכט קען נאר א ביסמארק — א פארשטעהער פון א שטארקען פאלק. וואס וויל אָן רייסט שטענדיג דעם ביסען פון דער פרעמדער קעהל ארוים, ווי־סענדיג, אז ער דארף קיינמאל נישט רעדען פון יושר, מענשליכקייט און ליבעראליזם... ער האט העגט, נעמט ער!

אנדערש איז אבער מיט א שוואכען, ווען ער טרעט ארויס קע־גען א נאך א שוואכערען... דא ווערט די לאנגע עטוואס קאמיש...

מען וויל אונטערדריקען די אידישע מינדערהייט אין פוילען. בשעת מען פארלאנגט פאר פוילישע מינדערהייטען אין גערמאניע, ווי אין דער רוסישער אימפעריע... איז עס נישט עהנליך צו דער לאגיק פון ווילדען מענש, וואס גלויבט, אז ווען ער גנב'עט יענעמס ווייב, איז גוט, און אז יענער גנב'עט זיין ווייב, איז שלעכט?...

טענ'ען, אז אידען זענען מינדערוווערטיג, אז זיי זענען א ני־דעריגערע ראסע, איז געפעהרליך, ווייל די זעלבע טענות האט דער דייטש קעגען פויזנער פאליאק...

על־כן:

„מוזען מיר, זאגט סטארטשעווסקי, געבען די אידען דאס רעכט, זיך צו באטראכטען אלס א באזונדער פאלק, וואס איז מיט אונז נישט סאלידאר, גאנץ אפט קעגען אונז פיינדליך"...

ווי איהר זעהט, גיט אונז דער פאן סטארטשעווסקי מעהר רעכט, אלס מיר פארלאנגען... מיר האבען קיינמאל נישט פארלאנגט קיין רעכט אויף פיינדליכקייט קעגען פאליאקען. מיר האבען קיינ־מאל נישט באשאפען קיין לאגע, צוליעב וועלכער עס זאל מוזען פלאצען די סאלידאריטעט צווישען אונז און דער פוילישער מעהר־הייט.

דאס איז אן איינפאכער שקר.

אבער נישט וועגען אפענעם שקר געהט עס.

עס געהט וועגען א חכמה!...

פאן סטארטשעווסקי האט געפונען א מיטעל צו זיין קעגען

אונז אי עהרליך, אי מענשליך — די קאדעטען זאלען נישט קיין טענות נישט האבען! — און דאך זאלען די אידעלעך באקומען א—פייג!

די שטעדטישע זעלבסט־פארוואלטונג איז א פיינער לעקעך... אין מאנכע שטעדט זענען אידען די מעהרהייט, ווערען זיי ווערען ארייגבייסען... טרייבען פון טיש איז נישט מ ע נ ש ל י ך... על כן? מוז מען אזוי מאכען, אז צום טיש זאל מען צולאזען, נאר קיין ביסען זאל צום אידישען מויל נישט צוקומען...

און עס איז אזוי איינפאך:

מען דארף נאר צורעכענען צו יעדער שטאדט די געגענד ארום. ווערען די אידעלעך אין ערגעץ קיין מעהרהייט נישט האבען!

ווי די שעפסען ווערען זיי ליגען געבונדען!

די געגענד ארום איז אויך פאראינטערעסירט, די שטעדט זאלען אנטוויקלען זיך און בליהען, זאלען זיי א דעה האבען, זאלען זיי וועהלען!

קיין אמעריקא האט דער פאן סטארטשעווסקי נישט אנטדעקט; קיין פולווער נישט געפונען. מיט אויסשניידען די וואהלקרייזען אין לאנד ווערט איבעראל געשווינדעלט. דערמיט פארקלענערט דייטשלאנד די שטימען פון דער סאציאל דעמאקראטיע. באשאפט עסטרייך א קינסטליכע דייטשע איבערהאנט, און מען אונטערדריקט אין גאליציען אזוי אונז, אזוי די רוטענער...

דאס נייע באשטעהט נאר דערינען, וואס דער דארפסמאן, נישט צאהלענדיג קיין שטייער דער שטאדט, וועט דאך האבען דאס רעכט ארויפצולעגען שטייער...

אהן בושה, אבער ליבעראל.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

איז אבער אונזער פאלק צו אלט, עס זאל זיך לאזען כאפען, ווי א נארישער פויגעל אין דער ליבעראלער נעץ אריין.

און נאך אמאל מוזען מיר ערקלערען דער פוילישער געזעלשאפט: דער יונג־פוילישער געזעלשאפט, וואס איז נישט קראנק אויף הערשזוכט, וואס וויל נישט לעבען אויף דער פויסט, נישט גענישען פון מאנאפאלען און פריווילעגיען:

— עס איז דא — זאגען מיר איהר — אין לאנד פרייער פלאץ

פאר אייך און פאר אונז און גענוג ארבייט פאר אייערע און אונ־
זערע הענט.

און ארבייטען ווילען מיר מיט אייך האנט אין האנט; און
סאלידאר אין אלע לאקאלע, עקאנאמיש־פאליטישע אינטע־
רעסען — —

אבער מיר ווילען ארבייטען פריי, אויף אונזער אייגענעם
חשבון, און ווילען דורכאויס געניסען די גאנצע פרוכט פון אונזער
ארבייט — —

מיר ווען זיך קיינמאל פיינדליך, ווי פאן סטארטשעווסקי
מיינט, נישט טרעפען, אויב איהר וועט אונז נישט שמעלען, און
קיינמאל, נישט־פראוואצירט, ביי פרעמדע קענען אייך קיין הילף
נישט זוכען...

ז

„עמא פזיזא...“

פרייע און שטארקע (אזוי נאציאנען, ווי איינצעלנע מענשען!)
מוען זייער ווילען.

ווערט ענג אין דעם, וואס עס עקזיסטירט, באקומט מען פאר־
שטעלונגען פון בעסערע פארמען; באקומט מען נייע געדאנקען, אי־
דעען, אדער (אויף א ווייטערער מעטע—) אידעאלען — שטעלט
מען זיך צו דער ארבייט, די געדאנקען, ווי דער העברעער זאגט,
מוציא זיין מן הכח אל הפועל, — שטעלט מען זיך בויען.

ווערען געדאנקען און אידעען פארקערפערט אין מאטעריעלע,
שווערע קולטור־ווערטען. בויט מען שטעדט, בריקען, באנען, שיפען,
בערזען, קאשארען, טעאטער־ און קונסט־געביידען...

שטערט א שכן, ווערט געבויט מיט מסירת נפש, מיט דער
קעלניע אין איין האנט און מיט'ן שווערד אין דער צווייטער —
ווערען שוין טעמפלען געבויט, מיט'ן פארגאסענעם בלוט
געהייליגטע...

דאס געשעהענע, דאס פארקערפערטע, דאס באציר־

כענט דעם כאראקטער און דעם ווילען פון פאלק, — דאס איז די קריסטאליזירטע פארם פון זיין דענקען און טראכטען...

נישט אייביג אבער רוהט אינ'ם געבויטען טעמפעל, רוהט די שכינה פון פאלק. עס ווערט איהר מיט דער צייט ענג, אידעען אנטוויקלען און ענדערען זיך. מען מוז פאריכטען, אדער אויפס־נ י י און א נ ד ע ר ש בויען; נייע אינסטיטוטען מוזען באשאפען ווערען. געהט עס נישט אזוי לייכט.

די א ל ט ע שטעהען אויפ'ן וועג, די מאטעריאל־שווער און פעסט־געווארענע געדאנקען שטערען. די שכינה פארלאנגט א נייעם טעמפעל, און דער אלטער שטעהט אויפ'ן וועג, וועהרט זיך מיט דער גאנצער פעסטקייט און פוילקייט פון זיין שטיינערנער מאסע... מוז מען צולעגען הענט, שטרייטען און פריהער צושטערען.

מען מוז איינווארפען, מען מוז רייסען א שטיין נאך א שטיין, א ציגעל נאך א ציגעל, ביז דער פלאץ וועט באפרייט ווערען פאר'ן נייעם טעמפעל...

און דער פארלאנג פון דער שכינה אנטפלעקט זיך נישט דעם גאנצען פאלק מיט אמאל. דער רוח־הקודש קומט פריהער צו יחידי־סגולה! — און די פוילע, די קנעכט פון אלטען, פון דער געוועהנהייט, שיצען די טעמפלען, פון וועלכע די שכינה האט זיך שוין אפגעטאן קענען די יחידי־סגולה. און די נ י י ע, די יונגע, די אויסדערוועהלטע מוזען באלעגערען, מיט מסירת נפש קעמפען, רייסען ציגעל נאך ציגעל, שטיינער נאך שטיינער, און דערנאך ערשט צוטרעטען צום נייעם בוי.

דאס פארלאנגט צייט, דאס קאסט לעבען! דערביי פארגעהען דורות... מיר האלטען ערשט ביים אויסקעמפען זיך דאס רעכט אויף ארבייט, מיר זענען נאך ווייט פון בויען. מיר האבען נאך נישט קיין פרייע הענט, קיין אייגען מאטעריאל און קיין פרייען פלאץ, וואו צו פארקערפערען אונזערע אידעען.

פליהען ביי אונז ארום הויכע, געפליגעלטע, נאר נאקעטע, אפט אין פארשווארצטע פאפיר, קוים פארקליידעטע, געדאנקען; נישט געמויערטע, נישט געבויטע, נישט איינגעווארצעלטע אין דער ערד.

ברענען זיי די אידעען דורך אין געהירען און ווערען פארלאשען, און נייע בליצען אויף און לעשען זיך... און זיי טוישען זיך.

ווי בילדער אין קאַליידאָסקאָפּ, קומען זיי און פאַרשווינדען, ווי די שאָטען; בייטען זיך, ווי היץ און קעלט ביים פיבער, ווי גלוסטונ־גען ביי פרויען אין די חדשים...

ביי פרייע און שטאַרקע פעלקער אנטוויקלען זיך, ביי דער אָר־בייט, ווילען און כאַראַקטער... ביים דורכברעכען פון גרענקען, ווי נאַפּט־באַגאַסענע שטרויעלעך איז געהירען, מעהרען זיך און פרוב־פערען נאַר שטימונגען, מאָמענט־אידעאַלען און פאַר־שווינדען באַלד.

דאָס איז דער סוד פון עמאַ פּזיזאַ, פון דאָפּעלדיגען עמאַ פּזיזאַ; דאָס איז אונזער אומפּרוכטבאַרער אַנאַרכיזם, אונזער גע־לויף, ועיען און לופט־כאַפּעניש.

און, ווי דאָס פאָלק, אַזוי זיינע פיהרער, אַזוי זיין פּרעסע...

אין דער צייט פון די וואַהלען צו דער וואַרשעווער „גמינע", האָט די פּרעסע געשטיצט דעם נאַציאָנאַלען (לעז: ציוניסטישען) וואַהל־קאָמיטעט. און לויט זיין דירעקטיווע, געלעכצט צו שולען און מקוואות, פאַרלאַנגט דורכאויס אַ מרא דאתרא — אַ גייסטליכע שטאַרקע אויבער־האַנט. איין געוואַלד־געשריי: מען דאַרף אַ רב! און איין טענה: מיר מוזען די קאָנסערוואַטיווע אידישקייט באַ־פּרייען פון אסימילאַטאָרישען יאָך. „דאָס קאָנסערוואַטיווע איז דאָך דאָס עצם אידישקייט, דער חוט השדרה"...

און פּלוצלונג, נאָך די נישט־געראָטענע וואַהלען, אַז די קאָנ־סערוואַטיווע פּאַרטיי האָט זיך מיישב געווען און דעם ווילען באַ־קומען, זיך אַליין מיט אייגענע הענט צו באַפרייען, אַ פּאַרטיי ווע־רען, און אַ וועלט־פּאַרטיי, האָט זיך די שטימונג אינגאַנצען גע־ענדערט.

אַ שרעק איז דורך דער מחנה:
— שוואַרצע קראָהען, ראַבען פליהען!
און אַ פּאַפּירענע פּויסט איז געמאַכט געוואָרען:
— מיר קענען אייך!

און ווי לייכט עס ווערט גע'משפט! גרייטע שלאג־ווערטער, סענטענצען, שאבלאנען, פון פרעמדען אוצר ארוים!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

איך מוז מיך אליין ציטירען:*)

די (אזוי גערופענע) פינסטערע מאסע איז (צום אסימילא־טארישען שרעק) געווארען א טרייבהויז פון אייגענער אינטעליגענץ, וואס איז א פלייש פון איהר פלייש, ביין פון איהר ביין. און דער דרך ארץ פאר'ן פרעמדען, פון דרויסענדיגען אינטעליגענט, ווערט לעבערליכער פון טאג צו טאג.

דאס איז אמת.

אמת איז אבער אויך, אז די היימישע אינטעליגענץ שפראצט ערשט, און שפראצען שפראצט זי אומבאהאלפען, פאמעלער, אהן ליכט און טוי, אהן הילף פון געשיקטע גערטנער, צווישען אלערליי דערנער...

מיר האבען קיין שולען נישט, מיר האבען קיין וויסענשאפט־ליכע ליטעראטור נישט. מיר האבען קיין ממשות'דיגע מיטעל דעם וואוקס אונטערצוטרייבען...

באווייזט זיך דא און דארט און בליצט אויף צווישען די גע־דיכטע אוועגט־שאטען א גליה־ווערעמעל, און נאך איינס, און נאך איינס.

און שוואך זענען זיי און צוואווארפען, און דעם פלאץ פון אסי־מילירטען אינטעליגענט האט דערווייל פארנומען דער בעל „תשובה". דער צוריקגעשטויסענער און ווען אויך דער גערנווילליג צוריקגעקר־מענער, מיט וועלכען איך מוז אזוי אפט קעמפען. ווי מען מוז קעמפען מיט יעדען סוראגאט, מיט יעדעם נאכמאכען און אומפרוכט־באר קאפירען. און דאך פיהרט דער אינטעליגענט דערווייל דאס רעדעל און דאס גרויסע ווארט. און דער קוקט אויף אונז מיט פרעמדע אויגען, דורך פרעמדע ברילען פון דער הויך פון דער אייראפעאישער קולטור אראפ, און זעהט, נאטירליך, אסך ווענינער, אלס דער „מיט אפענע אויגען פאלענדיגער" פרעמדער נביא. וואס האט נעקוקט אויף די געצעלטען יעקב'ס פון „במתי מואב" אראפ.

---

*) מיין ווינקעל נומער 1.

יענער האט: „מה טובו“ געזאגט, דעם „עם לבדד ישכון“ גע־בענשט, פאר׳ן „בגויים לא יתחשב“ דרך ארץ און עהרפורכט גע־האט, ווי פאר אן א י ב ע ר פ א ל ק, פאר א פאלק, וואס איז די נארמע איבערגעוואקסען, פון דורכשניטליכען ווייטער אוועק —

דער משכיל פון דער צווייטער סעריע אבער קוקט און פאר־קרימט זיך:

— נישט נארמאל!

נישט אזוי קאכט מען נאציאנאלע לאקשען לויט אטא בויער׳ס רעצעפט! דערלאנגט א טאפ — א פאטערלאנד, גיסט אן זודענדיג וואסער פון עקאנאמישע אינטערעסען, זאלצט מיט שפראך, פע־פערט מיט פאליציי... א. אז. וו.

און הערט ער וועגען א צוזאמענפאהר פון קאנסערוואטיסטען, דערמאנט ער זיך: אהא, קלעריקאלען, יעזואיטען... מאכט ער א פאפירענע פויסט:

— מיר קענען אייך!

— קראהען! ראבען שווארצע!

אבער גענוג שאבלאנען.

דאס איינענארטיגע לעבען איז א סומע פון איינענארטיגע ער־שיינונגען, די מוזען אויסגעפארשט ווערען...

און דערפון — ווייטער —

8.

מ י י ן ע נ ט פ ע ר.

צייטען בייטען זיך.

פאר א יאהר צוויי בין איך געווען אין „קוריער ווארשוואסקי“ א „גרויסער אידישער שרייבער“.

דאס מאל שרייבט ער אין נומער זעקס הונדערט און עלף פון שבת:

„אין „היינט“ האט אנגעהויבען שרייבען עפעס א פרץ...“

און באלד דערצו א קליין נאריש מסירה'לע:

„אז אנגעשטעלטער פון דער װארשעװער גמינא...“

— און (האב איך מיך צו אלט־פױלען געװענדעט) שאצט אונז נישט אריין אין יחוס, װאס איהר מאכט קיין פאגראמען נישט! „אין אייער מענאזשעריע פעהלען קיין חיות נישט, נאר די שליסעל צו עפענען די שטייגען זענען נישט אין אייער האנט!“

די װערטער האבען דעם „קוריער װארשאװסקי“ געטראפען!

ער האט עס אונז אזױערנאך געגעבען אן אנצוהערעניש אויף דער מעגליכקייט פון פאגראמען, אויב מיר װעלען נישט גוט און פרום זיין...

און ער געהעט, דער יעזואיטישער „קוריער װארשאװסקי“, און בייסט אױס מיט גיפטיגע ציין דעם משל מיט דער מענאזשעריע אליין, אהן דעם אנהויב, אהן דער װענדונג צום פױלישען שימעל. און פארשפרייט בייזװיליג די מענאזשעריע איבער גאנץ פױלען.

איך זאג נאך אמאל: חיות אין מענאזשעריע פעהלען נישט... די פינסטערע כוחות פארמאגט יעדעס פאלק...

און דאס, װאס אין די „פרייע“ טעג, זענען דא קיין פאגראמען נישט געװען, האבען מיר נישט אייך, נאר יונג־פױלען, װאס האט דאמאלט דאס װילדע אין צױם געהאלטען, צו פארדאנקען...

װעניגסטענס, נישט ניעמאיעװסקי'ן, װאס שרעקט אונז מיט די פױערען פון דארף... „איך גיב א פייף און זיי קומען אויף אייך...“

און יעצט, אז יונג פױלען שװייגט? איז עס א י י ע ר װילען?

און װעמעס זענען געװען די פלאקאטען, װאס האבען גערופען צו פאגראמען, בשעת די װאהלען צו דער צװייטער דומא?

און װאס איז געװען דאס גאליצישע דראהאביטש, װאו דער שליסעל פון די שטייגען איז אין א י י ע ר האנט? און װאס איז דאס באריהמען זיך מיט נישט־מאכען קיין פאגראמען?

נישט קיין װאונק אויף זייער מעגליכקייט, אויב מיר װעלען נישט זיין גוט און פרום?

און צום סוף א לעבערליכער מאמענט:

— דער זעלבער „זשארנאניסט“ (שרייבט דער קוריער װאר־שאװסקי“) איז זעהר צופרידען, װאס דאס נישט ארױסטרייבען די

לאנגע קאפאטעס פון זאקסישען גארטען הענגט אפ, נישט פון פאַליאקען, נאר פונ׳ם סטראזשניק ביים טויער!...

איך בין, הייסט דאס, צופרידען, וואס די פאליאקען האבען אפילו קיין שליטה נישט אויפ׳ן זאקסישען גארטען!...

און דאס איז שוין אומפארשעמט אויסגעטראכט. איך האב וועגען קאפאטעס אין זאקסישען גארטען קייןווארט נישט געשריבען.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

צי וועט דער „קוריער ווארשאווסקי", וועלכען איך ווארף־פאר פאלשקייט, שקרים און א קליין נאריש מסירה׳לע, — מיך איינגעבען אין געריכט?

איך מיין, אז נישט!

דאס, רעכענט ער, קאן אמאל שאטען!

און דאצו שרייבט ער (דער „קוריער ווארשאווסקי" מיינט, ווירקליך, אז ער קאן עמיצען באליידיגען!): „אן ארגאנט (קעגען פריץ!), א צייטונגס־איד אין ערגסטען זין פון ווארט (!!!), וואס האט זיך (פאר וואוילטאג אפנים, דער פוילישער האבער שטעכט מיך!) געמאכט א ספארט (!) צוצושרייבען די פאליאקען, גאט ווייסט וואס פאר א טירישע אינסטינקטען!" „איהר וואלט געביסען, נאר מען האט אייך א מויל־שלאס אויפגעהאנגען". און די ווערטער דרוקט ער אין „געגזענפיסלעד"; זאל זיין לייכטזיניגער לעזער מיינען, אז דאס האב איך געזאגט, אז דער „קוריער" ציטירט מ י י נ ע ווערטער!

און דאס האט געזאלט זאגען איך, וואס האב אויפגעשטעלט דאס פראגראם פון סאלידאריטעט מיט פאליאקען!

מיט פארברעכערישע נאטורען וואלט איך נישט געראטען קיין שותפות צו מאכען!

אלא וואס?

איך האב געזאגט, אז האנט־אין־האנט וועלען מיר געהן מיט יונג־פוילען, וואס בויט נישט אויף באזיץ, נאר אויף ארבייט, וואס וויל נישט לעבען (צו אונזער שאדען!) פון מאנאפאלען און פריווילעגיען, און וויל אונז נישט באצווינגען.

מיט׳ן אלטען פוילען, מיט׳ן באצווינגערישען, הערש־זיכטיגען.

ווילען מיר קיין שותפות נישט מאכען. דאס איז דער שימעל, וואס מוז אראפ, אהן אונזער שאדען, און אהן שאדען פון פוילישען פאלק.

9.

„דער לעבענס־פראצעס".

— קאנסערוואטיזם און פארטשריט, זאץ און געגענזאץ, — וואס איז אמת, מאראליש אדער — אויב איהר ווילט — נוצליך?

אזוי אין דער לופטען, אזוי ריין־טעארעטיש, אהן ארט און צייט, נישט וויסענדיג וואו און ווען, און אין דער באציהונג צו וועמען — קאן די פראגע געשטעלט ווערען נאר אין א קלייזעל פון „חקרנים" צוליעב חקר'ענען זיך, דורך מענשען, וואס זענען יוצא מיט טראכטען און ווילען נישט, אדער האבען די האפנונג נישט זייערע געדאנקען ווען עס איז אויסצופיהרען, צו פארקליידען זיי אין רעאלע לעבענס־פארמען...

און אפשר אזוי פרעגען:

— קאנסערוואטיזם און פארטשריט, וואס איז לעבענס־פעהיגער?

פרואווט אייך פארשטעלען איינס אהן דעם צווייטען!

שטעלט אייך פאר א ריין קאנסערוואטיוועווירטשאפט, א ווירטשאפט אבסאלוט אהן ענדערונגען.

„אלץ אזוי ווי נעכטען און אייער־נעכטען!"

זאל זיין דאס פארהייליגטע געזעץ „ווי דער טאטע איז און ווי דער זיידע איז געווען." — די רעגעל אהן אויסנאם און נישט איבערצושפארען.

אזא ווירטשאפט קאן נישט עקזיסטירען. זוכען די באווייזען אין דער צוקונפט איז שווער. דאס, וואס עקזיסטירט נאך נישט, איז נאר פארשטעלונג, אהן זיכערע און פעסטע ליניען... דינען איז דער היגזיכט קאן אונז די פארגאנגענהייט, וואס מיר קאנען לעבע־

דיג מאכען און זיך פארשטעלען, אז זי וואלט עקזיסטירען נאך היינט:

איז איהר עקזיסטענץ מעגליך?

קאן מען היינט נאך באנוצען א הילצערנעם אקער אהן דער שארף פון אייזען? זייהען פון זעקעל ארוים, שניידען מיט א שטיי־נערנעם מעסער, מאלען מיט האנט־שטיינער?

איינגעשפארטע מענשען, וואס ווילען נישט נאכגעבען דער אזוי גערופענער צייט, וואס ווילען זיך נישט אפזאגען פון זייערע געוועהנהייטען, זענען געווען אויף יעדען ארט, צו יעדער צייט, זע־נען — אונטערגעגאנגען. —

א פוס־געהער וועט זיך נישט מעסטען מיט רייטער. דער רייי־טער פיהרט נישט די לאסט פון וואגען, דער וואגען מיט'ן געשפאן מוז אפטרעטען דער באן, די לעצטע וועט אפטרעטען דעם פאהר־ווערק אין דער לופט...

איהר וועט שוין נישט וואוינען אין היילען, נישט שווימען אי־בער וואסערען אויף קלעצער, נישט פארדעקען די שאנד מיט פיי־גענבלעטער, און פרואווט, ווילט איהר עס טון — וועט איהר אונ־טערגעהן... דער קאנסערוואטיווער זאץ איז אלזא פאלש.

פרואווט דעם געגענזאץ:

שטעלט אייך פאר אין געדאנק א מענש, וואס שטרעבט שטענ־דיג און אומאויפהערליך אויף יעדען ארט, צו יעדער צייט, אין נישט אפגעשוואכטען טעמפא נאך צום נייעם: וואס האלט אין איין ענדערען און טוישען — אן אייביגע באוועגונג אהן רוה, א זייגער אהן אן אנקער, א באן אהן סטאציאנען, — א שטענדיג פאהרען.

דער מענש וועט נישט זיצען, נישט שלאפען, ער האלט אין איין טוישען דאס בעט מיט'ן מעבעל.

ער וואוינט נישט. זיין הויז ווערט קיינמאל נישט געענדיגט. קוים דעם עקשטיין געלעגט, א נייער פלאן געבוירען. אן אייביג בויען און קיינמאל נישט צוגעפיהרט צום דאך, שטענדיג אין דרויי־סען! האט דער מענש א פעלד, קומט ער נישט צום אקערען, דאס געאקערטע פארזייהט ער נישט; דאס פארזייהטע ווערט נישט גע־שניטען — ער קומט נישט צו זיין ברויט! ער איז יוצא מיט טויי־שען די מכשירים!

אדער ווילט איהר, שטעלט אייך פאר א מענש, וואס האט

נישט די קראפט זיינע געדאנקען צו באהערשען, וואס קאן אבסאלוט נישט טוישען זיינע פארשטעלונגען. דאס, וואס איז איינמאל אין זיין געהירן אריין, בלייבט שוין שטעקען, ווי א נאגעל, איז א וואנט ארייגעשלאגען. ער רעגירט איבער׳ן גאנצען געהירן, פילט און קלעפט אויס מיט זיך אלע זיינע קעמערלעך, נישט איבערלאזענדיג קיין שפארע פאר א נייער פארשטעלונג, פאר א נייעם געדאנק.

דער געדאנק, דער קיינמאל נישט־געטוישטער, ווערט פארשטארט, פארשטיינערט, און אזוי אויך דער מענש.

שטארזיניג, שטיינערנע, אין איביגער מעכאניש־געווארענער גראד־ליניגער באוועגונג! און דער געדאנק אליין לעבט אויך נישט לאנג! מען ברויכט איהם נישט מעהר! עס באוועגט שוין די איינערציע — די געוועהנהייט אליין! און איהר האט פאר זיך א מענש — אן אויטאמאט, וואס פארלירט דעם זין פון זיין אייגענעם טון, פון זיין אייגענער באוועגונג.

און שטעלט אייך פאר זיין געגענזאץ.

א מענש, א פלאטערקאפ. די אידעען, די געדאנקען און פארשטעלונגען בייטען זיך איהם אין געהירן, ווי די בליצען, קיינע פארהאלט זיך קיין סעקונדע נישט. זיי טראגען זיך דורך, ווי שטויבלעך אויפ׳ן ווינט. ד ע ר מענש איז צו קיין ארבייט נישט פעהיג, די פארשטעלונג, וואס זאל פארפליישט ווערען אין אן ארבייט, וואס זאל אויסגעפיהרט און פארקערפערט ווערען, מוז דויערען.

זאץ און געגענזאץ — קאנסערוואטיזם און פארטשריט, וואס איז לעבענס־פעהיגער?

באזונדער גענומען, זענעןביידע נישט לעבענס־פעהיג. צוזאמען אין איביגען קאמף, זענען זיי דאס לעבען, דער פראצעס, וואס שאפט דעם סינטעז, דעם הכתוב השלישי — דאס נייע לעבען, וואס ווערט ווייטער א פסוק, באקומט באלד זיין געגענזאץ, און טראגענדיג ווערט דאס לעבען מיט א נייעם סינטעז, און עס קומען נייע געבורט־וועהען, דער נייער קאמף.

דאס איז אין אלגעמיינעם. ווי זעהט אויס דער פראצעס ביי אונז?

10.

אין קאמף.

און קוקט מען אויפ'ן אידישען אייגענארטיגען לעבען נישט מיט פרעמדע אויגען, איז לייכט צו דערזעהן, אז אונזער פראצעס צווישען קאנסערוואטיווען געפיהל און פארטשריטליכען געדאנק אונטערשיידט זיך פון דרויסענדיגען שוין מיט דעם, וואס ער איז א כמעט ריין קולטורעלער.

די סאציאל־עקאנאמיש־פאליטישע וועלט איז פאר דער יוויר־קונג פון אידישען געדאנק געשלאסען... ער גנב'עט זיך אריין אין דער פרעמד, פעקעלט די גרענעץ מיט א פאלשען פאספארט, ווערט אריבערגעטראגען דורך אפטרינינגע און פארענדערט דאס לעבען דורך אנאנימע ארבייט, מיט פרעמדע הענט — אבער אינערוועניג ווערט ער פארקערפערט אין א גרינגער צאהל קהל'שע קליינע אינ־טערעסען און דער עיקר אין רעליגיעזע פארמען און סימבאלען.

דארט איז דער פראצעס א פארוויקעלטער. עס גיסען אין איהם אריין זייטיגע סאציאלע, פאליטיש־עקאנאמישע שטראמען, שטיצט זיך די רעגירונג אויף דער קירך, שיצט דער גלויבען די רעגירונג, קעמפעןביידע פאר'ן רייכען און וואלהאבענדען, אויף וועלכע זיי בויען, פון וועלכע זיי לעבען. ווערט א דריי־בונד, פארפלאנטערען זיך די אינטערעסען. און ווער עס איז קעגען איינעם פון בונד, מוז באקעמפען אלע דריי.

אונזער רעליגיאן הערשט נישט; די „סינאגאגע“ האט נישט די מאכט צו באצווינגען; איהרע דינער, די כלי־קודש, זענען די ארימסטע, שוואכסטע און אונטערטעניגסטע אין פאלק.

אויף זיי שטיצט זיך קיין פאליטישע מאכט, קיין פראדוקטיווע פארם, און זיי ווערען פון קיינעם נישט געשיצט; ווערט מיט קיי־נעם קיין יד־אחת נישט געמאכט. אונטערדריקט פון פרעמדע און קיינעם נישט האבענדיג הינטער זיך, מוז אויך דער קאנסערוואטי־ווער איד פארלאנגען פאליטישע פרייהייט; און זיין רעליגיעזן גע־פיהל קאן אבסאלוט גארנישט האבען געגען אידעען, וואס שטאמען פון שבת, שמיטה, און יובל...

און אויב דער פרומער ברויט־געבער האָט לעצטענס געריסען
דעם ספר מיט זיין פאַרטייטשער צו הילף קעגען ארבייטער;
און אויב דער מינדערגעבילדעטער אידישער ארבייטער האָט זיך אויפגעלענט קעגען רעליגיעזע סימבאָלען און פאָרמען, פון וועלכע די געבילדעטע בעל־בתי'שקייט האָט זיך נאָך נישט באַפרייט, — — איז עס געוועזן נישט מעהר, ווי אַן אָפּקלאַנג פון דרויסענדיגען לעבען, א נאָכמאַכעריי. און פון זעלבען סאָרט איז אויך די שרעק פון אונזער פרעסע פאַר קאַטאַוויץ.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

איך בין געשטאַנען, שטעה און רעכען ביז'ן לעצטען אָטעם־צוג צו שטעהען אין די רייהען פון די קעמפער פאַר'ן פאָרטשריטליכען, ראַדיקאַל־פאָרטשריטליכען אידישען געדאַנק...
און נישט שווער איז זיך קעגען קאָנסערוואַטיווען געפיהל צו באַוואָפענען; זעהר לייכט איהם צו שרייבען אַן „אַבווייניטעלני אַקט", אויסצורעכענען א גרויסען „על־חטא" —
עס איז וואָר, אַז דאָס קאָנסערוואַטיווע היט אָפט דאָס פאַס, אין וועלכען דער וויין איז שוין לאַנג געפעלשט; געהט ארום אויף דער וואַך ביי חורבות, און וועלכע עס ברומט שוין לאַנג נישט די פאַרוואָגעלטע טויב — די שכינה!
עס איז וואָר, אַז צוליעב האַלטען דעם אידישען געדאַנקען איז קלויז אָדער א פאַרשאַטענטען היימישען ווינקעל, איז ער אָהן ליכט און לופט, קרענקליך געוואָרען, דער אידישער געדאַנק! און ער ציטערט פאַר יעדען פרייען לופט־צוג, פאַר יעדען ליכטיגען שטראַל!
ער, וואָס איז באַשאַפען געוואָרען די ערד צו באַצווינגען, דאָס לעבען צו באַהערשען און גערעכט צו מאַכען!
און געוואָרען איז דער אידישער געדאַנק רוח הקודש און שכינה פאַר'ן קרענקליכען וואויל־לערנער אין קלויז... און האָט זיך דערווייטערט פון פאָלק, וואָס לעבט און שטרעבט, און אָפּגערוקט פון המון אין זיין גאָס; אויף פרעמד באָראָט איהם געלאָזט!
און נישט מינדער איז וואָר, אַז א דאַנק דעם איינגעשפאַרטען קאָנסערוואַטיזם, אַזוי דעם מתנגד'ישען, ווי דעם חסידישען, פאַרלירען מיר א' האַלב אידיש פאָלק — די אידישע טאָכטער, די אידישע פרוי, די אידישע מוטער...

און דאָס איז די טראַגעדיע, די דראַמע און טראַגי־קאָמעדיע אין אַלע אידישע הייזער, וואָס גהען דעריבער צו גרונט...

אמת איז אויך, אז דאָס בלינד־איינגעשפּאַרטע שטויסט אָפּ די פעהיגע יוגענד, אז מיר פאַרלירען זי פון טאָג צו טאָג אַלץ מעהר און מעהר! אז דאָס פאַטער־הויז ווערט פאַר'ן קינד א תפיסה, גאַנץ אָפּט מיט צוכט־ארבייט און קייטען! — און דאָס לעבענס־פעהיגע, לעבענס־ד ו ר ש ט י ג ע, מ ו ז דעריבער גאַנץ אָפּט אריבער־שפּרינגען די צוים אָדער שפּאַלטען דעם שוואַכען, פון פּאָליציי און אַרמיי נישט געהיטענעם טויער, און — אין הפקר אריין!

און נישט ווייניגער איז אמת, אז א דאַנק דער אָרטאָדאָקסיע און איהר בלינדער שטאַרקייט, זענען מיר הינטערשטעליג געבלי־בען אויך עקאָנאָמיש.

אָהן בילדונג, נישט צוגעגרייט צום לעבען, נישט באַוואָפענט מיט טעכנישען וויסען, קאָנען מיר אין קאַמף פון לעבען קיינעם נישט ביישטעהן. איז פאַר אונזערע ארבייטס־הענט פאַרמאַכט די מעכאַנישע פאַבריק; איז אונזער געווערב — פושעריי; איז אונזער קאַפּיטאַל נישט פעהיג צו באַשאַפען אַן ערנסטע אינדוסטריע...

דאָס אַלץ איז אמת.

און דאָך!

דעם אמת מוז מען מודה זיין, עהרליך מוז מען שאַצען — —

און דאָך האָט זיך ערשט נישט לאַנג באַוויזען אין אונזער לע־בען אַן ערשיינונג, וואָס באַווייזט זיך נאָך יעדען באַנקראָט פון א פאַלש־משיח'ישער פירמע; נאָך יעדען קראַך פון פרעמדע פילאָזאָ־פיען, נאָך יעדען פאַרבליהען פון נישט צייטיגע האָפנונגען —

און דאָס גיט אונז זעהר פיעל צו דענקען.

11.

דער סינטעז.

וואָס איז געווען די ערשיינונג?

אנגעהויבען האָט זי זיך מיט „קאַצעניאַמער“.

דאס קליינע בראשורעלע האט באנקראטירט. א טראפּען גע־
זוען, אויסגעטרונקען, און דעם דורשט נישט געשטילט.

וואו נעמט מען וויסען?

חבר'שאפט מיט אלעם גוטען, מיט אלעם פרייעם און ריינעם און שעהנעם, איז דורכגעגאנגען די קאסע — אן אפּגעשניטען פעלד, א גאל פעלד...

ליגט מען אין אפּגרונט, און איבער'ן אפּגרונט איז פארשפּרייט א חושך, דרינגט דעם חושך קיין איינציגער שטערן אין הימעל נישט דורך...

דער שכל איז מחייב, די טעאריע זאגט: עס וועט צוריקקומען, עס וועט צוריק אויפלעבען... די ליפּען זאגען עס, שטאמלען עס. דאס הארץ גלייבט נישט... און וועט עפּעס קומען, פיהלט עס שוין דאס הארץ — פרעמד, ווייט פון אונז...

עס וועט נישט קומען מיט אויסגעשטרעקטע הענט:

— קום, ברודער, טאנצען...

און נישט מיט גרייטע ליפּען צום ברידערליכען קוש...

און א וועהטאג האט אנגעכאפּט... און א צארן קעגען נייע חלומות... גיט צוריק די אלטע... די גרויסע! גיט געטער!

און עס איז געווארען א משונה גאט־זוכעניש, קינדער און יונג־וואַרג זענען ארומגעלאפען זוכען א סנה, זוכען עפּעס א צייכען, א סימן פון יענער וועלט...

און א ליעבשאפט האט זיך אויפגעכאפּט, א פּלוצלונגע ליעב־שאפט צו מצוות ומעשים טובים, א פארבענקעניש אהיים, צום סדור, צו דער קלויז, אפילו צו דריידעל און המן־טאש...

און איז מען צוריקגעקומען און דאס אלץ געפונען, נישט ווי מען האט דערפון געטרוימט, נישט אזוי הייליג און ריין, נישט אזוי שעהן און מענשליך —

האט זיך דער אינטעליגענט דערפיהלט שולדיג:

— כרמי שלי לא נטרתי!

און א קלאפּ געטאן אין הארץ אריין. דאס הארץ האט זיך אפּ־גערופען... און עס איז געווארען א רייד וועגען רענעסאנס, ווידער־געבורט, איז מען געקומען און געבעטעלט ביים אלטען איד — א נדבה!

— אלטער איד, דו ביסט היטער אין דער היים געבליבען, דאס

היימישע, דעם היימישען אוצר געשיצט... עפען איהם אויף, גיב אונז פון דארט ארויס לעבענדיגע זאמען, שענק פלאנצען, — מיר ווילען באשטעלען א אידיש פעלד, א אידישען גארטען און אונזערע הענט זענען לער!

און עס האט זיך אנגעהויבען א לויפעניש אין שולען, אין בתי מדרשים אריין, צום אלטען, צום קאנסערוואטיווען, צום פרימיטי־ווען.

זוכט מען דארט מוסטערען פאר געוועב, האפט און שטיקע־ריי ביי אלטע פרוכת'ן... זוכט דער שניצער די אידישע ליניע אויף כתרים און יד'ען. דער בילדהויער — מאטיווען פון צובראכענע מצבות, אויף לאנג־פארגעסענע בית־עלמינ'ס... דערפרישט דער מו־זיקער דאס אלט פרימיטיוו־פרומע וויגענליעד... געהט ער צוריק צום „ברכו“, דעם וויינענדיגען, און צום אלטען „נתנה־תוקף“... ! לויפט ארום שטרוק אין בערלין און זוכט צום מאלען אלט־אידישע קעפ, מיט'ן אלטען אידישען צער אויפ'ן פנים, אין די אויגען... און דער דיכטער זוכט אויפלעבונג און דערפרישונג אינ'ם חסידישען און פרומען פאלקסטימליכען פרימיטיוו...

פארוואס זוכען מיר נישט הילף ביי פילון אין אלכסנדריא של מצרים, — טרינקען מיר קיין וואסער נישט פון מיימאנידעס־ברו־נען, פארוואס ווענדען מיר זיך נישט צו דעם דעסויער מענדעל־זאן?... פארוואס געהט מען נישט אין קאר־שול אריין, פארוואס זינגט מען נישט די ליעדער פון דער השכלה־צייט?

— —

ווייל — און דאס מוז מען איינמאל פאר אלע מאל מודה זיין, דאס מוז איינמאל פאר אלע מאל קלאר און אפען געזאגט ווערען. ווייל מיר זענען נאר בליטען, העכסטענס אמאל — פרוכט.

בליטען און פרוכט האבען זייער צייט, זייער פריהלינג און זייער זומער: געהט די צייט פארביי, פאלט מען פון בוים...

דאס קאנסערוואטיווע איז דער שטאם, וואס טרייבט צווייגען, בלעטער און בליטען ארויס, ער איז עס, וואס גיט די פרוכט! ער איז דערווייל דאס באשטענדיגע, — דאס אייביגע.

אומפרוכטבאר ווילען מיר נישט בלייבען; אונטערהאקען דעם שטאם איז זעלבסט־פארניכטונג...

און באווייזט זיך א **אידישער וואלד** און וואקסען

מיר — די בוימער אין איהם... קומט פון צייט צו צייט די האק...

ווייל די געשיכטע דעם וואלד באנייען, מוז זי פון דער וואלד־שול פלאנצען איבערטראגען, גרוימער זעצען, פרייער און צוואוואר־פענער פלאנצען...

אבער — פון וואלד־שול קומען די בוימער! די וואלד־שול איז די ארטאדאקסיע, דארט וואקסט מען ענג, אהן געניגענדער זאפט פון דער ערד, נישט רייך אין לופט און ליכט פון דער הויך. רייסט נישט פון צייט צו צייט אויס, צום איבערזעצען; פלאנצט נישט גרוימיג איבער, ווערט אלץ פארקריפעלט און דערשטיקט, פאר־ניכטען די וואלד־שול איז זעלבסטמארד...

געדענקט די האק!

גלייכע, אידעאלע ליניען עקזיסטירען אין בוך, אין דער מא־טעמאטיק; דאס לעבען קאן נאר געבראכענע.

„יא“ אדער „ניין“, אומבאדינגט און באשטימט ענטפערט מען אין קלייזעל פון איבערטראכטער און גארנישט איבערלעבער!

דאס לעבען פארלאנגט אן ענטפער, אפהענגיג פון ארט און צייט, און אין ארט און צייט פארשידען און אפט אקעגענגעזעצט.

כל זמן עס איז קיין אידישע פרייע קולטור נישט באשאפען... כל־זמן באפרייען זיך איז עהנליך צום אפטריניג ווערען; וועט זיין פארבינדען זיך מיט פרעמדע קולטורען, מיט'ן פרעמדען בוך, מיט דער פרעמדער שול —

וועלען מיר אויף יעדען ארט און אין יעדען מאמענט שטריי־טען מיט'ן קאנסערוואטיזם, נישט וועלענדיג פארשטארט און פאר־טריקענט ווערען — און שטענדיג איז איבעראל איהם דאנקבאר זיין, פאר זיין איינגעשפארטקייט ביים אפהיטען די אידישע ווער־טען אינ'ם אידישען.

און מיר וועלען זאגען און בעטען זיך:

— טרוקען איז אונזער נשמה, גיב אונז טוי פון דיין גלויבען...

— לעכצענדיג איז אונזער צונג, דערפריש זי מיט איין טרא־פען פון דיין געבענשטען קידוש־בעכער!

— איינגעהילט אין מרה־שחורה זענען מיר, גיב אונז א טרא־פען פון דיין שבת און יום־טוב־פרייד...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

זאַץ און געגענזאַץ — ביידע באַזונדער גענומען, זענען נישט לעבענס־פעהיג...

לעבען איז קאַמף; לעבענס־פעהיג איז דער סינטעז...

און זאָל ער געזונט און שטאַרק זיין, מוזען געזונט און שטאַרק זיין אי זאַץ, אי געגענזאַץ!

און וויל זיך דאַס קאָנסערוואַטיווע זאַמלען און בויען —

— יישר כח!

מיר ווילען שטאַרק זיין און קעמפען מיט שטאַרקע!

12.

כלל ופרט.

די קאָנסערוואַטיווע פּאַרטיי עקזיסטירט נאָך נישט; זי וויל זיך ערשט באַשאַפען. דערווייל שוויבעלט און גריבעלט ביי אונז מיט צואוואַרפענע פּראָווינציאַנעלע, קליינשטעדטעלדיגע, קאָנסער־וואַטיווע קליינע „אידישקייטלעך“ פון „קלייזלעך“ און „מנינים“.

און יעדער „מנין“, און יעדעס „קלייזעל“ האָט זיך אַרומגע־קרייזט, אַרומגעגרענעצט; זי איז די אמת׳ע, עכטע אידישקייט! וואָס אויס דער גרענעץ, איז נישט „עכט“, נישט „גלאַט כשר“...

און יעדעס קלייזעל, און יעדער מנין האָט זיך, האַלט אויף און שפּייזט זיין גליה־ווערעמעל, זיין גדול־הדור, וואָס פיהרט דאָס קליי־נע ווערטעל מיט׳ן כח פון אַ מאַנאָפּאָל אויף פּאַרטייטשען גאָט׳ס וואָרט און קאָן זיין פאַרטרעטער אויף דער זינדיגער ערד.

איז אַלץ אַזוי שפּל׳דיג קליין, אַזוי ווערמיג...

באַקומט יעצט דער קאָנסערוואַטיווער איד אַ גרויסען חלום.

באַקומט ער פּלוצלונג דעם פאַרלאַנג: אַלע קליינע וואַסערלעך זאָלען זיך צוזאַמענגיסען און ווערען אַ ים. פון אַלע מנינים׳לעך און קלייזלעך זאָל ווערען איין וועלט־פּאַרטיי. זאָגען מיר, די געגנער פון קאָנסערוואַטיווען געדאַנק: מה טוב!

באוואונדערען מיר דעם קאָנסערוואַטיוועז איד, וואָס איז מיט אמאָל אויפגעוואַקסען, הויך געוואָרען.

ווייל די גרויס און הויך פון מענש און פּאַרטיי ווערט געמאָס־טען מיט דער ווייטקייט פון זייער אונטערנעמען.

מיט דער לענג פון דער ליניע, וואָס פיהרט פון פאַרלאַנגען ביז אויספיהרען... ווייל חלומות זענען פאַרגעפיהלען פון גרויסע אי־דעען... און גרויסע אידעען זוכען מיט מאכט זייער פאַרקערפּערונג אין פאַקטען...

איז נאָר די פראַגע:

איז די אָרגאַניזאַציע מעגליך און ווען?

ווען וועט זיך אויפ׳ן אָרט פון קליינע גליה־ווערעמלעך באַ־ווייזען א ווירקליכער גדול־הדור, א מין ריש־גלותא, וואָס זאָל זיך שטעלען אין איהר שפּיץ און פיהרען?

אבער פון איין זאַך מוז מען וואָרענען פאַראויס...

זאָל די קאָנסערוואַטיווע פּאַרטיי, ווי גרויס זי זאָל נישט ווע־רען, קיינמאָל נישט פאַרגעסען, אז זי איז נאָר א פּאַרטיי אין אי־דישען פאָלק, אז זי איז נאָר א פּרט, נישט דער כלל. דער זאַץ, נישט דער סינטעז, נאָר פּאַרטיי און נישט כלל ישראל...

זאָל זי קענען כלל ישראל נישט זינדיגען, נישט מעסטען זיך און שטעלען זיך אויף זיין אָרט. זאָל זי נישט זאָגען: כולו־שלי...

דער מענש באַשטעהט פון גלידער, דאָס פאָלק — פון פּאַר־טייען, דאָס איז די פּאַרטיילונג און ספּעציאַליזירונג פון דער אַר־בייט. וועה דעם מענש, וואָס איין גליד פון זיינע גלידער וויל זיך איהם נישט אונטערוואַרפען, וויל זיין אייגענעם ווילען האָבען, ציל ווערען, און אַלע אנדערע באַהערשען; און וועה דעם פאָלק, ווען עס טוט עס איינע פון זיינע פּאַרטייען, דערשטיקענדיג די אנדערע...

און ביי אונז איז עס אזוי לייכט!

נאַציאָנאַלע פאָרמען זענען איבעראַל פאַרקערפּערט אין פּאָלי־טיש־עקאָנאָמישע אינסטיטוטען; אין לענדער און אין רעגירונגס־פאָרמען. דאָס פראַנצויזישע פאָלק, דאָס דייטשע פאָלק, הערט מען, זעהט מען, עס לאָזט זיך ממש אנטאַפּען, — גלויבט מען דעריז. פיהלען זיך אַלע פּאַרטייען אלס א טייל פון פאָלק. האָט יעדע איינ־צעלנע פּאַרטיי א גרענעץ פאַר איהר פאַרלאַנג: די נאַציאָן!

קומט די נאציאָן אין געפאהר, גיסען זיך אלע פּאַרטייען צו־זאַמען קעגען דעם אויסערליכען פיינד; די געפאהר איז אריבער,— צופאַלען זיי צוריק, גראַטען אין שטרייט אריין צווישען זיך, און עס ווערען נייע פראַנצויזישע אדער דייטשע לעבענס־פאָרמען באַ־שאַפען...

אונזער שכינה איז אין גלות; אונזער פאָלק צוזייהט און צו־שפּרייט. די גאַנצקייט איז געשפּאַלטען, איבערגעריסען און צוברע־קעלט.

„אידישקייט" איז דערווייל נאָר געדאַנק, נאָר אידעע, — טראַ־פּענווייז זויערט זי זיך אריין אין דער געצענדינערישער וועלט און זינגט לאַנגזאַם, זעהר לאַנגזאַם, און ענדערט פרעמדע פאַרקערפּע־רונגען און אליין ווערט זי נישט געזעהן, נישט געהערט, לאָזט זי זיך נישט אָנטאַפּען, — און מענשען זענען אלץ נאָך געצענדינער, ווי־לען אפילו זייערע געטער הערען, זעהען און אָנטאַפּען... און גלויבען נאָר אין „געדאַנקען", וואָס זענען שוין פאַרקערפּערט און טאָט גע־וואָרען, און פאַרלייקענען דעם שעפּפערישען געדאַנק, ווען ער קעמפט פאַר זיין פאַרקערפּערונג...

ווערט דער אידישער נאַציאָנאַלער געדאַנק פאַרלייקענט.

גיט זיך דער אסימילאַטאָר אונטער דעם פאָלק, וואָס זיין נאַ־ציאָנאַלע אידעע האָט געפונען איהר פאַרקערפּערונג...

און דער פּאָליטישער ציוניסט זוכט אַ היים פאַר די, „וואָס ווילען נישט, אדער קאָנען זיך נישט אסימילירען" —

דאָס, וואָס ווערט נישט געזעהן און אָנגעטאַפּט, לאָזט זיך שניידען...

ווי קאָן מען שטרייטען פאַר כלל ישראל?

און דאָס זעלבע טוט דער פּראָלעטאַריער.

דער דייטשער, פראַנצויזישער פּראָלעטאַריער פאַרלאַנגט דאָס, וואָס די דייטשע, פראַנצויזישע אינדוסטריע קאָן און וויל איהם נישט געבען. די גרענעץ איז די נאַציאָנאַלע מעגליכקייט; אונזערע שפּרינגט גאַנץ אָפט אין הפקר אריין...

— —

און אין דעם באַשטעהט אונזער אַנאַרכיע.

דער פּרט שטעלט זיך אויפ'ן אָרט פון נישט געזעהענעם, נישט אָנגעטאַפּטען כלל...

דאס גליד אין ארגאניזם וויל איהם באהערשען און ציל ווערען! און וויל מען דעם כלל ישראל פארקערפערען אין אידישע קאנגרעסען, וואס זאלען ארויספיהרען דעם סינטעז פון אלע אידישע ליידען, האפנונגען, אידעען און אינטערעסען, שטעלט זיך דער חכם פון קלויז און פרעגט:

— נאך וואס? צו וואס? וואס פאר אז אינטערעסען וועלען באשטריטען ווערען?

איי אינטערעסען זענען פאראן גרויסע, די קעפ אבער זענען פאר זיי צו קליין; די הערצער צו ענג...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

זאלען אבער אונזערע פארטייען וואקסען, ווערען אידישע וועלט־פארטייען, וועט זיך אויך זייער סינטעז געפינען און פאר־קערפערען, וועלען מיר האבען א ל ג ע מ י י נ ע א י ד י ש ע ק א נ ג ר ע ס ע ן. —

און דאמאלט — וועט זיך יעדער פרט אונטערווארפען דעם כלל. —

13.

און אז מען קומט צוריק.

און אז מען קומט צוריק, פאלט מען מיט אמאל אריין אין א ימים־נוראים׳דיגער שטימונג, אלץ אזוי ערב־ראש־השנה׳דיג. הימעל און ערד, גאסען און הייזער אלץ איז גרוי און נעבעלדיג און פייכטליך, ווי עפעס, וואס האלט זיך איין פון וויינען, און וועט דאך מוזען וויינען...

און אלץ ווערט אין דער שטימונג פארטרונקען: דאס וואונ־דער, פארוואס מען האט נאך נישט באשטעטיגט די וואהלען אין דאָר־שטוב אריין, און די שרעק פאר די וואהלען צו דער דומא, און די זארג: סוף כל סוף ווענען קלייבט מען אוים? און וואס וועלען זיי זאגען? מען הייסט שוין ביי אידען קיין ביכער נישט קויפען, מארגען וועט מען אסר׳ן לייוואנט און טוך... איבערמאר־

גען — מגע־זמשא... און די פופצעהן טויזענט פאגראם־עקזעמפלא־רען פון טשענסטאכאוו און די קליינע „געשלעגען“ פון דא און דארט... אלץ, אפילו דאגת פרנסה, ווערט דאך פארטרונקען אין דער שטימונג פון פאר'ן יום־הדין. גאנץ אפט הערסט דו אויף די גאַלעווקעס א אידישען קרעכץ, וואס האט גאר קיין שייכות נישט צום שלעכטען סעזאן. גאנץ אפט שטויסט דו דיך אן אן א פארטראכטען איד אויף דער דזשיקא־גאס, און דו פיהלסט, אז דו האסט איהם איבערגעהאקט א חשבון־הנפש, נישט קיין קלער וועגען א שטיל באנקראטעל. אויף טווארדא פארקויפט מען סליחות און מחזורים. אויף דער פראנצישקאנער רייסט זיך פון צייט צו צייט א קול פון א שופר...

נעבעלדיג, גרויליך און פייכט. און אין זאקסישען גארטען שפאצירען ארום נישט פארנומענע האלבע און פיערטעל אינטעליגענטען, ארבייטער אהן ארבייט, מיידלעך אין דער נאדעל־אליי פאר, נאך און אינמיטען דער ארבייט... פנים'ער בלאסע, אנגעשטרענגטע, איינגעשפארטע, ליפען פארביסענע, אויגען מיט בליקען להכעים'דיגע, שפיציגע... פון צייט צו צייט רייסען זיך אויף א פאר ליפען און עס פליהט ארויס א וויץ, א שטעכענדיגער, א בייזער. עס דערהערט זיך א ווערטעל, וואס וויל עפעס נידעריג מאכען, פארשווערכען, באשפייען...

דאס האלט א געוויסער טייל פון אונזער יוגענד מלחמה מיט דער ימים־נוראים־שטימונג, דאס ווערט זיך אונזער פריש־געבאקענער בראשורען־ראדיקאל געגען ימים־נוראים'דיגע געדאנקען און געפיהלען...

נאך וואס ? צו וואס ?

פאראן מענשען פרייע.

פאראן מענשען דענקענדיגע, זעלבסטשטענדיגע ; מענשען — מיט אייגענע געפיהלען און באגריפען, מיט אייגענער בענקשאפט, וואס לאזט נישט צורוה ; אויגען, וואס שטעכען דורך די דיקסטע נעבלען פון דער צייט ; אויערען, וואס הערען קלאנגען פון די ווייטעסטע וועלטען... די קאנען בצבור נישט דאווענען, און נישט צו דער צייט. די קאנען מיט'ן עולם נישט געהן... דאס זענען די אייביגע זוכער פון נייע וועגען, די אייביגע ברעכער פון נייע באנען. די געהען קיינמאל נישט מיט'ן טראקט... געפעהרליך איז זייער וועג ;

פיהרער צווישען שלוכטען, איבער בערג־שפּיצען, איבער פעלזען־שפּאַלטען און אַפּגרונטען. זיי שטייגען איבער דער גרענעץ, וואו ווייץ וואַקסט און קאָרן, איבער דער גרענעץ פון טויבען־נעסטען און פייגעל־געזאַנג... געפעהרליך איז זייער וועג, וועלכען זיי גע־גען איבער אַליין פאַר זיך, אויפ'ן אייגענעם חשבון און פאַראַנט־וואָרטליכקייט...

פאַראַן מענשען — נאַקעטע נשמות... נשמות, וואָס ליידען קיין פאָרמען, קיין צייכען, קיין סימבאָלען און זענען אַליין אינ־האַלט, די כונה אַליין. זיי עטעמען מיט גייסט און לעבען אינ'ם גייסט — זיי דאַרפען נישט קיין נוסח און קיין מחזור. זייער לעבען אַליין איז שוין געדאַנק און געבעט...

און פאַראַן מענשען מיט ווילען. זייער ליפּ האָט א מלאך מיט א ברענענדיגער קויל פון מזבח באַריהרט; די נשמה מיט גאָטס ליעבע און מיט גאָטס צאָרן אָנגעצונדען, און פון צייט צו צייט געהען זיי אַזוינע לעבעדיגע פלאַקערען אַרום איבער דער וועלט און שאַפען... אַלץ, די וועלט און דער מענש, איז פאַר זיי דאָס, וואָס דאָס שטיק ליים פאַר'ן קינסטלער — נייע פאָרמען מוזען ווערען באַשאַפען, א ל ט ע מ ו ז ע ן אָפּטרעטען, דאָס ליים — אי־בערגעקנאָטען ווערען...

זייט איהר דאָס?

ניין...

איהר זייט נישט איבער'ן רעליגיעזען געדאַנק, נאָר אונטער איהם... איהר זייט קיין איבערצייגטע אפיקורסים נישט; איהר גלייבט אין אפיקורסות. איהר האָט קיין העבערע וועלט־אַנשוי־אונג נישט געפונען. איהר האָט צושטערט אין זיך דאָס ערדעלע און שעהנע און ווילט עס נאָך אויסוואָרצלען, נישט האָבענדיג קיין בעסערען זאָמען צו פאַרזייהען...

וויסט ווילט איהר ווערען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

פאָלגט מיך, וועהרט אייך נישט קעגען ימים־נוראים'דיגע שטי־מונגען... די אידעע, אז עס איז פאַראַן עפּעס העכערס, פאַר וועל־כען א מענש דאַרף זיך אַמאָל אָפּשטעלען, אויף די קני פאַלען און זאָגען: איך האָב געזינדיגט, און וועל נישט מעהר; איך נעם דעם וועג, שטייענדיג צו דיר... די אידעע איז נישט קאָנסערוואַטיוו,

נישט קענען פראגרעס און נישט קענען דעם אלעם, צו וועלכען איהר שטרעבט!

פאר'ן רעליגיעזען געדאנק דארפען גאנץ אנדערע ציטערען. פאר'ן איבערמענשליכען געפיהל — גאנץ אנדערע.

איהר האט, פער טעות, די ראלען פארטוישט...

געהט דאוונען!

ווערט אייך נישט קענען הארציגע טרערען... זאמעלט זיי ווער אדער נישט — איהר וועט דערהויבען ווערען!

נייגט צו אייער אויער צו די „סיני־נגונים.“ זיי זענען אזוי מענשליך־הארציג און ריין.

ארעם?

ארעם איז דאס פאלק, נישט די שול. ארעם איז דאס פאלק, נישט זיינע רעליגיעזע געדאנקען; אין קעניגליכע קרוינען געפינט איהר אזעלכע בריליאנטען נישט. די פערעל פארמאגט נישט דער ים...

ארעמקייט איז נישט קיין שאנד.

אין זייט איהר נאך ארעמער און האט קיין ארט נישט אין שול, און קאנט אפילו פאר אן ארט אין א מנין נישט באצאהלען, און איהר געהט אין פארק, צי אין די „לאזינקעס“ אריין, געהט! נאר נעמט א תנכ'ל, נעמט מיט א סדור'ל. קוקט אריין, בלעטערט דאס תנכ'ל דורך, און זעהט: צי איז דא ערגעץ א געבאט, איהר זאלט הונגערען? צי האט גאט ערגעץ אנגעזאגט, א מענש זאל פרירען פאר קעלט? און קומט צום נביא צו, און הערט זיינע רייד: צי שטימען זיי נישט מיט אייערע געוואלדיגסטע האפנונגען, ברייטעסטע און וויטסטע חלומות? און דאס סדור'ל עפענט, צי בעט עס נישט אייער געבעט!

פריי ווילט איהר זיין?

איז אנגעווארפענע אפיקורסות נישט קיין צוואנג? נישט קיין יאך, גלייך מיט אנגעווארפענער פרומקייט?

14.

א װכוח.

— דין — דין — דין!

איך שפּרינג אויף, עפּעס — אַ גוטער פריינד איז געקומען. יום־טוב, און ער איז עפּעס גאַרנישט יום־טוב'דיג.

„ריהרעוודיג,“ זאָגט ער, זיך זעצענדיג, „איז די אידישע מאַסע“...

„ווי אַ טרוקענע זאַמד,“ העלף איך איהם אונטער.

„עס ענדערט זיך אַזוי לייכט, ווי: דאָס וועטער!“

און, — מיר גלייך אין די אויגען קוקענדיג:

„אין איין שעה קויפסט דו דיר אַ וועלט; אין איין שעה פאַר־לירסט דו זי...“

איך ווייס, וואָס ער מיינט.

עס האָט זיך מיר אַ רגע פאַרגלוסט אַ שול־קלאַפּער צו ווערען, „אין שול אריין“ רופען און — אוים וויירויך, אַ האַלבע פּאָפּולאַ־ריטעט — אביסעל מענשען־שוויים פאַרלוירען.

מיין גלאָק ביי דער טיר קלינגט נישט אַזוי אָפט. די גאָס מור־מעלט.

רעד איך, שאָקלען זיך שוין אביסעל קעפּ אין דער ברייט, נישט אין דער לענג. איך מאַך פייער, — נישט אַלע ברעמען הויבען זיך אויף, נישט אַלע אויגען פלאַקערען. שרייב איך—, לעזט מען און מען מורמעלט...

הייסט עס — זאָג איך צו מיין אינטערוויוער — אַז איך דאַרף נאָך נישט געהן אין מיין רוה אריין. נאָך דאַ עפּעס צו טון. מיינע לידער זינגט נאָך נישט דער הויף. מיין געזאַנג האָט נאָך די קאַטערינקע נישט אויפגעכאַפּט, ביי מיין מוזיק טאַנצען נאָך נישט קיין פאַרלעך, און מוטערס וויגען מיט איהר נישט איין קיין קינדער. עס הויבט זיך אָן אַ נייער קאַמף!

מיין באַקאַנטען געפעלט נישט מיין שפּאַס. טרויעריג קוקט ער מיר אין די אויגען אריין:

„מען דערקענט דיך שוין! אז אנדערער געווארען“, זאגט מען... „שוין נישט אונזער!“ — —

גלייך איך האב אמאל מיין אידיש פרצוף־פנים פאר׳ן עולם פארהילט; גלייך איך האב מיך אמאל עמיצען אין חמץ אריין פאר־קויפט; דער מאדאם פובליקומס פארבען געטראגען, איהרע פענער אין נאס?

אבער וואס אמת איז אמת! א שפאר ביסעל ליעבשאפט צו מיר האט זיך איבערגעשמאלצען אין א בארמהארציג באדויערען:

נעבעך, זאגט מען, פרום געווארען!

איך שטעה אויף, הויב אן ארומצושפרייזען איבער דער שטוב און גיס אוים מיין בייז הארץ:

איך בין נישט פרום געווארען! געה אראפ און זאג זיי!

איך האב קיין שטריימעל־מוסר נישט געפרעדיגט, קיין רעלי־גיעזע פארמען נישט אנגעווארפען...

זאג זיי, אז מיך שרעקט נישט דער פרייער געדאנק, ווען אפילו ער זאל אויסשטריקען די האנט צום טעלערל פון הימעל...

אז דער מענש, וואס בלאנדזשעט ארום מיט א בלוטיגען פראַ־גע־צייכען, איז מיין פריינד...

אז איך וויים, אז די מלאכים, וואס פאלען פון הימעל אראפ, זענען נישט פון די קליינע; די בלייבען שטענדיג אין שורה און שפרינגען קדוש...

אז מיך שרעקט נאר און שטויסט אפ דאס טעמפע הילצערנע „ניין“! דאס ביליגע, גראשענדיגע שונד־אפיקורסות. דער פאר־נילטער דלות פון בלייערנעם פויגעל, וואס האט זיך אנגעפיקט מיט מאדערנע ביליגע שמות און שרייט: אט פליה איך, אט הויב איך מיך! און ליגט אין בלאטע.

זאג זיי, אז איבער דער רעליגיאן זענען פאראן וועלטען. אבער אונטער איהר — פיה־ און פערד־שטאלען. אז פריי דענקען איז דראמאטיש, צווייפלען — טראגיש; אבער די הילצערנע, עם־הארצ׳ישע זיכערקייט געהערט צום פארם...

אז טרוקענע קעפ ווארפען זיך און פלאטערען, ווי די אמאליגע ציטער־נאדלען אויף דער באבע יאכנעס שלייער...

זאג זיי, אז מיר טוט וועה זייער אפגעריסענקייט פון דער נאַ־

ציאן... פאלק איז נאך קיין נאציאן נישט, ווי א הויפען אנגע־ווארפענע שטיינער — קיין טעמפעל. אין זייער אפגעריסענקייט פון זיך אליין, פונ'ם טיפען אינעווענינגסטען... אז אפוואָרפענדיג די ירושה פון דורות מאגנאטען, פאראָרעמען זיי זיך, ווערען זיי קבצנים — — —

— — — — — — — — —

זאגט זיי אליין! — האקט מיר מיין אינטערוויוער איבער — נאר רעד קלארע דבורים, ווארף נישט קיין בליצען — — — —

און הויבט זיך אויף און געהט ארוים באשיינפערליך — צארניג.

— — — — — — — — — — — — — — — —

ניין, און טויזענט מאל ניין!

איך האב קיין געדאנקען נישט צום מאטריצירען, און איך וויל פון אייך קיין סטערעאטיפען פאר מיינע אידעען נישט מאכען. — איך וויל אייך נישט פאר קאטארינקעס צו מיינע ליעדער, און רעד אין אייך נישט אריין, ווי אין פאנאגראפען, איהר זאלט, ווען מען וועט אייך אנדרעהען, איבער'חזר'ן ווארט ביי ווארט און שטענדיג דאס אייגענע...

אידעען מוזען לעבען! וואקסען!

ווער עס זייהט, ווארפט נאר זאמען! נישט קיין צוקייט ברויט און נישט קיין בלומען־שטאנגען.

און איז די ערד נישט קיין שטיק פעלז; נישט דורכגעברענט און נישט א ריהרעוודיג טרוקענער זאמד, איז זי מוטערליך זאפטיג און פרוכטבאר, נעמט זי שטיל דעם זאמען צו, פארשליסט איהם געהיים אין איהר שוים, און נעהרט איהם און גרויסט, און הויבט. און קומט די צייט, שפראצט און בליהט עס, שפארט עס ארויף און ארוים, און באפרייט זיך, און לעבט!

און אויף אייך, ווי אויף יעדען איך, אויב נישט מעהר, קוק איך, ווי אויף חנוכה־לעמפלעך, שולחן־ליכט, און שבת'דיגע בענש־ליכט, נאר אויסגעלאשענע שלעכטע, שלעכטע ווינטען האבען גע־בלאזען...

נישט אייער ליכט, אייער צוריק־אנצינדער וויל איך זיין! מיט בליצען וויל איך אייך אנצינדען...

ליכטען זיך און אנדערע זאָלט איהר אליין!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און „שכינתא בגלותא"!

פּרואווט, געהט אין שול אריין און באפרייט זיך פון שלעכטע הענט! — —

1912.

15.

צייטען און זייערע וויצען.

יעדע צייט האָט איהר טראַגעדיע און איהר פאָרם; איהר ערנסט און איהר וויץ.

מיט צייטען צוריק, ווען די שולען און בתי־מדרשים זענען נאָך פול געווען מיט תורה און אידישען כבוד, ווען תורה איז נאָך ווירקליך געווען, ווי דאָס אלטע וויגען־ליעד זינגט, די בעסטע סחורה, און דער בעל־הבית'ישער יחוס — די קאַרפּען־קעפּ פון דער מזרח־וואַנט, האָבען געפיהרט דאָס רעדעל, — האָט זיך געטראָפען, אז א „פּאָר פאָלק" פון „המון", פון גרויעם עולם, — ער — א שטיקעל בעל־עגלה, דאָס ווייב — אז איינגעמאַכטס־פּרעגלערין — האָבען גענומען זייער בן — א בענאַק — און גישט האָבענדיג וואָס אנצוּווערען, אָפּגעשוירען, איבערגעטאָן אין בגדי מלכות און אָפּגעגעבען אין גימנאַזיע!

עס האָט געמאַכט א רושם...

איז עס פּונקט געווען עפּעס אזוי פּורים־צייט, חוזק האָט זיך געוויגט אין דער לופט — געהען צוויי לצים־בעלי־בתים, וואָס דער האָבער האָט זיי געשטאָכען פאַר וואוילטאָג, טוען זיך אָן אינמיטען דער וואָך בגדי שבת ויום־טוב; געפּוצטע שיך אויף שפּאַנעל־ווייסע זאָקען, א קאַפּטען מיט זילבערנע סטראַקעס, א שטריימעל מיט זילבערנע האָר, רויטע פראַנצויזישע פּאַטשיילעס אין די הענט, און געהען מיט א וויזיט צום פּאָר־פאָלק.

ווערט א מהומה אין שטוב: וואָס באַטייט דער האָנער, דער גרויסער כבוד?

איז נישט עפּעס שלעכטס דאביי?

נעמען די אידען אַן דעם שטיקעל בעל־עגלה ביים קנאַפּ פון עשו־פּעלצעל:

„וואונדערט אייך נישט און שרעקט אייך נישט, ר' יענקעל... און ציטערט נישט. די זאך איז אזוי: איהר האט אייער זוהן אפּגעגעבען אין די שקאַלעס אריין. ער וועט אודאי בשלום ענדיגען, און ווערען א שררה א גרויסער, א קרוב למלכות... זע'מיר אייך געקומען בעטען, איהר זאלט זעהען, און טאקע מיט'ן כח פון כבוד־אב, ער זאל אידען קיין שלעכטס נישט טון!"

גיט זיך ר' יענקעל א הילכענדיגען זעץ מיט דער פויסט אין הארץ אריין:

„כל־זמן איך לעב!"... און פארכליפּעט זיך — —

און די איינגעמאכטס־פּרעגלערין צוכליפּעט זיך אין איהר ווינקעלע, וואו זי האט זיך פאר די מכובדים באהאלטען, און שרייט קוים אוים:

„סיידען איך בין קיין מאמע נישט!"

דאס איז געווען פארצייטענס.

און היינט? היינט, אין דער צייט פון אפּטריניגקייט, האבען זיך ערגעץ צוזאמענגענומען עטליכע סטודענטלעך, וואס קאנען זיך נאך נישט ראזירען, נאך מיט דער מוטערס, גיכער — דער אמס מילך איבער די פרישע ליפּעלעך, — צוזאמענגענומען און ארויס־געגעבען צו כל ישראל א מאניפעסט:

— זיי וועלען נישט אפּטרעטען!

זיי וועלען נישט אוועקגעהען צו כל טוב און איבערלאזען די כנסת ישראל עלענד און פארשמאכט. זיי בלייבען!

זיי ווילען קיין איינגעמאכטס נישט!

מיינט איהר אפשר, אז בכאן לאכט מען. אבער גאר „לא"!

עס איז טאקע אביסעל קאמיש. מיט א פאסט־טאג צו שפּעט!

שמד ווערט אויף דער וועלט־בערזע וואס א טאג ערגער נאטירט. הערט אויף סחורה צו זיין. מען גיט קיין איינגעמאכטס נישט. קאסא טרייבט ארוים פון מיניסטעריום דריי אלטע משומדים. די נייע שרייבט מען אין אטעסטאט „איז יעווריעיעוו" אפּגעשטעמ־פּעלט! אבער יונגהייט—נארהיים. ווי זאגט שלום־עליכם'ס אידענע?

— קינדער פלאפלען!

דעם רעכטען וויץ האט אונזער היינטיגע איינגעמאכטס־פרענ־לעריז, מאדאם פלאפעל — אונזער פובליציסטיק, געמאכט. מיט אמאל זיך א הויב געטאן. מיט די אויגען הינטער די גלעזער — א בליץ, די הענט — צואווארפען, דאס מויל געעפענט און א געשריי געטאן:

— שקצים!

— סטייטש, — צוהיצט זי זיך — די אידישקייט אליין האט גאר קיין ווערט נישט?

— — — — — — — — — — — — — — — —

דער וויץ איז: חוזק האט זיין איינציגען זוהן נישט דער־קענט! די הון, וואס האט זיך אזוי לאנג געריבען אן פרעמדע ווענט — איהרע טויטע אייער!

מאדאם פלאפעל, עס זענען דאך אייערע גדולים!

ווער האט מבטל געמאכט די אידישקייט, אז נישט איהר. מאדאם?

איהר פארבט אייך איבער צו יעדער סעזאן אייער קליין בי־סעל האר אויף אן אנדער פארב; אויף אן אנדער קאליר, און געדענקט אפילו נישט, אין וועלכער פארב איהר האט די אייער גע־טראגען, און שפעטער אונטער די פליגעל געווארעמט!

איך וויל, און וועל עס אייך דערמאנען, מאדאם.

אמאל האט איהר זיך געפארבט חבת־ציונ׳דיג. אחד העם און זיין אלט־העברעאיש־אידישקייט.

עס איז אוים מארע געווארען. דער חבת ציונ׳דיגער מאנטעל אויפ׳ן ספענסער־אונטערשלאג איז אוועק אין רומפעל־קאמער אריין.

איהר האט אייך געפארבט ציוניסטיש, הויך מאדערען פאליטיש: געבימען אידישקייט אויף רעאלע פאליטיק, פאר די, וואס ווילען נישט און קאנען נישט...

האט מען אייך פארגעווארפען, אז איהר טאנצט צוריק אויף הינטער־פיסלעך, האט איהר אייך ראדיקאל געוועהרט. סטייטש, מיר רעוואלוציאניזירען די מאסע, רייסען זיך אפ פון משיח־חלומות, פון ירושלים, אויף נסים געבויט... פון אלטער אידישקייט! פון אלטער הייליגקייט! מיר ווילען לאנד און שפראך!

געוועזן אויך א ניטשע מאמענט!

מיר ווילען מעהר נישט ליידען!

די מאראל פון ליידען, איז די מאראל פון קנעכט. מיר ווילען הערען־מאראל, קראפט, מאיאריטעט, הערשאפט!

און האב׳מיר נישט איבערגעטוישט און געענדערט די ווער־טען? האב׳מיר נישט פון הייליגען לאנד פאטערלאנד געמאכט, פון דער הייליגער שפראך — פון דער תורה־ און נביאים־שפראך — א כריסטאמאטיע־ און גאסען־שפראך?

און, אנגעטאן אין א געלעהרטער טאגע:

— דא קאן מען נישט ארויף צום גרויס־קאפיטאל און נישט אראפ צו דער פאבריק! דא מוז מען פארלוירען ווערען, אויסגעהן ווי א ליכט, דא איז אהן האפנונג, דא מוז זיין שמד!

פינקטליך פאראויסגעזעהען, ווי א הונדערט־יעהריגער לוח! דערנאך — נאציאנאל, ככל הגוים׳דיג.

— מיר זענען א פאלק, ווי אלע פעלקער. נישט וועניגער און נישט מעהר.

— א נאציאן, נישט אפהענגיג פון רעליגיאן און וועלט־אנשוי־אונג... מיר זענען נישט נארמאל, מיר ווילען עס ווערען! מיר ווי־לען לענגער אויף אונזער אקסעל נישט טראגען קיין לאסטען: מא־ניזם, מאנאטעאיזם; גענוג גארבאטע! מיר ווילען קיין פלאקער און קיין שטורקאצען פאר די אומות העולם נישט זיין.

„אתה בחרתנו" האט אויסגעקלערט די אסימילאציע (און גע־ווים אריינגעשמוגעלט אין סידור!). די מיסיע האט אויסגעטראכט א דייטשער פראפעסאר (געווים זענען די נביאים די ערשטע דייטשע פראפעסארען געווען). די פילאסאפיע אין אמעריקא איז נאך ווייטער געגאנגען: משומדים קאנען זיין נאציאנאל־אידען...

„אין פאלעסטינא וועט געשטעלט ווערען די פראגע און זיכער ליבעראל פארענטפערט ווערען! גלויבענס־פרייהייט! רעליגיאן איז פריוואט־זאך, די נאציאן איז סאציאל!"

און אין רויטען מיצעל:

„אידישקייט... פאלקס־נשמה... טראדיציע, ראסען־וועלט־אנ־שויאונגען — אפגעריבענע מטבעות אין סאציאל־שטאט וועט זיי זאמלען דער נומיזמאטיקער. רעליגיאן, מאראל, וועלט־אנשויאונג — אן אפגלאנץ פון דער פראדוקציאנס־פארם און איהר רעכטפארטי־גונג און פארטיידיגונג... נישט פאר אזוינע ווערטען ציהען מיר די

שווערד פון שייד. מיר ווילען א אידישע אלף־בית־שול. אידישע
אדרעסען אויף דער פאסט... פון מאטעריאליסטיש ־ היסטארישען
שטאנדפונקט געקוקט..."

נעדענקט איהר, וואס איהר האט געזעהן, מאדאם? ניין?
אבער געפלאפּלט האט איהר, נאכגעפלאפּלט...

און אצינד אייערע גדולים נישט דערקענט!

דאס איז דער וויץ!

דער סעזאן וויל: מען מוז זיך איבערפארבען צוליעב סעזאן
אויף גרוי אידיש...

— — — — — — — — — — — — — — — —

ווייסט איהר וואס, מאדאם?

וואס שאדט אייך, ווערט באמת א בעל־תשובה. עס קומט אזא
יום־הדין, געהט אין שול אריין, שלאגט אייך מיט'ן דארען פויס־
טעל אין הארץ־ברעטעל אריין, און פלאפּעלט: על חטא אויף די
פארגאנגענע יאהרען.

און קומט איהר צו... „בטפשות פה" — גיט א שטארקערען
קלאפּ!

16.

נאך שמחת תורה.

האבען מיר, הייסט עס, זיך מיט דער תורה געפרעהט?

ישראל ואורייתא!

אז אלט פאר־פאלק און פול „חסד נעורים"! נישט געגנומען,
חס־ושלום, קיין אלמנה, קיין גרושה; ביי קיינעם קיין ווייב נישט
אפגערעדט.

און א מיוחסת דערצו.

מען דערצעהלט, אז נאך איידער די וועלט איז באשאפען גע־
ווארען, האט זי כביכול ביי זיך אויף דער שויס געהאלטען, געשפּילט
זיך מיט איהר, און שפּילענדיג, זאגט מען, איהר צוליעב די וועלט
באשאפען. להראות להעמים והשרים את יפיה. אמת, היינט, נע־
בעך א יורדת, גאר, גאר שפל'דיג. גלייבט מען דאך אבער, אז איהר

צייט וועט קומען צוריק, אז אויף איהר גאס וועט א יום־טוב זוע־רען, אז זי וועט צוריק באקומען די לייצען אין דער האנט אריין און כתר־תורה וועט געהויבען ווערען איבער כתרי־מלכים...
ווארט מען...
און ווארטענדיג, איז דאס לעבען א גאנץ געהענדיג יאהר נישט ווי אונטער דער זון!
ווארים א גרויסען חסרון האט זי, די בת מלכה. נאך שפּל'דיג און מישט זיך אומעטום אריין. וויל אין אלעם א דעה האבען, אפילו אין מאס און וואג!
און זי זאל עס האבען דעם מינדסטען באגריף פון משא ומתן, פרעגט זי בחרם, וואס א וועקסעלע איז, וואס פרנסה איז טייטש!
פאלג זי, און דו האסט דריי קישענס, זאלסט דו שלאפען אויף איין קישען און דיין משרת אויף צוויי!
פארשטעהט איהר דאך, וואס פאר א דרך־ארץ עס וואלט גע־ווען!
מילא, קריגט מען זיך.
אפילו א חרפה פאר לייט; וואס זאל מען אבער טון? לעבען לאזט זי נישט!
קומט דאך אבער אויף אלעם א צייט; אויף שלום אויך.
יום־כפור געווען!
ערב יום־כפור זיך מיט אלע איבערגעבעטען; מיט'ן תורה'לע אויך!
פון יום־כפור ביז הושענא־רבא פאסט זיך נישט צו קריגען...
איז שמחת־תורה טאקע: הו־הא! אמת זיך געפּהערט מיט'ן תורה'לע! און, דעם אמת זאגענדיג, דאס יום־טוב'דיגע, דאס שמחת־תורה'דיגע תורה'לע, אין יום־טוב'דיגען מאנטעלע געהילט, מיט דעם גארטעלע ארומגעוויקעלט, מיט דער זילבער ברעסט בא־האנגען, מיט'ן כתר מיט גלעקלעך באקרוינט, — איז טאקע א שעהנקייט — א מלכות מיט חסד! גלוסט זיך טאקע צו כאפּען מיט'ן מלכות א טענצעלע.
אין חסידים־שטיבלעך האט מען סופיטען איינגעבראכען...
און נישט נאר חסידים אליין!
פון דער ראדיקאלער יוגענד זענען מאנכע געקומען! דער־פיהלט עפּעס א פּוסטקייט, דערפיהלט זיך עפּעס אזוי פארלאזט,

אזוי פון אלעם ארום פארגעסען, אזוי איינגעטונקט אין גרויקייט, איינגעווייקט אין עצבות, אז — חרפה אן א זייט! מען איז געלאַ־פען זוכען יום־טוב־שטימונג ביי די גערער, שמחה — ביי בעלזער. אין דעם אמת'ען ברען — ביי זוואלינער... פאר־א־יאהרען האָט מען אין די שטיבלעך ביי די געסט קעלנער געריסען, ציצית געזוכט און מן־הסתם נישט געפונען און געהייסען קושען די מזוזה פון יע־נער זייט טיר. דאס יאהר — אהבה, אחוה, שלום ורעות...

נעוואונדערט זיך אביסעל, געקוקט מיט חשד: אפשר אויס־שפירען געקומען? חוזק מאכען?

ניין! נישט די צייטען פון חוזק! פארבענקטע בלאסע פנים'ער שפעטען נישט!

און —

„הענט אויף אקסעל" צוזאמען — א טענצעל געכאפט, עפעל גענעסען, אביסעל משקה גענומען... —

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און דער עיקר שינוי פון א גאנץ יאהר איז געווען דאס בי־סעל משקה!

ווארים, גלאטע, טרוקענע שמחות אויף כל־ישראל האָבען א גאנץ קיילעכדיג יאהר נישט געפעלט.

קיין ישועות ונחמות פון דרויסען ניט געווען! ניין!

אדרבא, דאָס תוכחה־פעסעל האָט, דאכט זיך, דעם שפונט פארלוירען און עס האָט גערונען און עס האָט זיך געשיט, אבער צו דעם איז מען געוועהנט...

געווען פאר דאס היימישע שמחות! וואס זיין ליעבער נאָמען ניט א טאָג! עמיצער פון אונז, אחוץ די צרות הכלל, — עמיצע־פון אונז — א פּרט, געהט אין גאס, גליטשט זיך אויס, שטרויכעלט, פאלט — פארשטעהט זיך: לאכט מען! כל ישראל האלט זיך ביי די זייטען, אויסער, נאטירליך, דעם געפאלענעם!

אט האט זיך אויסגעקערט דאס טעפעל מיט דער רויטער פארב, פאר וועלכע אקסען ציטערען און פאלען אין שגעון. א שמחה! פטור געווארען א חמץ! די „שקצים," ווען זייער צייט איז געווען, האָבען דאך דעם בעלעמער פארכאפט! אלטע אי־דען מיט ווייסע בערד מיט בייטשלעך אין שולען און בתי מדרשים אריינגעטריבען, צו הערען זייערע דרשות!

געהאלפען האט דער „בעור חמץ" נישט! כשר זענען מיר אין פרעמדע אויגען נישט געווארען, אבער א נקמה דערלעבט האב'מיר. געפרעהט האט מען זיך. מען פרעהט זיך נאך!

דערנאך האבען די ציוניסטען געכאפט א שטיקעל מפלה. עס האט זיך אויסגעוויזען, אז אין די קאלאניען אין ארץ־ישראל אר־בייטען אראבער, און א דלות! די קאלאניאל־ מיט דער נאציאנאל־באנק צוזאמען האבען עד היום וועניגער געלט און א קלענערען פארטפעל פאר'ן מינדעסטען פון די גרעסטע באנקירען! און דעם פאשא פון ירושלים, וואס האט אין זיין גענאד לייטזעליג צוגע־שאקעלט מיט'ן קאפ צום ציוניזם, האט מען שיער נישט ארויסגע־טריבען, — א ליעבער שמייכעל האט זיך עס צוגאסען איבער כל ישראל, נאטירליך אויסער ציוניסטען...

דערנאך האט זיך געפרעהט כל ישראל, אויסער חובבי שפת עבר. עס האט זיך אויסגעוויזען, אז אין פאלעסטינא רעדען אידען אראביש, און בכל תפוצות ישראל די חובבי שפת עבר — טערקיש!

דערנאך א נקמה אין רעדאקטארען און שרייבער — אידיי־שיסטען! מען איז געוואר געווארען, אז זייערע אייגענע קינדער קאנען קיין אידיש נישט; רעדען און לעזען נאר פויליש, ממש ווי אין די גרעסטע חסידישע הייזער!

און שפעטער, די מפלה פון קאטאוויץ!

געמאכט א בורא! זיי וועלען געפינען אין קוילען־גרובען אר־בייט פאר אידען אין לייבצודעקלעך. א בוידעם! ביי דער ערש־טער פרואו ארייננעפאלען! און כל ישראל אויסער די „משומדים," האבען געקאכט!

און היינט, די מפלה פון די ווארשעווער אסימילאטארען?

נאטירליך, נישט פון אונזערע הענט. מיר שיסען מיט שטרוי! אבער, ווי עס איז, א נקמה דערלעבט!

אט ערשט נעכטען, דאכט זיך, האט גאנץ ווארשוי געקלונגען מיט ליטוואקעס. דאס האלב־ און גאנץ־אסימילירטע פוילישע אידיש האט זיך געפאטשט אין בייכעל אריין: נישט מיך מיינט מען! דעם שעיר לעזאזל — „די גענשע גאס!"... נו, אדרבא, נעמט און צינדט אן א לאמטער און געהט און זוכט היינט אין דער פוילישער פרעסע א ליטוואק אויף א רפואה!

נישטא!
כל ישראל אין איין זאק אריין געווארפען!
און אט כאפט דמאַוווסקי דעם זאק אויף די פלייצעס און א טראַג צו דער ווייקסעל...
צי ער כאפט, אדער ער מאכט זיך נאר כאפענדיג, און אויב ער מיינט מיט אן אמת, צי ער האט גענוג ברייטע פלייצעס און וועט דערטראגען, צי וועט די וואסער־פאליציי לאזען פאראומריי־ניגען די ווייקסעל, — נישט פון דעם רעדען מיר אצינד!
מיר רעדען פון שמחות, און שמחות זענען געווען...
נאטס גנאד איז גרויס!
שטיינער פון הימעל זענען געפאלען, אבער נישט מיט אמאל אויף אלע אברים, קיין סקילה איז נישט געווען, — האט מען זיך טאקע געפרעהט: אלע אברים, אויסער דעם, וואס האט באקומען.
און דערביי — א גלייכווערטעל!
עס האט באקומען א האנט —
— א מצוה! דאס אנדערע מאל כאפ נישט!
א פוס: —
— לויף נישט! פון איילעניש קומט קיין גוטס נישט ארויס!
אן ארויסגעשטעקטע צונג:
— רעד נישט! א צונג דארף זיין פארביסען! ליגען בין המצרים, צווישען די ציין!
אן אויג —
— כשר פארדינט! קוק נישט, וואו מען דארף נישט...
דער קאפ —
— זעהסט? ס'אנדערע מאל טראכט נישט! פאר הוריות שטראפט מען!
דאס הארץ —
— א מצוה! קלאפ נישט! זיי קיין נאר נישט, שלאג קיין „טרעוואגע" נישט!
אבער, — ווי געזאגט, — קיין סקילה נישט...
אין סך־הכל האט אפילו מיט דער צייט באקומען דער גאנ־צער גוף: אלע אברים — צוקיילט, צובייזלט, גע'ניזוק'ט געווארען כל ישראל. — — —

אבער ווען גהעט אן כל ישראל?
וואס פאר א כל ישראל?
א בלבול!
„כל ישראל" האבען אויסגעטראכט אנטיסעמיטען...

10.

איז עס אמת?!

זיץ איך מיר אין א ווינקעלע און קלייב שטילען נחת.
גובר געווען!
די ווארשעווער אידישקייט האט עקזאמען באלעגט.
דאס אידישע ווארשוי האט צו וויסען געטאן ווען מען דארף:
אז די, וואס האלטען נאך צופעליג די לייצען אין האנט, זענען פארט נישט איהרע מנהיגים.
אז דאס אידישע ווארשוי זאגט זיך פאר קיין פאל נישט אפ פון איהר בלוטיג־מענשליכע רעכט.
אז דאס קליינע ביסעל אידעלעך, וואס האט זיך אפגעטיילט פון דער ערדה, ביי דער ערשטער קרייציגונג פון די פוילישע אינטערעסען, לויט ווי דמאווסקי און קוכארזשעווסקי פארשטעהען זיי, מיט די אידישע אינטערעסען, — מיט די אלגעמיין פרייזיניג מענשליכע, —
אז דאס קליינע ביסעל אידעלעך, וואס איז באלד פארציטערט געווארען, געקרעכצט שטילערהייט: אוי לי מיצרי, — פאר'ן פריץ, וואס האט מיך באשאפען, פאר א לייט געמאכט, אין פאדערהויז צו זיך אריין אריינגעלאזט און אויף דער ווארשעווער כנסת־ישראל רייטענדיג געזעצט און איז „אפגעשטאנען" —
אז דאס קליינע ביסעל אידעלעך, וואס האלט דאס אידישע ווארשוי פאר טכוירען, פאר האזען־פלייש און איז זיי מבטל כעפרא דארעא —

און אז דאס נאך קלענערע ביסעל פון קליינעם ביסעל, וואס האט אין זיך מיט אמאל גובר געווען דאס יהדות, אפגעטאן די בושה און איז געגאנגען וועהלען קוכארזשעווסקי'ן — —

אז דאס קליינע ביסעל איז אין די אויגען פון אידישען ווארשוי — פאררעטער.

— — — — — — — — — — — — — — — —

קיין פעטערבורג פון ווארשוי, טראכט איך מיט נחת, וועט פאהרען א איד.

די „מנחה לעשו" איז נישט אנגענומען געווארען. די נאריש־קייט, וואס מיר זענען באגאנגען, האט קיין שלעכטע רעזולטאטען נישט געהאט.

מילוקאוו'ס איינרעדעניש, אז סוף־כל־סוף וועט זיך געפינען אין דער צאהל פון די פוילישע וועהלער כאטש איין פראגרעסיווער, וואס וועט פארשטעהן, אז עס איז אבסאלוט אוממעגליך צו פאר־לאנגען פון א פאלק, עס זאל אקצעפטירען און באפאלמעכטיגען זיינע פיינד, אויף זיין פאהיבעל, און וועט אונז פארבינדליך מאכען דאס נעגעבענע ווארט—

מילוקאוו'ס איינרעדעניש, טראכט איך, איז נאריש! אין פע־טערבורג ווייסט מען נישט, ווער עס הןט שט היינט אין פוילישען ווארשוי; אין וועמענס הענט עס איז אריינגעפאלען די פוילישע געזעלשאפטליכע מיינונג, וואס פאר א פארביסען־שווארצע עס פיה־רען דאס רעדעל.

קיין פראגרעסיווער מענש וועט זיך צווישען די פוילישע אוים־געוועהלטע נישט געפינען!

פאהרען — טאנץ איך איבער דער שטוב — וועט א איד!

— ווער?

איך שטעל זיך נישט אפ. מיר איז דערווייל אלץ איינס ווער. איך קען דאס מעהרסט אידישע וועהלער נישט; און וואס איז דער אונטערשיד, ווער עס וועט זיך מוסר נפש זיין און געהען אויף פיין און לייד, אויף חרפות און בזיונות, אויף אויסהערען בלבולים און לשון־הרע!

אבער א איד פאהרט, א איד!

האבען אבער מענשען נאר מיט מענשען צו טון, און שרייבער — מיט רוחות אויך, מיט רוחות, וואס זיי אליין באשאפען!

צווישען טאג און נאכט. איך זיץ אין מיין שטיל ווינקעלע און קלייב, ווי געזאגט, נחת. שיילט זיך מיר פון דער קעגענאיבערדיגער וואנט ארויס דער בדחן; א רוח, וואס איך אליין האב באשאפען.— דער בדחן פון „ביינאכט אויפ'ן אלטען מארק," שיילט זיך בולט אויס און לאכט מיר אין די אויגען אריין:

כי־כי־כי! כי־כי־כי!

און הייזעריג פייפט ער:

— א איד וועט נישט פאהרען, נישט פאהרען!

און רייסט זיך באלד אינגאנצען אפ פון דער וואנט און הויבט אן ארומציטאנצען אין שטוב און רייסט פון זיך די ברייטע און לאנגע שלאף־מיץ פון קאפ אראפ, און פאכעט מיט איהר אין דער לופט:

— נישט פאהרען! נישט פאהרען!

און קומט צו נעהנטער צו מיר צום טיש, און שטרעקט אויס די פלאכע לינקע האנט און טייט אויף מיר מיט דער רעכטער:

— אט דא וועט מיר האר אויפוואקסען!

איך שטיין:

— משוגע, מטורף!

— דאס מזל — זאגט ער — האט אייך א בלינדע שקאפע צוגעפיהרט, א בלינדע צופעליגע מעהרהייט; נאר ארויסשפרינגען און רייטען וועט איהר נישט! בעזעם־רייטער, פרינציפען־רייטער, — דאס זענט איהר, אבער נישט מעהר!

דער צארן נעמט מיר דאס לשון אפ, און ער רעדט ווייטער:

— א בינטעל שטרוי האט איהר אנגעצונדען! האט עס אויס־געפלאמט, אויסגעברענט, אין ווארשעווער גאס איז נאך א רויך! שטיקט איהר אייך אין רויך!

און נאך א ווײלע:

— הערסט?

און איך הער א קלאנג פון גאס.

— דאס — זאגט ער — האבען אונטערגעשיקטע שקצים'לעך אויסגעהאקט א אידישע שויב! ח"ו גדולים א שויב! אט נאך איי־נע אויסגעהאקט. נאך איינע!

קיין ערנסטע פאגראמען וועט מען דא נישט מאכען. אבער עט־ליכע שויבען האקען, איבערשרעקען, אדרבא!... און ביי יעדער גע־

האקטער שויב וועט ביי א אידישען וועהלער דאס הארץ פארצי־
מערען!

— פארוואס?

— הערסט דאך, ח"י גדולים א שויב! ח"י גדולים איז געלט!
ווייסט, וואס געלט איז מייטש? ווייסט, וואס געלט באטייט?
מיינסט, אז אלע וועהלער וועלען מפקיר זיין ח"י גדולים געלט?

— נאר! — שפרינג איך אויף מיט שוים אין מויל, — אזוי
רעדט מען פון קדושים'ס אייניקלעך? פון מזרע נהרגים ונטבעים
ונשרפים על קדוש השם?

גרינזט ער:

— אמאל איז געווען! און ווייל אמאל איז געווען, איז היינט
נישטא! די גרויסע, די הויכע, די שטארקע זענען אומגעקומען על
קדוש השם: דערטרונקען געווארען אין אלע ימים, אין אלע טייכען
און וואסערען; גע'הרג'עט געווארען אויף אלע מערק, אויף אלע
וועגען, אין אלע גאסען; פארברענט געווארען אויף אלע פייערען.
און געבליבען זענען — האזען, טכוירען און ווערעם... האזען, וואס
ציטערען, ווען עס קלינגט א שויב... טכוירען, וואס קאנען זיך שי־
צען נאר מיט'ן שלעכטען ריח, און ווערעם, פאר וועלכע דעם פריצ'ס
שטיוועל איז עקסטרא באשאפען געווארען, ער זאל זיי טרעטען.
טרעטען, שטענדיג טרעטען. — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

איז עס אמת?
עס איז משוגע צו ווערען! זאגט: איז עס אמת?!

17.

בלאף.

זיץ איך מיר און לעז — א כינעזישען לינקען...
די היימישע זענען פון דער מאדע ארויס!
לעז איך, נאטירליך, אין דער איבערזעצונג:

„וואס נידעריגער עס פאלט א פאלק, אלץ דרייסטער און העכער הויבען די לערע קעפ זיינע אוזורפאטישע פארזארגער!
„וואס דערשלאגענער און שטילער עס ווערט א פאלק, אלץ שרייענדינער און לארמענדיגער ווערען, אויף שרויפען פון עזות און חוצפה, געשמירטע מיט רכילות און לשון־הרע — די מיילער פון די רעדעל־פיהרער, וואס פאשען זיך אויפ'ן חשבון פון געשוירענע שאף."

און —

„וואס ארעמער, דארער און מאגערער עס ווערט א פאלק, אלץ געוויקסיגער און פעטער ווערען זיינע נישט געבעטענע אפוטרופסים, וואס לעבען פון זיין חרפה, און פיטערען זיך מיט זיין שאנד..."

דערמאן איך מיך אן דער נאראדאווער „דעמאקראציע" און — דער „קאנצענטראציע"... —

טראכט איך, קלעפען זיך מיר די אויגען, צי חלומ'ט זיך מיר — — נישט פון רוחות אליין לײדט א שרייבער; נישט מינ־דער פון חלומות.

חלומ'ט זיך מיר א בלאף:

די קאנצענטראציע וואקסט, וואקסט און וואקסט, ביז זי איז אומגלויבליך דיק און פעט, א־ן הויך געווארען. שטעלט זי זיך מיט א רייט־בייטשעל אין דער האנט, אויף דער קראקאווער פאר־שטאדט, מיט'ן רוקען צו מיצקעוויטש'ן, ער זאל נישט זשענירען!

שטעהט זי אזוי, קומען צו איהר, פון נאלעווקעס און דזשיקא גאסען, פארשטעהער פון די „סעמיטישע" וועהלער; בוקען זיי זיך זיבען מאל און ווילען איהר דערלאנגען א מגלה, מאראליש־פאלי־טיש פארפאסט!

אין חלום בינדען זיך אזוינע ווערטער אויך!

מאכט די נאראדאווקע מיט עכט־פריצישען בטול אוועק מיט דער האנט, און ווייזט מיט'ן רייט־בייטשעל צו די פיס:

— צו די פיס, אידעלע, קריך צו! אויף אלע פיער!

גלייכען זיך אונזערע פארשטעהער אויס, און רופען, די גאנצע קראקאווער פארשטאדט זאל הערען:

— אונזערע הענט זענען ריין! אונזער ווילען איז פריי!

און קערען זיך אָפּ, און מאַרשירען צוריק אין קראַשינסקי'ס גאָרטען אַריין, וואו מען וואַרט אויף זיי...

על נהרות בבל — טפו, ווי עס מישט זיך אוים אין א חלום! אַרום וואַסערל אין קראַשינסקי'ס גאָרטען שטעהען — די וועהלער. רוהיג הערען זיי אוים דעם „ענטפּער", וואָס מען האָט זיי גע־בראַכט, הויבען די הענט אויף צו די וואָלקען און שווערען, טאָקע ווי אַמאָל ביי די טייכען פון בבל:

— זאָלען אונז דאַרען די הענט, אויב מיר וועלען נישט וואַרפען קיין שוואַרצע רעשליך קוכאַרזשעווסקי'ן, און פאַרשוואַרצט זאָלען ווערען אונזערע פּנים'ער, אויב מיר וועלען נישט געבען דעם אונזעריגען קיין ווייסע!

אָפּגעשווירען געהען זיי ליתר תוקף ועוז אויף אַן אסיפה אונ־טערצושרייבען די שבועה —

זיי ריהרען זיך פון, אָרט, שפּרינגט שטילערהייט אַפיר פון אונטער אַ באַנק ביים וואַסערל, וואו ער האָט אַלץ געהערט, איז בלאַטיגע קליידער און אַ צונויפגעדרעהטען צילינדער — דער קאַ־פּעלמייסטער פון דער אַסימילאַטאָרישער קאַצען־מוזיק, שפּרינגט אויף'ן בערגעל פון גאָרטען אַרויף, כאַפּט אַרויס אַ קלינגענדיגע! בייטעל פון טאַש און רופט, די אָפּגעהער זאָלען הערען, איבער די אייזערנע שטאַכעטען אַרוים:

— פינף טויזענט רובעל פאַר אַן אָפּטריניגע שטים, דרייסיג טויזענט פאַר זעקס!

און קלינגט מיט'ן בייטעל אין דער לופט.

דערהערען עטליכע הינטערשטעליגע און שטעלען זיך אָפּ.

דער בייטעל קלינגט און זיי זאָגען: שלעכטע צייטען, פּראָ־טעסטען! —

— דער גראַשען איז כשר!

— הלמאי זכה־בגורל נעלט!

און געהען צוריק און פאַרשווינדען צוזאַמען מיט'ן קאַפּעל־מייסטער — — —

און —

קוכאַרזשעווסקי פאַהרט!

כאפּ איך מיך אויף: בלאף!
נישט מען גיט פון יענער זייט, נישט די זייט וועט נעמען...
דרימעל איך ווייטער איין, חלומ׳ט זיך מיר: ווייטער בלאף!

18.

ווייטער בלאף.

חלומ׳ט זיך מיר ווייטער:
קוכארזשעווסקי פאהרט; די גאנצע קאנצענטראציע, ווי איין מענש באגלייט.
ששון ושמחה אויפ׳ן פעטערבורגער וואקזאל; געקושעריי און שאמפאניער, ווי וואסער, און קלינגענדיגע טאאסטען:
— קאכאמי שען!
— ניעך זשיע מארקאוו, אונזער שטאלץ אין די ווייסע האנטשוה.
— ניעך זשיע נאראדאווא דעמאקראציא קאנצענטראציא...
— ניעך זשיע עגאאיזם נאראדאווי!
— ניעך זשיע — קרעהט אריין א הענדעל.
איך דערקען די שטימע פון הענדעל. דאס איז די שטימע פון אן איינציג מעגליכען איד, וואס האט געהאט, האט, און וועט שטענדיג האבען — — — — צוטרויען!
און — צוטרויען פאר צוטרויען.
און ליעבע און באוואונדערונג.
זיין נאמען קלינגט אין אלע ווארשעווער גאסען, איבער דער גאנצער לענג פון דער ווייקסעל. זיין לויב זינגט דער זאמד־שלעפער אויפ׳ן שיפעל, און ביים אנלאדען, און ערשט דערנאך אין הויף ביים צוטראגען די זעקלעך. קומט א קאטערינקא — באגלייט זי דאס ליעד מיט א ברען! דאס ליעד זינגט אויך דער פריזירער ביים מאנעקירען, און דאס פרעס־מיידעל ביי מאטילדען, ווען זי פרעסט אייער קראגען און מאנזשעטען. באקומט איהר זיי מיט

פלעקען, — ווייסט, דאס זענען טרערען פון ליעבשאפט צום איינ־ציגען איך מיט צוטרויען!

איהם האט מען איינגעלאדען; ער איז געקומען! ער זיצט צווישען עולם, א מחותן צווישען מחותנים.

מען פארגעסט איהם אפטמאל אנצוגיסען — זופט ער פאמע־לער, עס זאל נישט פעהלען! פארגעסט מען זיך מיט איהם אנצו־שטויסען, שפרינגט ער אליין מיט'ן האלב לערען בעכער אויפ'ן טיש ארויף און וויל רופען:

— קאכאמי שען!

און קוקט זיך אום, זוכט מיט די אויגען, מיט ווענען זיך אנ־צושלאגען, מיט ווענען זיך צו קושען, — לאזען זיך, וואו ער ווארפט זיין בליק, די אויגען אראפ און די וואנסען הויבען זיך שפיציג אויף, ווי די שפיזען! ווערט איהם די מוטער־מילך גערונען, אנטלויפט איהם די נשמה אין שפיץ־קנעבעל אריין, שלאגט דאס הארץ — א שרעק! דרעהט זיך די צונג איבער. שרייט ער אויס:

— לחיים!

א געלעכטער, א קאסקאדע געלעכטער.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

פאר דאס — אויף די נאלעווקעס — חשך!

גרימצארניג ברוינע פנים'ער געהען ארום... אויגען פינסטערע.

דער עולם ברומט: פארקויפט! פארראטען!

עמיץ רופט אויס:

— א טויט די פאררעטער!

— נעמט שטריק, געהט, בינדט זיי, און ברענגט זיי אהער!

משפט'ן זאל די גאס!

און די באריהמטע נמינא־וואהל־פאטשער צולויפען זיך, קומען צוריק און ברענגען אויף די שטריק נישט מעהר

— ווי פינף!

— דער זעקסטער, — ראפארטירען זיי, — איז, ווי מיר האַ־בען נאר אנגעקלונגען, געפאלען א טויטער!

ברילט דער עולם:

— כן יאבדו!

און מען נעמט די פינף פאררעטער... און מען הענגט זיי אויף

אויף פינף לאמטערן. לעשען זיי זיך אוים, די פינף, פאר דער צייט.

זיי שעמען זיך צו זיין תליות פאר אזעלכע לייט!

הוידען זיי זיך, וויגען זיך אויף די שטאנגען פון אויסגעלאָשענע לאמטערן.

דער עולם ארום — שטיל...

וועקט מיך די שטילקייט, כאפ איך מיך אויף, דרימעל צוריק איין און עס חלומ'ט זיך „נאך מעהר בלאף“.

19.

נאָך גרעסערער בלאָף.

חלומ'ט זיך מיר:

אין „נאָווא גאזעטא“ איז א באל.

דער לאָקאל — אילומינירט.

אין די פענסטער — טראנספאראנטען!

אויף די זייטיגע: „ניעך זשיע נאראָדאָווא קאָנצענטראַציאַ“ און „ניעך זשיע אסימילאַציא!“; די צווייטע וויל זיך עפעס נישט ברענען!

אין דער מיט: קאָבארזשעווסקי אויפ'ן פערד!

אזוי רייט ער, ווי דער הייליגער יערזשי, — קיין פעטערבורג!

אויפ'ן וועג רייט ער איבער א ליטוואק. מיט דעם שפיז אין דער לינקער האנט שטעכט ער דורך א ציוניסט אין סאמע מגן־דוד. וואס ער טראָגט אויפ'ן הארץ. אין דער צווייטער האנט א פאהן: שלאַכטאַ!

און אינעווייניג ווימעלט פון געסט. דאס זענען די אהין נישט געבעטענע; מאכען זיי זיך זייער יום־טוב אפארט. א גרויסער יום־טוב!

נישט דערלאזט צו לקוי חמה! די אידישע לבנה זאל פארשטעלען די פוילישע זון!

אָ חורבה וואלט געווארען: וויפיעל געמישטע משפחות וואל־טען זיך צופאלען, ווי זאמד! וויפיעל געלט־שרענק וואלטען לער געווארען!...

און — מיט דאמען געקומען.

און געקומען איז דער גאנצער שטאב פון „איזראעליטא“, דער „נאווא גאזעטאס“ שוועסטער. אן עלטערע, א שוואכערע; קוים זי עטעמט. ערשט נישט לאנג אויפגעשטאנען פון דער הינער־פלעט. פון דעם זשידאווסקי ארגאן אויף דער לעש — קיינער נישט גע־קומען. געה, געטרוי א ליטוואק! געהייסען דרוקען וואהל־אויפרו־פען, זאגט ער: לאו! ארויס די אידישע מעהרהייט. האבען זיי גע־טאנצט! פאר דאס —

עטליכע קאפאטקעלעך פון הייליגען גרזשיבאוו!...

מען פארגעסט זיי אנצוגיסען. אלץ איינס! זיי גיסען סיי־ווי אין בוזעם אריין: יין נסך! מען פארגעסט זיך מיט זיי אנצור־שלאגען! בע! פאר דאס בליצט צו פון צייט צו צייט א ליבער דאמען־שמייכעל; ווערעמלעך קריכען איבער'ן לייב! געהט דורך איינע און ריהרט, נישט גערנוויליג, אן מיט דער בלויזער האנט,— א היץ געהט דורך די ביינער!

ווערט התלהבות, ווערט אחדות, גרילט מען מיט:

— נא פאהיבעל ציוניסטאוו!

— נא פאהיבעל ליטוואקאוו!

— ניעך זשיע אסימילאציא!

און עס ווערט בגלופין; פאלען פלוצלונג שליחים אריין:

— ד. נאלעווקעס האבען אויפגעהאנגען פינף פארקויפער!

האפען זיך אלע אויף פון די שטולען, אויסער איינעם, וואס איז שוין לאנג אונטער'ן טיש געלעגען, שפרינגען זיי אויף. שמע־טערען די כוסות, כאפען פון די רעדאקציע־טישען פענעס, שנייד־מעסער, שערען... דאמען — די נאדלען פון די היט, די טאפעלטע — פון די האר ארויס...

צעפ פאלען צו דער ערד, הויבט מען זיי אויף, אנשטאט בייטשלעך...

און מען לויפט —

— די געהאנגענע אפצושניידען!

די טויטע באגראבענע אין דער הויפט־אליי, אויפ'ן קהל'שען חשבון!

— די לעבענדיגע דערמינטערען! און — זיך נוקם זיין אן די נאלעווקעס!

לויפען זיי... קומען זיי... ווערען זיי באגעגענט. קומט באלד אן די גיבע הילף, פיהרט מען אפ: ווען אויפ'ן הייליגען ארט, צו די פאמיליען־גרעבער, ווען אין פראסעקטאריום, ווען אין שפי־טאל אריין...

די גיבע הילף פאהרט צוריק, דאס אויטא פייפט, די טראמ־פייט בלאזט...

און אויף דעם פעטערבורגער וואקזאל רוישט!

מען קלינגט, עס פייפט. דער צוג ריהרט, קוכארזשעווסקי אפ!

הונדערטער טיכער געוועהט. די זיגער — די קאנצענטראציע געהט צוריק.

ויבא הפליט — קומט אן אנטרונענער פון די נאלעווקעס, און דערצעהלט, וואס עס איז געשעהען.

פלאמט דער גרימצארן אויף; לויפט מען זיך נוקם זיין. ווי שאמפאניער וועט גיסען בלוט!

יונגע לייט רופען:

נישט אויף אלע גיסט אייער גערעכטען צארן אויס!

זיי בעטען זיך:

— חסיד'ישע טעכטער לאזט געמאך! קעמען זיך א־וי פיין! די פיינסטע פערפומעס, און בלאסע אזוינע... און אלע לעזען פשי־בישעווסקי און זשעראמסקי, און אלע זענען פארליעבט אין אסטער־ווא... און אויגען האבען זיי, ווי די גאזעלען, און אזוינע ברעמען לאנגע און אזוינע שאטענס אונטער די אויגען...

הערט מען זיי נישט.

— האט רחמנות — קרעהט דאס הענדעל, — אויף קינדער אין די וויגען! זיי האבען נאך צוטרויען! פון זיי וועלען פאטריא־טען וואקסען, פאטריאטען, ווי איך!

הערט מען נישט —

דער צארן פלאקערט!

אין א צייט ארום:

איבער די גרינע חורבות פון די גאלעווקעס יאגט זיך דמאווס־
קי וסיעתו נאך העזה...
כאפ איך מיך אויף: בלאף.
בלאף שבבלאף!
און דרימעל ווייטער איין, און עס חלומ'ט זיך ווייטער בלאף.
„בלאף מיט פליאקעס!"

20.

בלאף מיט פליאקעס.

חלומ'ט זיך מיר:
אויפ'ן נאניק פון ראטהויז זענען פיער מאן ארויפ. דריי בלא־
זען טראמפייט, דער פיערטער רופט אויס:
— קוכארזשעווסקי האט גע'פועל'ט פאר אידען אין ווארשוי
גלייכבארעכטיגונג. זאלען זיי קומען און דאנקען!
קומען זיי...
פיער אידען קומען: דער איינציגער מעגליכער איד מיט צו־
טרויען.
דער איד פון אונטער'ן טיש.
דער קאפעלמייסטער פון דער קאצען־מוזיק, וואס האלטען זיך
שטענדיג פון ווייטען.
און —
דער פליט, וואס איז אנטרונען געווארען פון די גאלעווקעס און
איז געקומען אנזאגען אויפ'ן פעטערבורגער וואקזאל.
בוקען זיי זיך.
דאנקען.
דער עולם ארום קוקט אויף און ברומט:
— די לעצטע... די בעסטע...
און צוגעהט זיך.
די פיער צדיקים פון ליטווישען סדום, וואס האבען סדום נישט
אפגעראטעוועט, בלייבען שטעהן...

וואוהין געהט מען ?
אין טעאטער אריין ? פארמאכט ! פיער מאל אין יאהר עפענט מען עס, געהט : „אבאראנא טשענסטאכאווי“...
אין פילהארמאניע ? געשלאסען ! אמאל אין א יאהר שפילט מען נאסקאווסקי...
אין א קאנדיטאריי ? פארהאמערט, באנקראט !
בערזע אויך !
די קונסט־אויסשטעלונג וויל מען איבערמאכען אויף א צירק !
און דאך געהען ערגעץ מוז מען !
מען מוז באגיסען די גלייכבארעכטיגונג...
האט ווער געלט ?
זוכט מען אין די טאשען — לער. מען דרעהט זיי איבער — לייוועגט !
קרעהט דאס הענדעל :
קומט אויף דער לעש. צוטרויען פאר צוטרויען ; איך האב קרעדיט אין סלאוויאנקא...
גאר־קיכען זענען געבליבען, געהט מען.
אויף דער לעש שטעלט מען זיך אפ ביי א הויז.
דאס הענדעל קרעהט ווייטער.
— א היסטאריש הויז.
דריי מינעס — דריי פראגעצייכען.
— געווים.
דא איז אונזער זשארגאנישע צייטונג געוועזן ! גלייך מיט אלע אונטערגעגאנגען... איין צוויי גראשענדיגע געבליבען... ווער לעזט ? מיר פיער לעזען.
— איז דא געוועזן די רעדאקציע...
אין שטוב אויף דער וואנט שטארט נאך א שווארצער פלעק !
— פון וואס ?
— פון טינט. א מיאוס'ע מעשה געשעהען : מיר הייסען אפ־דרוקען א פארוואהל־פראקלאמאציע, דער רעדאקטאר, א ליטוואק, זאגט : ניין, בעטלען וועט ער געהן, און דרוקען וועט ער נישט לאזען !
כאפט אונזער אומפארגעסליכער דאקטאר...
ער שטאמעלט, לאזט אראפ דעם קאפ פארשעמט און זיפצט :

— דעם נאמען פארגעסען! פון א צייט צורינגען מיר די נע־הירען...

— און געטאן וואס האט ער?

— ווי לוטער אין זיין צייט! דעם טינטער געכאפט, צום רע־דאקטארס קאפ געווארפען, געטראפען — דער וואנט!

עס ווערט איינשטימיג באשטעטיגט:

— א היסטאריש הויז!

— א היסטארישער פלעק!

— מען וועט דעם אידישען לוטער אייביג נישט פארגעסען!

און מען ריהרט זיך און מען געהט אין סלאוויאנקע אריין עסען בילינ, אויף קרעדיט פאר צוטרויען — פליאקעס.

21.

פראגען.

טוט מיר אן, — בעט איך מיך ביי די היגע אומות העולם,— טוט מיר אן געברוינטע לייד, נאר זאגט מיר קיין מוסר נישט, רעדט נישט פון יושר, פארשוועכט נישט מיט פאליטיק דאס ווארט: אי־דעאלען!

לעג דיך אליין און שמיים דיך אפ אליין — דאס איז אייער מאראל! אייער יושר האט איהר געוויזען אין ווילנא.

און אידעאלען...

אידעאלען, ליעבע לייט, שטאמען פון וועלט־אנשויאונגען. אי־דעאלען זענען — רעליגיאן אדער פילאזאפיע, — פעלקער, וואס שטאמען פון דער ערד און בינדען זיך מיט אינטערעסען, האבען — אפעטיט!

די מיטעל — קריג און פאליטיק.

שינקע פון א בער איז א מאכל: לויפט אבער נאך דער בער ארום אין וואלד און טראגט נאך די הויט אויפ'ן לייב — אן אידעאל!

דאָס אידעאַל צו דערגרייכען, געהט — אַלץ איינס נמרוד צי עשו — אין וואַלד אַריין מיט כלי־זיין. דאָס איז קריג.

אָדער מען גראָבט פאַר׳ן בער גריבער, און מען פאַרדעקט זיי מיט צווייגען און בלעטער. אָדער מען שטעלט פאַלען, — דאָס הייסט — פּאָליטיק!

איך קאָן דעריבער אַכטען דמאָווסקי׳ן. דעם פּראָפּעט פון נאַ־ציאָנאַלען עגאָאיזם... אין אַטאַוויסטישע ערשיינונג, אין אַלטער חלום האָט זיך אויפגעכאַפּט, אין אַלט שלאַכצעקי רייט־פערד, וואָס פיהרט שוין יאָהרען־לאַנג וואַסער, האָט דערהערט אַ טראָמייטעל אין איי־ראָפּאַ, און ווען עטוואָס ווייטער — פלאַמען די אויגען אויף, שטעלט עס זיך אויף די הינטערשטע פיס, שלאָגט עס רעכטס און לינקס מיט די פאָדערשטע!

איך באַקום אין זייט און נעם אָן, ווי ווייט מעגליך איז, — פאַר ליעב!

ווערט מקוים, טראַכט איך, די גאַנצע תוכחה, וועט אויך מקוים ווערען „וזאת הברכה.“ שלעכטע צייטען מוזען אַריבער, און איך גלויב אין מיין לאַנג לעבען, און אין מיין איבערלעבען אַלע אַלטע שלאַכצעקע פערד!

ערגער איז, ווען דאָס יונגוואַרג פון דער „פּראַוודאַ“ גיט מיר אַ מאָראַלישע לעקציע.

— פע, אידעלע! דו ווילסט זיך באַנוצען מיט אַ צופעליגקייט? וואָלטען אָבער די וואָהלען דעמאָקראַטיש געווען?

ווייסט דען נישט דאָס יונגוואַרג פון דער „פּראַוודאַ“, אַז לויט יושר, דאַרף געזיכערט ווערען דאָס רעכט פון דער מינדערהייט און אונז קומט עטליכע מאַנדאַטען פון פּוילען?

ווי לאַנג איז, אַז שוויענטאָכאָווסקי האָט עס נע׳דרש׳נט, און דאָס יונגוואַרג, באַגייסטערט און אויפגעפלאַמט, ווי בונטען שטרוי — בראַוואָ געפּאַטשט?

און ווייסט דען נישט דאָס יונגוואַרג, אַז ווען דעמאָקראַטישע וואָהלען, וואָלט קיין איינציג לעבער פּאָס, וואָס רוישט אַזוי, געקאָ־לערט דורך גראָבע הענט איבער די גאַסען, פון פינסטערען קעלער נישט אַרויס, און נישט געקלאַפּט, — און עס וואָלטען זיך אַנדערע רעדען געהערט און אַנדערע נעמען אויסגערופען?

דאס איז אבער פאליטיק. און חזר'ט עס איבער אונזער אסי־מילאציע, ווערט שוין גאר עקעלדיג.

צי האט זיך אמאל עמיצער פון די „מוסר'ניקעס“ אפגעזאגט פון א מאנדאט אין קהל, ווייל די וואהלען זענען נישט דעמאקרא־טיש, נישט ליבעראל אפילו?

דאס אלץ זענען אבער נישט קיין ערנסטע פראגען. וואס קאן מען פארלאנגען פון יונגווארג, וואס האט נישט דעם מוט צו בלו־טיגען מיט דער יוגענד און איז יוצא מיט מויל־ווערק, מיט איבער־דרעשען אלטע ליבעראלע פראזען... און וואס קאן מען פארלאנגען פון מענשען, וואס זענען נאר שאטען פון אנדערע, און אמאל גרא־מאפאנען, אין וועלכע עס רעדט אריין דער פריץ...

פאראן אבער אן ערנסטע פראגע:

די לינקע ווילען פון חסידים, נאציאנאליסטען און ציוניסטען קיין נדבה נישט...

עס איז אפילו נישט מעהר, ווי אונזער נאראדאווע קאנצענ־טראציע, אלס אפווער קעגען אנטיסעמיטיזם, אלס רעטונג, אלס די איינציגע מעגליכקייט, נישט צו לאזען זיך טרעטען, אלס דער איינ־ציג־מעגליכער פראטעסט קעגען: „לעג דיך און שמיים דיך אליין“...

אבער פארט אונזער קאנצענטראציע...

ווי וואלט אבער געווען, ווען די „נדבה,“ אונזער פטור צו ווע־רען, גיט יענע קאנצענטראציע?...

און נאך אן ערנסטע פראגע:

„איינס און דריי“ צוזאמען איז פאר אונז א נעפעהרליכע צי־פער. זיבען — א ליגען; דרייצעהן — נישט מזל'דיג, — וואס וועט ווערען פון זעקס און פיערציג?...

נישט חרפות ובזיונות?

22.

אונזער דאנקבארקייט.

אונזער בעל־הבית, פארלאזט פון זיין אינטעליגענץ, האט דעם קאפ פארלוירען; פאררעטען פון זיינע פיהרער — געבליבען, ווי א

בלינדע שאַף, און טרעפענדיג זיך נאָך אויג אין אויג דאָס ערשטע מאָל מיט פּאָליטיק, — איז ער גאָר אַרויס פון די כלים. ממש אַ לאַסט־טיר, וואָס טרעפט זיך דאָס ערשטע מאָל אויף׳ן וועג מיט׳ן אויטאָמאָביל!

עס איז פאַר איהר אַ חיה רעה. דאָס שנויבען — גרימצאָרן. אַט שלינגט עס איין.

שוין די פּאַרוואהל־סטראַשונקעס, וואָס ווערען איבעראַל אויס־געלאַכט פון קינדער אין די וויגען, האָבען איהם אַריינגעבראַכט אין אַ פּאַניק. זוכט ער — רעכטס און לינקס נאָך הילף, — בליצט דורך אַ געדאַנק:

— יאַגעלאָ!

קוים געטראַכט, באַווייזט זיך שוין פון דער זייט אַ מאַניפעסט:

„מיר ווילען ביי ציוניסטען, חסידים עט־צעטראַ קיין נדבה נישט נעמען!“

ווער האָט עס געזאָגט?

ווער האָט דעם שווימענדיגען אין ים, וואָס איז (און ווען אפילו אומזיסט און אומנישט) איבערגעשראָקען, געטרויט נישט זיין אייגענער קראַפט, — ווער האָט איהם דאָס ברעט, אַז ווען עס קלאַמערען זיך זיינע פינגער, פון אונטער די הענט אַוועקגענומען און גערופען: טרענק זיך?

ווער האָט געקאָנט דעם נישט געוועהנטען, נאָך שוואַכען ראַנגלער אין קאַמף פאַר זיין מענשליך רעכט טראַציג אונטערשטעלען אַ פוס אויף דער גליטש?

ווער זענען די אויטאָרען פון מאַניפעסט?

ווער איז דער „מיר“?

„יד ישראל באמצע!“ איך בין זיכער: דאָס האָבען מיר גע־זאָגט!

מיר — אונזער אייגען פלייש און בלוט, אונזער רויט ביסעל יונגוואַרג!

נאָר מיר — נאָר אונזער נישט דערוואַקסענער, נישט אויס־געשטאָכענער אינטעליגענט און האַלבער אינטעליגענט, —

נאָר אונזער „שרייענדיגער רעדעל־פיהרער“, וואָס מיינט, ער פיהרט, ווען ער ווערט גאָר געשטופּט; וואָס נעמט שטענדיג מיט

בלויזע הענט קאשטאנען פון פייער ארויס, קיינמאל, נישט פאר־
זוכענדיג דעם טעם פון א געבראטענעם קאשטאן...
נאר דער האט עס געקאנט זאגען! זה לעומת זה...
קענען משרת פון דער הויף, שטעהט דער משרת פון אונטען.
דער קריסטליכער ארבייטער וועט דעם איד אין דער פאבריק,
וואס ער האט פארנומען, אזוי לייכט נישט ארייגלאזען: ברויט איז,
און בפרט אונטען, א קאנקורענץ־זאך!
אבער ער שטעהט אין קאמף און זוכט מיטהעלפער איבע־
ראל, וואו מענשען קעמפען פאר זייער פרייהייט.
האט זיך דאך די פעטערבורגער סאציאל־דעמאקראטיע ער־
קלערט אין ליעבע צו פוילען. געוואלט א שידוך שליסען, צוגע־
זאגט נדן — די פוילישע באפרייאונג! און נישט מיט'ן פוילישען
ארבייטער, און נישט מיט זיין ראדיקאל האט מען געהאנדעלט;
זוך זיי אין פעטערבורג מיט ליכט! מיט'ן פוילישען מיש־מאש פון
אלע פארטייען, ניינציג פראצענט נאציאנאלע דעמאקראטען!
באפרייער זאלען אפשטויסען קעמפער, וואס קעמפען פאר
גלייכבארעכטיגונג, דאס איז א נאנסענס, ביי קלארע גערדאנקען,
אן אוממעגליכקייט! דאס קאן נאר געשעהען ביי אונז, ביי אונזער
געפאלענקייט, אונטערטעניגקייט — ביי גלות־משרתים!
דער קלאסען־קאמף קאן נישט און טאר זיך נישט שטעלען קע־
גען באפרייאונג פון פעלקער. אין זיין טומעל דארף נישט דער־
שטיקט ווערען קיין איינציגער וועה־געשריי פון אונטערדריקטע
מענשליכע גרופען.
אפשטויסען אונזער האנט, און נאך איידער זי האט זיך אויס־
געשטרעקט, האבען געקאנט נאר מיר אליין, נאר אונזער אייגען
בלוט און פלייש, נאר אונזער אין גלות־פארווארלעסיגטע נשמה!

— — — — — — — — — — — — — — — —

משרתים פון אויבען (דריי הונדערט אונטערשריפטען),
משרתים פון אונטען (דער מאניפעסט!) און אינמיטען א צושרא־
קענער בעל־הבית, וואס קאן, אויס לויטער נארישער שרעק, בא־
געהן —
פאררעטעריי!
א יוצר משרתים!

ווי די וואהלען וועלען נישט דורכנעהן, דיר, פוילישער פריץ,
קומט אונזער דאנק!
אומעטום האט מען אונז געפלאגט, געפייניגט, געטריבען, —
דו האסט אונז ווערעמיג געמאכט, פארוואַרלעסיגט!

23.

צ ו פ י ע ל.

איך האב גערופען אין שול אריין; יעצט וואלט איך גערופען:
אין מקוה אריין!
ניין, נישט אין מקוה אריין! די מקוות אין ווארשוי זענען
צו שמוציג, צו געפעהרליך פאר'ן געזונט, און די פראַגער — די
נאַווע מקוה, גאט ווייסט, ווען זי וועט פארטיג ווערען. אפשר וועט
מען זי שוין נישט דארפען...
איך רוף אייך צו דער ווייכסעל, צו אנדערע (ווי אש זאגט)
רעדט זי פויליש, צו אונז — אידיש!
נעהמט אייך באדען צו דער ווייכסעל. איהר האט קנאפע דריי
הונדערט ווערעם אויף אייער לייב.
קנאפע, ווייל פיעל אונטערשריפטען זיינען געפעלשט. לשם
מצוה געפעלשט!...
אבער — צו דער ווייכסעל!
וואשט פון אייער לייב אראפ — די ווערעם! און אפשר —
איך קאן אהן ספקות נישט לעבען, — אפשר איז עס נישט קיין
ווערמיגקייט, נאר שרעק?
די אלט־אינדישע לעגענדע, נאך פון פאר בודא, דערצעהלט:
אטמאן (דער אטעם — די נשמה — נאַט) איז געווען אליין!
איינער אליין איבער'ן גאנצען נישט, איבער'ן גאנצען „גאר
נישט" איבער אל דער לערקייט.
האט ער זיך איינמאל דערמאנט, אז ער איז איינער אליין.
און האט א ציטער געטאן, א ציטער פאר שרעק...

פאר שרעק, וואס ער איז אליין, איינער אליין איבער'ן גאנ־צען נישט איבער'ן „גארנישט“, איבער דער אומענדליכער לער־קייט...

האט אטמאן פאר שרעק די וועלט באשאפען!

ווי א שפין שיקט פון זיך פעדימלעך ארויס און באשאפט א געוועב ארום זיך.

ווי ליכטיגע קערפער שיקען ארום און ארום פון זיך שטראלען ארויס און מאכען ארום און ארום זיך א פיינע, ליכטיגע שטראלען־נעץ...

אזוי האט אטמאן די זאכען פון זיך ארויסגעשטויסען און מיט זיך ארומגערינגעלט, — די וועלט באשאפען.

און פון איינהייט איז פיעלקייט געווארען; פון איינהייט די מעהרצאהל געווארען...

פון א יחיד א חברה!

און חברה שרעקט זיך!

און אונזער אידיש־פוילישער אינטעליגענט, דער פאטענטיר־טער, ווי דער נישט פאטענטירטער, איז איינזאם; פון דאנען אוועק, אהין נישט געקומען.

די מוטער פארלאזט, פון דער אם געטריבען, איז ער אליין, שטענדיג אליין.

א לעבענדיגער פאראיינזאמטער יתום...

בלאנדזשעט ער ארום איינער אליין אינ'ם תהו ובהו, אין דער לערקייט צווישען צוויי פעלקער... צווישען פאלק, וואס די ווייכסעל ברומט צו איהם פויליש, און צווישען פאלק, צו וועלכען די ווייכסעל ברומט אזוי מוטערליך אידיש.

און איינזאמקייט איז — שרעק!

ציטערט מען פאר א בלאט, וואס איז מיט דרוק־פארב בא־שמירט; ציטערט מען פאר פאפירענע שלאנגען...

און וועלטען פון זיך ארויס באשאפען, פון זיך ארויס עפעס ארויסשטראלען, ארומרינגלען זיך מיט זאכען, מיט ממשות'דיגע זאכען, וואס זאלען זיין דער אויסגוס פון זיין „איך“, פון זיין נשמה, פון זיין ווילען, — איז ער נישט אימשטאנד!

היברידען — לעבעדיגע וועזען, פון צוויי מינים צוזאמענגע־

שטימטע — זענען אימפאטענט; היברידען זענען עקרים און עקרות. אין ערשטען, אין צווייטען, העכסטענס אין דריטען דור!

בלאנדזשעט מען ארום אין צווישען־פעלקערליכען תהו ובהו און מען ציטערט. די אימפאטענטע נשמה איז איינגעהילט אין שרעק.

א גענזענע הויט אויפ'ן לייב, א ציטער־שטראל אין אויג און קני פארציטערטע...

אימפאטענטע איינזאמקייט איז שרעק; שרייבט מען אונטער פראטעסטען פאר שרעק; וויל מען פארראטען פאר שרעק.

אבער — ווערעם צי טכוירען — קנאפע דריי הונדערט די צאהל!

די „ראלא“ זאגט: ווייניג! די „פראוודא“ דאנקט גאט, וואס אזוי ווייניג; זיי קומט רעכט, בירגערליכע רעכט, און אויף דעם פלאדען האט זי געגנוג. אייגענע מיילער!

פאר אונז אבער איז קנאפע דריי הונדערט — צופיעל!

24.

באיקאט.

אויף דער טאגעס ארדנונג — —
לאמיר בעסער רעדען אידיש.

די פלאג פון טאג איז דער באיקאט. פאקטען לאזען זיך נישט מבטל זיין. פון פאקטען טאר מען נישט אפווענדען קיין אויג; נישט צודריקען.

אמת, די צווייטע זייט איז נישט אזוי אויסהאלטענדיג. און אבוואל דער אפעטיט וואקסט, ווי דער פראנצויז זאגט, צוזאמען מיט'ן עסען, זענען די ציין נישט אזוי געפעהרליך שארף...

אבער מען וואוינט ביי א טייך און דאס וואסער הויבט זיך. טאר מען נישט ארפלאזען די שלאפמיץ איבער די אויגען און שלא־פען געהן. דער ווינט איז נישט געפעהרליך, דאס וואסער נישט

טיף. אבער אונטערשווענקען א הייזעל קאן עס, און דאס טאר מען נישט דערלאזען.

בפרט, אז די צייט איז א שלעכטע. א גראשענדיגער היזק — היינט איז אבער א גראשען — געלט!

און אויב מען וועט זיך נישט וועהרען, קאן די צאהל פון די, וואס כאפען פיש אין טריבען וואסער, זיך מעהרען און מעהרען... די צאהל פון די, וואס שלאגען קאפיטאל פון יעדער מהומה, קאן וואקסען...

דער ארבייטער שטעהט פון דער ווייטען, דער ווירקליכער פאט־ריאט פון לאנד פארברעכט די הענט. ער זעהט די פיערטע צו־טיילונג פון פוילען. אבער די האבען אין יעצטיגען מאמענט נאך קיין דעה נישט. מען הערט זיי נישט. מארגען וועלען זיי קומען צום ווארט.

הויבען אבער אן וואקסען די צוריים־נעגעל ביי שוויענטא־כאווסקי'ן. ליפאצעוויטש שרייט:

— א הויז נאך א הויז! א קראם נאך א קראם וועלען מיר ביי אייך צונעמען.

די פרעסע העצט. די צוויי־גראשענדיגע צייטונג ווערט גע־לעזען. דער גיפט גיסט זיך... קיין גוטס הערט מען נישט.

אין „קולטורא פאלסקא" האט מען גערעדט פאר און געגען. די שטימען פאר אונז זענען פארשווינגען געווארען, די געגען אונז— געדרוקט איבעראל.

רעכענט איהר, פיליכט, פאר גוט די ווערטער פון אלטען פריץ אין „קוריער פאלסקי"? ער איז א גוטער, דער אלטער...

ער וויל די ליטוואקעס דעם כבוד נישט אנטון, ער זאל צוליעב זיי אפטרעטען פון זיין קריסטליכער ליעבשאפט!

ווילען מיר אבער, מיר, די אייביגע עקשנים, נישט קיין ליעב־שאפט. ליעב האט מען פלייש, קעז און דאסגלייכען צום אויפעסען. מיר ווילען גערעכטיגקייט, און די וועל'מיר אזוי לייכט און אהן קאמף נישט באקומען. „בארמהארציגקייט" איז דאס אידעאל פון א שוים־הינטעל, וואס ווערט פון רעשטלעך געשפייזט. מיט דעם וויל זיך באגניגען די אסימילאציע. זי וויל, זאל זי נעמען קצבה... מיר מוזען זיך וועהרען!

אבער וועהרען זיך, אהן שרעק.

שרעק איז אפהענדינקייט, הינער־פלעט, די רוהיגקייט פון א טויטען, אדער, וואס נאך ערגער איז, — דאס ווארפען זיך פון א חולה־נופל. מען שלאגט — מיט'ן קאפ אן דער ערד!... מען ווארפט מיט הענט און פיס, קיינעם נישט טרעפענדיג, אין דער לופט. א רויבער קומט אונז בארויבען, לאמיר איהם נישט צו־ווארפען אונזער געזונט, אונזער ענערגיע, אונזער ווילען, אונזער לעצטע פעהיגקייט צום אפוועהר.

מען וויל נעמען אונזער האב־און־גאב; די שרעק וועט אונז אויסזויגען דעם מארך פון די אדערען, בארויבען פון פארשטאנד! אזוי לויפען, ווען עס ברעכט אויס א בראנד, קיה און פערד און פייער אריין.

פאקטען מוזען באטראכט ווערען, פיקסירט ווערען קאלט, מיט קלארע, איינגעשפארטע אויגען. מען מוז זיי פארשטעהען!

און האט מען פארשטאנען, און ווערט דער דיאגנאז ריכטיג געשטעלט, איז שוין א האלבע געפאהר אוועק.

25.

אהן חרטה, אהן טענות.

אהן חרטה, אהן טענות, אזוי מוז באטראכט ווערען די לאגע.

חרטה איז איבערהויפט א נארישע זאך. „העטיך איז א פעטיך!“ — זאגט דאס אידישע ווערטעל.

היינט קאן מען אמאל האבען א דעה אויף מארגען; דעם נעכ־טען קאן נאט אליין נישט ענדערען.

האט אויך קיין טענות נישט; זוכט נישט קיין שולדיגע.

אמת, ווען די אסימילאציע וואלט זיך אזוי שענדליך נישט געוועזען אונטערגענעבען, דערנאך אזוי פשט'עלדיג אויסגעטייטשט דעם באיקאט, אז ער איז נאר חל אויף א וואהל־קאמפאניע, אבער וועהלען מעג יעדערער קוכארזשעווסקים, און ביז דער לעצטער רגע נישט איינגערעדט דער קאנצענטראציע, אז זי האט דרייצעהן וועה־

לער אין טאַש — וואָלט צו דעם אַלעם נישט געקומען. די „קאָנ־צענטראַציע“ וואָלט פאַרשטאַנען, אַז עס איז אוממעגליך צו פאַר־לאַנגען פון אידען, זיי זאָלען לאָזען זייערען אַ שונא ווערען איבער זיי געזעצגעבער מיט אָדער אָהן זייערע שטימען. זי וואָלט גאַנץ גיך איינגעזעהען, אַז וועהלען קוכאַרזשעווסקי'ן איז שענדליך. אבסטענירען, ווען מען קאָן זיך וועהרען, — אָפּזאָגען זיך פון וואהל־רעכט איז זעלבסטמאָרד, און נאָכ'ן שטאָלצען אויסרוף: „מיט אידען רעדט מען נישט“, וואָלט מען גערעדט! אין פּאָליטיק האַנדעלט מען. אין פעטערבורג האַנדעלט מען רעכטס און לינקס...

עס איז אָבער קיין צייט נישט צו זוכען שולדיגע... „צייט איז געלט“, זאָגט דער ענגלענדער. צייט איז אָבער מעהר; צייט איז גאָט, צייט איז לעבען... לאָמיר איבערלאָזען די אסימילאַטאָרען דעם נחת, אָפּצושיקען דעם באָיקאָטירטען אידען צו די נאַציאָנאַ־ליסטען... פון אָרעמע לייט ווערט מען פטור אויף אַלערליי אופנים, פאַראַן ערגערע...

און דער עיקר:

די וואהלען האָבען נישט באַשאַפען דעם באָיקאָט!

שוין יאָהרען און יאָהרען, אַז די באָיקאָט־טענדענץ באַלעבט דעם פּוילישען בורזשוי אויף אַלע געביטען פון לעבען. דער באָיקאָט איז געפּרעדיגט געוואָרען במשך פון יאָהרען אויף אַלע פּוילישע פאַרזאַמלונגען. אין זיין נאָמען זענען געעפענט געוואָרען אַלע פּוי־ליש־עקאָנאָמישע אינסטיטוטען. „אידען ריין“ איז אַלץ, וואָס איז די לעצטע יאָהרען באַשאַפען געוואָרען: די פּאַנטאַוויע, דער טראָם... און אונזער „פעסטונג“ — דער האַנדעל איז שוין באַלע־גערט פון אַנגעלאָפענע פון דאָרף אָפּגעקומענע פּריצים, וואָס ווילען עסען.

געשוויגען האָט נאָר די פּרעסע. ערשט נישט לאַנג יעלענסקי'ן, דעם ערשטען פּיאָנער פון אַנטיסעמיטיזם, אין נאָמען פון פּראָגרעס און מענשליכקייט אין חרם אַריינגעלעגט. גהה יעצט און לעג אַ בלומענקראַנץ אויף זיין קבר!

און וואָס וועט זאָגען „אייראָפּאַ“?

היינט איז פּעטערבורג די האָפנונג. היינט ווערען אימפּאָר־טירט געדאַנקען פון „נאָוואָיע ווערעמיאַ“. — דאַמאָלט איז נאָך מאָ־דערען געווען צו וואָס איינרייסען?

און צו וואָס אַרויסטרעטען עפּענטליך, אז מען קאָן שטילער־הייט? צו וואס וועקען דעם, וואָס מען וויל באַרויבען, ער זאָל זיך וועהרען? ווי שוואך ער זאָל נישט זיין, א שאד די ענערגיע!

זענען געקומען די וואהלען...

דער פּריץ איז ביינ געוואָרען, שיכור פאר כעס, און וואָס ביי א ניכטערען אויף דער לונג, איז ביים שכור אויף דער צונג. די מאסקע איז פון פנים אראָפּ. דאס וואסערל, וואָס האָט שטיל אונ־טער דער ערד אונזערע הייזער געשווענקט, האָט זיך באוויזען! די מחשבות, דער „הבה נתחכמה", וואָס מען האָט געטראַכט ווע־גען איך, זענען אנטפּלעקט געוואָרען, ארויס, ווי בוימאויל אויפ'ן וואַסער.

און אייגענטליך נאך פאר די וואהלען.

שוין די מעגליכקייט אליין, אידען זאָלען האָבען דאָס וואָרט ביי וואהלען, האָט פאר'שכור'ט.

— „מיט אידען רעדט מען נישט!" —

דאָס איז געווען דער רוף פון עק ביז עק, אין דער גאַנצער קאָנצענטראַציע...

זאָלען מיר חרטה האָבען דערויף, וואָס מיר האָבען באקומען צו זעהען די האנט, וואָס שלאָגט, צו הערען דאָס מויל, וואָס לעס־טערט? זאָלען מיר באשולדיגען די, וואָס האָבען אריינגעטראָגען ליכט, און וואס מען טראַכט וועגען אונז און וואָס מען טוט איז אנט־פּלעקט געוואָרען?

איבערהויפּט די וואהלען דאַרפען אין אונזער געדאנק ליקווי־דירט ווערען.

נישט וועגען די וואהלען געהט עס.

דער באָיקאָט וועט שוואַכער ווערען, די שאַרפקייט טעמפּ...

אָבער, דאָס, וואס איז אנטפּלעקט געוואָרען, וועט נישט פאַר־שווינדען. עס וועט אריבער אין א כראָנישע קרענק. א זומפּ וועט ווערען. און אויב מיר וועלען זיך נישט ווערען, נישט שיצען. וועלען מיר אין איהם זינקען לאַנגזאם, פּאַמעלעך, —

די „פּראַוודא" (וואו ערענבערג פון „קוריער פּאַראַני" איז אריינגעטרעטען!) — דער טוב שבגויים, פּרעדיגט שוין היינט:

— „אהן נקמה, אהן צאָרן!"

און א משל מיט צוויי בוימער:

„צוויי בוימער — זאָל זיין א דעמב מיט א בעריאָזע — וואַק־סען אויף איין שטיקעל ערד. ווייל יעדער בוים, און ער מוז וועלען, זיין חיונה האָבען. וואָס מעהר זויגען פון דער ערד, וואָס מעהר אריינציהען זאַפט. אויבען אין דער הויך, אין דער לופט אונטער'ן הימעל, — קאָן זיין שלום צווישען צווייגען און בלעטער. אונטער דער ערד, ביי די וואָרצלען, מוז זיין א קאָנקורענץ אויף יעדען טראָפּען זאַפט. אונטען מוזען זיך די בוימער מעסטען און — אויף טויט און לעבען!"

אזוי ווערט היינט באַצייכענט די לאַגע אויף יענער זייט.

צי איז ווירקליך די ערד צו שוואַך ביידע בוימער צו שפּייזען?

אָט דאָס איז א פראַגע, פון דעם מוז מען רעדען.

26.

בוימער און מענשען.

דער משל מיט די בוימער איז נאַטירליך נישט אויסגעהאַלטען.

א משל קאָן זיין מיט עפּעס עהנליך צום נמשל, אבער נישט אינגאַנצען. נישט פאַראַן קיין צוויי גלייכע זאַכען. און מעהרסטענ־טיילס ווערט ער ווירקליך באַנוצט דעם אונטערשיד אונטערצושלאַ־גען, פון איהם די אויגען אָפּצואָווענדען.

מענשען זענען דאָך קיין בוימער נישט: דער בוים לעבט פון גרייטען; דער מענש פאַרמעהרט און באַשאַפט זיינע גיטער. פאַראַן לענדער מיט א געדיכטערער באַפעלקערונג ווי אין פּוילען און די קאָנקורענץ איז נישט אזוי שאַרף. דאָרט ווערט אינטענסיוו געאַר־בייט, דאָרט ווערט געשאַפען.

ביי אונז מיט גאַנץ קליינע אויסנאַמען, ווערט אַלט־מאָדיש געלעבט. מיר זענען פויל. מיט גאַנץ קליינע אויסנאַמען ליגען די גרויס־פּריצישע קאַפּיטאַלען און אויסלענדישע בענק. און מען רע־כענט זיך פאַר א גרויס פאַרדינסט דאָס בויען פון איינקונפטס־הייזער און האָטעלען אין דער היים. פּראָצענט, רענטע, — דאָס זענען

די אידעאַלען. דאָס אינדוסטריעלע, די פאַבריק, לאָדז, טאָמאַשאָוו — דאָס זענען פרעמדע הענט!

און „ווי עס קריסטעלט זיך, אַזוי אידעלט זיך.“ אונזערע קלע־נערע קאַפּיטאַלען ליגען אויך, אויסער קליינע אויסנאַמען, אין בענק אָדער אין הייזער. ווי קליין אונזערע קאַפּיטאַלען זאָלען נישט זיין, וואָלטען זיי געקאָנט פיעל פּראָדוקטיווער פאַרווענדט ווערען און זיי וואָלטען פיעל מיטגעהאָלפען צום איבערגאַנג פון אַלט־בעל־הבת'י־שען שטייגער צום מאָדערנעם גיטער־שאַפען; צו אינדוסטריע, ווע־ניגסטענס צו העכערע געווערב־פאָרמען.

דערווייל זענען מיר: באַנקירען, אינטעליגענטע פּראָלעטאַ־ריער, און פאַרמיטלער אין געשטאַלט פון קויפער או. פאַרקויפער, באַזיצער פון לעדען און געוועלבער, אָדער — אין דער איינפאַכער פאָרם פון פאַרמיטלער צווישען דאָרף און שטאָדט און — געלט־מעקלער. נישט צו פאַרגעסען: מיט קליינע, זעהר קליינע אויס־נאַמען, מיר האָבען דאָך אַ חלק אין לאָדז און טאָמאַשאָוו; אין אַל־געמיינעם אָבער זענען מיר צו ווייניג פּראָדוקטיוו און דעריבער שוואַך און אָפּהענגיג, ווייניגער אָפּהענגיג זענען די, וואָס פאַרטיי־לען די עקאָנאָמישע ווערטען צווישען לאַנד און אימפּעריע, צווי־שען לאַנד און אויסלאַנד; אָפּהענגיגער און דעריבער שוואַכער — די פאַרמיטלער צווישען פּראָדוצענט און פאַרברויכער אויף'ן אָרט. און אין דער שוואַכער לאַגע קומט מען און מען שרעקט אונז.

— מיר וועלען אויף אייך אָנשיקען דאָס דאָרף! די פאַר־אָרעמטע פּריצים און די פויערים, וואָס זענען, צוליעב פאַרטיילען די ירושות, געבליבען אָהן ערד, אין זיי וועלען אייך פון אייער אָנ־געזעסענע ערטער פאַרטרייבען און אייער ברויט אַרויסרייסען פון מויל...

איז עס איינפאַך פּלוידעריי.

איז דאָס אַ נאַריש איבערשרעקען. אין עקאָנאָמישען לעבען שפּילט אַ גאַנץ קליינע ראָליע דאָס געפיהל; זאָל עס זיין ליעב־שאַפט אָדער האַס, דאַנקבאַרקייט אָדער נקמה.

אָבער דער פאַקט עקזיסטירט אויסער דער געפּלוידעריי.

דאָס פּריצישע קינד און דער פויער אָהן ערד, די גנהען אין קומען אליין.

זיי מוזען קומען! דער הונגער טרייבט!

די נאַכוואַהלען־העצע איז שוים איבער דער פּאָליע; זי ברענגט זי נישט! אָבער די פּאָליע באַוועגט זיך; זי מוז, דאָס איז איהר גאַנג. דער אַנטיסעמיטיזם, אַזוי דער רעליגיעזער, ווי דער סאָציאַלער, פאַרלירט פון טאָג צו טאָג זיין רעזאָן — ד'עטר — זיין באַרעכטיגונג. די „ראָלא" איז נפטר געוואָרען. די געזעלשאַפט איז דאָס אַלץ שוין איבערגעוואַקסען.

אָבער עסען ווילען אַלע, און דאָס העמד איז נעהנטער צום לייב!

דאָס פּריצישע קינד און דער פּויער אַהן ערד, די מוזען געהן פון דאָרף, קומען אין שטאָדט אריין און אונז ענג און ענגער מאַכען.

זיי קומען נישט נייע וועגען צו זוכען. דאָס זענען נישט קיין מוטיגע פּיאָנערען פון נייע לעבענס־פאָרמען. זיי וועלען קיין נייע פאַרדינסטען נישט באַשאַפען, זיי קומען צום גרייטען; זיי באַפאַלען אונז, ווי אַמאָל די בערג־באַוואוינער — די איינוואוינער פון טאָל: איהר האָט פעלדער און פיה — מיר נעמען צו!

אַזוי קומט דאָס דאָרף אין שטאָדט אריין.

דאָס איז דער פּראָצעס. עס וואַקסט א נייע, וואָס אַמאָל א שטאַרקערע קאָנקורענץ. און אין יעדער קאָנקורענץ מוז דער עקאָנאָמיש־שוואַכער פאַלען.

אויף דעם פּראָצעס מוזען מיר קוקען מיט אָפענע אויגען. וואַהל־צאָרן, קנאה־שנאה, אַנטיסעמיטיזם — דאָס אַלץ איז נעבעל, וואָס פאַרדעקט די ערשיינונג צו אונזער שאָדען. דאָס איז די מאַסקע, וואָס פאַרשטעלט די ווירקליכקייט. דאָס איז העכסטענס שטימונג; שטימונג פאַרגעהט...

פאַקטיש מוזען מיר די נייע וועגען זוכען. מוזען מיר די נייע ווערטען באַשאַפען, מיר האָבען קאָנקורירט מיט קליין פאַרדינסט. דאָס פאַרדינסט, ווי קליין עס זאָל נישט זיין, וועט מיט יעדען טאָג געפינען אַלץ מעהר בעלנים.

מיר מוזען אַנהויבען פּראָדוצירען. מיר מוזען איבערגעהן צום פרייען שאַפען, צו אומאָפּהענגיגקייט — —

אונזער ווירטשאַפטליך לעבען מוז זיך ענדערען. צום אַלעם

ערשטען — די באציהונגען צווישען אידישען פאבריקאנט און אי־
דישען ארבייטער —
אסימילאציע, לעבען אונטער א פרעמדער פירמא, אין פרעמ־
דען זכות — א נארישער חלום געווען.

27.

פאבריקאנט און ארבייטער.

מיר טארען אונזער לעבען נישט בויען אויף פרעמדען יושר, אויף פרעמדער בארמהארציגקייט.

די צייט, ווען אונזערע עלטערען האבען לויט דער עצה פון א גוט־הארציגער מטרוניתא, זיך אנגעטאן זעק איבער די קעפ און ארויסגעגאנגען ביינאכט, און ארומגעלאפען אין די גאסען פון רוים, שרייענדיג:

— זענען מיר דען קיין ברידער נישט, קיין קינדער פון איין טאטען נישט? האט אונז נישט איין גאט באשאפען? פארוואס יאגט איהר אונז און פלאגט, פארוואס פארגיסט איהר אונזער בלוט?

די צייטען זענען פארביי.

אז אלגעמיינע, צווישען־פעלקערליכע פרעסעריי האט ארומגע־כאפט די וועלט; איהר וועט אין אכזריות'דיגען קריג קיין יושר נישט וועקען; נישט וועקען קיין געוויסען...

און נאך מינדער קאן מען בויען די נאהנטע צוקונפט אויפ'ן געפיהל פון געזעצליכקייט און רעכט... בפרט אויף חזקות!

אלץ איינס, ווער עס איז פריהער אהער געקומען און זיך באזעצט. צי די, צו וועלכע די ווייכסעל רעדט פויליש, און זייערע מלכי חסד זענען גרויסע מכניסי־אורחים געווען און אונז, פאר א געוויסען אפצאהל, אין לאנד אריינגעלאזט, ווי מען לערענט אין „פוילישען" חדר... אדער, לויט דער נייער אויספארשונג: פריהער זענען געקומען מיר, מיר, צו וועלכע די ווייכסעל ברומט אידיש, און

מיר האבען אהער א הויכע ציוויליזאציע געבראכט, דאס לאנד קול־טיווירט, די צוגעקומענע געצענדינער ארבייטען און שאפען גע־לערנט... און ערשט שפעטער, אז דער המון האט אנגענומען דאס קריסטענטום, האט זיך דאס רעדעל איבערגעדרעהט און מען האט אונז, אין נאמען פון קלויסטער, אונזער רעכט גענומען: בארויבט פון אייגענטום, פון מענשליכען שטאלץ, געיאגט און געפלאגט און פאר פאכטער, פאקטוירים און שענקער געמאכט און מיט גרויס גענאד די רוטענישע קלויסטער אפגעגעבען אין ארענדע —.

אלץ איינס!

מיר זענען געוועהנט אין אונזער פאלעסטינא פון מערק רוימע פעסער צו באקומען... מיר ווייסען, וואס צווישען פעלקער רעכט און גערעכטיגקייט באטייט...

און האבען מיר איינמאל פאר אלעמאל אפגעריסען מיט דער פאכטער־ און שענקער־אידעע צו לעבען פין פריץ'ס גענאד, קאנען מיר שוין נישט האנדלען און וואנדלען אונטער א פרעמדער פירמא; פארלאנגען מיר שוין אידישע רעכט; קאנען מיר שוין נישט ליגען. ווי א הונט ביי פרעמדע פיס און סקאמלען: בארמהארציגקייט!

— מוזען מיר, ווי ווייט עס איז מעגליך, אין גלות אויספעכטען, ווענינגסטענס, אונזער עקאנאמישע זעלבסטשטענדיגקייט!

ווער עס וויל לעבען און קאן נישט און וויל נישט באצווינגען, און עס איז איהם נמאס געווארען די קעסט אין הכנסת אורחים שטיבעל, מוז עקאנאמיש זיין שטארק, נישט הענגען אויף א האר, צום איבעררייסען אין יעדער מינוט פון פרעמדען צארן...

מיר מוזען פראדוצירען און פאר אונזערע ארבייטער מוז זיך עפענען, ווענינגסטענס, די אידישע פאבריק!

זאל צום באיקאט פון דרויסען נישט צוקומען דער באיקאט פון אינוועניג.

עס איז ערשט נישט לאנג שווער, כמעט אוממעגליך געוועזן.

דער פובליציסט האט זיך אויסגעריסען דעם האלז, שרייענ־דיג: פאררעטער! די צייטונגען זענען פול געוועזן מיט געוואלדען און דער שדוך צווישען אידישען פאבריקאנט מיט'ן ארבייטער האט זיך געריסען און געריסען. דער ארבייטער האט געשטרייקט; דער פאבריקאנט האט געטריבען.

די סבה איז געוועזן אז איינפאכע. אז עס האבען זיך אויס־

געשיילט פון טונקעלען נעבעל ארויס די קלאסען־אינטערעסען, האט זיי דער אידישער ארבייטער דער ערשטער דערזעהען, דער ערש־טער דערפיהלט.

דער קריסטליכער חבר זיינער האט א טראדיציע פון פיזישער. אונטערטעניגער ארבייט, און די פאבריק איז פאר איהם א באַ־פרייאונג פון נאך שווערערער ארבייט; ער קומט פון דארף און פון נאך טיפערער און שארפערער אונטערדריקונג; ער קען דעם פריץ מיט זיין ארדינאריע, און זיינע ריטער, און דעם עקאנאם מיט זיין אראפניק... און דאס מעהרסט — בעזגראמאטנע...

דער איד, אפשר א רב'ס, אפשר א דאנציגער סוחר'ס א זוהן, גלאט א בעל־הבית'יש קינד, „גראמאטנע", נערוועז, אהן טראדי־ציע פון געהארכזאמקייט און שווערער ארבייט, אבסאלוט פריי פון יעדער אינערליכער דיסציפלין, — אזא בחור קומט פון בית המדרש, פון שטיבעל, פון קלייט, אדער פרייער מעקלעריי, און פאלט אין פאבריק, ווי אין א קאזארמע אריין, און נעמט זיך גלייך צו ברענ־גען משיח'ן, דעם סאציאלען שטאט צו בויען...

דער פאבריקאנט קאן און וויל זיך נישט לאזען רואינירען, אפילו נישט מאגערער מאכען דעם ביסען! שריי חי וקים: אי־דישקייט! נאציאנאלע געפיהלען! „געשעפט איז געשעפט" און ער טוישט דעם אומרוהיגען אידישען ארבייטער אויפ'ן קריסטלי־כען, רוהיגען, נאך נישט געוועקטען.

און וואלט ווער געפרואווט רעדען צום אידישען ארבייטער: רואינירט נישט די נאלעווקעס, לויפט נישט פאראויס, געהט טריט ביי טריט מיט אייערע חברים, די אידישע אינדוסטריע איז נאך צו שוואך, ערשט אויסגעשפראצט.

— אידישקייט? נאציאנאלע געפיהלען? — וואלט איהר גע־הערט א תשובה: — נעבעל און דונסט, וואס פארטונקעלט נאר דעם קלאסען־קאמף...

היינט האט זיך די לאגע אביסעל געענדערט.

דער קריסטליכער ארבייטער האט דעם אידישען ארבייטער דעריאגט, און אפשר אריבערגעיאגט, און אין פארטיי־דיסציפלין איז ער שטארקער, ער שטרייקט שוין עפטער, פארלאנגט מעהר, שטעלט אייזערנע פאדערונגען... און דער אידישער — הונגערט.

און אידישער איז ער אויך געווארען...

אויסער אייניגע שטארע דאגמאטיקער, פארשטעהט שוין דער אידישער פראלעטאריער, אז ער איז אידיש.

ער האט זיך דערפיהלט!

ער ווייסט שוין, אז אויסער און נישט־אפהעננגיג פון דער ברויט־פראגע זענען פאראן נאך אנדערע, פיליכט נישט ווניגער צואוועהטאגטע לעבענס־פראגען, אז אויסער ברענענדיגע פיין און לייד פון האלב פארהונגערטער איבערארבייטונג, זענען פאראן נישט ווניגער קרענקענדיגע און צואוועהטאגטע פראגען פון אונטער־דריקטע ראסען און פעלקער, אז דאס לעבען איז נישט קיין גראדע ליניע, נאר א פלאנטער פון טויזענטער, טויזענטער פראגען און פראבלעמען, און אין דער צייט זענען אלע געשטעלט געווארען צום פארענטפערען מיט אמאל...

דער אידישער ארבייטער האט דערפיהלט און געמוזט דער־פיהלען, אז אין זיינע אדערען שלאגט אידיש בלוט, אז עס באלעבט איהם א אידישע נשמה, אז ער רעדט אידיש, לעזט א אידיש בוך, א אידישע צייטונג, זאגט א אידיש גלייכווערטעל, זינגט א אידיש ליעדעל און (שווער צו פארלייקענען) ער בענקט צו אלץ, צו וואס אלע אידען בענקען, ער קאן זיך נישט אפרייסען פון שטאם און קאן זיך אפילו נישט אפנארען מיט אסימילאטארישע חלומות און נישט טרעטען אויפ'ן וועג, וואס פיהרט פון שול צום קלויסטער... ער וויל און מוז פארבינדען און געפינען דעם סינטעז פון זיינע קלאסען־ און פאלקס־אינטערעסען...

היינט קאן דער שדוך צוריק אויפגעריכט ווערען.

איז דער לאזונג „זעלבסטהילף", מוזען זיין — אידישע פאב־ריקען מיט אידישע ארבייטער.

28.

דער סנדק.

איך קום אריין צו מיינעם א באקאנטען איך — א שטיקעל עושר און א כלל־טוער; אנדערע, גערן צי נישט גערנווילינג, זענען זיך צופאהרען. — לויפט ער ארום, דער באקאנטער מיינער, אוי־

בער דער שטוב, דאס פנים שטראלט, די אויגען גלאנצען און רייבט זיך די הענט:

— געלויבט איז גאט! געלויבט איז גאט!

— עפעס א נחת אין דער משפחה?

א קינד חתונה געמאכט? אן אייניקעל צוגעקומען?... ניין? וואס דען? פאפירען זיך געהויבען? א הויז געקויפט, אויף דער לאטעריי געוואונען?

שטעלט ער זיך אפ אביסעל באליידיגט:

— מיינט איהר טאקע, הייסט עס, אז אזא איד ווי איך, לחלוטין נישט קיין רויטער, דאג'ע שוין גארנישט פאר כלל און בין מיך מיט איהם צוזאמען נישט משמח?

— חלילה, איך מיין גארנישט... אבער וואס פאר א גוטס איז געשעהען פאר'ן כלל?

ער שווייגט, איך פרואוו טרעפען:

— איליאדאר האט תשובה געטאן? באגיסט זיך מיט טרערען און בעט איבער פאר'ן בלוט פון אידישע קינדער, וואס מען האט דורך איהם פארגאסען? די חרטה זיינע?

דער איד מאכט אוועק מיט דער האנט.

— אי, — איז ער א בטל — דער משוגע'נער! פלוידערט עמיצען להכעים!

— וואס דען? אהא! טרעפאוו האט אפגעשטעלט די גירושים ביז נאכ'ן ווינטער!...

— ווי לאנג וועט נאך זיין ווינטער?

וויל איך ווייטער טרעפען:

— איבער דער נעווא בלאזט א לינדער פאליטיש ווינטעל? דערשמעקט?

דער איד שטעלט זיך פאר מיר אפ, פארלעגט די הענט איבער'ן אידישען הארץ און מאכט באשיידען:

— איך קוק גארנישט אזוי ווייט...

— דא א שטיקעל נחת? אויפ'ן ארט?

וויל ער מיר שוין העלפען טרעפען:

— איהר באשעפטיגט אייך גארנישט מיט'ן באיקאט? — פרעגט ער.

— איהר לעזט נישט קיין בלעטער?
— די גאסען־בלעטער?
ער לעזט פויליש. ער פלעגט באקומען „נייעס“ — מען האט צוגעשיקט. פלעגט ער די נומערען שיקען אין קיך אריין; א כשר'ע קיך. א אידישע דינסט. זאל זי לעזען. ער פיהרט די נאס (א „כלי־טוער“). וואס דארף ער וויסען, וואס די גאס טראכט? ער טראכט שוין פאר איהר... מינטער איך איהם:
— נו?
— נו, וואס איז מיט'ן באיקאט?
— ער ווערט שטילער!
— זאלט איהר וויסען! — באשטעטיגט ער מיט גדלות — דער באיקאט פאלט: נישט מיט אמאל, פאמעלעך, נאר ער פאלט, ווערט פון טאג צו טאג שוואכער. מען הויבט אן פראטעסטירען געגען באיקאט: „נישט אלע האבען געזינדיגט!“
— צוריק געקומען צום „ליטוואק“?
— נישט גראד דער „ליטוואק“, נישט אלע האבען זיך אקעגען געשטעלט —
— פאראן צדיקים אין סדום? און קעגען וועמען זיך גע־שטעלט?
— קעגען פוילישען ווילען?
— און איהר האט גאר קיין חלק נישט אין פוילען?
— איך? מיר?
— און דעם פויערס דעה — פרעג איך ווייטער — האט מען אויסגעהערט? און דעם ארבייטער אין פאבריק?
— אזוי, דאס מיינט איהר?
און ארפלאזענדיג זיך אויף א שטול:
— מיט אייך איז גארנישט צו רעדען... דאס איז פוילען!
און, זיך צוריק אויפשטעלענדיג:
— אבער מען פראטעסטירט שוין געגען באיקאט...
— ער ברענגט שאדען?
ביידע צדדים וועלען קאנען אריינפיהרען דעם באיקאט אין דער שול... קאנען פארגיפטען דאס קינדעריש ריינע הארץ... און קאנען אפטרייבען דאס אידישע קינד פון דער פוילישער שול צו אן אנדערער, און אפשר צו דער אידישער... און קאנען פארטריי־

בען אונז פון דער ארבייט ביי דער פוילישער קולטור בכלל, מיר זענען גוצליך, דאס זענען זיי מודה...

— און ארבייטען אומזיסט!...

ער מאכט זיך נישט הערענדיג.

איך פרעג ווייטער:

— און מכח דער ענדלערין?

— דער אידישער שטעל מיט געבעקס... מיט אויבס?

— עס וועט צו דעם אויך קומען — האט דער איך בטחון — נאר פאמעלער... מען הויבט אן איינצוזעהען...

— אז ער גיט נישט צו קיין גלאנץ דעם פוילישען נאמען אין אויסלאנד... אז עס איז פאליטיש נישט קלוג אפצושטויסען פון זיך דרייצעהן—פיערצעהן פראצענט איינוואוינער, און נויטען זיי צו זוכען הילף און שוץ אויסער'ן לאנד... אז מיט פעטערבורג איז מען שוין אויך נישט זיכער, עס ריהרט זיך עפעס דארט... פאר יערער מעגליכקייט פון א קריג ווערט מען ליבעראלער...

— לעזט איהר דאך, — דערפרעהט זיך דער איך — פויליש אויך? איהר ווייסט דאך אלץ? אמת, עס פאלט?

— איך בין מודה: דער באיקאט פאלט! פאמעלער, נאר די פאליע לעגט זיך; געהט צוריק, דער פאראקסיזם איז אריבער...

— אבער, — פרעג איך, — דער שטילער באיקאט. דאס רייסען דעם ביסען פון מויל שטילערהייט...

— נו, דאס — פאלט אפ ביי זיך דער איך — דאס איז געוועזען פאר יאגעלא, דאס וועט זיין נאך יאגעלא... צו דעם איז מען גע־וועהנט... אבי נישט טומלען...

— און דער פריץ וועט נאך אמאל בייז ווערען?

— אויף וואס?

— א דאגה אויף וואס...

— וועט ער ווייטער שרייען... זאל מען איהם טאקע נישט דערצערנען... שרייען טויג נישט... אט, דאס איז די פסיכאלאגיע:

— שטיל זאל זיין!

שטילערהייט מעג אלץ געשעהען...

— און וואס וועט זיין — פרעג איך — מיט'ן אידישען אר־בייטער, וואס האט פאר זיך א פארמאכטע פאבריק? און וואס

וועט זיין מיט'ן אידישען געווערב, מיט'ן אידישען בעל־מלאכה, וואס זינקט אלץ טיפער און טיפער צום לאטוטניק, צו דער טאנ־דיים, צום שוויץ־סיסטעם? און וואס וועט זיין מיט'ן אידישען סוחר, וואס בלייבט אהן הילף, אהן קרעדיט און אהן וויסען? און וואס וועט זיין מיט'ן עמיגראנט, וואס לויפט, ווי א בלינדע שאף...

— ווענען דעם, — ענטפערט דער בעל־הבית — מוז מען א טראכט טון... היינט האב איך קיין צייט נישט... איך וועל גע־פינען צייט... איך וועל מוזען געפינען... היינט געה איך אויף א ברית...

און ער הויבט זיך גלייך אויף מיט א גדלות:

— ב'בין סנדק!

29.

עס איז געשעהען א וויכטיגע געשעהעניש.

ענדע 1912 איז פון היינטיג־פוילישען פנים אראפ די מאסקע.

— יאנעלא?

און דער פריץ האט א ציטער געטאן, אונטערגעשפרונגען, און די מאסקע איז פון פנים אראפ!

און פארלאשען איז געווארען ביים ליבעראל דער ווארעם־מענשליכער שטראל אין אויג, אראפ פון ארום די ליפען איז דער ליעב מענשליכער שמייכעל.

אויפגעוואכט האבען קעגען אונז די ערנסטע אינסטינקטען, אויפגעוואכט דער זאאלאגישער האס.

אויסראטען! מיט פויסט און געביסט... מענש צי חיה?

און אן איבערקערעניש האט געמוזט געשעהען אין דער נשמה פון פוילישען איד. געלעגט זיך שלאפען רוהיג, געוועהנט צום פרי־צישען בטול; אויפגעשטאנען, און פריץ נישט דערקענט.

— מענש צי חיה?

מאשקע'ן האט דער פריץ נאך ווי עס איז געליטען און מיט שטאלצען גנאד געשפייזט. מאשקע איז נוצליך, ער האלט די פאכט (פריצישע טעכטער וועלען דאך נישט מעלקען), ער האלט די קרעטשמע, (פריצישע הענט וועלען דאך נישט מעסטען קיין י"ש). האט אז אכסניא אין שטאדט, — א קעלער מיט אונגער־וויין, אנצו'שכור'ן דאס קלענערע פריצ'על פאר'ן סיים, ער זאל קלינגען מיט'ן שווערדעל און שרייען: ניע פאזוואלאם!... ער האלט „די אידישע פאסט, ברייננגט ידיעות פון אייראפא" — דער פריץ איז יוצא מיט'ן גוי'שען סדור'ל אין קלויסטער. ער איז מעקלעה ביים על חטא, און — האט נישט קיין פאליטישע טענדענצען...

נאך ליעבער איז יעקעל, וואס שפילט אויף פריצישע חתונות אויפ'ן צימבעל! ער איז גאר צום דערליידען. פת עכו"ם עסט ער נישט, יין־נסך טרינקט ער נישט. אפגעשפילט, שיקט מען איהם אין קיך אריין נאך עטליכע האזענע פעלכלעך; פראלאנגירט מען איהם דעם אפצאהל פון שענק. משה איז געפעהרליך, משה הויבט דעם קאפ העכער פאר'ן פאכטער, פאר'ן שענקער; פאר'ן פאקטאר ביים על חטא אודאי! — דער קאפ מוז געבויגען ווערען... און דער פוילישער איד האט דוקא דערפיהלט, אז פון בעטענדיג „קאפ־אראפ," ברעכט איהם האלז און אקען. נישט אלע נאטירליך. דער אנגעקומענער, דער גאסט אויף א וויילע און — דער אינגערער דור, דער היגער עלטערער דור באוועגט זיך נאך גאנץ צופרידען אין די געגילטע קייטען; נישטערט נאך אלץ אין דעם פויליש־מצרים'דיגען פלייש־טאפ... וויל נאך אלץ און האפט נאך אלץ צוריק צוקניפען דעם איבערגעריסענעם פאדעם. דער דור המדבר; די, מיט שמאד און ערנידערונג אנגעזאפטע טעפ, זיי שטעלען זיך נאך אין די רייהען פון פיינט, פאלאניזירען שטעדט און שטעדטלעך! „גערעכט, פריץ לעב! מיר העלפען מיט! מיר, דיינע אלטע פאקטוירים. דו רוף מיך, מיר געהען, מיר פאלגען. מיר פארשטעהען די חוצפה פון די יאגעלא־וועהלער, מיר זענען גלייך,

און אפשר מעהר פאר אייך, עמפערט פאר'ן שטעלען זיך קעגען אייער ווילען... זעהט, מיר באיקאטירען אויך! אט שרייבען מיר רעפרעזענטאנטען צו אייך אן אונטערטעניגע, מיט טרערען דורכ־געווייקטע תחינה און מיר זאגען זיך אפ פון זיי, שפייען אויף זיי. ביי אונז זענען זיי אויך אין חרם! „נאציאנאליזירען" דעם קרע־דיט? אדרבא! זעקס און פיערציג יאגעלא־וועהלער האבען אין אונזערע בענק די קאנטאס פארלוירען! נעמט אונז מיט אין קריג אריין קעגען אונזערע אייגענע ברידער, מיר וועלען טרינקען און זאטלען אייערע פערד — שארפען אייערע שפיזען און אנלא־דען אייערע ביקסען, אונזערע טעכטער וועלען מיר געבען אלס מארקעטאנטען! זאל זיך די ארמיי, וואס געהט אויף אידען און אידישקייט, מעהרען און פרוכפערען אהן אונטערשיד פון רעליגיע און געבורט"...

און דאס אלטע, פוילע, פארשימעלטע, מוז ווערען אונטערגע־בראכען; פון פלאץ אפגערוימט, און דאס נייע שטאלצע מוז ווערען געבויט.

עס וועט זיך נישט באגעהן אהן קרבנות...

זעלטען ווערען נייע טעג געווארפען שטיל, אין פארביינגעהען, ווי ביי קיה און שטוטען... זעלטען ווערען די דורות געטוישט, ווי די האר אין דער צייט פון לינירען ביי ווייסע פערד. מעהרסטענ־טיילס זענען די היסטארישע געבורטען שווער. גאנץ אפט קומט צו קייזער־שניט. פרעגט אונזער געשיכטע!

זאלען שוואר־קעפיגע ציטערען, ענג־הארציגע וואקלען זיך, — זאלען די שרעקיגע זיך רעטען. „האיש הירא ורך הלב" אין — קלויסטער אריין! אין די צייטען פון ניקאליי פלעגט מען דעם געטויפטען פארברעכער פון טורמע באפרייען; פון קלאץ, פון תליה. דער היינטיגער קלויסטער באפרייט (וועניגסטענס אויף א צייט) פון באיקאט — געהט! די שטארקע מוזען און וועלען בלייבען. —

דער אידיש־פּוילישער יונגער איד האָט זיך אויפגעכאפּט. ער זעהט, ער האָט דאָ אויף׳ן וואסער געבויט! אין זאַמד געקריצט, קאַרטען־הייזלעך געשטעלט, שלעסער אין דער לופט גע׳חלומ׳ט! ער מוז קעמפען אויפ׳ס ניי אליין און פאר זיך...

נישט קיין שלום! נישט קיין פוילע, בעל־בת׳ישע שטילקייט! משה קומט נאָך אמאָל פון סיני אראָפּ: הויבט די שווערד געגען די, וואָס טאַנצען ארום גאָלדענעם קאלב. הויבט זי קעגען מאַן, סעגען ברודער, פריינד און פארוואנדטע... טרייבט זיי, ווי קרעציגע, אויס׳ן לאַגער ארויס.

ריינע הענט מוזען אויפ׳ס ניי און אויף נייע פונדאַמענטען ראַ. ווי איבעראָל, דאָס אידישע נייע לעבען בויען.

דאָס נייע, אָרעמע, נאָר עהרליך שטאָלצע אידישע לעבען!

30.

דער אידיש־פּוילישער, צי דער פּויליש־אידישער הימעל וועט זיך אויסלייטערען: איינצעלנע שוואַלבען זאָגען שוין אָן דעם שלומ׳דיגען זומער...

דער גאָט־שלעגער פון „איזראעליטא" זאָגט אָן די בשורה פאר זיינע לייט: דער זומער געהט, דער זומער קומט. די באַגראָבענע אסימילאַציע וועט צוריקטרייבען איהרע שטענגעלעך און בליטען פון דער ערד ארויס; צוריק אויפבליהען וועט דער בלומען־שטרויס...

דאָס אידישע אויפלעבען איז געווען א ווילדער חלום פון דול־הויז; מיר, ניכטערע, וועלען זיך נישט לאָזען אראָפּפיהרען פון וועג צו דער גאַנצער פארניכטונג אין אידענטום און אויפלעבונג אין קריכטליכען פּוילענטום.

שווער געהט צו דער גלגול, אבער דאָס איבערקייקלען זיך איז א נאַטירליכער, אומפארמיידליכער פּראָצעס...

געהט פאַראויס, מיר ווינשען אייך גליק!

נאָר קוקט אייך נישט אום, איהר קאָנט דערזעהען הינטער

זיך און צווישען אונז אזוינס, וואס וועט אייך פארבייטען אין א זייל פון זאלץ, ווי לוט׳ס ווייב... דער „קוריער פאראנני“ האט אויסגעשטרעקט א פינגער אויף שלום. מיר כאפען דעם פינגער נישט, און ווען אפילו די גאנצע האנט! הענט, איידער זיי שטרעקען זיך אויס, מוזען ריין געוואשען ווערען...

א גרויסער מאגנאט איז ארויס קעגען באיקאט, פון דער הויכער הויך... צו ווייט איז פון אונז די שטימע. מיר ווילען הערען שטימען פון פאלק, נישט פון זיינע נישט לאנג געוועזענע הערשער און באצווינגער, וואס קאנען זיך מיט די חלומות פון הערשען און באצווינגען נישט שיידען...

אבער עס הערען זיך אויך שטימען פון פאלק! איינצעלנע — זיי וועלען זיך מעהרען...

די פויסט גלייכט זיך אויס אויף א האנט... פאמעלעך, גאנץ פאמעלעך...

די האנט וועלען מיר אננעמען גאנץ הארציג און ברידערליך, אבער —

אבער דער שלום מוז זיין א גאנץ אנדערער, אלס דער גאטשלעגער פון „איזראעליטא“ שטעלט זיך פאר...

גלויבט נישט די, וואס טוישען חנוכה־ליכט אויף קריסטענבוימלעך...

אז איבערקערעניש איז געשעהען אין דער פסיכיק פון פוילישען איד, פאראלעל צו דעם מוז געשעהען אז איבערקערעניש אין דער פסיכיק פון פוילישען קריסט.

דער פוילישער קריסט מוז זיך געוועהנען צום געדאנק, אז עס איז פאראן אין לאנד א פוילישער איד.

אז דער פוילישער איד האט דאס רעכט אויף עקזיסטענץ, אויף זעלבסט־באשערונג, און אויף א גלייכער דעה אין אלץ, וואס איז שייך צום לאנד אין דער געגענווארט, און אז ער וויל און מוז אויך צוגעלאזט ווערען צו דער ארבייטביים בויען די פרייע צוקונפט פון לאנד.

אז פארלאנגען אפפער פון פוילישען איד, קאן מען נאר אין נאמען פון פוילישען לאנד, און די וועט ער גערנוויליג און פריי־

הארציג געבען, און מיט גרויסער פרייד; — אבער לחלוטין נישט אינ'ם נאָמען פון פוילישען קריסט; נאָך וועניגער אין נאָמען פון פוילישען פריץ, וואָס האָט, נישט גערנווילינג, אויפגעהערט צו באַצווינגען דאָס דאָרף און קומט מיט'ן זעלבען אראפניק באַצווינגען די שטאָדט...

אז מיר זענען גרייט צו אלץ, וואָס די צייט וועט פון אונז פאַרלאַנגען, אבער נישט צו אונטערוואַרפען זיך דעם מוטוויל פון די, וואָס ווילען לעבען אויפ'ן חשבון פון פריווילעגיעס און מאָנאָפּאָלען... איבער אונז!

מיר און איהר געהען אויף צווייערליי וועגען, אָבער צו איין ציל... אלע פעלקער געהען צום מענש! אָבער אונזער וועג וועלען מיר קיינמאָל נישט פאַרלאָזען.

מיר האַלטען איהם פאַר'ן קירצעסטען וועג צום מענש. ווע־ניגסטענס איז עס פאַר אונז, פאַר אונז נישט פאַרמאַסקירטע אי־דען אין פוילען־לאַנד, דער נאַטירליכסטער און דארום דער איינ־ציג מעגליכער...

און ווען מען וועט אויסרופען:

— אָהן אידען!

וועלען מיר זיין די פּאַליאַקען און טוען לויט אונזער ווילען...

מיר האַלטען זיך גלייך! און מיר וועלען פאַר דער גלייכהייט קעמפען!

וויל דער „פריץ“ עקאָנאָמישען קריג, מיר נעמען אָן! עס טוט אונז וועה דאָס הארץ, זעהענדיג, ווי מען פאַרשווענדט די ענערגיע, אין וועלכער עס נויטיגט זיך דאָס לאַנד, אויף טיילען און אָפּשוואַכען...

אָפּטרעטען וועלען מיר דאָך נישט, קאָנען מיר נישט! מיט'ן „מה יפית“ האָבען מיר שוין לאַנג געענדיגט...

און אויב שלום, איז — שלום צווישען צוויי גלייכבארעכ־טיגטע. געאַכט מוז ווערען אונזער אידישע מינדערהייט! דעם שלום ווילען מיר, אזוי אונז, ווי אייך אליין צוליעב... איהר האָט אויף עפּעס אנדערש אָנצואווענדען אייער קראַפט...

וואו זענען אייערע הויך־פּאָליטישע אידעאַלען, אייערע

חלומות? ווילט איהר זעטיגען אייער אפעטיט מיט איינגעמען דעם באזאר און ארומפאנצערען א קרעדיט־געזעלשאפט? ווילט איהר דורכאוים, אז צווישען אונז און אייך זאל ריכטען פעטערבורג?

31.

פארנעם, פריץ, מיינע רייד.

פאר׳ן לאנד — אלץ!

איך בין דאס פאלק פון דער וועלט, אבער איז די וועלט אויף לענדער געטיילט, גילט ירמיהו׳ס צוואה: ודרשו את שלום העיר!

פאר׳ן לאנד אוממיטעלבאר, דירעקט אהן דיין אפוטרופסות...

„העיר“ איז נישט איהר באצווינגער דער פריץ... דו אליין ביסט פון דער פרעמד געקומען, דאס לאנד באצוואונגען, יאהרען און יאהרען זיין בלוט געצויגען, זיין מארך געזויגט. יעצט קומסט דו אין שטאדט אריין, אונטערטעניג צו מאכען די שטאדט, מיך צו פארקנעכטען... מיר צוברעכען דיין יאך... און רעדען מיר וועגען שלום, איז נישט מיט דיר!

גלויב נישט דיינע שמייכלער! גלויב נישט די, וואס טראגען מאסקען אויף די פנים׳ער...

גלויב נישט די, וואס טוישען, דיר צוליעב, דיר עהנליכער צו ווערען, זייערע שבתים און ימים טובים, און מנהגים.

„וואס טוישען חנוכה־לעמפלעך אויף קריסטען־ביימלעך.“

גלויבט נישט די, וואס פארגעסען, ווען ראש השנה איז און פראוועז סילוועסטער.

מען עס זיין, דעם באיקאט צוליעב, אין א כשר׳ען רעסטאראן, וואו, צו זייער גרויסער פרייד, די בעסטע שאמפאניער מארקען זענען אזוי ביליג.

גלויבט נישט די, וואס טוישען גרינגערע זאכען: המן־טאשען אויף לאטקעס...

דער מענש, וואס דענקט, קאן זיך אפוועגדען אזוי פון אלטען לוח, ווי פון נייעם אפריים־קאלענדער; זיך העכער שטעלען איבער געברויכען אין סימבאלען...

זוער עס טוישט זיי, האנדעלט!
גלויב נישט די, וואס האנדלען מיט רעליגיעזע און נאציאָ־נאלע סימבאלען, ווי מיט הערינג און אייער...
איז ווער רעליגיעז אדער קינסטלעריש געשטימט, און וויל זעהען די האפנונגס־בילדער אויף מארגען ביים שיין פון א לאנג־פארשוואונדענער פארגאנגענהייט;
בענקט ווער צום פרימיטיוו, צום נאאיוו־פרומען, צו דער קינדהייט פון מענשען און פעלקער און רופט זיך ארויס די מאָ־מענטען דורך צייכען און סימבאָלען —
וועט ער זיי נישט זוכען אין א פרעמדער שטוב. האָט ער זיינע אייגענע צייכען, היימישע היראָגליפען צום באלעבען...
מיט דעם איז באשעפטיגט אונזער רענעסאנס, דאָס איז די אויפגאבע פון אויפלעבען אין דער צוקונפט, וואס מוז ארויסשפראָ־צען און אויפבליהען אין דער צוקונפט, וואס מוז ארויסשפראָצען און אויפבליהען פון אלטע היימישען זאמען...
האבען מיר אונזערע שבתים ימים־טובים, אונזער נשמה יתירה.
דאָס פריש איבערגעקומענע איז קאלט, ווי אייז, אדער צו־שיט זיך, ווי אש, אהן א פונק וואַרעם צו מאַכען דאָס קיהלענדע הארץ.
גלויבט נישט די, וואס טוישען!
דאָס קריסטען־בוימאויל באגייסטערט אייך. איהר דערמאָנט אייך, אז איהר האט זיך געהויבען, געמאכט א שריט העכער, פון געצענדינעריי — נעהנטער צום איינציגען גאָט... פרעהט עס אייך...
מיר האבען קיין שריט, אייך אקעגען צו קומען, נישט גע־מאַכט, נישט געקאָנט מאַכען, צאָהלט איהר אונז דערפאַר...
איז פאַר אונז דאָס אומשולדיגע, גרינע, ווייס באשיטע, מיט ליכטלעך און מתנות פאַר קינדער באהאנגענע כאַאינקע א זכר פון די בלוטיגע רדיפות, וואס מיר זענען אמאָל פון אייך אויסגע־שטאַנען.
צינדען זיך די ליכטלעך אָן, דערמאָנען זיי אונז אָן די פייער־ערען, אין וועלכע מיר זענען אומגעקומען על קדוש־השם...
און די הענגענדע מתנות דערמאָנען אונז אָן די מתנות, וואָס די כנסת ישראל האָט אמאָל באקומען; די פאפירענע קיוועכם

אויף די קעפּ, די גלעלאַטעס אויף די אקסעל און די בלוט־בלבולים, און די גערויבטע טעכטער...

מיר קאָנען נישט טוישען מיט סימבאָלען...

צוריק אין דער צייט איז פאַר אונז קיין שלום נישט פאַראַן. מיר קאָנען צו איהם געהן... וואָס ווייטער אין דער צייט, אַלץ נעהנטער קומען זיך די פאַרשידענע וועגען...

אַלטע סימבאָלען טוישען שווינדלער!

און קומען זיי צו אייך, קלאַפּען אָפּ אייערע שוועלען, רייסען, קלינגענדיג, אָפּ די גלעקלעך ביי אייערע טירען, און קומען אריין און בוקען זיך פאַר אייך און רעדען מיט אייך אין אונזער נאָמען, אלס אונזערע רעפּרעזענטאַנטען, אמבאַסאַדאָרען, אלס שליחים, גלויבט זיי נישט!

נישט צו אייך, פּריצים, און נישט די, וואָס געהען אויפ'ן וועג פון אָפּטריניגקייט, האָבען מיר געשיקט.

דאָס זענען סוחרים!

סילוועסטער, ווען די קאַנטאָס ווערען געשלאָסען, דער א"ח און ל"ח איז זייער יום־טוב! פאַר פרעמד צי פאַר אייגען געלט.

און סוחרים מיט צווייערליי מאָס און וואָג, מיט א טאָפּעלטער בוכהאַלטעריע.

אייער קניזש איז פעטער, איז אייער נאַציאָנאַל־געפיהל, זאָגאר ווען ער ווייזט איהם אליין פויסטען און נעגעל, ווען ער אונטערדריקט, ווען ער שטילט זיין דורשט מיט בלוט — הייליג...

אונזערער, אויפ'ן וועג פון באַפרייאונג — שאָוויניזם! דעמאַגאָגיע! און וואָס אין דער קאַרט, און דאָס וועט ער באַקעמפען מיט דער גאַנצער מאַכט פון זיין פאַרטפעל!

קראָקאָדיל־טרערען גיסט ער אוים אויפ'ן גלות פון אייער שכינה אין — פּויזען! אויף אייער מוטער־שפּראַך, פון וועלכער דאָס קינד ווערט באַרויבט אין דער דייטשער שול; אויפ'ן קוואַל און פּיין, וואָס דאָס קינד ליידט, לערנענדיג אויף א פרעמדער שפּראַך, נישט אויף דער, וואָס זיין פאָטער רעדט און זיין מאַמע... אויף די טראַדיציאָנעלע פיינע פעדים, וואָס ווערען מיט דער פרעכער האַנט איבערגעריסען אינ'ם קינדס נשמה, —

און עפּענט אזוינע צוואַנג־שולען פאַר די קינדער פון זיין פאָלק דיר צו געפעלען. אָפּפערט זיי דיין ענג־פּאַטריאָטישען

מוֹלך. די שפּראַך פון קינד, די שפּראַך פון זיינע פּאַטערס און מו־טערס, ברידער און שוועסטער איז דיר צוליעב שוואַרנאַט!

דאָס זעלבע, וואָס דער דייטש רעדט פון דיין שפּראַך!

און רעדען זיי אין דיינע אויגען פון דער „טשיעמנאַ מאַסאַ“. גלויב נישט!

זיי, די אַפּטריניגע, לעבען נישט מיט אונזער לעבען, ווייסען פון אונז פון דיין מויל. הערען, וואָס דיינע קוריערס דערצעהלען. צום נוצען פון דיינע פּריצישע אינטערעסען, אין דיינע געלע בלעטער...

בשכנות מיט דיר וואוינט א היבשער טייל פון אַלטען, קלוגען פאָלק, פון פּראַפעטען־פאָלק, פון משיח־פאָלק, וואָס לעבט אויף נאָך יאָהרען פון שווייגען און ליידען און שמאַך!

און ווען די יונגע ל״ג בעומר־פעלקער שפּילען זיך נאָך אינ׳ם בלוטיגען שווערדלעד־ און ביקסלעד־שפּיל...

און ווען איהר, די אָרעמערע, פונ׳ם שפּילצייג באַרויבטע, חלומ׳ט דערפון, לעכצט און בענקט און האָפט עס צוריק צו באַ־קומען. —

געהט דאָס אַלטע פאָלק אין דער שפּיץ פון די בעסערע פון אייך און אַלע אַנדערע פעלקער צום מענש, פון וועלכער דער פּראָ־פעט האָט גע׳חלומ׳ט...

פון משיח׳ן חלומ׳ט מען אין אונזער סוטערניע. דאָס מענש־ליכע געפיהל רויטעלט די הונגער־בלאַסע באַקען, די מענשליכע האָפנונג בליהט פון די ברענענדיגע אויגען ארויס, משיח איז אין יעדען טראָפּען בלוט...

קיין פאַרקערפּערטע געדאַנקען, קיין קולטור האָבען מיר נאָך נישט!

צום וואַרשטאַט לאָזט איהר נישט צו!

אין דעם עבען געהט עס!

דאָס איז דער קאַמף!

32.

אין פּרק אבות שטעהט:

„ווייס, פון וואנעז דו קומסט און וואוהין דו געהסט“...

בנוגע צום אידישען פאלק איז אומגעקערט דער סדר. צום אלעם ערשטען:

„וואוהין?“

צוליעב א קעלבעל, האט זיך (א געניאלער ישיבה־בחור) אפּ־געשטעלט און געפרעגט:

— „לאן“?

גלאט אזוי אין דער וועלט אריין...

דערווייל איז אינ'ם רוסלענדישען גשן ענג געווארען, דער־שטיקט צו ווערען. די „ברייטע נאטור“ לאנגווייליגט זיך, מאכט זיך מיט די הענט א ווינט־מיהל אין דער לופט, און וואו א האנט פאלט, טרעפט זי, א אידישען אקסעל, א אידישע באק; בלייבט איהר צווישען די פינגער א שטיק אידישע בארד...

— לאהליך ישראל! — שרייט גארדאן.

און באלד א קאפּולער אנצוהערעניש פון א פּראקוראר ביי א פּאגראם־פּראצעס:

— די מארגענלענדישע גרענעץ איז פאר אייך אפען!

פארגעסט מען דעם „פון וואנעט“ און מען האמפּערט זיך אי־בער דער שאלה:

— וואוהין?

ענטפערט מען פּאַרשידען:

— אהיים! צום טאטענס וויינגארטען. אין שאטען פון זיין פייגענבוים!

„מחזיר גרושתו“ — א מצוה!

ווילען אנדערע א בתולה! א קרקע בתולה... שדכנים פעהלען נישט... מען זוכט... מען רעדט שדוכים...

און אלץ וואס ווייט איז, ציהט: אפילו סיבירער שנייען, בפרט דער לאטיינישער קווארטאל אין פּאריז, ווייטשעפּעל אין לאנדאן, דער פרייער פעלקער־קעסעל — דאס ניו יארקער גיהנום,

דאס שווארץ־ברענענדיגע אפריקא... אפילו איהרע פיבער־זומפען. אבי נישט די ווינט־מיהל פון דער ברייטע־ נאטור...

וואו עס איז... וואו א שפארע, ארייגצוקריכען... וואו ד׳ אמות, דעם קאפ אנידערצולעגען. און זרע אברהם, יצחק ויעקב ווערט צו־שפרייט איבער שבעה ימים, צוזייהט אויף ארבע כנפות הארץ...

און עס בלייבט אלץ ענג און ענג, און מען קלערט נאך אלץ, און מען שרייבט און מען חקר׳נט זיך:

— וואוהין? וואוהין?

און וואוהין מען קומט, קומט מען ווי אויפ׳ס ניי... איבעראל מוז מען אויפ׳ס ניי זיך אויסגרינען...

און אז מען פרעגט:

— מאין באת?

ווייסט מען נישט! כאטש אין דער ווירקליכקייט, וואו מען קומט, קומט מען נאר צוריק. פון ווינט אוועקגעיאגט, פון ווינט צו־ריקגעטראגען! אומעטום שוין געווען, געוויסע ארבייטען אפגעטאן, די ערד מיט שוויים און בלוט פייכט געמאכט. נאר פארגעסען און געקומען א — גרינער!

צרות טרייבען, צרות וויל מען פארגעסען... געווען קהל׳שע פנקס׳ן — פארברענט געווארען; געווען קינות, סליחות, תעניתים געווען, די נייע צרות מאכען פארגעסען די אלטע... מען מאכט שוין אפילו קיין נייע נישט!

קומט מען איבעראל אויפ׳ס ניי, און איבעראל קלאפט מען אן אין טויער, ווי ווילד־פרעמדע.

„זייט אזוי גוט, עפענט, לאזט אריין!" מיט׳ן קול פון „שענקט א נדבה!"

און — געווען זע׳מיר פריהער פאר׳ן היימישען! פאר דעם, וואס לאזט אריין מיט דער זויערער גרימאסע. דער זאמדיגער וועג האט אבער די צייכען פון אונזערע אמאליגע טריט נישט באהאל־טען. די וואסערען, וואס האבען אונזערע אמאליגע, נאך טרויע־ריגערע פנים׳ער אפגעשפיגעלט, זענען אפגעשוואומען. די לופט, אין וועלכער אונזערע אלטע קינות האבען געקלונגען, האט זיך פאר־מישט, סובב סובב הרוח...

און — די ארבייט, וואס מיר האבען אפגעטאן, איז פארשרי־בען געווארען אויף אנדערע נעמען... אנדערע שרייבען די געשיכטע.

„מחה תמחה“ איז קעגען אונז א מצוה! מיר ווערען נישט דער־מאנט.

און ווי לאנג מיר זאלען נישט האבען געזעסען אויף איין ארט, קומט ווער און גיט א פרעג:

-- וואס טוסט דו דא? פון וואנען קומסט דו? ווייז דיין פאספארט? מיט וואס פאר א רעכט?

ווייס מען נישט. האט מען נישט וואס צו ווייזען, שטאמעלט מען:

— איך? א פאספארט? איך בין נישט איך. לחלומין נישט. איך בין דו! דו האסט א פאספארט, איז ער מיינער אויך, דער זעלבער רעצעפּים! נאר א נאז א לענגערע... אבער איך בין דו! און גאר דיין ארבייט טו איך דא! זעהסט נישט? איך טראג דאך דיין פאז און דיינע פארבען! הערסט דען נישט? איך רעד דאך דיין שפּראך! און געהען געה איך אין דיינע קליידער, פארריכטעז פארריכט איך נאר דיינע שטיוועל... זעהסט טינט און פעדער? האב איך צייט, שרייב איך דיינע זכרונות און לויב דיך און דיינע אבות, די גרויסע פּריצים, אין טאג אריין... איך בין נישט איך! האסט מיך דיך אליין נישט דערקענט? ניין? נו, בין איך דיין שאטען! דיין אפגלאנץ!

און מען ווערט לייטען געלעבטער!

מיר שווייגען, און פעלקער דערצעהלען און שרייבען געשיכ־טען. אפט העלפען מיר זיי... פרעגט אשכנזי'ן. וואס איז געשיכ־טע? דאס קאנטאָ־בוך פון פעלקער, און ווער עס פיהרט דאס בוך, דער פעלשט עס. דער בלאזט אויף זיין אייגענע קאנטא, ווי א לונג־און לעבער, אנדערע קירצט ער; אונז פארשווייגט ער; לעבען אלע אויף אונזער חשבון און מיר געהען ארום מיט פוסטע טארבעס...

הער, ווי זיי פראלען:

— אונזער וויסענשאפט... אונזער מאראל... אונזער קונסט... לעצטענס אפילו: אונזער האנדעל...

בארויבט א יתום! דריי פיערטעל איז אונזער! אחוץ דעם, וואס אלץ, וואס וויסען און ערפינדונג איז, שפּראצט און בליהט ארויס פון איינהייטליכען אידישען געדאנק... דער געצענדינערישער איז קולטורעל אימפאטענט! ער שאפט נאר א לוסטיג קינדער־לעבען!

זענען מיר שטענדיג אָרעם, ווייל שטענדיג און פון אַלץ באַרויבט... אפילו אין קאַנטאָ־דיווערז נישט דערמאָנט...

זיצען מיר שטענדיג ביים וועלט־טיש פאַרשעמט, אויף א פּערטעל בענקעל ביים פאַרשאַטענסטען עק, אַהן א נומער... דרעהען מיר זיך שטענדיג אַרום מיט לעדיגע הענט, צווישען פּראַלערישׁשטאַלצע פעלקער מיט געפעלשטע יחוס־בריף, וואָס האָבען אונזער האָב און גאָב איינגעשלונגען. דאָס מויל אַפּגעווישט און פרעגען אונז אַלץ אין איינעם:

— פון וואַנעט? א פּאַספּאָרט פאַראַן?! אַן אַקט, א טיטעל אויף עפּעס?

צייט אַפּצורייסען מיט׳ן וואַנדערען אַהן געשיכטע!

וואַנדערען, דאָס איז אונזער מזל! נאָר מיט׳ן ספר זכרונות אין דער האַנט. געדענקען אַלץ, פאַרשרייבען און געדענקען! זאָלען די געשיכטע פון גרויע צייטען שרייבען געלעהרטע; פון די נאָהנטע צייטען — עלטערע לייט.

נישט „ליטעראַריש“, נישט געקינסטעלט. איינפאַך זאָל ווערען דערצעהלט, כּדבר איש אל רעהו, ווי מען דערצעהלט פאַר זיהן און אייניקלעך.

ווי יחזקאל קאַמיק׳ס „זכרונות“.

33.

עס דאַכט זיך אויף זיכער, אז דער נעבעל, וואָס האָט איינגעהילט די פּויליש־אידישע באַציהונג האָט זיך אַפּגעצויגען, און אַלץ איז קלאָר געוואָרען, ווי דער טאָג, און בולט.

טויבע הערען שוין, בלינדע זעהען באַשיימפּערליך.

יאַגעלאָ, וואָס האָט א צייט לאַנג אַרומגעטאַנצט אויפ׳ן טיש מיט דמאָווסקי׳ס הענט אויף א שנירעל געצויגען, איז אַראָפּ פון טיש.

מען דאַרף שוין קיין תירוצים נישט.

אַפּגעטאַן די בושה פאַר אייראָפּאָ.

אייראָפּאָ איז פאַרנומען מיט דער טערקישער סעודה, האָט קיין צייט נישט, זיך אומצוקוקען... די דייטשע האַנדעלס־ און איינ־

דוסטריע־וועלט, דראהט אַפּצוציהען פוילען דעם קערדיט; דייטש־לאנד באַיקאַטירט מען דאָך אויך! און ליידען וועלען מעהר די נאַ־לעווקעס מיט דער דזשיקא גאַס, דער טורעם, וואָס דער ליטווישער דור־הפלגה בויט; זאָגט דער פוילישער שמשון — דמאָווסקי עט קאַמפּאַני — תמות נפשי עם פלישתים. זאָל צוריק אויפשטעהען אַלט און ריין פוילען, אָהן נאַלעווקעס, אָהן דזשיקא גאַס, און טאַ־מאַשאָוו, לאָדז און זגערזש, נאָר מיט — הוסאַרען!

און אין חלום זעהען זיי שוין די הוסאַרען־פליגעל פליהען קע־גען פליגעל פון איינזאַמע ווינט־מיהלען, און טראָגען זיך איבער'ן עכטען אַלט־פוילישען, שטימונגס־פוילען „קראַמאַ אַבראַז"... זאַמ־דיגע האָבער־פעלדער פון היים־געליעבטען פויערל...

— הוסאַרען!

און די לופט פון דער „בעסערער" פּרעסע איז ריין געוואָרען פון שאַלען, פון טראָמפּייטערען, פון העצערייען:

— „נישט לאָזען פּאַראַדישען פוילען!" „נישט לאָזען די ליטוואַקעס פּאַרפלייצען די שטעדט!" „פוילען פאַר פּאָליאַקען!" מען דאַרף שוין נישט וועקען; די חיה איז געוועקט!

דעם גולם אין דער טשאַמאַרקע האָט מען שוין איינגערוימט דעם נאַציאָנאַלען שם, ער איז שוין אַרום אין גאַס אַריין, טרייבט דעם קרעמער פון מאַרשאַלקאָווסקאַ. די עפּעל־ און הערינג־אידענע פון באַזאַר...

מען האָט אונטערגעצינדעט, עס ברענט שוין אַליין; מען האָט געהויבען דאָס ברעט, דאָס וואַסער האָט זיך אַריינגעריסען און עס רייסט ווייטער...

אדרעסען געבען?

דערויף איז געגנוג דער „דזשיען", צי „דווא גראַשע"...

פּילאַטוס מעג זיך שוין וואַשען די הענט...

דער „ערנסטער" פּאָליטיקער, דער שווערער לייט־אַרטיקעל־שרייבער איז שוין פריי פון מצות העצען: ער מעג זיך שויז צוריס נעמען צו זיין אַרבייט — מיט דער שער צו דער אויסלענדישער פּרעסע! און — נאָך דער „שווערער," „עכט־פוילישער," קולטורע־לער שער־אַרבייט, געהן אין אַ אידען־ריינע קריסטאַל־קנייפּע און

דערכאפען די נשמה מיט שוסטאוו'ס קאניאק; אויך א נאציאנאלע מצוה...

דער באיקאט אליין איז אויך נאר א מצוה, אויך א נאציאנאלע — ווער איז נישט קעגען אונז?

א קליין ביסעל אויבען אין דער הויך, א גרע־סער ביסעל אונטען...

אויבען דער פוילישער מאגנאט. וואס האט זיינע גיטער און שלעסער אויסער דער שטאדט אינ'ם פרייען אידען־פרייען! און זיינע קאפיטאלען איז דער ענגלישער באנק!

מאשקע. כל־זמן דער מאגנאט קומט נישט אין שטאדט אריין בויען האטעלען און איינקונפטס־הייזער, מאשקע קאן איהם נאר באדינען; אויסהערען זיינע באפעהלען צום דערפילען אין — פעדער־הויז, פיליכט אין דרויסען פאר'ן גאניק. — מאשקע קאן און וועט מיט איהם נישט קאנקורירען... און געזעל־שאפטליך נישט לעסטיג ווערען...

מוז מען איהם אמאל, צוליעב א דעליקאטען געשעפט, וואס ליידט נישט קיין פרעמדע אויגען, אריינרופען, אבער דאס וועטער איז שלעכט, מאשקע — געפרוירען, און די עכט־פוילישע גאסט־פריינדליכקייט, אדער די קריסטליכע מענשען־ליעבע פארלאנגען. מען זאל איהם געבען א גלאז טיי. — שטעהט ביי יעדען פריץ אין קיך־בופעט גרייט דערויף אן עקסטרא גלאז, מיט אן עקסטרא „ספאדעקל“ און אן עקסטרא לעפעלע... דער לאקיי ווייסט דער־פון... פריציש־טראדיציאנעל! ווער נאך פון דער הויך?

דאס ביסעל גרויס־קאפיטאל, וואס האט, ווי מען זאגט, קיין פאטערלאנד נישט, נאר אדער היימישע אדער פרעמדע מערק—דאס זענען עטליכע געמישט פויליש־אידישע קאפיטאלען, אין די הענט פון עטליכע פויליש־אידישע פאמיליען — די עכטע „אסימילא־ציע“.

אונטען?

דאס הייפעל באוואוסטזיניגע ארבייטער, וואס געהט צום קלאסען־קאמף און וויל זיך נישט פארדרעהען דעם קאפ מיט נא־ציאנאלע פראגען, זיין כפרה — דער קרעמער, יענער קרע־מער, וועט זיך צוליעב דעם מחלוקת צווישעןביידע פוקסען.

נישט אפגעזאגט פון דער א י ד י ש ע ר הילף אינ׳ם קאמף...
ווער נאך?

נאך א שפאר ביסעל א ו מ ב א ו ו א ו ס ט ז י נ י ג ע אר־בייטער, די, וואס שטעהען אונטער יעדער פאליטיק, נאציאנאלע, ווי קלאסישע, און אין זייער קלויסטער פרעדיגט נישט דער גלח קיין האס, און דראהט נישט מיט קיין חרמות און נישט מוחל זיין די זינד פאר נישט באיקאטירען. זענען זיי צופרידען מיט מאשקע דעם קליין־קרעמער, וואס פארקויפט ביליגע קליידער (די צייטען, ווען „יאנוש“ פלעגט אליין נעהען פאר איהם, פאר זיך און פאר די קינדער, זענען פארביי! יאנוש איז אויך אין פאבריק, די קינדער — אויך! אדער גרייטען זיך דערצו) און ביליג עסענוווארג און — ק ר ע ד י ט...

די גאנצע מ י ט. מיט איהרע גייסטיגע משרתים, לויב־זינ־גער, קולטור־טרעגער און דיכטער — דער גאנצער מיטעל־שטאנד איז קעגען אונז געווים, דער גאנצער מיטעל־שטאנד איז נישט די צ ו ק ו נ פ ט; דאס זעהט א בלינדער. אבער „איידער א פעטער ווערט מאגער, געהט דער מאגערער קאפוט!“

און דער מיטעל־שטאנד, וואס פלעגט זיך, צוליעב פאריז און וויִן, פודערן ל י ב ע ר א ל... ביי די לעצטע וואהלען איז אביסעל ווינט געווארען, דער פודער איז אראפ!...

איז פון יענער זייט אלץ קלאר געווארען, ווי דער טאג, איך מיין: שווארץ, ווי די נאכט! די פאליטיק, וואס פלעגט אפען געפיהרט ווערען נאר אין גאליציאנער בעדער מיט עקסטרא היל־צערנע וואנעס און שפאציר־גענג, — עקסטרא שטונדען ביים ארצט און די שמוציגסטע ברוטאלסטע אידען־העצע — די גאליציאנער בערד־פאליטיק צושפרייט איצט פראנק און פריי איהרע פליגעל איבער שטעדט און שטעדטלעך...

דארט איז אלץ קלאר, אלע הענט פארנומען מיט פרייער „ארבייט“.

און ביי אונז?

וואס ט ו ע ן מיר? וואס טראכטען מ י ר?

די אסימילאציע, דער נאציאנאליסט, דער ראדיקאל?

34.

„נעם א פידעל, גרימפעל ארום שטאדט, פארגעסענע — —"

איך וויל נישט ארויסזאגען, איך וויל נישט פארגארגראפירען די ציימונג; איך בין קיין נביא נישט!

— „שפיל גוט, זינג פיין, מען זאל דיך דערמאנען!"

ניין, די אלטע, פארגעסענע קאקעטע — די זינדיגע אסימי־לאציע, נעמט קיין פידעל נישט, זינגט נישט אין די גאסען, נישט אזוי־ערנאך וויל זי זיך דערמאנען...

גוט און פרום ווערען וויל זי אויף דער עלטער... אין טרערען צוגיסט זי זיך. „יזכור" זאגט זי און רעכענט אוים איהרע קדושים, וואס זענען אומגעקומען על קדוש השם, פון גוי׳שען שם... און „על חטא" קלאפט זי זיך אין אלטען הארץ אריין...

תשובה וויל זי טון...

גצזינדיגט. זי האט נאר „קולטור־ארבייט" געפיהרט... צווי־שען דער „טשעמנא מאסע" נאר דעם פוילישען א"ב פארשפרייט... נישט קיין ה ו י ז ־ א ר ב י י ט...

נישט אפגערייניגט דאס פעלד פון קרעמער, פון דער ארעמער זיצערין...

ציינד וועט אנדערש זיין! ווילסט פריץ־לעב, פארפוילישען די שטעדט... מיר האבען אנדערש גערעכענט, אנדערש געמיינט. אבער דו ווילסט? הייליג איז דיין ווילען! מיר ווילען א פ ט ר ע ט ע ן און פארשפרייטען הויז־ארבייט!

פארגעדט האט זיך די אלטע!

זי האט פארגעסען, אז דאס איז איהר זעלבסט־פארלייקנונג, איהר טויט, איהר זעלבסט־מארד, אז דאס איז — הימעל, שפאלט דיך! — סעפעראטיזם! סע־פע־רא־טיזם!

וואס טייטש ארבייטען ב א ז ו נ ד ע ר?

וואלט, פיליכט, גוט געווען... איז אבער די אלטע נישט אר־ביימס־פעהיג... צופיעל מענער געהאט (איז דאך פויליש נישט דער ערשטער ביישלאף) און אן עקרה געבליבען! קיין גאט וועט איהר די טראכט נישט עפענען!

די צייטען פון ארבייטען איבער׳ן פאלק. פון דער הויד. די

צייטען פון „טשענסטענעווער“ צדקות — זאל זעהען דער גוי ! — און טשענסטענעווער באנקראטען... די צייטען פון ווארפען דער „טשעמנע מאסע“ מטבעות פון פענסטער ארויס אין מיסט אריין— זאלען זיך די ווערים צוזאמענשלאגען מיט די קעפ און כאפען ! — די צייטען זענען איין מאל פאר אלע מאל פארביי. ארבייטען מוז דאס פאלק, מיט דער פאלקס־מאסע צוזאמען, הערען, וואס זי וויל, וואס איהר פארלאנג און איהר ד י נ ע ן. אמאל — אז עצה געבען, נישט זעלטען אויפקלערען... מיט׳ן פנים צו דמאווסקי עט קאמפאני, און מיט׳ן רוקען צום פאלק, לאזט זיך נישט א ר־ ב י י ט ע ן...

די אלטע פ ל א פ ע ל ט.

זי רעדט אין איהר טרויעריגער איינזאמקייט פון וועג.

הויז־ארבייט — און וואס וועט זיין, אז דמאווסקי עט קאמ־ פאניע וועט דאס אויך נישט ערלויבען ? אז דער „דזשיען“ און די „דווא גראשע“ וועלען זאגען :

— אונזער הויז — אונזער הויז־ארבייט ! אז עס וועלען קו־ מען נייע פריצים פון דארף אין שטאדט אריין נאך ברויט, און פרישע פויערען, וואס עס וועט זיי נאך ערגער ווערען אין דארף, און ליפאצעוויטש וועט זיך שטעלען אין דער שפיץ פון דער נייער היישעריק־ארמיי און רופען :

— א ווארשטאט נאך א ווארשטאט ! קעראמיק ? עס איז א ו נ ז ע ר ליים פון אונזער הייליגער ערד ! קוישען־פלעכטען ? אונזערע וועלדער, פוילישע בוימער — דאס אלץ ווארט אויף אונ־ זערע הענט... אויף אונזער פעלד וואקסט דער פלאקס, אין אונזער ווערקשטעל מוז ער ווערען איבערגעארבייט, מיר רופען דעם פויער צום באיקאט !

וואס וועט זיין דאן ?

דער טאג מ ו ז דאך קומען !

ווייטער אפטרעטען וועט די אלטע. נייע טרערען פון די אל־ טע אונטערגעפארבטע אויגען גיסען, א נייעם „יזכור“ זאגען, צו די אלטע קדושים נייע צוגעבען, נייע, פון פרישערע קברים אויפ׳ן פאוואנזעק, און וועט געהן ארגאניזירען, וועמען ? דעם אידישען לומפען־פראלעטאריאט !

און אפשר וועט די אלטע א גוסס טון און — נפטר ווערען...

און פאר פטירה, ווען דאס אויג איז פארקוקט צום הימעל, דאס הארץ ווערט ווייך, א צואה שרייבען, איבערלאזען א גרויס קאפיטאל אויף עולמות...

פאר דעם פראצענט זאל מען די וואנדערער, וואס וועלען אוועק פון די ווייכסעל־ברעגען איבער ימים צו די הרי־חושך, — לאז מען די ארעמע וואנדערער שטיוועל קויפען! און א טארבע מיט א שטיקעל ברויט געבען... אבער נאר — איבער ימים...

נישט איבער דער יבשה! זאל איהם אויפ'ן וועג נישט ציהען צו דער אמאליגער היים...

וואלט איך דאמאלט נאך געלעבט, וואלט איך אויף איהר קבר א דרשה געהאלטען און מיט דער האנט צום הימעל געצויגען, איהר צדקה דערמאנט. און אין גראמען דערנאך א מצבה געשרי־בען, אויף א שטיין, אויף א גרויסען, שווערען שטיין —

תנצב"ה...

35.

דר. נוסבוים.

מיר שטעהען נישט, מיר רוקען זיך, פון מאשקע איז אין א קורצער צייט געווארען „מאריץ" — פאן מאריץ, פון פאן מאריץ— דר. דער, דר. יענער. און מיט דער ענדערונג פון נעמען און באַ־שעפטיגונג ענדערט זיך אויך אונזער באציהונג צום ארומיגען, צו די אומות העולם, וואס זענען נישט אזוי באוועגליך, ווי מיר! וועַ־ניגסטענס בנוגע צו אונז... בנוגע צו אונז שטעהען נאך די חסידי אומות העולם גאנץ פארגליווערט אויפ'ן אלטען, גאנץ אלטען שטאנדפונקט.

אבער ווי אנדערש רעאגירט דערויף א דור נאך א דור ביי אונז!

אז דער אלטער פריץ פלעגט זאגען זיין מאשקען: אידען— גנבים! אויסער דיר, מאשקע! דו ביסט מיין רעכטע האנט! וואס האט מאשקע, מה־יפית, געטאן? דעם קארק געבויגען, צו די פיס

זיך גֶעבוקט, די שפּיץ פינגער געקושט און איז אהיים געלאָפען. זיך קיהלען דאָס אידישע הארץ, זיך נוקם זיין בסתר. אָפּגעגעבען דעם ווייב און קינד די פּאַרדינטע פּאַר גראָשען, לויפט ער אין בית המדרש אריין, דאַווענט „אתה בחרתנו!" לערענט: עם הדומה לחמור" און „אתם קרויים אדם..." און וויל ער, מאַכט ער אויך א שטיקעל אויסנאַם, פאַר זיין פּריץ...

זיצט פאַן מאַריץ צווישען קריסטען שוין אין קנייפּע, אין וואַגאַן (וואו דען טרעפט מען זיך מיט א קריסט?) און דער יונ־גערער פּריץ שיט, מעשה אבות, די זעלבע פּעד און סמאַלע אויף כל ישראל, אָבער שוין א טאַקטישער מענש, וויל פּערזענליך זיין צופעליגען שכן נישט באַליידיגען, און גיט צו מיט א חנ'דעל:

— „באַליידיג דיך נישט, שכן מיינער... דו ביסט אַן אויס־נאַם... דו ביסט אין מיינע אויגען גאָר קיין איד נישט! נישט קיין היישעריק צווישען דער מחנה היישעריקען, וואָס פרעסען אונז אָפּ די גיטער און פעלדער"...

האָט שוין דער פאַן מאַריץ קיין „אתה בחרתנו" אין הארצען, און דאָס נאַציאָנאַלע באוואוסטזיין פעהלט איהם נאָך, פון נאַציאָ־נאַלען שטאָלץ איז קיין רייד, — פיהלט ער זיך געשמייכעלט און גערייניגט, געפּרעגעלט אויפ'ן פייער, אָבער אויף פּוטער, אין א קופּערנער פאַן... פינטעלט, ער, נאַטירליך, מיט די אוי־גען, צוגיסט זיך איהם אַן אידיאָטישער שמייכעל איבער'ן פּנים פון אויער צו אויער, און די צונג שטאַמעלט עטוואָס, א מין שוואַ־כען פּראָטעסט און א שעהנעם דאַנק, — פאַן מאַריץ...

צינד, זאָגט מען, וועקט זיך דאָס נאַציאָנאַל־אידישע געפיהל, און דער אידישער שטאָלץ... לעבט אָבער נאָך דר. דער און דר. יע־נער און — דר. נוסבוים!

מאַריץ־לעב, דער דר.!

אין דער צייט פון דער וואהל־קאָמפּאַניע דינט ער דעם פּריץ מיט'ן גאַנצען אלטען, צאַפּעלדיגען מה־יפית־הארץ...

אין זיין געגענוואַרט, — איהם לאָזט מען אריין! — ווערט פעסט געשטעלט דאָס פּאָליטישע פּראָגראַם פון אָפּצווינגען א הויז נאָך א הויז און א געוועלב נאָך א געוועלב, פון פאַרפּוילישען די שטעדט און אויסאידישען דעם האַנדעל; מיט איין וואָרט, פון

„אויסראטעו"... געהט אבער צו איהם צו א פוילישער גראף, לעגט איהם ליעבליך די אריסטאקראטיש־שמאלע האנט אויף זיין אי־דיש־שמאלער אקסעל, און זייערט פון צווישען די ציין...

— „דיך, דר., מיינט מען נישט... אן איינציגע אויסנאם ביסט דו, דיך וועל׳מיר אייביג מצרף זיין צו אונזער מנין! א י י ן עהרליכער איד אין דער מחנה היישעריקען"...

און דר. נוסבוים הענגט זיך נישט, טרענקט זיך נישט פאר חרפה; פארקערט, דאקטאר מאריץ שמייכעלט זיין אלט־נארישען שמייכעל, פינטעלט מיט די וואסעריג־בלויע אויגעלעך און זיין ווייך־פליישיגע צונג שטאמעלט: אודאי, אודאי, איך בין... איך בין... איך... איך...

און האט שוין אויפגעפלאקערט דער באיקאט, און פון אלע זייטען ווערט ג ע ה ע צ ט... קריכט ער ערשט אין גרעסטען העץ־און שמוץ־בלאט אריין, אין „קוריער ווארשאווסקי", מיט אן ערקלערונג אין ליעבע צום — פ א ט ע ר ל א נ ד...

אביסעל זינדיג איז עס, אביסעל הארט קעגען זרע אברהם, יצחק ויעקב זיינע ברידער, און זיין פלייש און בלוט האט ער ליעב, אבער דאס טייכעל פון וואסעריגער ליעבשאפט צו זיינע ברידער, צו זיין פלייש און בלוט, ווערט פארטרונקען אינ׳ם קא־כענדיגען ים פון ליעבשאפט צום פ א ט ע ר ל א נ ד, צו דער „איטשיזנא"... זיין הארץ צוגעהט! און ווילט איהר בלוט ביז׳ן לעצטען טראפען! זיינע ברידערס בלוט... געפונען דעם א ר ט, געפונען די צ י י ט!

די פראגע איז נאר: וואס פאר א „פאטערלאנד" מיינט ער? ווענענם פאטערלאנד? אלע מיילער רופען: „גאט!" און יעדער האט זיך זיין גאט! פאראן אלערליי פאטערלענדער!

ביים אלטען (נאך נישט פארשקלאפטען) פויער האט דאס פאטערלאנד געהייסען: „איטשאוויזנא". דערפון ערשט שטאמט „איטשיזנא"!... זיין פאטערלאנד איז געווען זיין שטיקעל פעלד, די נחלה פון זיינע אבות, זיין ירושה פון דור צו דור — זיין שפייז־זעריין ערד. צוגעבונדען איז ער געווען צו ווייב און קינד. נאך מעהר צום אינווענטאר, צום הייליגסטען איז איהם אבער געווען דאס שטיק פעלד... דא איז געשטאנען זיין וויג, דא וועט זיין זיין קבר! און איבער׳ן גאנצען וועג פון וויג ביז׳ן קבר טרעט ער אויף

זיין מאמע־ערד, וואס זאפּט איין זיין שוויים און זיין בלוט, און זיין מארך פון די ביינער, און גיט איהם דערפאר פלאקס, די חרפּה צו פארדעקען, ברויט, און ווען בדוחק, פאר איהם און זיין פאמיליע, און פאשע פאר'ן געליעבטען אינוווענטאר!

וואס איז דעם אלטען פויערס פאטערלאנד? זיין ארבייט און זיין ברויט!

וואקסט אבער דאס „פאטערלאנד". אין דער לענג וואקסט עס און אין דער ברייט וואקסט עס מיט דער צייט! איין פריץ שלינגט איין הונדערטער פויערען, און הונדערטער איטשיזנעס ווערען זיין גוט, זיין מאיאנטעק... זיין גרויס פריציש פאטערלאנד!

דער פירשט איז נאך גרעסער! פאטערלאנד גיט שוין נישט נאר בלויז ברויט און פלאקס! עס גיט מאכט, האנאר און א גאנצע מאסע עולם־הזה! א שמאלץ־גרוב, צו וועלכען מען דארף נישט צו־לעגען קיין האנט, דערויף זענען קנעכט פאראן — דער פויער!

דאס פאטערלאנד איז שוין אן אלגעמיין־פריצישע זאך, א רזשעץ־פאספאליטא! זי שיצט און פארגרעסערט דעם פריץ, דעם פויער פארטרויט מען קיין פערד, ער וועט אנטלויפען, וואו דער פעפער וואקסט, און בפרט קיין ביקס, גאט ווייסט, ווען דער כאם וועט שיסען... און באצווינגט איין פאלק אנדערע, גיסען זיך אין גרויסען לאנד אריין טויזענט קליינע פאטערלענדער, דער שטאט!...

פוילען פון ים צו ים! איז זים דעם אוקראינער, האט א האָ־ניג־לעבען דער ליטויער, דערלעבט זיך דער ווייסער רוס...

און דאס מאדנע גרויס־קאפּיטאל האט אויך זיין פאטערלאנד! זיין היים, פון וואנען ער פארשפרייט זיין נעץ איבער מערק און לענדער... און זאגט דמאווסקי: „פאטערלאנד!" מיינט ער דאס אלטע שליאכעצקע פאטערלאנד פון ים צו ים. ווערט אומרוהיג דער רוטענער, שאקעלט זיך אפ דער ווייסער רוס, קריצט אוקראינא מיט די ציין, מאכט דאס איינגעשפּארטע ליטא א שווערע גרי־מאסע...

זיי ווילען שוין דעם כבוד נישט איינגעשלונגען צו ווערען פון גרויסען העכט!

אבער וועלכעס פאטערלאנד מיינט זיין דינער — דר. נוס־בוים?

דעם היינטיגען פויערס. פיליכט? דעם ארבייטערס?
אין דעם פאטערלאנד איז זיין פריץ דמאווסקי, וועלכען ער דינט אזוי הארציג — פ א ר ש א ל ט ע ן!...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

ווען די גרויסע, די וואויל־טאניגע קלאסען, ריהרען דעם גרויסען גלאק און קלינגען: „פאטערלאנד!“ ווייסט מען: פאר זיי א חגא, פאר'ן פאלק א שרפה! דאס פארשפרייט מען א נעץ פאר די קליינע פישלעך, דאס גיסט מען פאר'סמ'טען האניג פאר ארעמע פליגען...

קלינגט „ווּשעך־פאלסקא“, הייסט עס: קום, אוקראינא, ליטא, וויים־רוסלאנד, צוריק, לאזט אייך אויסמענגשלען און פארפוילישען... אביסעלע, א קליין ביסעלע באצווינגען... שוין נישט די אלטע צייטען... קיין ק י ט ע ן, קיין אייזערנע באנוצט מען שוין נישט!

קלינגט אויפ'ן גרויסען גלאק פון פאטערלאנד דער פריץ, מיינט ער דעם פויער אהן ערד! אי, פויערל, פויערל, פארלאז נישט דיין פאטערלאנד, זוך נישט קיין ערד מעבר לים, זוך נישט קיין ארבייט, שניט־צייט, ביי דיין פארשאלטענעם שונא, דעם שוואב, און געה אפילו נישט אין דער זינדיגער שטאדט, אין פאבריק אריין... איך דארף דיינע הענט!

ער אליין פאהרט אין די — ב ע ד ע ר, הוליעט אין אלע גרויסע שטעדט, שפילט אין — מאנאקא... בלייבט איהם געלט, האלט ער עס אפילו אין א שוועדישער באנק, אבי נישט אין דער היים. ער דארף אבער א ביליגען שניטער, א ביליגען „מענש“ צום פלוג און צו זיינע פערד און קיה, און וואס מעהר פויערען און שרד עס געהען אפ, מעהר צאהלען מוז ער, מעהר ארדינאריע געבען! אלץ אין א גרעסערער געפאהר איז זיין פאטערלאנד!

און קלינגט, ערגעץ־וואו, אויפ'ן גרויסען גלאק די גרויס־אינדוסטריע: דאס פאטערלאנד איז אין געפאהר! זיין כבוד פארשוועכט! הויבט די פאן פון היילינגען פאטערלאנד! —
הייסט עס:

גיב, פאלק, קאנאנען־פלייש צו באקומען פאר מיר נייע מערק, צו שיצען מיין האב און גאב אין דער היים און אין דער פרעמד!

דער, וואס א ר ב י י ט און לעבט פון א י י נ ע נ ע ר

אַרבייט, דער האָט אַן אַנדער פאַטערלאַנד; דער בויט עס אַנדערש, שיצט עס אַנדערש און קלינגט קיינמאָל נישט אויפ'ן גרויסען גלאָק; זיין חגא איז נאָך נישט געקומען!

אין דייטשלאַנד שטימט ער אפילו קעגען איינשליסגען די פּוילישע גיטער אין פּויזען אינ'ם נאָמען פון הייליגען יונקער־לאַנד!

מיט וועמען געהט דר. נוסבוים? וועמעס פאַטערלאַנד ליעבט ער? ווען איז זיין חגא? נאָך וואָס קלינגט ער אויפ'ן גרויסען גלאָק?

פרעגט'ם בחרם...

מען קאָן, דעם פּריץ צו געפעלען, נישט שרייען: „אני פּאָליאַק!“; עס איז געוואָרען די באַצייכנונג פון אַפשטאַמונג, דאָס וואָרט באַטייט דאָס בלוט, וואָס רינט אין וועמענס אָדערען, וועקט מען דאָס פאַטערלאַנד...

אַן אַלטער מענש מיט אַלטע ווערטער...

מאָריץ, אפשר נאָך צוריק — מאָשקע.

אַ פּאָליטישער בר־מנן...

האָט מען אבער פאַרגעסען זיין רעכט צו טון, פון חברות איהם אַפּצוזאָגען...

36.

עשו שפּילט...

„וואָס מיר זענען, זענען מיר, אָבער“... אָבער צו וואָס זענען מיר געגליכען? „געגליכען צו שטערען, געגליכען צו זאַמד“... מיר, זאָגט מען, לייכטען דער וועלט, ווי שטערען, און זענען אַזוי צוזייהט, ווי שטערען; איין שטערן טרעפט דעם אַנדערען נישט; יחידים לייכטען... ווי גרוים עס זאָל נישט זיין די צאָהל...

און מיר זענען אויך, ווי זאַמד, ווי זאַמד ביים ברעג פון ים; טרוקען צונויפגעדריקט, אומפּרוכטבאַר און — ג ע ט ר אָ ט ע ן...

מיר זענען אויך גלייך צו אויסבערטען! וויל מען בוימאויל, מוז מען זיי פּרעסען; וואָס מעהר געפּרעסט, מעהר בוימאויל...

און נאך אַן אַלטע גמרא: בני ישראל נמשלו כדגים... מיר זע־נען אויך געגליכען צו פיש, „וואָס זייער פאַרזאַמלונג, איז זייער שחיטה!“ נישט אומזיסט ציטערען אומעטום די איינגעזעסענע „יאַהודים“, צו וועלכע מען האָט זיך צוגעוועהנט, פאַר אַ נייעם שטאַם פון ברידער איינוואַנדערער. זיי ווייסען: דער גוי׳שער מאַגען קאַן פיעל נישט פאַרדייען...

„פן ירבה“ — די אייביגע שרעק פון אַלע פּרעה׳ס, פון יעדען מצרים...

נישט אומזיסט זענען מיר אויך געגליכען צום זאַלץ פון דער ערד. מיר גיבען איהר דעם געשמאַק... אָהן אונז זענען די פון ערד געקנעטענע פעלקער נישט צו נעמען אין מויל אַריין; אָבער פאַרזאַלצען וויל קיינער נישט ווערען...

מיר זענען נישט אומזיסט אויך זוויער־טייג...

ליגען זיך די פעלקער רוהיג, יעדעס אין זיין מולטער, און מיר ווערען צוביסלעך צוגעגעבען, עס זאָל יעהרען, עס זאָל וואַקסען. וויל מען נישט צופיעל; זאָל דאָס טייג נישט פון מולטער אַרויס!

און געגליכען, מאָדערען גערעדט, זענען מיר אויך און אפשר מעהר פאַר אַלץ — צו נאַקעטע נשמות: הוילע געדאַנקען, לופּ־טיגע אידעען, לויטער גייסט־אידעאַלען!

והידים, און די הענט, וואָס אַ ר ב י י ט ע ן, וואָס פ אַ ר ק ע ר פּ ע ר ע ן די געדאַנקען, פ אַ ר פ ל י י ש ע ן די אידעען, וואָס פ אַ ר ו ו י ר ק ל י כ ע ן די אידעאַלען — ידי עשו! אונז לאָזט מען צום וואַרשטאַט נישט צו!

דרעהען מיר זיך שטענדיג אַרום צווישען פ ר ע מ ד ע קול־טורען — דרעהען מיר זיך אַרום, פרעמדע, פאַרגעסענע, נאַקעטע און בלויסע, און ב ע ט ל ע ן — קולטור!

מצרים האָט אַ קורצען זכרון. יוסף ווערט פאַרגעסען און די שפּייכלער, וואָס מען האָט אָנגעפילט אויף הונגער־יאָהרען, ווערען פאַר אונז פאַרמאַכט, און אויך פּתום ורעמסס — מצרים־ליים און אונזער שוויים און בלוט איז — עגיפּטישע קולטור.

האָבען מיר קיינמאָל נישט קיין אייגענס... קויפט מען ביי אבימלכ׳ס קנעכט וואַסער פון די ברונענס, וואָס יצחק האָט געגראָ־בען, און קויף איך צוריק אָפּ ביים גראָמילאַ מיין אייגען העמד צום

לייב, בין איך געבליבען צום בלוט־איגעל, צו דער פיאווקע, וואס לעבט אויפ'ן פרעמדען חשבון, זויגט פרעמד בלוט...

און ווערט דער „פון ירבה" גרעסער, ווערען מיר אין מויל פון בעסטען זוהן פוילענס: שטשורעס... ווערען מיר אויך געגליכען צו ווערים... וויל ער בעסער אנדערע פעלקער — חיות רעות זאלען זיין פאלק צורייסען, איידער מיר, די ו ו ע ר י ם...

און אמאל דאכט זיך:

גאט, דער באשעפער פון דער וועלט, האט זיך אמאל אומגע־קוקט און דערזעהן: קיין מענש נישטא דא, נאר פעלקער. און פ א ר ה א ל צ ט ווערען די פעלקער און גראבען זיך איין אין דער ערד און שאנצען זיך ארום, און ווערען פארגליווערט און פאר־שטיינערט. און עס קאן נישט געבוירען ווערען דער מ ע נ ש, דער פ ר י י ע ר מענש, וואס דארף פארפילען די ערד, זי באהערשען און באצווינגען און מענשליך בויען... האט ער, אין זיין גערעכטען צארן, דעם הארטסטען בוים, דעם צעדער פון לבנון אויסגעריסען, געשפאלטען, פון איהם קלינעם געמאכט, און יעדען פארהאלצטען פאלק, אין יעדען פארגליווערטען קלאץ א קלין אריינ־געזעצט...

מיר זענען די קלינעם אין פרעמדע קלעצער. א בענקעניש, א הארץ־רייסעניש צום לבנון צוריק, און די זייטען פון פרעמדען קלאץ דריקען: ארוים! ארוים! און דער האמער פון דער הויך קלאפט: אראפ! אריין! וואס טיפער אין שפאלט!

סאלאן־מעסיג, מאדערען:

מיר זענען געגליכען צו קלאווישען...

האט זיך דער באשעפער זיין פיאנא געהאט — זיין פאלק ישראל, וואס האט, פון זיין האנט באריהרט, זיין לויב נעשפילט!

נ ע פ ע ל ש ט האט איינמאל די פיאנא...

אל קנא — האט מיט'ן דונער די פיאנא צושמעטערט; דער קאסטען — צושפרונגען, די קלאווישען צושפרייט און צוזייהט...

ליגען זיי איבעראל אין גלות־שטויב, אין גלות־מיסט, פאר־שטומטע, פארגליווערטע, אהן א קלאנג...

און דאך — ווערט א קלאוויש גערדיקט פון א פרעמדער האנט, וועקט ער זיך און גיט זיין טאן, זיין איכה־ און קינות־טאן, זיין אויסרוף פון בענקשאפט און שמערץ...

און א וואנדער: ווי פון כישוף געוועקט, כאפען זיך אלע צושפרייטע און צוזייהטע קלאווישען אויף און ציטערען און לאזען זייערע איכה־ און קינות־טענער ארויס און עס הערט זיך דער קלאנג איבער גאנץ מצרים...

ניטש גענלעט ווערט דער קלאוויש, נאר געדריקט...
והידים — די הענט, וואס ריהרען זיך צו — ידי עשו...
עשו שפילט!

37.

קאפ און האנט.

האבען מיר זיך אליין, צו אונזער אייגענעם אומגליק, א ווער־טעל, אויסגעטראכט:

„אין חבוש..."

„דער געבונדענער באפרייט זיך ניטש אליין", טוען מיר פאר אלע אנדערע מיט מסירות נפש, און פאר זיך אליין זענען מיר אפ־הענגיג, אהן ראט.

קאפ פעהלט ניטש; אין קאפ פעהלט קיין געהירען ניטש.

די הענט זענען ניטש אזוי קורץ, אויך ניטש אזוי שוואך.

איינס פעהלט:

קאמוניקאציע צווישען קאפ און האנט!

דער קאפ טראכט, די הענט אבער ווייסען ניטש דערפון און פאלגען ניטש דעם קאפ און טוען דאס זעלבע, וואס נעכטען און אייער־נעכטען.

קאפ פעהלט ניטש. ווי אין דער הגדה שטעהט: כלנו חכמים, כלנו נבונים. און וויפיעל קעפ, אזוי פיעל עצות, אזוי פיעל פלע־נער. עס איז נאך קיינמאל ביי אונז אזא געדעטעניש אויף פראַ־יעקטען ניטש געוועזן...

אבער די פלענער בלייבען געדרוקט שווארץ אויף ווייס אויפ'ן

בלאט. די אידעען שוועבען ארום נאקעטע אין דער לופט, און ווערען מיט מעשים טובים נישט באקליידעט.

מיר האבען צו לאנג, גערנוויליג אדער געצווּנגען, אין צווייערליי וועלטען געלעבט, אהן א בריק צווישען ביידע, אהן אן איבערגאנג.

אין איין וועלט, אין דער גייסטיגער, האבען מיר „מיט'ן אָטעם פון די לעפצען" בערג אויסגעריסען און „איינס אינ'ם צווייטען גע־ריבען אין שטורעם!" ווינט־מיהלען געשטעלט און אין גערויש גייסטיג־שטרוי געמאלען. אלץ נאר די מחות געשארפט, מחות, ווי בליצענדיגע חלפים באקומען...

און אין דער צווייטער — אומפּרוכטבאר, אומבאהאלפען.

אין דער וועלט זענען מיר דאס פוילע טיר, וואס ריהרט זיך נישט פון צוויינג, ביז אלע בלעטער ווערען נישט אפּגעריסען, און דערנאך ערשט קוקט עס זיך אום...

און דער אפּטימיזם: משיח וועט קומען! משיח'ן מוז מען אבער ב ר ע נ ג ע ן! און פאר'ן א מ ת ' ע ן קומען פּ א ל ש ע...

ווער איז נישט אונזער משיח געווען?

איינענע — וואס האבען „געארבייט" מיט קאפּ און הארץ, אבער אהן הענט. סודות, תעניתים, השבעות — א ניי געוועב פון גאלדענע חלומות. און פ ר ע מ ד ע, וואס האבען אונז מיט ניצליכער מענשליכער ארבייט באשעפטיגט אבער נישט פאר א ו נ ז...

האט דער קעניג דעם מאגנאט באקעמפּט, זענען מיר שוץ־אידען געווען.

האבען מיר שפּעטער אין זכות פון גוטע, פיינע מאגנאטען געלעבט, האבען אונז טייל פון זיי אויף בוימער ארויף געיאגט און ווי פייגעל געשאסען. אנדערע האבען אונז זינגען אויסגעלערנט, דאס מה־יפית־לידעל...

האט אונז שפּעטער דער פרייער געדאנק מיטגענומען אין שטרייט מיט דער קירכע, מיט גלויבען און אבערגלויבען. גע־זיגט! באפרייט די וויסענשאפט פון אונטער'ן יאך פון גלויבען, די שולע — א וועלטליכע, די ערציהונג — א מענשליכע! און מיר זענען אהן ערציהונג געבליבען, פאר אונז איז די שולע טיילווייז, אדער גענצליך פארמאכט...

און וואס טוט מען מיט די באקומענע פאטענטען? אז אלץ — פארזויערט! האט אונז מיטגעשלעפט דער ליבעראליזם, די פ א ל י ט י ש ע באפרייאונג, דאס באפרייען בעל־הבת׳ישקייט פון מאגנאטען־יאד, פון הערשער־אונטערדריקונג... א יושר! גע־גאנגען, געקעמפט, געזינגט און — די בעל־הבת׳ישקייט שטעלט זיך צו אונז מיט׳ן רוקען. די בעל־הבת׳ישקייט באיקאטירט...

דעמאקראטיזם...

דאס אידעאל — אמעריקא!

און דארט ערשט פארשפרייט זיך דער קאטאליציזם, און ווארצעלט זיך פון טאג צו טאג אלץ טיפער איין, און די אידען־ריינע האטעלען מעהרען זיך, און אונזער אפגעזונדערטקייט וואקסט... אונזער קראפט אויך. נאר הערט מען שוין: פן ירבה, וועט מען באלד הערען: הבה נתחכמה! —

געהט א נייער מ ש י ח: דער פראלעטאריאט!...

וועט אמאל קומען משיח אין פאבריק אריין, דעם ארבייטער באפרייען, און וועט קיין אידישען ארבייטער נישט טרעפען!

— קליינינגקייטען", ענטפערט די „קוזשניא". „פארוואס נעמט מען קיין אידען אין פאבריק נישט אריין? פארוואס לאזט מען אי־דען נישט צו דער מאשין? ווייל דער פויער פון דארף איז געזינ־טער, ארביימזאמער, אונטערגעבענער, פאלגט, טוט אלץ און איז ב י ל י ג ע ר! און דער שטראם פון דארף פלייצט אין שטאדט אריין אלץ מעהר און מעהר!

„און נאר א שטערונג — שבת!"

„הויבט זיך אבער אן דאס דארף צו אנטוויקלען, עס מעהרט זיך און באצאהלט זיך וואס א טאג בעסער די ארבייט אין דארף. דעם פויער וועט שוין נישט ציהען די פאבריק, דאס דארף וועט נאך ארויסציהען ארבייטס־הענט פון די שטעדט... דאמאלט וועט אפען שטעהן פאר אידען די פאבריק! דאמאלט וועט שוין אויך קיין רייד נישט זיין פון שבת!"

און אז משיח וועט קומען צופריה, איידער דאס דארף וועט שלעפען מענשען צום אקער פון שטאדט, און איידער שבת וועט בטל ווערען?

— — — — — — — — — — — — — — — —

לעבען איז א פראצעס פון קאמף און אנטוויקלונג. ווער עס

וויל לעבען, מוז מיטמאכען אלע פראצעסען... אבער פארוואס אז זיך פארגעסען?

פארוואס, ווען מען דערמאנט זיך שוין, פאלגט נישט די האנט דעם קאפ?

פארוואס אזוי אפהענגדיג?

38.

פורים.

האבען מיר אלערליי ימים־טובים. גוטע יאהרען — וועניג; גוטע טעג נאך פאראן!

האבען מיר פארשידענע גוטע טעג:

האבען מיר פסח זכר ליציאת מצרים! דער יום־טוב פון באפרייאונג! קנעכט האבען פארשטרייקט! קנעכט האבען זיך אויפגעהויבען, פארלאזט דעם פלייש־טאפ מיט דער בייטש צוזאמען און געלאזט זיך אין סטעפ, אין מדבר אריין; פריי ווערען, א פאלק ווערען, א לאנד בויען!

האבען מיר שבועות — זמן מתן תורתנו!

שטאלצירען מיר דאך נאך היינט מיט איהר; ווערט זי דאך נאך היינט פון שווארצען געוויסען אייראפאס באזידעלט און באשמוצט! נישט אומזיסט האט דאס מאראלישע פארזעהעניש דעם עהרליכען שפיגעל פיינט!

לעבען מיר דאך אין א צייט פון קריג. פרואווט, גיט די באלקאנישע פעלקער, ביי גאנץ אייראפא, וואס מישט זיך אין קריג אריין, דאס געזעץ פון קריג:

„באלעגערסט דו א שטאדט, די בוימער ארום הא . נישט אוים; זיי זענען דאך קיין מענשען נישט, זיי זאלען קאנען אנטלויפען פאר דיר!“

— — — — — — — — — — — — — — — —

דאס געזעץ ווערט געגעבען אין מדבר, אין דער צייט פון

„ויסעו־ויחנו“, אויפ׳ן וועג פון קנעכטשאפט צו פרייהייט, פון גשן צו פאלעסטינא...

נאך דאס לאנד נישט באקומען, און א „סאציאל־שטאט שוין געבויט“...

נאך אין סטעפ, נאך אין ביידלעך געוואוינט, און די מענש־ליכסטע אידעאלען געשאפען, געוויינערט זיך צווישען „אפס, כי לא יהיה בך אביון“ און „כי לא יחדל אביון מקרב הארץ“!

פייערען מיר די ביידלעך...

איז אונז ליעב אונזער ארעמע, פארוואָרפענע סוכה; נעמען מיר אין איהר אויף אונזער אושפיזין, די ליעבע געסט פון דער ווייטער, ליעבסטער פארגאנגענהייט!

קומט נאך א שפעטערער און דעריבער שוין א האל־בער יום־טוב... חנוכה!

דאס פאלק געפאלען, פארלאשען, צו אש געווארען!

נאר אינ׳ם הויפען אש איז א פונק געבליבען; איז פון דער טיפער נאציאנאלער באליידיגונג אויפגעפאכט געווארען, האט ער אויפגעפלאמט, איז „בית יעקב“ געווארען פייער און יון — שטרוי!

און — —

— א קליינע ארעמע אילומינאציע פאר׳ן אלטען, גרויסען וואונדערליכען זיג!

קומט אבער נאך צו — פורים!

דער יום־טוב פון — „זאגען“ און „נישט זאגען“!

אניט וואלט דער נס נישט געשעהען:

דער גורל איז אפהענגיג פון אחשורוש... און —

וואלט מרדכי נישט אויסגעזאגט, וואלט ער אחשורוש׳ס קלייד נישט געטראגען, אויף זיין פערד נישט געריטען!

וואלט אסתר יא אויסגעזאגט, וואלט אסתר זיך אין איהר שטאם נישט פארלייקענט, וואלט זי קיינמאל קיין קרוין אויף איהר קאפ נישט געהאט, וואלטען אחשורוש און המן אין איהר נעצעלט קיין וויין נישט געטרונקען...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און דאס טרויעריגסטע איז: אלע ימים טובים, זאגט מען, וועלען בטל ווערען, נאר איין פורים וועט בלייבען!

דער יום־טוב פון „אויסזאגען“ און פארשווייגען!

און צום זכרון:
דער יום־טוב פון מאַסקען און פּורים־שפּילער...
איז עס אין בלוט אריין!
אויף „אויסזאָגען“ שטעהט זעהר פּיעל! און דאָס נישט אויס־זאָגען, דאָס פאַרלייקענען?

פאַראַן אין א גרויסער אידישער שטאָדט א שולע פאַר מיידלעך, פאַר אידישע, דאָס מעהרסטע חסידישע מיידלעך, די מאַמעס טראָגען נאָך שייטלען, די טאַטעס — שטריימלעך מיט אַטלעסענע קאַפּאָטעס... קיין איינציג קריסטליך מיידעל. קומט אין דער שולע אריין א אידישער לעהרער און פרעגט:
ווער קען אידיש?... ווער קען אלף־בית?!
אלע שווייגען!
„אין אסתר מגדת!“
דאָס פאַרלייקענען איז אין בלוט אריין!

39.

אויף א סדר־נאַכט.

(אַ וואַרשעווער הומאָרעסקע)

סיראָטא (דאַרף איך אייך צונעבען; דער חזן אויף טלאָמאַצ־קע) האָט אָפּגעדאַוועט; עקסטרא צוריק געקומען פון ניו־יאָרק.
— א שעהן ביסעל געלט פאַרדינט, — זיפצט נישט איין באַיקאַטירטער סוחר.
— וואָלט איך זיין האַלז געהאַט...
אמעריקא ציהט נישט נאָר ליטעראַטען.
סיראָטא האָט אָפּגעדאַוועט.
דער היימישער עולם רוקט זיך ארוים שטילערהייט. מען ווייסט נישט ווי אזוי צו זאָגען. די פּוילישע פאָרם פון ווינשען לכבוד יום־טוב, בפרט „וויעלקאנאָץ“ — איז נאָך נישט געפונען געוואָרען.

„ליטוואקעס“ פון דאס לעדען אוים די שול רווישענדיג:
— גוט יום־טוב, גוט יום־טוב!
דער היימישער עולם מורמעלט, נישט צופרידען:
— ווי דאס רודערט...
וו'דאמו באזשים — קיין דרך נישט...
פאלט נאך איין א ליטוואק אויסצורופען:
— לשנה הבאה בירושלים!
איז שוין דאס געווען איבער דער מאס, מורמעלט מען אויף פויליש העבער; שוין אויסער דער שול, אויף די טרעפלעך!
— אלץ פארכאפט... די נאלעווקעס... ציגד — די שול...
— און די הויפט־אליי — קלאגט זיך א צווייטער — אויפ'ן צמענטארזש... ער איז אויף קבר אבות געווען: „א ליטוואק ביי א ליטוואק“...

— — — — — — — — — — — — — — — —

די לעצטע פאר:
א היימישער צילינדער, ווייסע קראוואטע, האנטשוהה, פיין ראזירט, נאר אויפ'ן פנים, נישט זעהר יום־טוב'דיג,ווארט אפ אויפ'ן פלאץ א צווייטען (אויך א היימישער צילינדער, ווייסע קראוואטע, האנטשוהה, א פיין צוקעמטע בארד און אויפ'ן פנים אויך נאר נישט יום־טוב'דיג), וואס הינקט ערשט אראפ אויף א קוליע פון די טרעפלעך.
— געהסט אהיים? — פרעגט ער — שוין אויפ'ן לעצטען טרעפעל, און, נישט דערהערט, עטוואס העבער:
— געהסט אהיים, מאריץ?
דער געפרעגטער כאפט זיך אויף, ווי פון א טרויער:
— אוז דו, איגנאץ!
זיי שטעלען זיך אפ א ווײַלע:
— אהיים? וואס וועל איך טון אין דער היים? האסט א סדר, מאריץ?
— אי... — מאכט מאריץ אוועק מיט דער האנט.
— איך זאג, מיינער: גלייך געווען כאטש אביסעל מצות קויי־פען. מעסט זי אפ מיט'ן אויגעל פון קאפ ביז'ן קרומען פוס: „וואס איז ביי דיר גלייך?“

— פרואוו איך מיך: די קינדער צוליעב... זי געהט מיט די קינדער אין טעאטער אריין... שוין גענומען א לאזשע...

— מיינע — ענטפערט מאריץ — האט מיך געפרעגט, צי איך וויל דער לאקיי זאל אנטלויפען, אז ער וועט דערזעהען מצות...

— עבדים משלו בנו...

זיפצעןביידע אפ און מען שטעלט צוריק די פראגע: וואו געהט מען?

— קום — איראניזירט מאריץ — אויף די גאלעווקעס, צו דער פראנצישקאנער... „כל דכפין ייתי וייכול“, אפשר וועט עמיץ...

— א ליטוואק — —

— פארבעטען צום סדר...

געהען, געהען זיי דאך שוין, אוים געוועהנהייט, צום טעאטער פלאץ צו.

— נישט געדארפט זיך אויסציהען פון יענער זייט...

— מען וואלט אזויפיעל פון באיקאט נישט געליטען...

— האסט פאר יום־טוב עפעס געלייזט, מאריץ?

מאריץ דריקט מיט די אקסעל.

זיי געהען ווייטער, שווייגענדיג, איבער דער סענאטארען־גאס. פאראוים געהט א יונגערמאן.

— דערקענסט? — ווייזט מיט׳ן פינגער מאריץ — אונזער אדוואקאט!

— אנגענומען, פראוואסלאוויע...

— דער סודיא׳ס טאכטער צוליעב...

זי האט זיך אינ׳ם פארליעבט צום טויט. „ווילסט — זאגט זי — וועל איך מיך מגייר זיין“...

— היינטיגע צייטען...

זיי דעריאגען איהם:

— דאברי וויעטשור!

— גוט יום־טוב, גוט יאהר! — ענטפערט יענער דערפרעהט.

— פון ווען רעדסט עם אידיש, אלבערט!

— זייט כ׳האב מיך אפגעשווענקט...

— צינד מעג ער! — מיינט מאריץ.

זיי קומען צו צו א טויער:

— דא וואוינסט דו, אלבערט?

— דא. קומט ארויף צו מיר...
— נאך וואס ?
— איהר וועט קיין חרטה נישט האבען. מיין ווייב, ווייס איך, מאכט מיר א סיורפריז אויף יום־טוב... וועט זיין פאר אייך אויך...
— א גלאז טיי וועט זיין ?
— און צובייסעו אויך, אז א סיורפריז...
— א געבראטענער קוויטשער ?
— דאס גיט מען אייך אין דערהיים. מען זאגט אייך : קעל־בערענס, עסט איהר...
נישט האבענדיג, וואס מיט זיך צו טון, געהען זיי. ארויפ־געקומען, לאזט דער אדוואקאט איבער אין קאבינעט, ער געהט אנ־זאגען, פרעגען, צי מען מעג שוין.
זיי זעצען זיך און באמערקען אויפ'ן שרייב־טיש פרישע בלך־מען און גייע בראנזענע וואזען.
— בצלאל, — גאפט מאריץ.
— דער דיוואן אויך ! — באמערקט איגנאץ, — זעה : אם אשכחך ירושלים...
— דאס האט מיין ווייב געקויפט... מאריא אנדרעיעוונא — ערקלערט אלבערט צוריק קומענדיג.
און שטארק צושמייכעלט :
— זי איז אידישער פאר אייערע ווייבער...
— אויף מיין וואטענמאכערס טאכטער !
— און באלד — שלאגט זיי איבער דער ווירט — וועט זיין דער סיורפריז. איך שטוים מיך, וואס עס וועט זיין... עס וועט זיין... עס וועט זיין — —
אין דער רגע אבער עפענט זיך ראש די טיר פון עס־צימער. א שטראם ליכט פאלט מיט אמאל אין פארשאטענעם קאבינעט אריין. דורך דער ברייט געעפענטער טיר באווייזט זיך א בלאנק־געדעק־טער טיש... זילבער און קריסטאל... און פלעשער וויין.
— מצות ! מצות ! — שרייט אוים אויסער זיך מאריץ...
— זעה, זעה, — קנייפט איהם איגנאץ אין דער זייט — א קערה מיט מינים —
די בעל־הבית'טע האט זיך דערווייל אין טיר געשטעלט :

— מילאסטי פּראָסים!
און נאָך איהר אַלבערט:
— זעצט אייך, רבותים!
נאָכ'ן פאָרשטעלען די געסט, דערלאַנגט זי איהם אַ הגדה מיט רוסישער איבערזעצונג:
— א טי סמאָטרי, וו'פּאַריאַדקע לי! פּראַווערייי!
— זעה נאָר דעם גרויסען בעכער!
באַקומט מאַריץ נאָך אַ קניפּ פון איגנאַצ'ען — אויך אַ בצלאל!
— עטאָ — ענטפערט מאַריאַ אַנדרעיעוונא — דליאַ פּראָראָקאַ איליי... יעוואָ יאַ סטראַשנאַ ליובליו!
— א טיעפער — קידוש! — קאָמאַנדירט זי.

— — — — — — — — — — — — — — — —

אַראָפּגעקומען זענען איגנאַץ און מאַריץ שוין שפּעט נאָך האַלבער נאַכט און זיך איינס אַן אַנדערען האַלטענדיג. אַן אויסגעשטערענטע נאַכט.
— אויבען פינקעלט! — מאַכט מאַריץ באַגייסטערט.
— ליל שמורים! מען שלאָפט נישט! — פּאַרטייטשט איגנאַץ.
און שטעלען זיך אָפּ נאָך אַ ווייל'ע:
— איך זאָג דיר, ער וועט אויסקומען; ער וועט זיך מגייר זיין —
— אָדער יאָ, אָדער נישט, — ענטפערט מאַריץ, און מיט אַ בליק צום הימעל:
— נאָר אַזאַ יאָהר אויף מיר, רבונו של עולם, סאָר אַ וואָווילע אידלעך דיינע משומדים זענען!

40.

אַלטוואַרג און אַלטערטימליכקייטען, וואוהין שיקען? וואַרשוי, ווילנא, פּעטערבורג?

סיי־ווי־סיי:
— אַלטוואַרג!
אונזער לעבענס־ליניע ברעכט זיך איבער. איין עפּאָכע מיט

איהר גלויבען אין איהרע האפנונגען און חלומות איז אוועק, א נייע, נאך אהן גלויבען, מיט קוים, קוים אנגעצייכענטע נעבעלדיגע האפנונגען און צומישטע, צוקנוידערטע שאטען־חלומות קומט אן...

זאל דאס פארגאנגענע נישט פארגעסען ווערען...

זאמעלט אלטווארג, אלטערטימליכקייטען פאר'ן מוזעאום. ווארשוי האט, ווילנא געהט עפענען, פעטערבורג זאמעלט געלט אויף א מוזעאום צו עפענען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

דער אויפרוף פון געוועהנליכען אלטווארג, פון דעם, וואס האט נאך א ווערט אין מארק און נאך קיין ווערט נישט פאר א מוזעאום, פאלט.

ווענינגסטענס ביי אונז:

מיט בעזימער באוואפענט, שטעהען די טויערען־היטער פאר די טויערען אין די בעסערע גאסען, און לאזען קיין אידעל, מיט א זעקעל איבער די מאגערע אקסעל געווארפען, נישט איבער דער שוועל.

— באיקאט, הארציג־זשידיקעל, באיקאט! נישט געדארפט זיך לאזען אנרעדען און אראפ פון גלייבען וועג... מיד ארט עס נישט, דער בעל־הבית צירנט!...

פאר דאס, דער אינערליכער פ א ר ק ו י ף פון אלטווארג שטייגט פון טאג צו טאג...

עס „ליקווידירען" אזויערנאך די „געשעפטען" די, וואס מוזען צוריק אין תחום; מען פארקויפט, וואס מען קאן, פון ש ט ו ב, פון ז י ך אראפ, דאס גאנצע אלטווארג...

און די, וואס מען טרייבט פון דארף...

וואס מ'ז פון וואלד און פעלד, פון אונטער'ן פרייען הימעל צוריק אין שטאדט אריין, מיט א שמאלען הימעל־פאס, וואס איבער אייזערנע דעכער, און א געלער, געלער לבנה איבער עלעקטרישע לאמפען...

און די באיקאטירטע... די קרבנות, וואס ווערען גאנץ און גאר פארברענט אויפ'ן מזבח פון דמאווסקי'ס פאטריאטיזם... און די קרבנות פון דער שלעכטער צייט, פון קריג, נישט גערעטעניש, און וואס איהר ווילט...

און צוזאמען מיט'ן געוועהנליכען אלטווארג געהען אין קויף און פארקויף אויך די אלטערטימליכקייטען...

די לעצטע פארשאכערט נישט!

צווישען בעל־הבת'ישקייט געפינען זיך „זאכען“, וואס האָ־בען קיין ווערט נישט אין מארק און זענען „אוצרות“ פאר א מו־זעאום. די זאכען זוכט אויף!

זייט נישט פויל, זוכט אין אלע פארוואָרפענע ווינקעלער...

אויף די אויוועגס, — איהר האָט געקאָנט אמאָל ארויפוואר־פען א רעהרעל פון אן אלט חנוכה־לעמפעל...

אויף די בוידעמס, אין די קעלער, וואו דער אויפגעקומענער עושר האט ארויף אדער אראָפּ געשיקט די ספרים פון בלאָגעי פּאַ־מיענטשי דעם טאטען, דעם זיידען, דעם עלטער־זיידען, מוטער, באָבע און עלטער־באָבע.

עס האָט זיך אפשר דארט פארוואלגערט אן אלט טלית־ותפילין בייטעלע, א שטערנ־טיכעל, א ברוסט־טיכעל, אן אלט חלה־טישטעכעל...

זוכט, געפינט, שטויבט אָפּ...

און זענט איהר אליין שטומפּיג אויף דער עברי...

איז ביי אייך שעהן נאָר דאָס קלייד פון דער לעצטער מאָדע, און דאָס מעטאָל פון דער שטאַנצע, באַארבייט אין א מאָדערנער פאבריק, דאן — רופט א מבין!

איהר וועט קיין חרטה נישט האָבען...

צווישען די אלטע פארלעגענע, פארגעסענע, שטויב־געשפּיינ־טע און מילב־צופרעסענע זאכען, וועלען זיך געפינען אוצרות פאר א מוזעאום, פאר דער גרויסער מ צ ב ה פאר די ערשט נישט לאנג, אין בלוט און צער אפּגעגאנגענע דורות...

און דאָס זענען געווען דורות מיט מעהר הארץ און געהירן און פארשטענדעניש פאר אידישער שעהנקייט! אבוואָל פרעמד איז זיי געווען דאָס פרעמד־נארישע ווארט „קונסט“, וואָס דערמאָנט פון פאבריק און פארקויפט זיך אין קראָם.

אין די אלטע אויסגעטעפּטע שטערען־טיכלעך, אויסגעוועבטע ברוסט־טיכלעך, פון דער זון אויסגעצויגענע געשטיקטע חלה־טיש־טיכלעך און טלית־ און תפילין־בייטעלעך, וואָס וואלגערען זיך ביי אייך.

און אין די אלטע פּרוכת׳ן, כסא־של־אליה־דעקען און תורה־העמדלעך און גארטעלעך אין די חורבות פון שולען און בתי־מדרשים.

שטעקט „קונסט“, שטעקט נשמה!

אין זיי האט, פיליי כט, אייער באבע, אייער עלטער־באבע, — פרומע, ריינע און ווירקליך שעהנע אידישע טעכטער, ארייננע־שטיקט זייער שטיל־הייליגע ליעבע צו נישט געקאנטע חתנים, זיי־ערע ווירקליך ריינע, ליכטיג־נעבעלדיגע פרומע חלומות און האפ־נונגען; און די הארציגע תמימות זייערס, זייער הארציג־שטילען גלויבען און צוטרוי צום לעבען און צו גאט, דעם האר פון לעבען — זייער גאנצע פרומע, נאאיווע, נישט נאכגעמאכטע יונג־פרעהליכע „קונסט“!

און זאכען וועט איהר געפינען, פון האלץ געשניצטע, פון בלעך געבויגענע, פון אייזען און קופּער געשמידטע (זילבער און גאלד האט איהר שוין לאנג אויף בראך פארקויפט...) העגנגעל־לאמ־פען, חנוכה־לעמפּלעך, שאבאשניקעס, מנורות, בשמים־שקעטאלעך, אתרוג־ און צדקה־פּושקעס, אין וועלכע דער שטילער, וועלט־פארגעסענער, זיך אליין אומבאוואוסטער, לאנג־פארשטארבענער, פרום־אידישער „קינסטלער“, — אהן דעם נארישען נאמען, נאר בצלאל׳ם אן אייניקעל — האט ארייננעקריצט, אויסגעבויגען אדער אויסגעשמידט זיינע, פּיליי כט נישט קלארע אבער הויכע אידישע, דאס הייסט: ריין־מענשליכע און איבערמענשליכע און געטליכע חלומות וועגען משיח און זיינע צייטען, פון וועלכע דער נביא האט גערעדט, און מיט וועלכע ער האט דאס פאלק און דעם מענש גע־טרייסט...

און ווען שטיקער נאר, קלעפּט זיי! שטויבט אפּ, פּוצט אויס, דאס זענען, ווי געזאגט — אוצרות!

און שיקט זיי...

יא, וואוהין שיקט מען זיי?

איך מיין:

נישט צום וואַרשעווער מוזעאום, אזוי לאנג, ווי עס איז פאר׳ן ברייטען פּובליקום געשלאסען...

ווילענדיג, אדער געגויט...

דאס זענען „זאכען“ פון פאלק, „זאכען“, אין וועלכע דאס

פאלק האט זיינע חלומות פארפליישט, זיינע געטראכטע שעהנקייטען אויסגעשמידט, ארייננגעשטיקט, אין וועלכע ער האט זיין נשמה פארקערפערט. און — זיי געהערען דעם פאלק! זיי מוזען פאר איהם זיין אפען און פריי צו יעדער צייט...

און נישט צום קאלטען פעטערבורג שיקט, אזוי לאנג ווי עס איז אויסער'ן „תחום“, אזוי ווייט פון אידישען אויג...

דאס מוזעאום וועט זיין פאר אונז פארשלאסענער, ווי דאס ווארשעווער. אין דאס מוזעאום מוז זיין אונזער! פאר אונז אלע! נישט קיין מוזעאום אויסשליסליך פאר געשוואוירענע אדוואקאטען און קויפלייט פון ערשטער גילדע...

ווי הויך עס זאל נישט קלאפען זייער אידיש הארץ, און ווי ווארעם עס זאל נישט שלאגען זייער פולס פאר אידען און אידישקייט אינ'ם קאלטען „מלוכה־צענטער“, אהין קומט נישט דאס פאלק און זיי — זענען נישט דאס פאלק!...

זיי האבען געלט? און האבען גוטע הערצער צו געבען געלט? ווילען געבען אויף א אידיש מוזעאום?

זאלען זיי געבען, נאר בויען און עפענען א אידיש מוזעאום אין — ווילנא!

עס איז א אידישע שטאדט — „עיר ואם בישראל“. דאס הארץ פון דער אידישער ליטא — „ירושלים דליטא!“

41.

פארט ווילנא.

ווען מענשען רעדען שוין די זעלבע שפראך, רעדען זיי דאך פארשידענע שפראכען. בפרט ביי אונזער דור הפלגה, אינ'ם מיש־מאש פון מענשען און אלערליי פלעצער און אלערליי חדרים...

די זעלבע נעמען, די באגריפען זענען דאך פארשידען; די זאכען, וואס ווערען מיט די זעלבע נעמען באצייכענט, ווערען דאך פון יעדען אויג אנדערש געזעהען...

און וויפיעל אוינגע, בפרט ביי אונז, ליידען אויף דאלטאניזם, און זעהען געוויסע פארבען לגמרי נישט?

לעזט אונזער פובליציסטיק און איהרע וכוחים! און איז א שלעכט וועטער, דאס טעאטער יאגג'ס אויספארקויפט און איהר האט מיט'ן אווענט נישט וואס צו טון, קומט אין „הזמיר“ און הערט דיסקוסיעס...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

נאר — צו דער זאך:

ווער, צום ביישפיל, רעדט עס נישט פון — פאלק?

ווער פון אונז איז זיך עס נישט מקריב, כאטש דריי מאל אין טאג פאר'ן פאלק? ווער מיינט עס נישט די טובה — און ווער רעדט עס נישט אין נאמען פון — — — פאלק?

אלץ איינס, צי דאס פאלק האט א נשמה, צי עס איז נאר א גולם, צי עס האט נאציאנאלע אידעאלען אדער נאר א לערען מאגען, א משיח־ צי א קרופניק־פאלק. — — —

אלץ פאלק און פאלק! א פול מויל — פאלק! און אז עס קומט ראצו, האט יעדערער זיין פאלק, זיין טייל פאלק, זיין פארטיי אדער זיינע לאנדסלייט, וואס זענען זיין פאלק, אדער די יחידי סגולת פון פאלק... רייכע לייט, אינטעליגענטען...

למשל:

איז אז ארטיקעל וועגען מוזעאום האב איך געזאגט, אז א מוזעאום דארף זיין „פון פאלק, פאר'ן פאלק!“ און „אז דאס ווארשעווער מוזעאום איז פאר'ן פאלק פארשלאסען.“

דאכט זיך, קלארע דבורים?

קומט עמיץ, וואס האט, באשיינפערליך, א גאנץ אנדערען און זעהר אז ענגען באגריף פון פאלק און לייקענט מיר אפ, פון א זייט, מיט א קורצער אנאנס:

דאס מוזעאום ביי דער אידישער געמיינדע אין ווארשוי איז אפען צו צוויי שעה א טאג, צוויי מאל אין וואך...

אפגעלייקענט, און דאך?

און דאך איז דאס ווארשעווער מוזעאום נישט פון פאלק — ער איז א מתנה פון איין מענש, א רייכען, וואס האט זיינע זאמלונגען פארשענקט, און די אידישע זאמלונג — דער אידישער געמיינדע.

נאר א חסד!

און די געמיינדע האט די מתנה אנגענומען און פאר איהר א צ י מ ע ר אפגעטיילט.

צום פאלק עס זאל פארגרעסערען די זאמלונג, האט זיך די געמיינדע נישט געווענדט; אז עס ווערט געעפענט א מוזעאום. נישט צו ו ו י ס ע ן ג ע ט א ן דעם פאלק.

ווילענדיג (ווי איך האב געגעבען אנצוהערען) אדער נישט ווילענדיג — אויס פחד פאר אן עין־הרע פון דרויסען, צי איז דער פחד בארעכטיגט אדער איבערגעטריבען, — סיי ווי סיי און דער־וויל ווייל ווייניגסטענס —

איז דאס ווארשעווער מוזעאום נישט פון פאלק און נישט פאר'ן פאלק; עס האט דעם פאלק גארנישט צו פארדאנקען, און עס האט פאר'ן פאלק נישט קיין פ ל א ץ און נישט קיין צייט...

עס איז דאך לעכערליך: א צימער, צוויי שטונדען א טאג און צוויי מאל אין וואך, און אויך ביז אהער — ב ס ו ד... צינד א קליי־נער אנאנס, א שטילער, א באשיידענער... צום — אפלייקענען!

בלייב איך דעריבער ביי דאס מייניגע:

אויב „פון פאלק, פאר'ן פאלק", איז נישט פעטערבורג, נישט ווארשוי, נאר — ווילנא!

גיט פלוצלונג בעל־מחשבות א פרעג:

— פארוואס נישט ירושלים?

— פארוואס ירושלים־דליטא און נישט דפאלעסטינא, דאס אמת'ע ירושלים?

פארוואס אין לאקאל פון צדקה־גדולה און נישט אין בית־נאמן פון דר. כאזאנאוויטש?

— האט דען דר. כאזאנאוויטש געמיינט דוקא ספרים, און נאר ספרים און נישט —

און רעכענט מיר נאך מיט אן אריסטאקראטישער גרימאסע די שטערען־טיכלעך, ברוסט־טיכלעך און אנדערע שעהנע זאכען פון דער באבען און דער באבעס־באבען...

די גרימאסע מאכט נישט אויס, אבער א קאצען־שפרונג איז עס.

א קאצען־שפרונג פון פאלק צו נאציאן, פון א פאלקס־מוזע־אום צו א נאציאנאלען מוזעאום...

פאנטאזיע פעהלט מיר נישט, פון קבוץ גליות חלומ'ט זיך אפט, אבוואל אויף אז אנדער שטיינער, און צוציגען ווערט מיר ארץ־ישראל, צוצויגען...

אבער גערעדט האב איך צופעליגערווייזע וואכענדיג: וועגען א מוזעאום פאר'ן פאלק דא אויפ'ן ארט.

צוצוקומען, אהן אז אויסלענדישען פאס.

נישט גערעכענט דעריבער אנדערע לענדער, מיט אזוינע שטעדט, ווי פאריז, לאנדאן, וויין, בערלין און זייערע מוזעאומס. אויף מתנות פון נדבים אויף די פארמאכטע, ממש פארמאכטע...

און מיר שווינדעלט פון פאלק ביז נאציאן, פון מוזעאום אין פעטערבורג, ווארשוי אדער ווילנא, ביז א נאציאנאל־מוזעאום אין — ירושלים...

איך האלט נישט דערביי...

אגב — א קליינע פראגע:

— ווי וואלט אויסגעזעהען, וואס פאר א פנים וואלט געהאט אונזער יונגע, ערשט פריש־געבאקענע אלטערטימליכקייט דארט... ביי דער כותל מערבי? ביי די קברים פון מלכים און נביאים? ביים לבנון?

— — — — — — — — — — — — — — — — —

מען האט גערעדט פון א מוזעאום פאר אונז, דא אויפ'ן פלאץ! פאר'ן פאלק אין תחום, און פאר זיין יונגען קינסטלער, וואס קאן זיך און זיין אינערליכקייט נישט געפינען און וועט אפשר אין מוזעאום טרעפען א היימישע ליניע, אן אייגענם, עפעס א הארציגס און עס וועט עפעס אין איהם אויפטויען...

און איך מוז בלייבען ביי מיינעם:

אויב מען האט צו וועהלען צווישען „א ו נ ז ע ר ע“ שטעדט, איז נישט פעטערבורג, וואס איז אויסער'ן תחום, נישט ווארשוי, וואו אידישע עפענטליכקייט איז, ווי מען דארף, נאך במעט ווי אוממעגליך, נאר —

— ירושלים דליטא, נאר — ווילנא.

42.

גם זו לטובה...

איך געה פריה שלאפען. — איך אנטלויף פון די אווענט־גאַסען, וואס זענען פול מיט פערפום און שוויים, — און שטעה פריה אויף, און לויף אין גארטען אריין פריה, דעם פריהלינג צו געניסען, דעם יום־טוב, דעם יום־טוב פאר אלע —

טרינקען לייט מינעראל־וואסער...

אן אפגעלעגענע אליי, די בוימער — צוגרינט און צובליהט. און פריש באנאסען. ווי די פריש־געצוואגענע כלה־מיידלעך, וואלט מענדעלע געזאגט. שרעקיגע טרערען־טראפען הענגען און ציטערען אויף די לאנגע בלעטער־ברעמען... א ווינטעל וועקט זיך, פליהט דורך, גיט, איג׳ם דורכפליהען, א גלעט... אין געווימע יאהרען — דער איינציג... נאטירליכער.

אויף פלאט־פוס־בלעכלעך, דאך שפאצירט זיך לייכט. דער יום־טוב טראגט, דער ווירקליך גרינער יום־טוב. די פיס פארגעסען זיך און ווילען אונטערטאנצען.

שטיל. אויך אין דער הויך. אין מיט שטאדט נעסט צווישען בלעטער אויף צווייגען קיין פויגעל נישט.

דאס הארץ זינגט. עס פארגעסט זיך אויך וויפיעל דער זיינער איז, און צווינגט זיך...

פארבלאנדזשעט אין דער אליי אריין א וואסער־טרינקער...

א באקאנטער.

א געל פנים — א שלעכטער מאגען... אין דער האנט א גלאז. אין גלאז א רעהרעל; ביטער־וואסער טרינקט ער.

ער דערזעהט מיך, און כאפט מיך אן ביים אקסעל, דערנאך ביים לאץ, און צולאכט זיך. די קליינע אויגעלעך פינטלען, דאס געל פנים׳על שיינט, דאס בייכעל ציטערט, דאס רעהרעל אין גלעזעל קלינגט. און די אפגעבלאקירטע ליפען:

— כי־כי־כי! און כי־כי־כי!

די צייטונגס־סקאנדאלען מיינט ער.

— עפעס — זאגט ער — איז צו שאנדע אין אייער דענקש

סעניגרייך. צושרויפט זיך די זיבעטע מאכט. די מאשין שרייט! קנאקט!

און ער רעכענט מיר אוים דעם על־חטא פון דער ליטעראריי־שער צייטונגס וועלט:

— צוויי שוועסטער — צוויי לאדזער צייטונגען... כי־כי־כי! צוויי מארק־אידענעם ביי פייער־טעפ! שרייען זיך איינער דער אנדערער דעם אמת אין אויער אריין, קהל זאל הערען... און לאדז קייכט!...

— לאדז! — וויל איך מבטל זיין.

— און דא איז בעסער? די היגע ערציהער פון פאלק — פיי־נער? מיט א בעסער באנעמען?

און ער זאגט מיר נאך די סטאטיסטיק פון „הזמן“ וועגען א צייטונגס־ארטיקעל.

א רעליגיעזער פילאזאף און — אכט און אכציג מאל גנב, נישט, חלילה, זילבערנע לעפעל... געדאנקען; שטיקער גאנצע פון צייטונגען און ביכער געשלעפט... זעכציג מאל „עם־הארץ“... שתי פעמים ח“י...

ער פארפלייצט מיך מיט ציפערען...

וויל איך איהם איבערהאקען:

— פאראן דאך.

ער ווייסט! און לאזט מיך צום ווארט נישט קומען.

— פאראן ערנסטע און עהרליכע... א גאנץ קלייזעל אזוינס... כי־כי־כי!

— זיצט דאס קלייזעל — כי־כי־כי! און — גענעצט!

און דער עולם קלייזעל — גענעצט... מיילער אפענע, ווי ביי געפאנגענע שלייען... רוקט זיך דער עולם ביסלעכווייז אפ. עס ווילט זיך גענעצען... די באקען קאנען ארוים פון די נעלענקען... וויל דאס קלייזעל דעם עולם פארהאלטען. קלערט מען: ווי מאכט מען זיך אינטערעסאנט? מיט אינטערעסאנטע אידעען? וואו נעמט מען זיי? א טרוקען יאהר, א שלעכט געוועטעניש... כאטש לאבענ־דיג מאכען... אבער ווי אזוי? קלערט מען ווייטער. קלערט מען: וועמען גיט מען היינט א שנעל אין נאז? ווער לויפט, מען זאל איהם אונטערשטעלען א פוס און — אין בלאטע אריין?! און מען קוקט זיך אום. אפשר דרימעלט ווער? וועט מען איהם מאכען א

פאנפע! ווער האט זיך פון חברה אפגעווענדט, אפשר קאן מען איהם עפעס אנהענגען אויף די אקסעל?

און געפינט מען נישט, ווערט מען בייז, ווערט מען גאליג. קריצט דאס קלייזעל מיט די ציין. קלערט מען ווייטער, שוין מיט די ציין קריצענדיג: ווען מען געבען א שטאך אין א ריפ? אדער א בים? ווען מען אפרייסען כאטש א שטיק פאלע? אויף ווען מען כאטש א ביל טון? מאכען: וואר, וואר, זאל מען מיינען... איך וויל נאכקלערען, ווען ער מיינט: ער לאזט נישט קלערען:—

— כי־כי־כי! א פראצעס וועט זיין, אז אינטערעסאנטער פראצעס! דער רעליגיעזער פילאזאף האט באליידיגט דעם טעא־טער־קריטיקער... ד ע ר מוז זיך פארטיידיגען... זיין עהרע בא־שיצען: מיט ווערטער — אוממעגליך. דער רעליגיעזער פילאזאף האט אלע גיין מאס רייד און א גרויסען טייל פון דער צעהנטער... און אין די אויערען — וואטע, רעליגיעז־פילאזאפישע, פעסטע: וואס געהט איהם אן, אז יענער רעדט? נישט ער, נישט זיין עולם הערט. מוז ער קלאגען אין געריכט. וועט זיין א סצענע. א באליע וועט מען אויפשטעלען אין זאל, א גרויסע, און זיי בײדע וועלען צו־טרעטען, און איינער וועט וואשען בריש גליה דעם צווייטענס שמו־ציגע וועש... כי־כי־כי! כי־כי־כי!

דאס געלעכטער האקט זיך דאך אפ. איבער'ן געלען פנים ציהט זיך אן אומזיכערער שאטען. — און אפשר וועט נ י ש ט זיין אינטערעסאנט... ער וועט זיין א קלוגער, נישט איינגעבען וועגען א שקר־בלבול, יענער זאל נישט פרואווען אויסווייזען, אז ער האט געזאגט אמת... נאר גלאט: טי מעניא רוגאל! און זיין באליידיגט! יא אמת, נישט אמת, דו האלט ס'מויל! און האסט דו נישט געהאלטען, נעה, מעלק די קאזע...

צו מיין גליק, האט זיך מיין מינעראל־וואסער־טרינקער דער־מאנט, אז עס איז צייט צום צווייטען גלאז ביטער־וואסער.

ברוך שפטרני!

אפגעהענדיג, דרעהט ער זיך דאך נאך איין מאל איבער און שרייט מיר צו:

— איהר פארלירט דעם כבוד און אייער ווארט, דעם קרעדיט! אדיע!

איך טראג מיך אפ אין א נאך שטילער ווינקעלע, אין א נאך ראמאנטישער: פון ווייטען ווינט זיך א שטיק וואסער־גלאנץ... ווייסע שוואנען־פלעקען ציטערען... אין דער הויך — א שטיקעל הימעל, צוריסענע וואלקענדלעך, ווי שטיקער וואטע.

און איך זעץ מיך אויף א באנק און טראכט:

— גם זו לטובה!

זאל מען פארשפילען דעם כבוד, פארלירען דעם קרעדיט!ביידע זענען שענדליך!

שרייבער האט מען ביז אהער באהאנדעלט, ווי מען פלעגט באהאנדלען פרויען — נישט מענשליך.

העכסט ראמאנטיש: אדער שדים, אדער מלאכים! נישט־מענשען!

ראמאנטיש:

מיט קיין מענשליכער מאס נישט געמאסטען.

נישט געפרואווט פארשטעהן; געלייקענט אדער געגלויבט!

מען האט צו פרויען און שרייבער קיין מענשליכע באציהונג נישט געהאט. אויף יענער זייט פון גוטס און שלעכטס געשטעלט, ווי דעם אקטיאר, ווי דעם טענאר... קיין ערנסטע באציהונג; אבער פון צייט צו צייט געפאלען איבער'ן האלז! אהן לעבענס־באציהונג, געפייפט אדער בראוואו!

און דאס געדרוקטע ווארט האט מען פארהייליגט, פארגעסען, אז עס איז שוין נישט דאס געשריבענע, פון סופר נאך תבילות געשריבען! אז עס איז פון סטערעאטיפ אראפ, סחורה געדרוקטע!

פאראן אין מארק דאס געזאגטע ווארט, האט מען אויפגע־הערט איהם צו גלויבען, קליגער געווארען; פאראן ליגנער, און מען לייגט צוליעב כבוד, צוליעב ברויט, צוליעב אנדערע אינטערעסען. האט מען זיך פון געזאגטען ווארט באפרייט. קעגען געזאגטען ווארט קריטיש געווארען. עס העלפט קיין שבועה נישט, קיין עהרען־ווארט!

דאס זעלבע מוז געשעהען מיט'ן געדרוקטען ווארט.

עס איז סחורה, און סחורה קאן זיין גוטע און קאן זיין שלעכטע...

שרייבען איז די קונסט שעהן צו מאכען, און שעהן קאן גע־מאכט ווערען די עברה, ווי די מצוה... שרייבען איז קונסט, זיך אין פרעמדען הארצען ארייגצושלייכען, אבער אזוי מיט א שלעכ־טען, ווי מיט א גוטען מיין... שעהן איז די פ א ר ם, די זאך אליין קאן זיין נישט־וואר און זינדיג, ווי ריין און וואר...

זאל פלאצען דער קרעדיט פון געדרוקטען ווארט מיט'ן כבוד פון שרייבער און — זאל מען אונז באהאנדלען מ ע נ ש ל י ד !...

גם זו לטובה!

וואס מעהר — סקאנדאלען!

43.

נאך א ווארט (דאס לעצטע, זאל זיך די וועלט איבערקערען!) וועגען „אונזערע“ סקאנדאלען.

זעלבסטפארשטענדליך האט אמעריקא, געוואר־ווערענדיג פון פראצעס צווישען טעאטער־קריטיקער און רעליגיעזען פילאזאף, ש ו י ן ארויסגעשיקט איהר קארעספאנדענט. אפווארטענדיג דעם פראצעס, באטראכט ער דערווייל אונזער זיבעטע מאכט און שרייבט קארעספאנדענציעס... אמעריקא קוועלט! דאס גלע אמע־ריקא! באזינגט דאס טעאטער, ווי א דבוק אריין אין דער ליטערא־טור, — „מיר פייפען אויף אייראפא!“

די לעצטע קארעספאנדענץ גיב איך אייך איבער ווארט ביי ווארט, אזוי שרייבט ער:

פאראן אין יוראפער ווארשוי א צייטונג, מאכט זי קיין ביזנעס נישט, ערגא: די עהרליכע צייטונג...

עס איז א דריי־בונד פון: ראדיקאלעכע, דעמאקראטיזם, און — ע ה ר ל י כ ק י י ט; מאכט קיין ביזנעס נישט!

געפיהרט ווערט די צייטונג פון א פיער־קעפיגען אדלער. די פיער פאר פיס — ארומגעבונדען מיט א לענטע! אמאל געוועזן אן אויפשריפט, א גאלדענע: „ראדיקאל, דעמאקראטיש און עהר־

ליד," היינט אפּגעריבען. די קעפּ פריי! געווען מעהר. פון צייט צו צייט ווארפט מען עמיצען ארויס, קלענער דער עולם, שענער די חתונה. זוכט זיך יענער זיין ארט, וואו א ווארט צו רעדען, זיפצט מען: כּמען פארלאזט אונזער ארעם עהרליכקייט. ווי געזאגט: גע־בליבען פיער. דער „פיער־קעפּיגער אדלער"! איך וועל זיי אייך אויסרעכענען אויף די פינגער (איינער וועט בלייבען!): א קאדעט, — איינס! א מארקסיסט — צוויי! א ציוניסט — דריי! און א טעריטאריאליסט (מען זאגט איז זיין אייגענעם נאמען: לשם ספּארט!) — פיער!

נישט קיין בלאף!

איך קום אריין, די געבונדענע פיס — אונטער'ן טיש, די קעפּ, ווי געזאגט, פריי אין דער לופט;

איך קוק מיך אום — חושך...

אויף די ווענט — א גרויליכע טויטקייט.

— אבער נישט געל! — רופען פיער מיילער פון פיער קעפּ.

— אבער, אהן פארב?!

— איז אהן פארב!

— האט יעדער קאפּ, ווי אנגעצייכענט, זיין מויל, האט יעדעס מויל זיין אינסטרומענט. נעמען זיך די מיילער צו דער ארבייט. בלאזט יעדעס מויל אין זיין אינסטרומענט אריין זיין מעלאדיע... בלאזט יעדעס מויל עהרליך, געטריי, לשם שמים, לשם מצוה, לטובת הכלל (אין ביזנעס מאכט מען נישט...)

אלץ צוזאמען — (איך מאך די אויערען צו, די פייקלער פּלאצען) — א קאקא־פאניע! א שעטנז־כלאים'דיגע...

לעגען זיי די אינסטרומענטען אוועק און אלע פיער מיילער שרייען אויס מיט אמאל:

— ניין!

א פיער־פאכיגער, צוזאמענגעשלאסענער: „ניין", מיט א ברום און א בליץ פון א בייז אויג; „ניין", א הארט־מתנגד'יש־שולחן־ערוך'דיגער, פארשטעהט זיך לויט'ן ערפּוכטער פּראגראם; „ניין". עפּעס א מין בן־יחיד'יש־אריסטאקראטישער, „פון צווישען די ציין געזייערט." און גלאט „ניין", א וואויל־יונגערישער, מיט א קוויטש...

פרעג איך, להכעים:

— און וואס, יא ?
— נישט דא, זאגען זיי, קיין „יא“ !
אויף וואס עס איז פאר א „יא“ איז לכל הפחות איין קאפ נישט מסכים (די אומגאנגס־שפראך — האלב־העברעאיש) און מיר געהען (אייגענטליך : זיצען) ווי איהר זעהט — צוזאמענגעבונדען. איז ביי אונז אלץ : ניין און ניין... פרעגט, וואס איהר ווילט !
פרעג איך אומישנע :
— ארץ ישראל ?
— ניין !
— א טעריטאריע ?
— ניין, ניין !
— דא א סיים ?
— ניין !
— איהר האלט פון פעטערבורגער בעלי־טובות, פון קאוונער צוזאמענפאהר, פון יק"א, יט"א...
— ניין ! ניין ! ניין !
פאלט מיר איין צו פרעגען :
— פון אטלעט ווילדמאן ?
— ניין ! „פיוט“ נישט פרייטאג־צו־נאכטס !
— פון אש'ס „מערי“ ?...
ווערט דאס בוך, אפנים פון „פיער־קעפיגען אדלער“, אינ'ם דריי־בונד, אויף טויט פארשווייגען. מן־הסתם אוים ע ה ר ל י כ־ ק י י ט. דער „עולם“ ענטפערט נישט, די מיילער פארמאכען זיך, און פיער פאר הענט כאפען זיך פלוצלינג צו פיער שערען...
— אונזערע קארעספאנדענטען ! מיר מאכען קיין ביזנעם נישט...
— און פון וואס — פרעג איך — לעבט איהר ?
קווענקעלט מען זיך אביסעל, דאך ענטפערט מען :
— „פון זכות אבות“... פון „אמאל איז געווען“...
און — פון צופעליגקייטען. אט, זעהט, — אפענע פענסטער, זומער־לעב, א ווינטעל בלאזט, פליהט אמאל אריין פון די ארומיגע ווינט־מיהלען אביסעל דונסט, קנעט מען מיט ניכטערען שפייעכץ און מען באקט ביים קאלטען אויווען, אמאל מען ברעננט אין הויף אריין מולטערס צום פלומפ, כאפט מען אביסעל אויסקראצעכץ...

איך האב פארגעסען אייך צו זאגען, ווי די „קארעספאנדענץ“ הייסט. א דריי־גארענדיגען טיטעל האט זי, מיט פיער־ארשינענדיגע אותיות:

ווארשעווער סקאנדאלען —
צי דלות מאכט פסלות
אדער
דער שטילסטער און הימעל־שרייענדיגסטער סקאנדאל.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און איך זאג ווייטער: גם זו לטובה!
זאל דער אידישער ליטעראט פארלירען זיין האנער, דאס גע־דרוקטע ווארט דעם קרעדיט!
זאגט אבער די דעמאקראטישע צייטונג: דאס איז די שטימ... פון גאס, באשטעטיגט פון פאעט!
ליעבע, ליעבע מאדאם!
פאר׳ן פאעט — מערסי!
א גרויס ווארט — לאו כל אדם זוכה!
פאעט, דאס איז דער כהן־גדול אין יעדען ליטערארישען בית־המקדש...
בין איך אבער נישט שולדיג, וואס אונזער קליין־ליטעראריש בית־המקדש׳ל איז, בנוגע צו א ר ב י י ט, אזוי ארעם אין מ ע נ־ש ע ן, ומקום שאין אנשים, כהן גדול צי נײן, מוז מען אויפהויבען די פאלעס, פארקאשערען די ארבעל, כאפען דעם בעזעם און— אויסקערען...
און בנוגע צו דער גאס: —
די גאס האט ר ע כ ט, מאדאם!
און דאס רעכט האבען „מיר“ איהר געגעבען, „מיר“, די עהר־ליבע, די שער־ארבייטער, „ניין“־זאגער און מערטעל־מערטעל־שפי־לער... ווארים — די גאס איז דערוויילע געוואקסען... אונז — דער־וואקסען... זי דארף זיך אויף די נעגעל נישט שטעלען, דעם קאפ אראפבויגען וויל זי נישט, קוקט זי אונז גלייך אין די אויגען אריין...
מיר וועלען ווייטער שפילען טערטעל־מערטעל און ארבייטען מיט דער שער און די גאס וועט אונז א י ב ע ר ו ו א ק ס ע ן און אנהויבען קוקען פון אויבען אראפ...

און א קול האט זי... זי קאן אויך דאס מויל עפענען, און א געשריי טון:

— פאשאל וואן...

און איידער אזא הארב ווארט צו הערען, פאלגט מיך, באַפריט די פיס פון דריי־בונד... שטעלט אייך אויף, איינער צום צווייטען מיט די אקסעל, א קארעי מאכט, אייער הערליכקייט לאזט אין דער מיט, און איהר ווענדט אייך מיט די פנימ׳ער יעדערער אין זיין ז י י ט ארײַן און שפיצט די אויערען...

און וועט איהר דערהערען, אז אייער שוואכע, אויסגעהונגערטע הערליכקייט קאמאנדירט:

— מארש!

צונעהמט אייך, יעדערער אין זיין וועג...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און מיינט נישט, אייער שונא רעדט. אויך אן עהרליכער. לכל הפחות „אויך“, אבוואל אן ארויסגעווארפענער...

און איך בין נישט, ווי חבר סקאנדאליני מיינט. איך בין איינער פון די ב—נ—יך בו—נ—יך... קאן מען אבער נישט בויען, ביז עס ווערט נישט אפגערייניגט דער פלאץ.

44.

פרט וכלל.

די באציהונג צווישען פרט וכלל, צווישען דעם איינצעלנעם און דער נאציאן, איז ביי אונז א גאנץ אנדערע, א גאנץ פארקערטע, ווי ביי אנדערע פעלקער.

דאס איז אויך איינע פון די פארמען, אין וועלכע עס גיסט זיך אויס אונזער נאציאנאלע טראגעדיע.

די טראגעדיע פון א נאציאן, וואס האט איהרע אידעאלען נאך נישט אויסגעלעבט און קאן פון סצענע נישט אראפ, און האט נישט

די פיזישע קראפט די אידעאלען אין לעבען אויסצופיהרען, און מוז זיצען מיט פארלעגטע הענט ביים ים, און ווארטען אויף זונען־שיין...

די טראגעדיע פון א פאלק מיט א מאקסימום פון מענשליכע אידעאלען, ביי דעם מינימום פון מאכט, זיי צו פארקערפערען! וואס מוז ווארטען אויף פרעמדע הענט און לעבט „דערוווייל“ (איהר קענט דאס שפאר שטיק אייביגקייט!) צווישען הערש־ און אייפער־זיכטיגע מעהרהייטען פון אנדערע פעלקער...

איז אונזער כלל, וואס אידעאלען אמבאלאנגט דער העכס־טער. זענען אבער די אידעאלען — נביא'שע חלומות, נאקעטע נשמות, אהן פלייש, ביינער אהן בלוט. איז דער זאמען פון די אידעען אין דער ערד נישט געפלאנצט, אלץ נאך דער שפיל פון די לייכטסטע ווינטלעך אונטער'ן הימעל.

און דער פרט?

דער פרט, דער איינצעלנער איד, מוז, נישט טעארעטיש, נאר פאקטיש און פראקטיש לעבען! ווירקען, און דאס לעבען צו דער־האלטען אין דער פרעמדער, און ווער ווייסט, ווי לאנג נאך אין פרעמדער סביבה! בויט ער אין באשטענדיגען גלות מצרים פתום ורעמסס פאר פרעה, קלייבט אליין דאס שטרוי און זיפצט: אולי ירחם...

לעבט מען אין קנעכטשאפט.

מאכט די קנעכטשאפט נידעריג...

רייסט זיך אין פלייש, אין בלוט און אין דער נשמה אריין...

אזוי די, וואס מישען זיך מיט די כלים **אויבען**, אזוי די, וואס **טוען עס אונטען**...

ביי אונז איז דער פרט נידעריגער פאר'ן כלל, אומענדליך ני־דעריגער. ביי אנדערע — פארקערט! איבעראל איז דער פרט העכער, בעסער, מאראלישער פאר'ן כלל...

דאס איינצעל־לעבען פאלט אונטער דער געזעלשאפטליכער מיינונג, דער אויפזיכט פון פאליציי און געריכט; נארמירט זיך לויט אלגעמיינע, נאציאנאלע, קלאסישע אדער בארופס־נארמען פון מאראל... פעלקער אבער און שטאטען באוועגען זיך פריי! האבען איבער זיך קיין אויפזיכט פון קיין אויבערהאר! דייטשלאנד האט מורא פאר גאט. אבער גאט ווערט צוגעשניצט לויט די דייטשע

אינטערעסען. ער ווערט פֿארחיימישט, וואוינט רוהיג און שטיל אין דער נאציאנאלער קירבע...

פֿעלקער אין דער יוגענד זענען נאך ראמאנטיש! רעדען ווע־גען מענשליכקייט און מענשליכער גערעכטיגקייט, פֿון מענשליכער קולטור! עלטער און פּראקטישער געווארען. דער ערשטער, וואס האט דעם דורכזיכטיגען שלייער, וואס האט נאר פֿאר גאנץ קורצזיכטיגע אויגען פֿארשטעלט דאס אמת׳ע פּנים — אראפּגעריסען, איז געווען — ביסמארק. דער זשעני פֿון נייג־צעהנטען יאהרהונדערט.

ער האט זיינע רעכטע אויפ׳ן אייזען געלעגט און גע־זאגט: דאס איז מיין רעכט!

פֿעלקער־רעכט איז — זייער פֿיזישע מאכט, די פֿויסט. דער קריג ווערט פֿארעדעלט, דער רויב ווערט פּאטריאטיש... און צווישען איין איידעלען און פּאטריאטישען אקט און א צווייטען באקומט דאס פּובליקום ליכט, און הינטער די קוליסען ווערט געפֿיהרט שווינדעל־נעטריבען פּאליטיק! ווי אומענדליך אומשולדיג זעהט נעגען דעם אויס דער איינצעלנער „בירגער“, ווי ריין און מאראליש זיין פּרי־וואט־לעבען!

שליסט אויס די פֿארברעכערישע נאטור — דאס אומגליק, וואס בויגט זיך און ברעכט זיך אונטער דער לאסט פֿון א פֿארברע־כערישער ירושה... שליסט אויס דעם צוגעהויבענעם, דעם נאך אלץ געזעלשאפֿט און נארמע מאגנאט, וואס האט זיך איבערגעלעבט און וויל מיט געוואלד איבערלעבען זיין פֿיזישען און מאראלישען אונ־טערגאנג...

שליסט נאך אויס דעם, וואס די געזעלשאפֿט אליין האט, צו־ליעב איהרע פֿארשטארטע נארמען, ערנידעריגט, אראפּגעלאזט, גע־שליידערט אונטער זיך, איז אפּגרונט אריין פֿון פֿינסטער־קייט און פֿארברעכען, —

שליסט דאס אלץ אויס, וועט איהר באקומען דעם דורכשניט־ליך־מאראלישען בירגער! וואס זיין עהרע איז — זיין ווארט צו האלטען, עהרליכע מאס און וואג! זיין אידעאל — אן עהרליך און שטיל לעבען...

פֿארברעכעריש וועט ער ווערען, די אינסטינקטען פֿון בלוט־גיער וועלען זיך אין איהם וועקען ערשט דאן, ווען איהר וועט איהם

קינסטליך הויבען איבער, אדער אה! בארמהארצינקייט שליידערען ארונטער אונטער דער געזעלשאפט און איהרע גארמען. אדער ווען איהר וועט איהם פון דער געזעלשאפט דערווייטערען און שיקען אלס קולטור־טרעגער צו פרעמדע, אלץ איינס געלע צי שווארצע ראסען, אדער — ווען איהר וועט איהם מאכען פאר א שליח־צבור, שיקען אונטערהאנדלען מיט אנדערע — פעלקער!

א'זיסט — א שטילע שאף, מיט זיין פוסט שטיל לעבען, מיט זיין ליעבשאפט, זיין היים, זיין ביסעל וויסען און ביסעל קונסט... דינט ער געטריי זיין פאלק, זיין נאציאן!

ווי זעהט עס ביי אונז?

דאס טרויעריגע בילד — שפעטער.

45*)

צום רבונו של עולם.

איך רעד צו דיר, רבונו של עולם, פה אל פה, ווי צו א טאטען.—

און אויף מאמע־לשון רעד איך צו דיר. אזוי האט מיך ר' לוי יצחק מברדיטשוב געלערענט און איך טו קיין פרעמדע גדולים נישט נאד... און זאגען זאג איך דיר, רבונו של עולם:

— ס'אי גוט!

בעסער געווארען.

דיין עדה שאף וועט שוין נישט אזוי געמינערט ווערען!

ווארים כל־זמן זייערע פאסטוכער זענען רבנים און לומדים פרומע געוועז, — „הבל על ראבדין!" פיעל פון דיינע שעפעלעך זענען פארלוירען געגאנגען, אויף פרעמדע ציין געקומען... שוואה זענען דיינע היטער געווען!

*) די פאלגענדע פיער פעליעטאָנען זענען פארעפענטליכט געווארען נאָכ'ן טויט פון י. ל. פרץ.

שוואך איז דער קול פון דיינע רבנים; זיי האבן גערופען און ביי קיינעם איז הארץ קיין אפקלאנג פון זייערע רייד נישט געפונען...

און שוואך זענען די הענט ביי דיינע וואויל־לערנער, די פרומע:

זיי האבן זייערס געטאן. ארום דיינע הערט מיט די כשר'ע שעפעלעך גראבען געגראבען, צוימען געשטעלט... שוואך און נישט הויך זענען די צוימען געווען; נישט טיף און נישט ברייט די גראבען...

און תינוקות של בית רבן האבן לייכטע פיסלעך געהאט... זע־נען זיי איבער צוימען און גראבען, ווי די קאזען געשפרונגען, צו דער פרעמדער פאשע אין פרעמדען פעלד אריין...

און פון טאג צו טאג זענען וויסטער געווארען די פלעצער פון דיין הייליגער תורה, לערער געווארען די חדרים, טויב שטומער דיינע בתי־מדרשים... און צו דיינע ספרים אויף די ווענט האט זיך קיין יונגע האנט נישט אויסגעצויגען...

איז מקוים געווארען א שטיק פון דיין תוכחה:

דער יצר־הרע, דער שונא, ימח שמו, האט אונז אונזערע זיהן און אונזערע טעכטער, פאר אונז אין די אויגען, געפאנגען און אוועקגעפיהרט, „ואין אומר: השב!" קיינער האט נישט אפגע־שטעלט!

האסט דו אבער צינד שומרים מחוץ למחנה געשטעלט...

פארצוימט דעם וועג — קאסא!

זאגט קאסא, משומדים זענען איהם אויך נישט ניחא... זיי זי־כער, רבונו של עולם, דיין הייליגע סטאדע וועט שוין אזוי געשווינד נישט געמינערט ווערען! די מגפה פון שמד וועט אויפהערען, דאס אנטלויפעניש וועט אפגעשטעלט ווערען... און צוריק אנגעפילט וועלען ווערען דיינע חדרים, אין דיינע בתי מדרשים וועט קלינגען דער קול פון תורה און פון דיינע גמרות וועלען פון אונטער די הענט בלעטער פליהען...

און נאך א בשורה טובה, רבונו של עולם! היינט מארגען ווערט בעלם מיט דער סביבה אנטגילטיג אפגעריסען כון פוילען און צו דער אימפעריע באהעפט...

פאר פוילען א עולה.
אפגעריסען אן אבר מן החי...
זיי וועלען אודאי שרייען צו דיר אין דער נויט, און דו וועסט הערען. זיי וועלען בעטען צו דיר, און דו וועסט זיך פאר זייער תפילה, ווי דו טוסט אונז, מיט קיין וואלקען נישט פארשטעלען...
פארגעס אבער נישט, אז פון שלעכטען קומט אמאל ארויס גוטס... פון ביטערס — זיס, און טאקע פאר דיינע בעלעמער אי־רעלעך...
דיין עדה אידעלעך פון כעלם און דער סביבה וועלען זיך שוין נישט אפקערען און נישט אפווענדען פון דיר! פרום וועלען זיי ווערען בין המצרים, צווישען ים און מצרים. א וואלף פון איין זייט, א בער פון דער צווייטער. און דאס שעפעלע, פון ביידע זייטען געצופט, וועט בלייבען ביי דיר אין דער מיט, מיט די פייכטע פרומע אויגעלעך צו דיר, צום הימעל ארויף געווענדט, און וועט שטענדיג שרייען צו דיר!
און נאך וואס?
זיי וועלען אלע מיט אמאל „ליטוואקעס“ ווערען!
זיי קאנען אפשר געשטרויכעלט ווערען אין „דקדוק“, אבער זיי וועלען שוין אין פינסטערען עם הארצות נישט זינקען.
„עברי“ וועט מען קענען!
און האב איך שוין א ליטוואק דערמאנט, מוז איך דיך, רבונו של עולם, דערמאנען אין דער מעשה מיט׳ן ליטוואק, וואס האט אמאל א פערדעל געהאט...
דו ווייסט אלץ, און „אין שכחה לפניך“, איך ווייס!
ווייס איך דאך אבער אויך, אז דו האסט ליעב מען זאל דיר זאגען, מען זאל דיך דערמאנען. אויף דעם זענען דאך די תפילות געמאכט, דער סידור געשטעלט!
ווייסט דו דען נישט אליין, וואס אונז פעהלט, וואס דו דארפסט אונז געבען... וואס אין הארץ פון דיין כנסת ישראל טוט זיך — און דאווגען מוז מען!
דו ווילסט, מען זאל בעטען, דריי מאל אין טאג דיך דער־מאנען...
וויל איך דיך, רבונו של עולם, אז ליטוואק מיט׳ן פערדעל דערמאנען...

א פערדעל האט א ליטוואק געהאט, האט ער עס געוואלט אפּ־געוועהנען פון עסען. האט ער איהם יעדען טאג געשיט א קליין ביסעלע האבער ווענינער; א קליין ביסעלע קלייען און היי ווע־ניגער — „עס וועט זיך צוגעוועהנען“...

עס איז אפּגעפאלען ביסעל אביסעל פון לייב — אבער עס געהט!

נאך אביסעל, מען קאן פון אונטער דער פעל די ביינער צעה־לען, עס געהט...

די אויגען ווערען טריבער, דער קאפּ געבויגענער, די פיסלער שטרויכעלדינער, די קני צאפּעלדיגער — עס געהט!...

מען דארף נאר אמאל א ריהר טון, מיט'ן בייטשעל א שמיץ אין דער אדער יענער זייט: אמאל איבער'ן קעפּעל, איבער די אויגען. — עס געהט!

ביז עס האט שוין געהאלטען ביי גאר, ביי נאר, גארנישט!

א קליין כזית'ל היי, קלייען — א משהו, פון האבער שוין לאנג קיין זכר נישט, און עס געהט! עס שלעפּט זיך, און עס געהט!

נאך איין טאג אינגאנצען! נאך איין טאג און עס וועט איג־גאנצען זיין אפּגעוועהנט פון עסען...

פּלוצלונג — —

פּלוצלונג גיט עס א ציה אוים די פיסלעך...

קענען וואס איך דערמאן דיך עס, רבונו של עולם? קענען דיין התנהגות מיט ד י י ן קליאטשע, רבונו של עולם...

קרינ, באנקראטען, באיקאט... און — עס געהט צו פּסח!

טראכסט עפּעס דערפון, רבונו של עולם?!

46.

אן אלטע געשיכטע.

איך וויים, איהר זייט מיך מקנא!

איהר מיינט, אז אויפשרייבען א ווינקעלע איז א קלייניגקייט.

א מלאכה נקיה וקלה, ווי מען זאגט. וואס צו שרייבען, טראפט איהר, פעהלט נישט; פאראן „בלעטער“, גיבען זיי „פערעל“ —

ווי אזוי צו שרייבען? אויך, טראכט איהר, אן עסק: מען כאפט א געשעהעניש — א „פערעל“. און מען פרעגעלט אויף איינענעם שפייעכץ...

פעהלט א „ווינקעלע“, איז עס, זייט איהר זיכער, פוילקייט. מוז איך אייך ארויספיהרען פון טעות.

פון פוילקייט זאלט איהר גארנישט רעדען. „יותר ממה שהעגל רוצה לינק“ — מעהר ווי דאס קאלב וויל זויגען, שטעכען די מילך־גיסער ביי דער מוטער.

אבער „פון וואס“, און „ווי אזוי צו שרייבען“, דאס זעהט איהר, איז שוין נישט אזוי לייכט.

א ווינקעל איז אמאל קריעת ים־סוף!

איי די בלעטער?

פאראן!

און איך בין אייך מודה, ביי מיר אין ווינקעלע האט דער קאַלענדאר קיין דעה נישט. אין מוקדם ומאוחר אין ווינקעלע — נישט פאראן פריהער און שפעטער. עס קאן זיין פורים, און פון וואנט־קאלענדאר ביי מיר, אין ווינקעלע, איז נאך נישט אפגעריסען דאס בלעטעל פון פאריאהריגען תשעה־באב, און די בלעטער לעז איך פון היינט, נעכטען און פון פאריאהרען, און ווי א פרומער איך שניידט די נעגעל — בסירוגין, לעז איך, ווען און וואס עס קומט אונטער דער האנט, און כאפ — געשעהענישען פערעל!

און כדי איך זאל קיין טעות נישט האבען, נישט נכשל ווע־רען אין א פאלשע פערל, ווארף איך באלד אן אויג צום שפיגעל. איך שרייב שטענדיג קעגענאיבער א שפיגעל. זעה איך, אז מיין פנים האט זיך פון געשעהעניש געענדערט, בין איך זיכער, אז פון ווינקעלע, וואו די פערל וועט אריין, וועט מיר אויך ווערען גרין און געל, און אלע קאלירען...

און צינד הערט די געשיכטע פון היינטיגען ווינקעלע. דער יצר־הרע צום שרייבען האט זיך אין מיר צוברענט.

דער יצר־הרע ברענט, ווייסט איהר דאך, וואס מען טוט. מען גיט איהם נאך.

זעץ איך זיך צום טיש.

דאס פאפיר פאר מיר, אויפ׳ן טיש, בלאנקט ווייס; די פעדער הינטער׳ן אויער — געטונקט שווארץ...

אבער וואס?

און — ווי אזוי?

דער עיקר, ווי אזוי. אין ווינקעלע איז דער עיקר די פארם!

זיץ איך און קלער:

עס וועט ארויספליהען א ווארט איבער תפוצות ישראל, אבער ווי אזוי?

כנשר? פליגעל ברייטע, מעכטיגע, — וואו נעמט מען פון געשעהענעם קראפט?

כיונה? — ווי א טויב פון נח׳ס תיבה ארויס? האט זיך ווירקליך דער גרימצארן געלאשען, דאס וואסער זיך געשטילט?

אדער „כרביבים" — ווי א שפיי רעגען, פון דער הויך, וועלען מיינע ווערטער פאלען אויף די טרוקענע לייבער און הערצער, זיי צו דערפרישען. זאל דארטען אויפבליהען די „חבצלת השרון" — די רויז פון אלט־אידישען בטחון?

און אפשר וועקען? ווי א שופר זאל עס שאלען? בלאזט מען, ווער ציטערט נישט? זאלען אויפציטערען די הערצער פון אונזערע פארזארגער, וואס שלאפען זיי?

און אפשר ווי א דונער, למשל — אויף קאוונער־לייט, פון צארניג ברוינעם וואלקען א דונער אויף זייערע קעפ...

און אפשר גאר, א פאסטוך פייפערל... פריהלינג... די זון שיינט, די וואלקען פארטריבען... די תלמוד־תורה־קינדער וועלען קריגען לייכטע רעקלעך...

וואס נייען?

אבער וואס העלפט קלערען?

„פוק חזי מה עמא דבר". וואס רעדט דער נביא פון גאס? וואס דערצעהלט דאס בלאט?

און איך שטרעק אויס די האנט, גיב א גראבעל — א פערל:

„דער קעניג פון מאנטאנעגרא נעפאלען! דער העלד פון אונ־טער סקוטארי! צווישען געדונער פון ריזיגע הארמאטען, הורא־געשרייען, פון העלדישע באלענערער..."

איך ווארף אן אויג צום שפיגעל; אליין א העלדיש פנים באקומען...

א פערל!

און איך וועל זי דראמאטיזירען.

ליתר תוקף ועוז, וועט עס ביי מיר געשעהען ביינאכט, אין קעניגליכען געצעלט, דער קעניג פון מאנטענעגרא, דער העלד שטעהט,ביידע ארעמס, ווי אייזערנע שטאנגען, אויסגעשטרעקט! איין אייזערנע האנט קעגען סקוטארי, די צווייטע מיט נאך א פעס־טער געביילטער פויסט, קעגען אייראפא, קעגען איהר קאנצערט! און די ברוסט די העלדישע — אויסגעשטעלט! און אין די אויגען (איין אויג אויף סקוטארי, דאס צווייטע אויף אייראפא) א העלישע בראנד און פלוצלונג —

— באץ!

אונטערגעהאקט, ווי א בוים; געפאלען, ווי סנאפ! פארוואס? פאר ווען?

„א שוואך הארץ געהאט"...

האט דאס שוואך העלדישע הארץ געפלאצט? פאר צער און צארן געפלאצט?

ניין, פאר א „ווינקעלע" איז בעסער — פון א פרעמדער האנט! א מעסער האט א בליץ געטאן אין שוים פון דער נאכט, אין מערדערישע אפגלאנצען געווארפען איבער די שטילע שאטען, פון וועלכע זי האט זיך אויפגעוועבט... א מעסער אין דער האנט פון... פון...

האב איך אבער אויך א שוואך הארץ, א שוואך־העלדיש הארץ. הויבט עס אן פלאטערען:

— טאמער א איד?

טאמער וועט די פעטערבורגער אגענטור אויסטראכטען א איד! טעלעגראפירען: סאלאניקער קהל אדער איישישאקער? גיב איך נאך א גראבעל אין פאפירענעם אוצר; ווייזט זיך אויס —

— להד"ם!

דער קעניג פון מאנטענעגרא לעבט, ער שטעהט נאך אין גע־צעלט; א בערזען־שווינדעל געוועזן...

גיב איך א נייעם גראבעל.

ווייטער — א פערל.

א חסד: די דריי הונדערט רובעלדיגע שטראף אראפגענומען.

און אויג צום שפיגעל: אויסגעלויטערט האט זיך מיין פנים, א פאדעם פון חסד לעגט זיך דארויף, ווי א רעגען־בויגען איבער א פארכמארעטען הימעל...

„לא בפירוש אתמר" — שווארץ אויף ווייס אין מאניפעסט שטעהט עס נישט, אבער דער סענאט, דער מפרש, האט אויסגע־טייטשט געזאגט: מכללא אתמר. אידעלעך קומט אויך עפּעס...

איך וויל שוין שרייבען, האט אבער — איהר ווייסט דאך וואס — דער מיניסטער פּראטעסטירט, דער סענאט — איבערגע־טייטשט!

א בליק צום שפיגעל: דער רעגענבויגען, דער חוט של חסד לעשט זיך...

ווייטער, פינגער, ארבייט אין די בלעטער... אט א פּאק! און אויסטערלישער!

א מודעה רבא פון אונזערע פּאסטוכער: פון זיבען רועי צאן ישראל — פון זיבען רביים קעגען ליטווישע מלמדים, קעגען (ווי נאמבערג זאגט: „בארוך אתא")... גיב איך א ציטער, שריי אויס: הוי הרועים! און א בליק צום שפיגעל! מיין פנים ברענט, מיינע אויגען פלאמען מיט גערעכטען צארן! איך בארג מיר דאס ווארט ביים נביא, די פעדער ביי ביאליק'ן! צער און צארן!

ווי שטיינער פון א שליידער, וועלען מיינע ווערטער איבער די זיבען שטריימלעך פאלען! סטייטש! — היינט! אין א באלע־גערטער שטאדט, וואס דער שונא וויל נעמען מיט הונגער, אנצינ־דען א פייער? מאכען א מחלוקת...

פאלט מיר אבער אין אויג אריין א נומער „הצפירה" — —

בוידעם!

געפעלשטע חתימות!

דער גערער איז גאר אין מאנטרע!

און דער יצר־הרע צו שרייבען טוט זיך ויינס און ברענט... איך זוך ווייטער, געפין ווייטער! און אויג אין שפיגעל אריין: מיין מויל איז כמעט פיער־קאנטיג אפען! דאס גאנצע פנים — א פראגע־צייכען, און אפענער; היכא דמי? און אויגען ברייטע גע־גלאצטע!

דאס פּראגראם פון ראיאליסטען...

הערט!

אפגערעכענט די טשיעמנא מאסע, טײלען זיך די אידעלער אויף צװײ טײל: אויף נאציאנאליסטען, װאס בויגען און בוקען זיך, קומט זײ באיקאט! און אויף נאציאנאליסטען, װאס בויגען זיך נישט און בוקען זיך נישט — קומט זײ װאס?

— באיקאט!

איך װעל פילדערען אויף אזא אומגערעכטיגקײט? היכא דמי? היכא דמי?

גיט פלוצלונג א קלונג אין טיר. דער בריף־טרעגער! „אידישע לעגענדען“ פון אדעס, דאס צװײטע העפט. איך גיב א בלעטער, דאס אויג פאלט אויף א מעשה׳לע... א מעשה מיט אדריאנוס קיסר... א מדרש!

זיצט אדריאנוס קיסר אין גאס (מן־הסתם אויפ׳ן פארטאל פון פאלאץ), געהען אידעלעך פארבײ, געהט דאס ערשטע אידעלע פאר־בײ און בוקט זיך...

פלאמט אויף זײן צארן:

— א העזה פון א איד! ער בוקט זיך נאך!

ברילט ער:

— קעפּט איהם!

געהט א צװײטער פארבײ, און בוקט זיך שוין נישט...

װײטער גרימצארן:

א העזה פון א איד: ער בוקט זיך נישט!

און דער זעלבער בריל:

— קעפּט איהם!

נײן! אבסאלוט — אלט! אוים מדרש פליטה!

פשוט! פאראן צװײערלײ אידען, אזױנע, װאס בוקען זיך יא, און אזױנע, װאס בוקען זיך נישט..

האט מען די קרוין אויפ׳ן קאפּ, ברילט מען:

— קעפּען!

פארלוירען די קרוין פון קאפּ:

— באיקאטירען! — — —

„אײנע אלטע געשיכטע“, װי הײנע זאגט.

47.

באדוען־דע־קורטעניי.

באדוען דע קורטעניי, דער אלטער אינדיווידואליסטישער אפיקורס רעדט. ער שמייסט די פוילישע קולטור, איראניזירט אי־בער׳ן ווילדען באיקאט, און איך זעה פאר מיר אמאל (זאל עס מיר דער אלטער אפיקורס מוחל זיין) דעם פרומען פערסישען קיסר, וואס שמייסט דעם צואווילדעטען ים מיט ריטער — שטיל זאל זיין! און אמאל (דאס וועט איהם שוין זיכער נישט באליידיגען) א לופטיגען שפיל־פויגעל, וואס האט זיך פארהאלטען איבער א מארק, פויל זידלעריי און געשלעג, און וויל איהם שטילען מיט זיין ל י ע ד!...

באדוען דע קורטעניי אבער פראטעסטירט... איך רעד נישט צום מארק, נישט צום המון... צו מיינע נאהנטע רעד איך, צו די וועניגע!

איך קוק מיך אום — א פולער זאל מיט אידען...

עס ווערט מיר ווארעם; איך ווער שטאלץ: אט די אלע, די ברידער מיינע, פון נאציאנאליזם, פון דער אסימילאציע און אזוי פ:ן גאס זענען די ו ו ע נ י ג ע, די נאהנטע פון באדוען־דע־קורטעניי!

און באדוען־דע־קורטעניי רעדט פון דער מענשהייט...

ער איז א י נ ד י ו ו י ד ו א ל י ס ט; נישט דא קיין בוימער, נאר וואלד...

און איך זעה די מענשהייט זיינע: ווי זאמד ביים ים, פון איינציגע טרוקענע קערנדלעך ליגט זי אויסגעשפרייט...

ניין! באדוען־דע־קורטעניי איז א ג ר ו י ס ע ר מענש, ער קוקט צו דער הויך...

און איך דערזעה זיין מענשהייט, ווי די שטערען אין הימעל... יעדער שטערן געהט זיין וועג, האט זיך זיין ליניע. קיינמאל טרע־פען זיך נישט צוויי צוזאמען, עס רעדען זיך נישט אפ צוויי קעגען א דריטען. שטיל, רוהיג און אזוי ליכטיג... און אזוי איינפאך:

זאמד אדער שטערן, פיזיק אדער אסטראנאמיע... קיין ביאלאגיע, קיין סאציאלאגיע... קיין קאפ־דרעהעניש. אין שאפענעם ראד קיין סטאדע־קולטור, קיין שטאנדען, קיין פעלקער. א מענשהייט פון באדוען־דע־קורטעניי׳ס!

אז עקסטער אינדיוווידואליסט. פון דעם שטאנדפונקט איז לייכט צו קומען צו שטירנער׳ס עגאאיזם, צו ניטשע׳ס איבער־מענש, צו הארטמאנ׳ס אויסראטען; דערצו איז אבער באדוען־דע־קורטעניי צו פיין, צו עדעל... ער וויל גערעכטיגקייט! און פאר אלע. בפרט פאר די ווענינגע, פאר זיינע נאהנטע! האט שטירנער ז י י ן איך „אויף ניכטס געבויט“ און באדוען־דע־קורטעניי מ י י ן איך אויף קאנאפניצקא׳ס „מענדעל דאנציגער“!

ווער איז מענדעל דאנציגער, אויף וועלכען מיין איך ווערט געבויט?

א ווארשעווער, עכט ווארשעווער איד (קיין ליטוואק נאך דא־מאלט אויף קיין רפואה נישט געווען), און אן עהרליכער. א בעל־מלאכה, שיקט דאס אינגעל זיינס אין שקאלע אריין, זיין שכל וועט צונוץ קומען דעם ל א נ ד! א מענש צו גאט (דאווענט זעהר ערנסט, דער גלח אליין אז ער געהט פארביי, הויבט, פאר דרך ארץ, דאס היטעל אפ) און צו לייט: לעבט זעהר גוט מיט שכנים... א איד ווי באדוען־דע־קורטעניי וואלט געבאטען: אהן נאציאנאלע אידעען, אהן ציוניזמען, טעריטאריאליזען און אהן פראגען וועגען זעלבסטשטענדיגקייט, וועגען אן אייגענער היים. — פארוואס קומט ש ל א ג ע ן?

— א פאגראם. — פרעגט מענדעל דאנציגער — אויף וועמען? אויף גנבים? אויף רוצחים? — אדרבה! ער געהט מיט!

ער פיהלט נישט, אז קודם־כל האט ער עמיצען איבערגעגעבען דאס רעכט, איהם צו משפט׳ן און צו שטראפען. — ער וועט נאר מיטגעהן! איג׳ם בלוט ליגט שוין די א ו נ ט ע ר ט ע נ י ג־ק י י ט, ד א ס ב י ר ג ע ר ט ו ם פ ו ן ד ע ר צ ו ו י י ט ע ר מ ד ר ג ה. אמת, דאס האט אבער באדוען־דע־קורטעניי נישט אקצענטירט! אבער אזוי איז עס. אמת איז אויך, אז מענדעל דאנציגער איז אן עהרליכער איד און אן אמת׳ער. צוליעב פאר־היטען א פאגראם, וועט ער קיין צלם אין פענסטער נישט אריינ־שטעלען, אבער ווען עס זאל קומען צו פאליטישע וואהלען, וועט

מענדעל דאנציגער, לויט זיין אייגענעם, לויט זיין אידישען ווילען נ י ש ט וועהלען! — א בירגער פון דער צווייטער מדרגה פאלגט! ער ד י נ ט ד ע ם ל א נ ד! אבער באדוען־דע־קורטעניי האט דאס אויך נישט אקצענטרירט. ער האט עס גארנישט באמערקט. אדרבא: אידען, באשטעטיגט ער, האבען רעכט געהאט צו וועהלען יאגעלא'ן... געוועזן נאר — גיט ער צו — א קליין ביסעל טאקט־לאזיגקייט: נישט געדארפט זיך אריינמישען — ווינאווער...

ווער איז באדוען־דע־קורטעניי, וואס מישט זיך יא אריין?

א פראנצויזיש פארפוילי'שט בלוט, וואס קיהלט זיך שוין לאנג ביי דער נעווא אין פעטערסבורג, וואו ער איז פראפעסאר און דעקאן!

ווער איז ווינאווער?

א פארפוילישט א י ד י ש בלוט! קיהלט זיך שוין אויך לאנג ביי דער נעווא; אויך פראפעסאר, נאר זיינע לעקציעס, קא־סאן צוליעב, לעזט ער אין ברוקסעלא!

דער אונטערשיד איז דער, וואס ווינאווער איז יוריסט און א סאציאל־פאליטישער מענש, בשעת ווען באדוען־דע־קורטעניי איז א שפראך־געלעהרטער!

און פיליכט הענגט עס אפ פונ'ם אונטערשיד צווישען פ ר א נ צ ו י ז י ש און אידיש בלוט?

באדוען־דע־קורטעניי מיינט עס זיכער נישט, אבער אביסעל סאציאל־פאליטיק וואלט איהם נישט געשאדט!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

באדוען־דע־קורטעניי רעדט און איך הער האמערען!
נישט ער האמערט! ער זינגט...

גענומען און אויסגעהאקט א צעדער פון לבנון, אויף קליינעם צושפאלטען, אין יעדער פעלקער־קלאץ א קליין אריינגעזעצט: זייט נישט פויל, קלעצער, שפאלט אייך, ריהרט אייך, בינדט אייך אין דער מענשהייט!

ווער האט עס געטאן?

איך ווייס ווער? רופט איהר, ווי איהר ווילט! אפשר דער, וואס האט געהייסען: פארפולען די ערד, און האט צוטריבען דעם דור הפלגה, וואס האט נישט געפאלגט און געוואלט זיך דרעהען

ארום געבויטען טורם? און דערנאָך אפשר, אז מען האָט ווייטער־ נישט געפאָלגט, אויפגעשטעלט סנהירוב'ען, ער זאָל אויסמישען די פעלקער! — פאָלגט מען ווייטער נישט, איז א יאָמער!

דער קלין בענקט צוריק צום לבנון, אדער ערגעץ אוועק וואו דער פעפער וואקסט! די זייטען פון די קלעצער, וואָס ווילען זיך נישט שפאַלטען. נאָר אויף אייביג פארהאלצט און פארגליווערט ווערען — דריקען! און דער האמער אין דער האַנט פון אלץ איינס, ווי איהר ווערט איהם רופען, קלאַפּט פון דער הויך...

און באַדוען־דע־קורטענייי שטעהט דערביי, שמייכעלט און זאָגט:

— מען קאָן אלץ גוט מאַכען... מען דאַרף נאָר אויסאידישען, דאָס הייסט אויך — אויסקריסטליכען די וועלט.

א גרויסער מענש און א גרויסער געלעהרטער באַדוען־דע־קורטענייי, נאָר אביסעל סאָציאָלאָגיע און ווייניגסטענס א טראָפּען סאָציאַל־פּאָליטיק וואָלט איהם נישט געשאַדט. —

48.

שלום מיט'ן נייעסטען, מיט'ן פרייעסטען, געוויס, נאָר א באַ־וואָפענטער שלום! א שלום צווישען גלייכבארעכטיגטע קאָנקו־רענטען, און קאָנקורענטען פּאַקטישע, נישט טעאָרעטישע. נישט אויפ'ן פּאַפּיר, איז רייכטום — גיטער און געלט, זען'מיר גיטער און געלט־קבצנים, נישט דער גלייכער שדוד, איז יעדער־ שלום — א דלות! ווערט זיין רייכטום — ארבייט, וועל'מיר, אויב מיר וועלען פאַר זיך אליין נישט טראַכטען, בלייבען ארבייטס־ קבצנים און וועלען אויסקוקען אויף אן איבערקערעניש פון לומפּען־ פּראָלעטאַריאַט...

שלום, האַנט אין האַנט... שותפות! אבער שלום מאַכען גליי־ כע מיט גלייכע. די האַנט, וואָס מען זוכט זי אויף תקיעת־כף, מוז זיין א שטאַרקע. אין שותפות מוז מען האָבען וואָס אריינצולעגען!

פריהער מוז געשטאַרקט ווערען די געגענוואַרט, און פון איהר ארויס אָרגאַניזירט ווערען די צוקונפט! און דאָס איז די שרעק!

וואס אידישקייט פאר'ן ליבעראל, סעפאראטיזם פאר'ן אסימי־לאטאר און „כל ישראל פאליטיק" פאר'ן ראדיקאל!

איז דאס פיליכט אונזער „מיסיע"? מיר זענען דאס משיח־פאלק, אויסגעלייזט. וועלען מיר ווערען גאר צום סוף, ערשט מיט'ן לומפען־פראלעטאריאט צוזאמען...

ביז דער צייט וועלען מיר זיין די אקושערן, וואס העלפען ביי יעדען געווינען, וואס ציהען מיט צוואנגען, מאכען, ווען מען דארף, קייזער־שניט און קומט דאס ניי געבוירענע אויף דער ליכטיגער שייז, לעגט מען עס אין דער מאמעס בעט אריין, דעם אקושער דאנקט מען, שענקט א מטבע און מען עפענט איהם די טיר...

און „זה הקטן גדול יהיה", וועט פון שטוב אין גאס ארומלויפען, א קונדאס ווערען, שטיינער ווארפען און טרעפען אמאל דעם אקושער אין פענסטער, אמאל גאר אין קאפ אריין...

מיסיע? משיח? מאדערנער אתה בחרתנו?... כע!

פאר מיר נישט!

אבער „אני מאמין" זאגט מען יעדען טאג, „בכל יום אחכה" און צו משיח'ס צייטען איז אזוי ווייט, אזוי ווייט...

וועט מען דערלעבען? וועט נישט די ראסע די אויגען אויפ־עסען, איידער עס וועט שיינען די זון?

מיר האבען אזוינע ברייטע הערצער פאר אלע ל י י ד ע ן, און אפענע אפטייקען מיט שמירעכטס און פולווער פאר אלע קרענק.

— פארוואס איז פארגליווערט אונזער הארץ פאר אייגענע ליידען און פיין? פארוואס האבען מיר קיין רעצעפט פאר אייגענע צופא־לען? פארוואס איז „כל ישראל" אנטי פראגרעס?

— אבער עס עקזיסטירט פארט נישט קיין כל ישראל פאליטיק.

— עס עקזיסטירט!

מיר מוזען שטענדיג געהען מיט אנדערע!

— ביז א געוויסען פונקט אין וועג... ווייטער וועלען מיר עס פרואווען דעפינירען...

1912—13

צווישען געדאַנק און דיכטונג.

שוין לאנג נאך האלבער נאכט;
עמיץ קלאפט אין טיר,

און קלאפט אזוי שטיל, אזוי זאכט...
ווער דארף אזוי שפעט צו מיר?

מיין האלבען דרימעל ווער שטערט?
און נישט דאס אויער הערט, —
דאס הארץ, וואס אייביג וואכט...
ווער קלאפט אזוי שטיל און זאכט?...

און מיט אזא ליעבהארציגער ווייכקייט... קיין מאן; דאס איז קיין באריהרונג פון מענער־פינגער, און נישט קיין פיבערדיג קלא־פען פון א פרוי, וואס קומט אין שאטען פון נאכט, פון א זינדיגען פארלאנג געטראגען...

א מוטער קלאפט אזוי; א שוועסטער. אבער מיין שוועסטער היט איהר קראנקען־בעט, און מיין מוטער איז ווייט... ווייט.... און איך פרעג, אהן ליפען פרעג איך:

— ווער קלאפט?

איך וויים, אז די, וואס קלאפט און מיין הארץ הערט, וועט אויך הערען מיין הארץ־באוועגונג, אהן ליפען־קלאנג.

און דערהערט, ענטפערט זי:

— איך!

רחל? שולמית? שרה־בת־טובים? — ווער פון מיינע גע־ליעבטע געשטאלטען?

אבער פרעגען פרעג איך נישט; א בענקשאפט האט מיך שוין אנגעכאפט.

א דורשט צום זעהען, א הונגער... איך עפען און לאָז אריין די געשטאַלט.

און דערמאָן זיך ערשט: איך האָב קיין ליכט געמאַכט, און וויל עס טון.

מיט א שטילער האַנט־באַוועגונג פיהרט זי מיך אָפּ פון גע־דאַנק:

— איך בין נישט — זאָגט זי — די געגענוואַרט, זאָלסט מיך בעסער זעהן ביי איהר שטראַליג ליכט...

— איך בין די פאַרגאַנגענהייט — זאָגט זי — וואָס איז צו־ריק אין איהר שאָטען־וועלט...

— און אין איינוועגס די צוקונפט, וואָס האָט זיך נאָך פון דער שאָטען־וועלט נישט אויסגעשיילט... גענוג דער בלאַסער לבנה־שטראַל פון פאַרהאַנג־שפּאַלט.

זענען מיר נאָך די אויגען צו, וואָס איך זעה נישט און הער נאָר איהר שטים?

און זי פליסטערט:

— איך בין מיך... פון וויטען וועג. לאָז מיך זיצען א ווייל...

— פון וויטען וועג? — פרעג איך איבער שטיל.

פון דער צוקונפט צוריק... אהין איז מיין גאַנג און דער גאַנג פון פאָלק... געהט דאָס פאָלק נישט נאָך, אליין געהן קאָן איך נישט. אליין בין איך נאָר טרוים־געשטאַלט, מוז איך געהן צוריק...

און לייכט אַפּזיפצענדיג:

— און אויף א ה י ן, צו א י ה ם, האָט מיר זיין ליע־בער נאָמען פליגעל געגעבען, טראָגען זיי מיך... איבער וועלטען פון טרוימען, און חלומות זים־שטראַלענדיגע... צוריק צום פאָלק פאַר־בענקט, דינען מיר די פליגעל נישט... איינגעשרומפּען ווערען זיי. קוים ווענד איך מיין פּנים צוריק... און זיי דאַרען אָפּ, די פליגעל מיינע... מוז איך געהען; ווער איך מיד...

זי שליסט די אויגען צו, און מיר דאַכט: גאָט האָט אין זיין הימעל צוויי שטערען אין הימעל פאַרלאָשען...

— לאָז מיך רוהען — בעט זי זיך מיד — איך מוז א ה י ן... צו א י ה ם...

צוריק אין וועג אריין מוז איך... איך האָב נאָך קיין פּלאַץ צווישען אייך... לאָז מיך רוהען, אין דער רוה וועלען מיר צוריק

אויסשפּראַצען פלינעל מיינע, צום ווייטען, ווייטען וועג... צו איהם...

זי בלייבט שטיל, שטרענג איך די אויגען אַז און דערזעה די געשטאַלט...
לופטיג, אַ נעץ פון שאַטען און שטראַלען, איז זי.
דערמאָן איך מיך:

שאַטען פון פאַרגאַנגענעם,
קוים איבערגעלעבטען קוואַלען...
און אריינגעהאַפטען ווערען בלאַסע, בלאַסע שטראַלען
פון קוים געהאַפטען,
נאָך אין נעץ נישט געפאַנגענעם...

כאַפּט מיך אַן אַ שרעק.
— ווער ביסט דו? — שריי איך אויס.
זי עפענט די אויגען, וואָס האָבען שוין אויפגעשטראַלט, און ענטפערט מיט אַ האַרפען־שטים:
— כנסת ישראל!...
— דו לעבסט? דו ביסט? דו האָסט אַ ממשות?
זי האָט אָבער שוין געהאַט זיך אויסגערוהט, די פליגעל—שוין אויפגעשפּראַצט, און איז — ווי געקומען, פאַרשוואונדען.

1913.

די ירושה.

מען האָט צו וויסען געטאָן דעם גערטנער, אז די שענסטע, די ווייסעסטע ליליע, וואָס ער האָט געפלאַנצט און ערצויגען, די שענסטע פון זיין גאָרטען, זיין שטאָלץ און זיין פרייד, איז איבער נאַכט פארשוואונדען —

דורכגעפלויגען איז א ווינט און האָט זי ארויסגעוואָרצעלט, מיטגעריסען, אוועקגעטראָגען, און אין ווילדען טרייב געוויס ערגעץ אויפ'ן וועג פארלוירען — —

עס האָט איהם וועה געטאָן, דעם גערטנער.

עס איז זיין ליעבסטע בלום געוועזען — זיין שטאָלץ, זיין טרייסט; האָט איהם וועה געטאָן דאָס הארץ.

ביים ברעג פון ים ליגט א שיפער און שלאָפט... ער האָט זיך אין מילדען אָווענט געלעגט... אויף דער קייט האָט זיך שטיל זיין שיפעל געוויגט, און שטילע זיסע חלומות האָבען איינגעוויגט דעם שיפערס הארץ־רייסענדיגע בענקשאַפט...

אריבער וועט די נאַכט... אָנהויבען בליהען וועט דער טאָג... אויף די וועלען־רוקען וועקען זיך גלאַנצען, אָפגלאַנצען פון מאָרגען־רויט אין מזרח — באפרייען וועט ער דאָס שיפעל! און פון נאַכט און פינסטערקייט ערלעזט, וועט ער אריינשפרינגען מיט לוסטיגער קראפט, רודערען — די רעשטלעך שאָטען און שלאָף פון די וועלען־רוקען פארייאָגען — פערעל וועלען אויפשווימען און ארומרינגלען זיין שיפעל —

העי! העי! אין דער ווייט, אין דער ברייט —איבער וועלען, איבער גלאַנצען. העט! העט! צו נייע ברעגען, צו נייע וועלטען —

און עמיץ געהט דורך, ריהרט'ם אן ביים אקסעל:
— שיפער — דיר חלומ'ט, און דער ווינט האט זיינס געטאן. ער האט אפגעריסען די קייט! די צארניג אויפגעברויזטע פאליע האט דיין שיפעל פארכאפט און פארטראגען — און דער הימעל, דער הימעל צירנט, און דער ים צורודערט זיך — רוק זיך אפ פון ברעג —
דער שיפער ערוואכט.
און זיין הארץ־וועה ערוואכט אין זיין אייביגער בענקשאפט...

די זון געהט אונטער, און דער פאסטוך אין וואלד קאן זיך זיינע שאף נישט דערצעהלען. איינס פעהלט, איינס האט זיך פאראירט... איינס — דאס ווייסעסטע, דאס יונגסטע און דאס בעסטע...
ער רופט עס מיט די ליעבסטע נעמען, מיט אן אומרוהיגער פארבענקטער שטימע. פיער־פאכיג ווארפט איהם דער וואלד זיין שטימע צוריק — דאס שעפעל ענטפערט נישט. פון איהם קיין קלאנג...
און די זון זינקט אלץ טיפער און טיפער, דיקער און דיקער לעגען זיך די שאטען, אין נעבעל פארוויקלען זיך די בוימער...
געשווינד טרייבט ער אהיים די הערט, פארשפארט זי, און כאפט א לאמטערען, צינדט'ן אן, און לויפט מיט הארץ־קלאפעניש צוריק אין וואלד אריין, זוכען זיין געליעבט שעפעלע, דאס ווייסעסטע, דאס בעסטע, דאס יונגסטע — —
קומט ער אין וואלד אריין, ציטעריג־שטראלענדיג איז דאס שוואכע פלעמעל, און פלוצלונג וועקט זיך דער ווינט, גיט א יאג און לעשט דאס איינציגע ליכטעל אויס — —
אין פינסטערניש און שרעק פארזונקען בלייבט דער פאסטוך אין וואלד.

און דעם גלויביגען איז מען געקומען אנזאגען:
— א דונער האט אריינגעשלאגען אין דיין הייליגקייט... דיין

גאָט, אַז וועלכען דיין נשמה איז געהאנגען, צו וועלכען דיין הארץ האָט געבענקט, דיין איינציגע האָפנונג און רעטונג, — דיין גאָט איז אראָפּגעפאלען און האָט געפּלאצט, און איז צושטויבט געוואָרען... און אַ ווינט האָט זיך אויפגעהויבען און זיין שטויב אויפגעכאַפּט און צושפּריים און צוזייהט...

צוריסען איז געוואָרען דאָס הארץ ביים גלויביגען.

און איך בין דער גלגול פון די אלע...

איך האָב גע'ירש'נט די וועהטאָגען פון גערטנער, פון שיפער, פון פּאַסטוך, פון גלויביגען — דאָס אלץ צוזעצט מיר די ברוסט.

1906.

מיינע זכרונות

1.

נעבעלדיגע קינדער־יאָהרען.

ליעבער הער רעדאקטאר!

איהר פארלאנגט פון מיר, איך זאָל אייך שרייבען וועגען זיך אליין, איך טו אייך צוליעב.

אין דער איינלאַדונג, ווי שמייכעלהאפט זי זאָל נישט זיין, שטעקט אפילו א ביטערליך קערענדעל: נאָר פון עלטערע — אלטע גלוסט זיך מיר נישט זאָגען, איך האָב אפילו ערגעץ מיין מעטריקע פארוואָרפען — נאָר פון עלטערע לייט פארלאנגט מען זכרונות.

צו מיר, הייסט עס, זאָגט איהר:

— האסט אָנגעפילט א שייער, דערלאנג אונז דעם שליסעל...

איך טו עס דאָך גערן. איך האָב נישט איין מאָל פאר'ן פובליקום פון זיך אליין גערעדט, געפרואווט איבערגעבען דעם שליסעל.

דעם אמת זאָגענדיג, די נאָכשליסלען פּאַסען מיר נישט. קיין וואונדער: קיינעם געפעלט נישט קיין אייגענע פאָטאָגראפיע. קיינער געפינט זיך נישט אינגאַנצען אין א געטראָפענער סעקונדע, ווי טריי עס האָט נישט געזאָלט זיין דאָס גלאָז אין אפאראַט... דערנאָך קומט ערשט דער רעטושער, דער פארגלייכער און פארגלעטער... זיי מאַכען די רעשט צו שאַנדען.

וועל איך אייך שרייבען, איבערגעבען דעם שליסעל שריפטליך. וועט בלייבען צייט, וועל איך מיר אַ נייעם שייער בויען און אָנפילען, און וועט דער אלטער שלי־

סעל נ י ש ט פּאסען, און עס וועט נאך בלייבען צייט, וועל איך געבען א נ י י ע ם... דאס לעבען האב איך ליעב.

אבער שרייבען וועל איך נישט א ל ץ.

ווייל נישט א ל ץ איז אריין אין מיינע ש ר י פ ט ע ן, און נאר די געהערען דעם לעזער. פאר'ן דאוונען געהט א פרומער איד אין מקוה אריין און שווענקט אפּ פון זיך די זינד. גייסטיג טוט עס דער שריפטשטעלער פאר'ן שרייבען.

אויסער דעם „מאדערנעם“, וואס פּאראדירט מיט זיין זינ־דיגקייט, און אויב ער פארמאגט נישט אזוי פיעל איינענס, ווי־פיעל דער מארק פארלאנגט, טראכט ער אביסעל צו, אנטוויקעלט ער די מעגליכקייטען, וואס האבען נאך קיין צייט נישט געהאט, זיך צו אנטוויקלען און ארויסצושפּראצען... אפּט נעמט ער ביי אנדערע...

א י י ך וועל איך דעם אפּפאל נישט געבען...

די ג ע ש י כ ט ע דארף קיין ליגען נישט זאגען, אבער נישט אלץ דערצעהלען, ווייל א ל ץ איז דער גרעסטער ליגען. ווייל נישט א ל ץ איז דער מענש. פּראטעסטירט דארף ווערען נאר דאס כ א ר א ק ט ע ר י ס ט י ש ע; דאס עכטע, נישט דאס צופעליגע, וואס געהערט גארנישט צום מענש.

און נאך וואס:

ערגעץ טיף אין מיר (אונטער דער באוואוסטזיניגער שוועל, ווי מען זאגט) ליגען ז כ ר ו נ ו ת. איך וויל זיי פון דער טונ־קעלער טיפעניש ארויסציהען אויף דער ליכטיגער שיין, — ליגען זיי אבער נישט, איינס נאכ'ן צווייטען, ווי א שנור באגראבענע, געפרוירענע ראבען, מויל צו עק... זיי פליהען דארט ערגעץ פריי ארום, ווי אייזען־שטויב, טראגען זיך לויז. און די מאגנעטען, וואס ציהען זיי ארויף און גרופּירען ארום זיך, זענען נישט קיין ד א ט ע ן, נאר אויך פ א ק ט ע ן, הויפּט־פאקטען, ג ע נ ע־ר א ל ע ן. אדער אידעען און שטימונגען... איך געדענק קיין איינציגען דאטום. וועט ווער נאכקומען און צושרייבען, וואו מען דארף דעם „יום“, — זעהר גוט.

איך קען עס נישט.

2.

קינדער־יאָהרען און מלמדים.

נעווען בין איך, ווי מען האָט געזאָגט: אַן עלוי. אַ פּליג־פּעז לאַגישען קאָפּ געהאַט און — פּיעל נעמיט.

ווי אַזוי בינדט זיך דאָס צוזאַמען? עס בינדט זיך נישט. עס גיסט זיך נישט צוזאַמען... אַ פּראַצעס פון צוויי עלעמענטען (אַ לאָגישער מח און אַ האַרץ פול געמיט) — אין איין „בעל כרחך אתה חי..."

אין „מאַניש", צווישען אונז גערעדט, האָב איך געוואָלט מיך אַליין קאַפּירען. האָב איך מיך אָבער פאַרשענערט; איך בין גע־ווען מאָגער, שוואַרץ, נאָר ברענענדיגע אויגען געהאַט (פונקען זע־נען נאָך געבליבען) און גרויסע. דער „וואָס טרעפט באַלד אריין אין קאָרב, מעג דער רמב"ם זיין ווי האַרב" — בין איך! נאָר דער דערצו נאָך אַ „בעל קורא" איז צוגעגעבען צום גראָם. קיינמאָל קיין בעל־קריאה נישט געווען, נישט רעכט אפילו „מעביר געווען די סדרה". דער עיקר איז ביי אונז געווען ל ע ר נ ע ן...

פון חורבה אַרויסגעזוונגען האָט מיר נישט איין „מאַריע". די מאַריעס וועלען קומען. נישט אַלע... ווי געזאָגט: אפּפאָל וועל איך נישט געבען. זיי זענען נישט אַריין נישט אין מיר, נישט אין מיינע שריפטען... די אַנדערע — ווי ווייט מעגליך. עס האָלט אָבער נאָך נישט דערביי. דער פּרק הייסט קינדער־יאָהרען...

און געדענקען געדענק איך מיך נאָך גאָר אַ קינד: 1) צוויי־שען אינגלער און מיידלער אויף אַ הויף, 2) אויף אַ פּאָדלאָגע אין חדר. דער מלמד האָט געהייסען חיים־קעלבעל. אַ אידעל, זעה איך איצט פאַר מיר, אַ קליינס, אַ קליין בערדעל, קליינע אויגעלעך און אַ קליין ספּאַדיקעל. און 3) ביים בעלפער אונטער'ן אָרעם. אַ זאַווערוכע — און ער טראָגט מיך אין חדר אַריין...

צו דריי יאָהר — אָנגעהויבען (גלייך מיט אַלע חברים) חומש. געלערענט „ויקרא". זאָגען פלעג איך: „ויטראַ", נישט געקאָנט אַרויסברענגען קיין „ק"; קיין „ג" אויך נישט. יאָהרען־לאַנג פלעגט מען מיך רופען „דר דדוד ידודנו (גר גדוד יגודנו)...

שבת נאָך דער סעודה האָט געזאָלט זיין ביים זיידען איז שטוב די שמחה. בשעת סעודה נעמט מיך דער זיידע (אַ קליין אידעל, מיט אַ ציטעריג קעפּעל, ווי איך בין געוואָר געוואָרען, פאַר עלטער). זעצט מיך אַרויף אויפ'ן טיש, אין דער מיט. די מאַמע דערשרעקט זיך און כאַפּט געשווינד אַוועק פון אונטער מיר אַ גאָפּעל. אַרום טיש זיצט די גאַנצע משפּחה: אַ זוהן, צוויי טעכ־טער, צוויי איידעמס און אַן אלמנה, מיינע אַן עלטער־מומע, (פון וועלכער איך האָב געמאַכט די „סקולער רביצין", גאַרנישט אי־בערטרייבענדיג), אַחוץ'ן זיידען מיט דער באָבע. צו וואָס מען האָט מיך אַרויפגעזעצט, ווייס איך נישט. מיר געפעלט עס. אַ וואָזע שטעהט אויפ'ן טיש, פּרואוו איך, צי וועל איך זי אַרומנעמען מיט די הענט. נעמט אָבער די באָבע די וואָזע צו און פרעגט מיך, צי איך וועל קענען שפּעטער די דרשה?

— טענען! (קענען) — ענטפער איך און וויל שוין אַראָפּ פון טיש; לאַנג אויף איין אָרט זיצען קען איך נישט. פאַרהאַלט מיך אַ פעטער, שוין דאַמאָלט אַ שטיק משכיל, אין אַ שוואַרצען קאַ־פּעליוש, — דערזעלבער, וואָס וועט שפּעטער זיין דער מבין אויף מיינע איננגעלשע שירים און וועט זיי זאַמלען און באַהאַלטען, און פרעגט:

— און אויסלעגען „ויטרא" (ער מאַכט מיר נאָך) קענסטו?

ווייס איך נישט, וואָס אויסלעגען איז. פרעג איך:

— ס'טייטש?

— ווי אַזוי ש ר י י ב ט מען ויקרא?

מיין איך, ער מאַכט חוזק.

— „ויטרא" — ענטפער איך פאַרדראָסיג — שרייבט מען נישט. „ויטרא" איז אַ פּסוק און אַ פּרשה אין דער הייליגער תורה.

מען האָט מיר קוים אויסגעטייטשט, וואָס מען מיינט, און איך דערזעה פּלוצלונג פאַר די אויגען שוועבען אין דער לופטען די פּרשה, אַ וואָרט נאָך אַ וואָרט, און רוף אַז איין אות נאָכ'ן צווייטען, אויסערן שם הויה.

דער מאַמען ווערען די אויגען פייכט (נישט צו גלויבען, ווי איך האָב אַלץ געזעהן), עפּעס האָבען ביי איהר אָנגעהויבען צו פינטלען די אויגען, און זי הויבט זיך אויף און געהט אין אַ ווינקעל אַריין צום אויוון. די באָבע קוקט איהר נאָך און שמייכעלט:

— שעמט זיך נאָר אַלץ!

מיך נעמט דער זיידע פון טיש אַראָפּ צו זיך אויף דער שויס, און גיט מיר אַ קניפּ אין בעקעל. איך זיץ אָבער נישט לאַנג, — ביינינגע פּיס געהאַט, איז מיר נישט באַקוועם — און געה איבער צום טאַטען, וואָס קושט מיך. —

מעהר פון זיידען ווייס איך נישט, געדענק איך נישט. געהייסען, ווייס איך, האָט ער שלמה. געווען אַמאָל אַ דאַנציגער סוחר. דערצעהלט האָט מען, אַז איינמאָל איז ער אַהיים געקומען, ווי מען זאָגט, מיט'ן ביימשעל... געווען איז עס פרייטאָג. געגאַנגען איז באָד אַריין, דערנאָך צו קבלת שבת. „אָפּגעפּראַוועט" דעם שבת, ווי אַלע מאָל, קיין סימן פון עני. און ערשט מוצאי־שבת נאָך הבדלה צוזאַמענגערופען אַלע בעלי־חובות זיינע און געזאָגט: „רבותי, איך בין געקומען אָהן אַ גראָשען, נעמט אייך צו אַלץ, וואָס אין שטוב!"

— חנה'לע, דערלאַנג! — האָט ער זיך געווענדט צו דער באָבען.

און די באָבע חנה'לע האָט אויסגעטאָן די צירונג און געלעגט אויפ'ן טיש. געעפענט די שאַנק מיט זילבער און גאָלד, אַריינגעבראַכט די חפצים פון אַנדער שטיבעל... קיינער אָבער האָט נישט גערירט.

די באָבע האָט איהר קראָם געהאַט, האָט מען פון קראָם געלעבט, איינציגווייז די חובות באַצאָהלט, מיט פּראָצענט. און קינדער אויסגעגעבען.

ווי ווייט די מעשה איז אמת, בין איך אייך נישט ערב. אַז די באָבע איז פעהיג געווען דערצו, דאָס ווייס איך. דעם זיידען געדענק איך נישט מעהר, ווי דאָמאָלט ביים טיש, ווען איך האָב אויסגעלעגט. איך זעה זיינע אויגען, קליינע, נאָר הארציג ליכטיגע...

ווען און ווי אַזוי דער זיידע איז געשטאָרבען, ווייס איך אויך נישט. מען האָט מיך געמוזט האַלטען בשעת מעשה פון דערוויטענס, אַזוינס פאַרגעסט מען נישט. געהערט האָב איך, אַז ער איז קראַנק געווען, האָט איהם דער דאָקטאָר געהייסען מאַכען אַ הייסע וואַנע, און אין דער וואַנע איז ער געשטאָרבען...

לאז איך פאמיליען־אנגעלעגנהייטען אויף שפעטער און גהע צוריק צו מיינע מלמדים...

צו זעקס יאהר האב איך אנגעהויבען גמרא. דאמאלט — אלע אזוי.

דעם גמרא־מלמד געדענק איך בעסער.

אויך א קליין, מאגער אידעל. גערופען האט מען איהם דע־ריבער: בערישעל. א בייז אידעל, שלאגען אבער קאן ער נישט. אז ער קומט אין כעס אריין, הויבען איהם אן די הענט צו ציטערען.

— הענע! — רופט ער דאמאלט צו דער רביצען — כאפ די קאטשערע און שפאלט דעם עם־הארץ דעם קאפ!

הענע ריהרט זיך נישט. זיצט ביים אויווען, פליקט פעדערען אדער שטריקט א זאק. געהט עס וועגען מיר, ענטפערט זי:

— הערסט, ריהר לייבושלען נישט אן... איך וועל פארצעה־לען ריוועלען...

ריוועלע איז מיין מאמע. און די רבי'צין איז געווען אן איינ־קויפערין פון ציבעלעס, גרינס... און פלעגט טראגען צו אונז אויך, א דריסת הרגל געהאט. און ליעב געהאט די מאמען און מיך, אפנים, דער מאמען צוליעב.

— א אידענע, פלעגט זי זאגען, א צדיקת... קארגט אויף זיך און אויפ'ן הויז־געזינד — און ניט צדקה, אבער צדקה! און ער, דער גזלן, וויל שלאגען איהר לייבושלען!

— נו, נו, — ברומט דער רבי, — זאג איהר, וואס פאר א תכשיט זי האט...

זי פלעגט זאגען... נאר קאפויר.

דער טאטע מיינער (ער לעבט שוין נישט) האט אויך נישט געהייסען שלאגען. איז דאמאלט נאך א קעסט־קינד געווען, אין דערהיים געזעסען, און בטבע א ליבעראל, אפשר אן אנארכיסט.

אז עס איז ארוים א קלאנג, אז מען וועט נעמען צום מי־ליטער, און מען האט זיך אנגעהויבען שרעקען, האט ער געראטען: נישט שרעקען זיך און נישט געהן. קיינער זאל נישט געהן...

— מען וועט שמייסען!

— א וועלט שמייסט מען נים!

— שמידען אין קייטען!

— נישטא אזוי פיעל קייטען!

— איינזעצען אין תפיסה!

— אכיבא מאכען די וועלט פאר א תפיסה!

ער אליין האט מיך אין לעבען צוויי מאל געפּאטשט.

פון געבוירענהייט אן האב איך פיינט געהאט זיסע זאכען. אין מויל אריין נישט גענומען. „איך וויל, מען זאל מיך האלטען פאר קלוג", האט מען זיך גערייצט מיט מיר. די באבע פלעגט באקען מכל המינים גוטע זאכען: ווייסען לעקעך, האניג־לעקעך, טארטען, שטעפענס, פרעגלען איינגעמאכטס... פאר זיך, פאר די קינדער... פאר קראנקע אין הקדש, — אלע איינגעקלעך פארדאר־בען זיך פון צייט צו צייט די מענגלעך. מען באקומט און מען גנב'עט אביסעל צו; איך איינער — אן אויסנאם. איך עס נישט ביז היינט.

מאכט זיך מיין אינגערען ברודערס ברית.

קומען ארעמע לייט אויף לעקעך און בראנפען, פארזאמלען זיי זיך אין מיטעל־שטוב. רעכטס — די מאמע די קינפעטארין, אין דער שטוב לינקס — די בעלי־בתישע געסט. איז געווען ביי אונז א סארווער, זאל ער מיר מוחל זיין, א „כלב שבכלבים". אזוי האבען איהם אלע גערופען. נעווען איז ער, איך זעה איהם פאר מיינע אויגען, אן אויסטערליש הויכער, א דארער און א ווייסער, אהן א טראפּען בלוט אין פנים. נעווען איז ער אן אלמן און א חשוך בנים. עטליכע ווייבער געהאט און קיין איינציג קינד. אז די לעצטע איז געשטארבען, האט ער זיך שוין מיאש געווען פון לעבען און געמאכט זיך תכריכים. ביינאכט, האט מען דערצעהלט, שפּאצירט ער ארום אין די תכריכים אין הויף... שרעקט איבער לייט. ארעמע לייט האט ער פיינט געהאט שנאת מות. טראגט דער רשע פון דער מאמעס שטוב ארויס, הויך איבער'ן קאפ, א טאץ מיט לעקעך צו די בעלי־בתים אריין, איבער דער מיטעל־שטוב. און איך זעה, ווי א קראנק מיידעל קוקט מיט פארברענטע אויגען צו דער טאץ ארויף. פלינק בין איך געווען, שפּרינג איך אונטער, כאפּ א שטיק לעקעך און דערלאנג דעם בלאסען מיידעל... דער טאטע, — איך האב נישט געוואוסט דערפון, — איז געשטאנען אין טיר פון דער מאמעס שטוב. דעם שפּרונג אין דער הויך האט ער גע־זעהן, וואס איך האב מיט'ן לעקעך אין דער נידער געטאן — נישט. געהט ער צו און דערלאנגט מיר אין באק. צו־מארגענס, פיר

זיצען אלע ביים טיש, פארקלאגט ער מיך פאר דער מאמען:
— דער קאמעדיאנט, עסט מכלומר'שט נישט קיין זיסע זא־כען און כאפט לעקעך פון טאץ!

קומט אריין די דינסט מיט דער יויך, — געהערט האט זי, אפנים, הינטער דער טיר, — און דערצעהלט, וואס איך האב מיט'ן לעקעך געטאן. זי האט געזעהן.

די מאמע האט די ברעמען אראפגעלאזט איבער די אויגען. זי האט שטענדיג געהיט איהר געמיט פאר פרעמדע און אפילו פאר היימישע אויגען. דער טאטע איז בלאס געווארען, די אויגען ווערען איהם פייכטלעך. און ער הויבט זיך אויף און געהט אפ אין צווייטען צימער אריין. פיהל איך מיך שולדיג, וואס איך האב באלד נישט דערצעהלט, וויל נאכגעהן און איבערבעטען — און קאן נישט. ביז'ן היינטיגען טאג קאן איך מיך אליין נישט פארטיי־דיגען און קיינעם נישט איבערבעטען...

דערפון אן אנדערש מאל.

דאס צווייטע מאל האב איך געלייזט, ווען איך בין שוין א „אינגעל", נישט קיין „קינד" געווען — א „בחור" (א יאהר פער־צעהן אודאי!). אבער שוין דאמאלט א „חוקר" געווען, געלערנט „מורה נבוכים" (ווי איך קום דערצו, וועט ווערען דערצעהלט) און בין ארומגעגאנגען אין עולמות העליונים, פאר'מרה'שחורה'ט, מיט וועלט־טראגישע חלומות און געדאנקען! וואס פאר א תכלית האט דער מענש? די וועלט? ידיעה ובחירה... פון וואנען נעמען זיך און צו וואס די יסורים, דער צער? — דערביי האט געוויס געשפילט א גרויסע ראלע דער אידישלעך־פריהער איבערגאנג צו די מענער־יאהרען. נאר א געמיט האב איך געהאט א שווארצס, גע־זוכט התבודדות און געקראצט מיט נעגעל אין דער נשמה...

איינמאל פרייטאג בין איך פארפאלען געווארען אויף א גאנ־צען טאג. איך געדענק שוין ניט, וואו איך בין געווען. געקומען אין בית־המדרש אריין צו קבלת שבת בין איך גלייך פון שפאציר, אין דער וואכענדיגער קאפאטע, און וואכענדיגען היטעל און נישט־געפוצטע שטיוועל, אנגעקלעפטע מיט ליים פון אונטער דער שטאדט. דעם טאטענס פנים האט אויפגעפלאמט. ער האט זיך דאך איינ־געהאלטען פאר'ן עולם. נאר ביים קידוש קען ער קיין אויג נישט אפרייסען פון מיין פאר'חושכ'טען פנים און גיט פלוצלונג א שטעל

אוועק דעם כוס און דערלאנגט מיר אין באק מיט דער באפרייטער האנט.

— שעהנע שבתים מאכט ער מיר ! — און געהט ארום אויף א ווייל. די מאמע ברומט :

— גלייך א קינד האט נישט זיינע וועחטאגען...

אז מיין וועהטאג איז געווען גאר נישט קינדיש, איז איהר נישט איינגעפאלען...

איינגאנצען צוויי מאל געשלאגען.

א פרעמדען ארויפלעגען אויף מיר א האנט וואלט ער געוויס נישט געלאזט. פון דעם ווייסט ר׳ בערישעל און די רביצען, וואס זיצט שטענדיג ביים אויווען, טוט עפעס, פארקוקט אין די תלמידים און פארהערט איר׳ם לערנען.

איבער דער רביצען, אויפ׳ן גזימס פון אויוועו, ליגט שטענדיג אויסגעצויגען די קאץ, א גרויסע, א פוילע...

טרעפט זיך אבער, אז די רביצען דרימעלט איין ביים שטריקען א זאק, אפשר איינגעוויגט פון גמרא־נגון, און פארלירט די קנויל. גיט שוין די קאץ, וואס האט דארויף געלאקערט, א שפרונג אראפ פון גזימס צו דער קנויל און הויבט זיך אן מיט דער קנויל צו שפילען, ווי מיט א מויז, און פאריאגט זי ביז אונטערן בעט...

מיר פלאצען אוים מיט געלעכטער... די רביצען כאפט זיך אויף. דער רבי ווערט בייז...

פאר אזא געלעכטער (איך פלעג לאכען צום שטארקסטען) האט ער מיך שוין איינמאל געוואלט ערנסט שלאגען. איז אבער פונקט אריינגעקומען דער טאטע... די סצענע בייט זיך מיט אמאל.

—אה, ר׳ יודעל ! וואס מאכט איהר, ר׳ יודעל ? זעצט אייך, ר׳ יודעל...

די רבי׳צין פרעגט : וואס ריוועלע מאכט. און דער טאטע ווענדט זיך גלייך צו מיר און פרעגט :

— וואס שוויצסט דו אזוי, לייבעלע ?

— וואס הייסט ? פארכאפט דער רבי, אוים מורא, איך זאל נישט דערצעהלען : — ווי הייסט, די תורה הקדושה, ברוך השם, ווארעמט... און א זומער־טאג...

באקומט דער טאטע א ליבעראלען איינפאל און זאגט צום רבי׳ן :

— ווייסט איהר וואָס, ר׳ בערישעל? לאָזט יעדען טאָג ארויס די קינדער פאר דער טיר אויף א שעה!

גלייך א דונער וואָלט אין בערישלען אריינגעשלאָגען...

גלאָצט ער אויס א פּאָר אויגען און הויבט אָן שטאַמלען:

— וואָס רעדט איהר? ווי הייסט? זיי זאָלען זיך שפּילען אין ליים?

מען האָט געוואָלט ארויפציהען א נייעם שטאָק, האָט מען אנגעלעגט ליים פאר׳ן חויז.

— פאַרוואָס נישט? — ענטפערט דער טאַטע צוריק.

גיט זיך ר׳ בערישעל האַלב אונטער:

— מילא, בנוגע צו אייער לייבושלען... אז איהר ווילט...

— איך אויך! איך אויך! — רופט זיך אָן מיין גליד־שוועסטערקינד יחזקאל...

— פאר ר׳ מרדכי׳ן בין א י ך אייך ערב! רופט זיך אָן דער טאַטע. יחזקאל׳ס פאָטער האָט געהייסען מרדכי.

וכך הוה. מיר צוויי באַקומען רשות און געהען טאָג־טעגליך ארויס אויף א שעה פאר דער טיר, צום בארג, צום ליים, זיך געשפּילט, געגראָבען (ערגעץ א לאָפּאַטקע באַקומען), טאָלען, גריי־בער געמאַכט, א פעסטונג געבויט.

און די ארבייט איז אונז שפּעטער צונוץ געקומען א מצוה צו טון. אין א קורצער צייט ארום האָט מען איינגעלעגט די זאַ־מאַשטשער פעסטונג. די מויערען האָט מען צושאָסען און גערונגען ארבייטער אראָפּצושיטען די וואַלען אין די פאָסען אריין. גע־צאָהלט האָט מען פון קלאָפּטער. האָבען זיך אויך עטליכע אידען צו דער ארבייט געשטעלט. אַלטע, צעבראָכענע אידען, וואָס האָ־בען שוין צו עפּעס אנדערש נישט געטויגט. נאָהענט צום חדר איז עס געווען, פלעגען מיר אויף דער שעה לויפען אויפ׳ן וואַל ארויף און ארבייטען פאר די אַלטע ליים.

וואָס איך האָב געלערנט ביי דעם ר׳ בערישלען, געדענק איך נ י ש ט...

נאָך צוויי זמנים בין איך מיט מיין גליד־שוועסטערקינד יחזקאל איבערגעגאַנגען צו מיכל מלמד. ער האָט אויך נישט גע־שלאָגען.

א מאָדנער איך געווען דער „געלער מיכל“ — א בלאָנדע

בארד געהאט. א מלמד געווען און דערביי שמש אין בית־המדרש. געווען איז ער א גרויסער בעל־חשבון און געקאנט „מדירה". לערנען, אויסער מיט אונז אין חדר, האט איהם קיינער נישט געזעהן.

אין בית המדרש פלעגט ער קיינמאל נישט רעדען, און גע־פרעגט, נישט ענטפערען וועגען לערנען. אויסער, אז עס איז געגאנ־גען וועגען א גמרא מיט חשבון אדער א משנה מיט מדידה. אז אנדער מענש געווארען. גערעדט, און מיט ליעבשאפט צום ענין. אזוי לערנען איז ביי איהם קיין עסק נישט געווען. אויף א „גראב" איינגעל פלעגט ער קוקען מיט גרוים רחמנות: „פארשטאפט נע־בער". אויף א „וואויל איינגעל" — גלייכגילטיג. „וועסט זיין א למדן" — און אין טאן איז געלעגען: הכלל וואס? מאי כולי האי? אמאל האט ער נאך געזאגט נישט אהן באהאלטענעם בזיון: „וועס־טו זיין א רב!" — דאוונען האט איהם אויך קיינער קיינמאל נישט געזעהן. „א באהאלטענער קאצקער", — האט מען געזאגט; קאצ־קער פלעגען נישט האלטען פון דאוונען. געמוזט האט עס זיין בסוד, — א מתנגד'ישע שטאדט, א מתנגד'ישער בית־המדרש. איך דערמאן מיך א מעשה. ביים שולחן איז געשטאנען א קליין אידעל, ר' עזריאל'כעל האט ער געהייסען. א דאמאלטיגער שענקער גע־ווען — א שם־דבר. אן אלט אידעל, א קרענקליכס, מיט א בלאז אוועקצויאגען. קומט אמאל אריין צו מעריב א פרעמדער איד, א הויכער, א דיקער, א גבר, שטעלט זיך זאגען יתום־קדיש און כאפט זיך ארוים: ויצמח פורקניה... פלאמט דאם אלטע ר' עזריאל'כעל אויף, גיט א שפרונג איבער טיש און באנק, א לויף צו צום עמוד, צום פרעמדען גבור צו, א הויב די נעגעלעך, א שפרונג אונטער און דערלאנגט דעם איד אין באק...

באהאלט, זעהט אוים, ר' מיכל זיין קאצקער חסידות, דרעהט זיך בשעת'ן דאוונען ארום צווישען עולם אין טלית ותפילין, נאר ער זאל עס א ריהר טון מיט די ליפען. די תלמידים ריהרט ער נישט אן, מיך אודאי נישט. ביי דער רביצען בין איך א חשוב. איהר שוועסטער דינט ביי אונז! איך געדענק זייביידע און וואונ־דער מיך נאך, ווי עהנליך די שוועסטער זענען זיך געווען. איך, א צעווארפענער, פלעג זיך גאנץ אפט טועה זיין, זאגען אין חדר דער רביצען: „חנה, דערלאנג מיר אביסעל וואסער", און אין דערהיים דער דינסט: „זייט־זשע מוחל, רביצין"... און שעהנהייטען, אי־

דישע, צנועה׳דיגע, זענען (אין מיינע יונגע אויגען, ווענינגסטענס)ביידע געווען: לענגליך־בלאַסע, דין־הייטיג־דורכזיכטיגע פּנים׳לעך, לאַנגע ברעמען, איבערגעצויגענע, סאַמעטענע בליקען פון שמאָל־לענגליכע מאַנדעל־אויגען... און שוין. זיי פאַרשווינדען מיר ביידע פון זכרון. וואו זיי זענען אהינגעקומען, ווייס איך נישט. איך ווייס שוין אויך נישט, וואָס איך האָב ביי דעם מיכלען געלערנט. געווים נישט מעהר, ווי אביסעל נאָכטראַכטענדיג שווייגען, געווים זיך אנגענומען מיט אביסעל שטילען, גוט־האַרציגען אומעט, וועל־כע איך דערקען אין מאַנכע פון מיינע זאַכען. אפשר האָט ער מיר מיט די שטילע אויגען איבערגעגעבען אביסעל חסידות?

איך און מיין גליד־שוועסטערקינד שטייגען ווייטער און קומען אַן צו ר׳ יודלען — צו אַ העכערען גמרא־מלמד. ביי איהם זאָגט מען שוין אַ „לייענען“ אויך.

צוויי זאַכען האָט ער ליעב געהאַט, דער ר׳ יודעל:

שמייסען איבער די פינגער מיט ריטלעך און — פּיראַגעס. וואָס די רביצען פלעגט איהם מאַכען אין אַ יומא דפגרא — און אוועקגעהן... זי קען נישט ליידען, „ווי דער בעל־תאוה פרעסט, ווי דאָס שמאַלץ רינט איבער׳ן פּיסק“...

די רביצען מישט זיך ניט צום לערנען און איז אויך נישט קיין איינגעהערין ביי מיין מאַמען, זי זאָל סטראַשען, זי וועט דער־צעהלען. דער טאַטע איז שוין סוחר, זעלטען אין דערהיים. און ר׳ יודעל לאָזט זיך וואויל געהן, און איך געה אַרום מיט געשוואָ־לענע פינגער גלייך מיט אַלע, און פיהר מיט איהם מלחמות גלייך מיט אַלע. דעם צווייטען זמן, אַז מען איז אריבער פון בבא־קמא צו יבמות, וואָס איז אונז נאָך שווערער געווען, איז אויך די מלחמה שאַרפער געוואָרען. און באַקומען האָט מען גאַנץ אָפט בחנם. ר׳ יודעל איז אַ בלינדליכער געווען, קיינמאָל נישט געזעהן און גע־וואוסט, ווער איז שולדיג, — האָט ער, פאַר וואָס עס איז, אַלע איבער די פינגער געשמיסען. די ריטלעך האָט ער מיט גרויס פאַרזיכטיגער ליעבשאַפט אויסגעקליבען פון נייעם בעזים, וואָס די רביצען פלעגט ברענגען פון צייט צו צייט. דאַכט זיך מיר, זי האָט נאָר געהאַנדעלט מיט בעזימער, נאָר אויף זיכער געדענק איך נישט. אויסקלייבען פלעגט ער די ווייכסטע, די דינסטע און געשמיסען האָט ער בניחותא, פאַמעלעך, נאָר לאַנג.

מיר האבען איהם אויך נישט געקארגט.

געהאט האט ער א לאנגע ווייסע בארד, האבען מיר זיך איינמאל גענומען זי צוצוקלעפען צום טיש. אוועקט געווען, נאך די פיראגעס. איז ער איינגעדרימעלט געווארען. חתימה און טריוואקס גרייט, דאס ליכט אויפ'ן טיש ברענט. מען ריהרט זיך צו. האט ביי עמיצען, זעהט אויס, פאר שרעק א ציטער געטאן די האנט, א צופ געטאן א האר פון בארד. ער האט זיך אויפגעכאפט און געכאפט זיך צו די ריטלעך. דערפאר אבער האבען מיר דעם צוויי־טען יומא דפגרא געכאפט דער רביצענס קוואקעדיגע הון און גע־זעצט אויף דער שיסעל פיראגעס אונטערן קישען. ער קומט, נעמט די שיסעל, שטעלט זי פאר זיך, קוקט מיט די בלינדע אויגען, און צושמייכעלט זיך פאר נחת:

— אי, אי, אזוי פיעל נערייסטע ציבעלעס! — און האט אריינגעביסען...

איינמאל האבען מיר איהם אויף א גליטש פארנארט. הינ־טערן בית־המדרש איז געווען א גליטש. האבען מיר זי צווישען מנחה ומעריב פארשיט מיט שניי און געשיקט א חבר אין בית־המדרש אריין, ער זאל די רעשט פאר'ן רבי'ן פאר'מסר'ן, אז מען גליטשט זיך... געהט ער אראפ, קומט אויף דער גליטש, קערט זיך איבער: א שווערער מענש געווען, הויבט ער זיך און פאלט, הויבט זיך און פאלט. מיר לאכען... ווילען אנטלויפען. שרייט ער נאך: רחמים! שווערט, ער וועט אונז נישט שלאגען, גאר נישט טון...

האבען מיר איהם אויפגעהויבען, און ער האט ווארט גע־האלטען. פאר דאס צום דריטען זמן אז אנדער קנעלונג זיך גע־שאפט. מיר (איך און מיין שוועסטערקינד) זענען מיר אריבער צו נאך א בייזען מלמד.

דער האט שוין געקניפען. א מוהל געווען, א נאגעל געהאט! און מיר האבען נישט געשוויגען. א ספאדיקעל האט ער געטראגען, האבען מיר איהם אין ראנד אריינגעשיט שניי. זיצט ער ביים טיש, הויבט איהם אן רינען איבער'ן פנים... טיי האט ער ליעב געהאט. די רביצען שטעלט איהם יעדען טאג א בלעכערנעם סאמאוואר

אויף אהן א טשייניק, שיט אין סאמאוואר אריין עטליכע קערנד־לעך טיי, ער ברומט: צו ווייניג; זי הערט נישט. און די טיי איז ווירקליך וואסערדיג. האבען מיר איינמאל געבראכט שמירעכטס פון א ראד און צונעשיט... דאס סאמאווארל קאכט אויף. ער גיסט זיך אן א גלאז: שווארץ ווי טינט. א מחיה. ער ווארפט דער רביצין א דאנקבארען בליק און זעצט זיך און שטעלט דאס גלאז פאר זיך אויפ׳ן טיש. ער וויל זיך שוין צוריהרען מיט די ליפען, קריגט מען מורא, ער זאל זיך חס ושלום נישט סמ׳ען. גיט עמיץ מיט א פוס א זעץ אין טיש אריין פון אונטען, דאס גלאז קערט זיך אום דעם רבי׳ן אין שויס אריין. דער טיי איז געווען קאכעדיג.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

דער גרעסטער להכעים איז אבער געווען אן אנדערער: גע־לערענט האט מען איזהו נשך, און ער האט געפייניגט מיט קשיות און פארלאנגט מיט׳ן מוהל־נאגעל תירוצים... קיין גרויסער למדן איז ער ניט געווען. מיר האבען געוואוסט, אז עס איז ניט זיינע קשיות, נישט זיינע תירוצים. פלעגט מען זיך אמאל א שבת אריינכאפען אין בית־המדרש אריין, דורכקוקען אויף אויפדער־וואך די סוגיא מיט תוספות, מהרש״א און אנדערע מפרשים און זונטאג פריה האגלען אויף איהם מיט קשיות. א קיילעכדיג, פעט אידעל געווען, — ער שוויצט, דרעהט זיך ווי א ווארעם, די קיי־לעכדיגע אויגען ווארפען זיך אין שרעק, און מיר פלאצען דערנאך ארוים מיט א געלעכטער... נעמט ער און קנייפט...

פרייטאג פלעגט ער אלע איבערשמייסען, מכלומר׳שט אויף קאטאוועס: אן אלטער מנהג, מען זאל געדענקען שבת. עס פלעגט אבער אפט וועה טון...

און דאך האבען מיר איהם טיילמאל ליעב, זעהר ליעב גע־האט...

אין א יומא דפגרא פלעגען די אינגלעך ברענגען קליינגעלט (צווייערס, דרייערס, העכסטענס, צעהנערלעך). דערפון פלעגט מען מאכען א סעודה. די סעודה איז באשטאנען פון דער רבי׳צענס סחורה: הערינג, קיכלעך און הייסע באבעס... זעצען צו דער סעודה פלעגט זיך צו אונז אויך דעם רבי׳נס איינציגע טאכטער... א בלאס טרויעריג מיידעל מיט לענגליך פארנעבעלטע אויגען... און דער רבי פלעגט זי גלעטען איבער׳ן געלבלעך־גאלדיגען קעפעל און איהר און

אונז מעשיות דערצעהלען פון עין־יעקב, פון מדרשים... אז אנדער מענש געווארען. אזוי ווייך, אזוי הארציג, און דער קול איז אנגע־זאפט געוועזן מיט אזא טרויעריגער גוטסקייט, אז די בייזע רביצען, ביים באזונדערען טישעל, האט זיך די אויגען געווישט...

אוי, האבען מיר איהם דאמאלט ליעב געהאט...*)

דערנאך האב איך געליטען גלות; געלערנט ביי א מלמד אין דער פרעמדער, אין שעבערשין, דריי מייל פון דערהיים; דערנאך אין דערהיים ביי א דיין געלערנט; פון דעם אין צווייטען פרק. —

3.

נאך נעבעלדיגע יאהרען.

תהו ובהו. באקאנטשאפט מיט הינט. די ערשטע ליעבע. שיער ניט אין ברונען אריין. מען פארשיקט מיך.

ווייטער נעבעלדיגע יאהרען, א קינדעריש תהו ובהו... אמאל א שטיקעל וואקס, פון אלערליי הענט געקנאטען; שטענדיג מיט צייכען פון פרעמדע פינגער אויף דער נשמה. און אמאל וועקט זיך, אויף א צייט, אויב גיט צייכען פון ווילען, — קאפריזען און פארלאנגען. און איך ווארף ארויס, ווי מען זאגט, ווילדע שטיק... דאס אינערליכע לעבען איז זעהר שוואך. איך בין א שוואם און זאפ איין. דאס איינגעזאפטע פאלט ערגעץ אריין אין מיר, איך ווייס נישט דערפון, גלייך איך וואלט דערביי נישט געוועזען... דאס אויג זעהט, נאר איך קוק נישט; דאס אויער פארנעמט, איך הער מיך נישט צו. און ראש מישט זיך אליין, און איינס לאגערט זיך אויפ׳ן צווייטען... ווערט עפעס אינערליך געבוים, קומען אן נייע קינדערשע מאמענטען מיט׳ן ווינט, און פארשיטען יענע — בויען זיך הייזלעך אויף הייזלעך... דא און דארט שטארט עפעס ארויס, א שפיץ דאך, א וועטער־פעהנדעל, א שטיק קוימען...

א „קאלטע״ מומע האב איך געהאט, מיין חבר יחזקאל׳ס

*) זעה „וואס הייסט נשמה?״

מוטער. א וויכע, מאגערע אידענע, א בלאסע, א קרענקליכע. פון איהר האט דר. עטינגער זיין „סערקאלע“ געמאכט. שרייט שטענדיג „אוי, מיינע כחות!“ טרינקט אלץ אינאיינעם מאנדעל־מילך פאר׳ן האלז און באקט באשטענדיג קעז־קוכען (דאס אייגציגע פון זיסקייטען. וואס איך האב ליעב) און עסט... און באהאלט איהם אויף א הויכער שאנק, די קינדער זאלען זיך, חלילה, די מעגעלער נישט פארדארבען. און איך, אוים ליעבשאפט צום קעז־קוכען, איהר להכעים, און גלאט, א קונץ צו באווייזען — שפרינג אונטער, כאפ מיך אן אן גזימס פון שאנק, שלעפ שטיקער און פארדארב מיך ווירקליך דעם מאגען. און עס קומט דער אלטער בייזער דאקטאר סקשינסקי, וואס וועט מיך שפעטער באפרייען פון מיליטער, און פארשרייבט מיר עפעס ביטערס און געזאלצענס אין א פלעשעלע, א ווייסע פליסיגקייט. און איך, אז מען ווענדט זיך נאר אפ פון מיר, גיס אוים די מיקסטור, גיס אריין אביסעל מילך מיט וואסער און נעם איין אלע שעה איין עס־לעפעלע, און בעט מיר יעדעס מאל אוים אן אנדער מתנה און פארקרים מיך דערביי. גלייך איך שלינג גאט ווייסט וואס... קוים ווער איך געזונט. — סקשינסקי וואוינט צו אונז ווי־זא־ווי, א פענסטער קעגען א פענסטער, —ווארט איך איהם אפ ביים פענסטער, און ווי ער באווייזט זיך, שטרעק איך איהם ארוים די צונג. כאפט ער א שטעקען און לויפט צו אונז ארויף, מיר מקיים פסק זיין, און אין שטוב בין איך אליין... אט לויפט ער שוין אויף די טרעפ... רייס איך אויף א גרויסע רויטע שאפע אין שטוב, שפרינג אריין און טרעף מיט איין פוס אין א טאפ אייער אריין...

פאראן ביי אונז א שטיקעל גרין באוואקסענע חורבה, מן הסתם אין א פראצעס געשטאנען. שפיל איך מיך דארט גאנץ אפט פארנאכט מיט קליינע מיידלעך אין חתן־כלה. דער חתן בין איך. איך מיט די פייערדיגע אויגען. די כלה — מיינס א קוזינע, א מיידעל מיט לאנגע צעפ. און אז דאס שפיל פארלאנגט, חתן־כלה זאל זיך קריגען, ווארפען זיך מיט די מתנות, כאפ איך א שטיינדעל, ווארף, טרעף איהר אונטער׳ן אויג, און זי בלייבט ביי א צייכען ביז צו דער אמת׳ער חופה... און דערביי בין איך גענעראל און האב אונטער מיר א גאנצע מחנה חדר־אינגלעך... באנקאצעטעל האבען דאמאלט פארפעהלט, קליין־געלט — וועניג, ערלויבט

די רעגירונג, סוחרים זאָלען לאָזען אין קורס „קוויטלעך" אויף'ן אָרט פון קלײנגעלט, — מאַכט דער טאַטע קוויטלעך, און איך — „שניעף". און גיב אויס אויף הילצערנע שווערדען מיט פּאַפּי־רענע שײדען, אויף געפלאָכטענע שטריקלעך צו די לענדען פון מײנע גבורים, און גרייט מיך צו א מלחמה מיט די „לעשניטיקעס". ווי מען פלעגט רופען די „יונגען" פון דער ניי־שטאָדט, צוויי וויאָרסט אונטער זאַמושץ. דאָס „טרעפונג" וועט זיין אין מיט וועג, אונטערן בשותפות'דיגען בית־עלמין... און דער אַבּ דערביי נחת פון א צופלאַסען שטיק ר"ן, עגמת נפש פון פרי־מגדים'ס איבער־שטרעכלעך, טראַכט אויס פּשטלעך און זאָגן פאַר די יונגע לייט — קעסט־קינדער, וואָס שלענדערען זיך אַרום אין בית־המדרש... און עס אין דער פריח קיין אַנבייסען נישט, איך טרינק נאָר די קאַווע, און טראָג אַוועק די בייגעל מיט פּוטער פאַר אַ אָרעם אינגעל, א יתום, וואָס וואַלגערט זיך אין בית־המדרש אַרום. אביגדור'ל־מלמד'ס יתום... אזוי האָט מיר געהייסען דער חובת־הלבבות. און דאַווען על פּי הנוסח פון „יד החזקה", און שטעה שמונה עשרה, ווי דעם רמב"ם וויל, ווי א סאָלדאַט אין פראָנט, די הענט ביי די נעט... און ווייס שוין, על פּי הרלב"ג, אַז עס הויבט זיך נישט אָן: אליהו הנביא איז גאָר נישט געפלויגען אין הימעל אריין...

און אַז על פּי הרמב"ם זענען די נסים עפּעס כמעט גאָר קיין נסים נישט, קיין „שדוד המערכות". און ווייז חדושים אין בית־המדרש אין דאַמען־ און שאַך־שפּיל. דאָס ברעט — אויסגע־צייכענט מיט קרייד אין דער הויך, אויף דער פּאָדלאָגע פאַר'ן ארון קדש (ריינער!), די שטיינדלעך און די פיגורען — געקנעטען פון ווייס און ראָזאָווע ברויט, און געטריקענט אדער אויסגעשניטען פון קאַרטאָפלעס, די שוואַרצע — אין די שאָלען! און לויף אַפּט דאַווענען אין בעלזער שטיבעל אריין; עס ציהט די התלהבות — דער ברען, מיט'ן געשריי, מיט'ן קלאַפּען קאָפּ אָן וואַנט ביי שמנה עשרה... און צוליעב (ווי איך וואָלט היינט געזאָגט) דער שטילער שטימונג — צום גערער שטיבעל, צו שלש סעודות... און טרעף שוין — פון איין זייט צום „מורה נבוכים", וואָס שטעהט אויף דער העכסטער פּולקע (ווער נוצט איהם?), און פון דער צווייטער זייט — צום „עץ חיים"... איך וועל נאָך דערלאַנגען צום זהר...

און כאָפּ אַמאָל אַראָפּ אַז „אורים ותומים“ און שאַרף מיר דעם שכל, ווי אַז אַ שלייפשטיין...

פֿאַקטען פון קוים דריי „פּאַרנעבעלטע“ קינדער־יאָהרען... וואָס טו איך מיט זיי? אויף וואָס פאַר אַ שנירעל ציה איך אויף די שטיינדלעך, גלעזלעך און די פּאַר פּערעל?

אַט בינדט זיך מיר צוזאַמען מיין — באַקאַנט ווערען מיט פּיער־פּיסינע! דאָס וועל איך קענען דערצעהלען, ווי מען דאַרף!

די שטאָדט, וואָס איך האָב גרייט געטראָפען, און וואָס אריינגעדרענגט צווישען וואַלען, פאַרגרעסערט זיך נישט און ענדערט זיך נישט, וועל איך ערשט זעהען אין שעבערשין, דריי מייל פון דער היים, וואוהין מען האָט מיך (ווי ווייטער וועט זיין) צו אַ מלמד פאַרשיקט. אויף אַ גאַנצען זמן... מענשען זעה איך אויך עפּעס נישט. מהאי טעמא... אַ קליינע, רוהיגע שטאָדט, פון וואַנדערען. עמיגרירען האָט מען נאָך קיין בייזען חלום נישט, זעלטען עמיץ „געהט אַוועק, פון וואַנען מען קומט נישט צוריק“, זעלטען ווערט עפּעס אין דער משפחה געבוירען... אַמאָל ערגעץ אויף אַ וואַכטנאַכט געווען און פאַר'ן „רויטען קליינעם שלימויז“. וואָס מען האָט געוויזען, כמעט זיך דערשראָקען... איך געדענק נאָר דעם „הילד“, די קנאַלען, ווען מען האָט די פעסטונג צושאָסען, דעם רבינ'ס מיט דער רביצענס שרעק, די מויערען פון די הייזער וועלען זיך שפּאַלטען... אויך געדענק איך די שרעק, ווען עס האָט געברענט „אויפ'ן זייגער“ אין טורעם איבער'ן מאַגיסטראַט. מען האָט זיך געפּאַקט. אַ שניי און אַ שטורעם. דער טורעם דער ברענענדיגער וואַקעלט זיך, ער קען פאַלען און אַרויפפאַלען אויף די הייזער, רעכטס אָדער לינקס. צושמעטערען די שטאָדט, אַוועקגעהן מיט'ן רויך... מען פּאַקט זיך אין דער היים, און איך לויף אין שול אַריין, ראַטעווען די ספרי־תורה'ס...

מ ע נ ש ע ן וועל איך ערשט זעהן נאָך שפּעטער, אין אַפּט, צויזמער, גרויס פּוילען, וואַרשע... דערווייל מאַך איך די נעהנטערע באַקאַנטשאַפט, ווי דערמאַנט, מיט בעלי־חיים אָ ה ן לשון...

מיט קעץ האָב איך מיך באַקענט נאָך אין חדר ביים רבי'ן ר' בערישעל. ביי אונז אין דער היים איז אויך אַ געוויסע צייט אַ

קאַץ געוועז, האָט מען זי משלח געווען, איך זאָל מיך נישט שפּילען מיט א קאַץ... קיה און אָקסען זעה איך גאַר ווענינ. איך וויים, פון וואַנען עס קומען: מילך, קעז, „פּאַרסמעטענע" (זויער־מילך) און סמעטענע... פאַראַן אויך, מען ברענגט אַמאָל אויף א רפואה, ציגען־מילך... ז ע ה ע ן זעה איך קיין אָקס און קיין קוה — נישט. „בלעקען" און „מע" הער איך גאַר פון חברים, וואָס מאַכען עס נאָך אין א קינדער־שפּיל. אָקסען און קיה פיהרט מען צו „אונז" (מיין זיידע איז פּאַכטער געווען) אין שעכט־הויז אריין, נאָר איבער'ן שאָסיי, ארום שטאָדט. קיין „בכור", מיט וועלכען איך ווער באַקאַנט, פריהער פון „לערנען", שפּעטער פון דער ליטעראַטור, — דרעהט זיך אין זאַמאָשץ (אינ'ם „קליינעם פּאַריז", ווי די געגענט רופט עס) נ י ש ט ארום...

מיט פערד — גוט באַקאַנט, אויך, פאַרשטעהט זיך, גענוג פון דער וויטענס... אין הויף פון „הייפּעל", א גרוים פיער־עקיג אַלט הויז, אויף פיער ארומיגע גאַסען, אין עק שטאָדט, ביי דער לעמבערגער בראַם, וואו מיין רבי האָט געוואוינט, שטעהען פויערען אין מאַרק־טעג מיט די פוהרען... פון איינעם פון די וועגען האָט מען דאָך באַקומען, פון ראָד אראָפּ, אביסעל שמירעכץ צום רבינ'ס סאַמאָוואַרל. איך מאַך שמיטשיקס פון פערדס־האָר, נאָר איך אליין ריים נישט. אביסעל פּחד, אביסעל צער בעלי חיים...

די אָפיצערען פון גאַרניזאָן האָבען פערד. דער גאַרניזאָן געהט אוועק, קומען קאָזאַקען, טיילמאָל אולאַנען, הוזאַרען... אויפ'ן פּלאַץ, ביים געזעגענען מיט דעם מיליטער, וואָס איז געגאַנגען פון אונז צום טערקישען קריג, האָט ארומגעטאַנצט א יונגער גענעראַל אויף א פערדעל, א שעהנס, א סאַמעטענס, מיט אַזאַ חן, און מיט אַזוינע פּליטערלעך באַהאַנגען... אז מען קריגט א פּירוש אויף „לסוסתי" אין שיר השירים...

„פערד ווי לייבען" האָט ישראל זשדאַנאָווער, ביי וועלכען מען דינגט פערד, אויב מען דאַרף ערגעץ פאָהרען אין א גוטיגע זאַך, נישט שלעפּען זיך מיט א פויערשער פוהר...

„זשדאַנאָוו", דריי וויערסט אונטער דער לעמבערגער בראַם, איז אַמאָל געווען א אידישע קאָלאָניע. די פּוילישע רעגירונג האָט געוואָלט צוציהען אידען צו ערד־ארבייט און צוגעזאָגט הנחות פאַר אידישע קאָלאָניסטען: יאָהרען לאַנג פריי פון אָפּצאָהלען און דער

עיקר — פון מיליטער... פארלעגט די קאלאניע האט דר. עטינגער. אליין מיט די קינדער אין פעלד געארבייט... נישט מיינע צייטען. אין מיינע צייטען איז שוין דר. עטינגער לאנג געווען א שוכן עפר. זיין זוהן האט שוין צערקוועס געבויט, פון טאג צו טאג רייכער געווארען. „און פארט — האט מען אוים קנאה גזאגט — פיהלט מען איהם פון די הענט דאס מיסט, וואס ער פלעגט פיהרען...“ און פון אלע אידישע קאלאניסטען איז געבליבען איין ישראל, וואס האט געפיהרט נישט קיין שלעכטע ווירטשאפט. געהאלטען קיה (דאס ווייב צוטראגט די מילך אין שטאדט, אויף שבועות — אויך פוטער און גאמולקעס, און קאנקורירט זעהר שטארק מיט'ן מילך־כיגער פון שוטאניעץ (אן אנדערע זייט הינטער דער שטאדט). וואס האלט אויך „פערד, ווי די לייבען“...

דער מאמר־המוסגר וועט צו נוץ קומען. און איצט — די באקאנטשאפט, וואס ווערט פון מיר געמאכט מיט הינט...

פריהער הער איך פון הינט...

אז אלטע דייטשקע איז „אוועקגעקומען“, א פארזינדיגטע. געטראגען אייגענע האר, און נאך אנדערע פלעקען געהאט אויף דער נשמה, פון וועלכע מען רוימט זיך אויפ'ן אויער, און מען דערצעהלט, אז איהר נשמה איז אריין אין א הונט, אין א שווארצען, „קודלאטען“ הונט (ער איז אריין אין „מאניש“), וואס דרעהט זיך נאכט אויף נאכט ארום אויפ'ן דאך, איבערן הויז, וואו זי האט געוואוינט. דער בעלפער, וואס מאכט פרייטאג ביי אונז די פיש, האט איהם אליין געזעהען... סליחות־צייט געה איך מיט'ן טאטען, א שטיק נאך פארטאג, צו סליחות, און זוך, נישט איינ־נאנצען אהן שרעק, דעם הונט אויפ'ן דאך — קיין זכר; מן הסתם שוין „תקון“ באקומען...

חברים אין חדר און אין בית המדרש רעדען פיעל פון הינט, יונגע לייטלעך — אויך. די הינט זענען א שטיין אין וועג... לאזען קיין לעבעדיגען מענש פון שטאדט נית ארויס...

הינטער דער לעמבערגער בראם, נאכ'ן בית־עלמין, נאך דער נייי־שטאדט, א צוויי ווערסט ווייטער, איז פאראן א דארף יאטר־טאוו. האט יאטוטאוו א שענק מיט אלטען מעד, באריהמט אין דער סביבה. פריצים קומען אהין טרינקען. א יונגען מאן אויף קעסט ווילט זיך אהין... פארצייטענס, דערצעהלט מען, פלעגען

בעלי־בתים, יעדען זומערדיגען פרייטאג, נאכ'ן מרחץ און אדער־לאזען, געהן קיין יאטוטאוו, אונטערלעהנען זיך, פאר קבלת שבת, מיט א גלעזעל מעד... נישט היינטיגע צייטען... היינט קאן מען שוין נישט. עפעס בייזע הינט איינגעפיהרט. א קעסט־קינד האט זיך געוועט, ער וועט זיך אראפכאפען... „האסט א פסוק?" לאכט מען. נייז... ער האט א „ספאסאב". הינט, האט ער בקבלה פון אן אלטען פויער, פגר'ן פאר ווייך־ברויט, אויסגעשמירט מיט שוויים פון א מענש. וועט ער נעמען א שטיק ווייך־ברויט, אויסקנעטען אין די הענט, ביז ער וועט עס דורכנעמען מיט'ן שוויים, און ווארפען... מען געוועט זיך (אזוי דערצעהלט מען). ער געהט, קומט, מחילה, צוריק אהן הויזען און אהן א שטיק „ווייך־פלייש" פון א פיס. די זאך קומט, ווי א בוימעל אויפ'ן וואסער ארויף; מען גט אפ דעם בחור...

שוטאניעץ, הינטער דער לובלינער בראם, נאכ'ן שעכט־הויז, האט, ווי איך האב שוין דערמאנט, א מילכיגער. האט ער א שטיקעל „מילכיגע אכסניה". פארקויפט ער זומער־צייט ערדענע שיסעלער סמעטענע. פאר א דרייער א שיסעלע. קאלט, א מחיה, פון קעלער ארויס, און גאמולקעס מיט „קמינעק" (קימעל) — אויך בייזע הינט אין דארף!... מען קאן אפילו זיך אפשטעלען ביים שאסיי... א געשריי טון: יוסל! קומט ער ארויס און פיהרט, דורך די כלבים, מיט א בייטש... קאן אבער אמאל יוסל נישט זיין אין דער היים, דערהערען וועלען די הינט! און אליין דאס בילען — איז ווייניג?

מען קאן אפילו אין שעכט־הויז אריין, וואו די שוחטים בראטען און זענען מכבד מיט אייטער, נישט קומען; אזוינע כלבים מיט בלוטיגע פארגאסענע אויגאנעס. מיט די קצבים לעבען זיי גוט, די חיות רעות. לעקען ביי זיי פון די הענט און פון כאלעוועס אראפ דאס בלוט, מיט וועלכע זיי באשפריצען זיך, — די שוחטים זענען שוין אמאל אין א סכנה. געהן לאנגע קאפאטעס, נישט שפענצער מיט שטריק, ווי די קצבים, — און הינט האבען דאס נישט ליעב... מען איז זיכער, אז אידען, ארויסגעהענדיג פון מצרים, האבען אויך געטראגען קאפאטעס, און מען האלט דעם „לא יחרץ" פאר'ן גרעסטען צווישען אלע נסים...

הינטערן פלאץ, וואו די אפיצערען וואוינען, זענען פאראן גרינע טאלען; שענער, ווי די לאנקעס ביים טייך הינטער דער

שטאדט. און בלומען וואקסען, א מחיה צו שפאצירען. דאצו ליי־גען דארט פון פעסטונג געבליבענע קוילען און גראנאטען, אין דריי־עקיגע קופעס (הויפען). כמעט א שרעק! און היינט מעג מען שוין קוקען, ווייזען מיט א פינגער, אפילו אנריהרען מיט א האנט (נישט „טשיעקאווע?"). די פעסטונג איז דאך שוין אויס פעסטונג, די מויערען צושאסען, דריי פיערטעל וואלען אפגעשיט,—איז אבער דער דורכגאנג דורכ'ן פאלקאווניקס הויז, און אין פעדער־הויז שטעהט א הונט, א גרויסער, א שווארצער, א קודלאטער (פון איהם האט מען, זעהט אויס, אפגעמאלט דעם גלגול פון דער דייטשקע!) — גרויס ווי אן — אקס! אפילו אויף א קייט, אבער, אז ער רייסט איבער די קייט? וואס איז ביי אזא הונט אפרייסען זיך פון א קייט? בפרט, אז ער וועט דערזעהען א קאפאטע? אהין געהט נאר מיין רייכער קרוב (א קאלטער פעטער) י. מ., וואס האט א הויז אין שטאדט, א פאלווארק אונטערן שטאדט, א הויז אין ווארשע, וואו ער פארברענגט חדשים, און איז פאדראטשיק, און קומט אין קלוב אריין, און בעט אפט דעם פאלקאווניק, מיט וועלכען ער האט עסקים, צו זיך, און געהט אפט צו איהם אויף א פרעפעראנס... ער איז געוועהנט צו הינט, האט א י י ג ע נ ע אין פאלווארק, ווייסט, ווי זיך נוהג צו זיין, און דער עיקר — טראגט זיך שוין האלב דייטש...

און אפילו קליינע, חנ'ודיגע, מיוחס'דיגע הינטלעך האבען פיינט אידישע קינדער... עס שטערט דעריבער דאס באדען זיך זומער, ביום טייכעל. ארום זענען לאנקעס פון דער פעסטונג, פון דער געוועזענער; נעמט אראפ דאס היי דער געוועזענער, ווי עס זעהט אויס—דער פארגעסענער „סמאטריטעל". וויל ער נישט, אידישע קינדער זאלען געהן זיך באדען, ווייל זיי האלטען זיך נישט אינ'ם שטעגעל, וואס פיהרט צום טייכעל און לויפען, און יאגען זיך איבער גראז און היי. און דער שמאלער גאנג פון שטאדט ארויס, — אויב מען וויל נישט מאכען א גרויסען אומוועג, דורך דער שעבר־שינער בראם, איבערן שאסע און דערנאך לינקס איבער די גרי־בער! — איז פונקט צווישען א פארגעסענעם וואל און די פענס־טער, וואו דער סמאטריטעל וואוינט... וואלט אייגענטליך דער סמאטריטעל נישט געווען אזוי געפעהרליך. ער שפילט גאנצע נעכט אין קלוב אין קארטען („אן אייגענס זאל מען האבען,

וואס י. מ., אונזער גביר, פארשפילט צו איהם נאכט אויף נאכט; ער דארף איהם האבען!") און ביי טאג האט ער ליעב דעם ביטערען טראפען — טרינקט ער און שלאפט... ער וואלט נישט געהערט, כאטש זומער שלאפט ער ביים אפענעם פענסטער („וואס א גוי קען!"). און מען שלייכט זיך פארביי שטיל: פאר'ן הויז נעמט מען שטיוועל און שיך אראפ, מען געהט אויף די שפּיצנעגעל, מען האלט דעם אטעם איין... מען הערט, ווי דאס איינענע הארץ קלאפט, און דער סמאטריטעל שנארכט...

וואלט גוט געווען? האט ער אבער א ווייב! און זי שפּילט נישט אין קארטען און טרינקט ממש גאר נישט... זי איז א „שם דבר", דעם סמאטריטעלס פלונית'טע, און אזוי מאלט מען זי: „א הויכע ווי א דראנג, א דארע, ווי א שטעקען, א פלאכע, ווי א ברעט, א פנים (נאך פאקען!) ווי א ריב־אייזען, מיט בעזים־קווייטען איבערן שפּיציגען קאפ" — מען האט דערפון א ליעדעל געמאכט, געווים האב איך מיטגעהאלפען...

וואלט זי אבער נישט געפעהרליך געווען. ערשטענס — א מזג־טוב פון א גוי'ע. קינדער, אפילו אידישע, אין קאפּאטקעלעך. האט זי ליעב אהבת נפש; מען זאל זיך לאזען, וואלט זי אין גאס געכאפּט און געקושט, קען זיין, ווייל זי אליין האט נישט און האט נישט געהאט קיין קינדער... און דריטענס, אויב זי לויפט נישט ארום איינקויפען אין מארק, אין די געוועלבער, וואס פארנעמט איהר דריי פיערטעל טאג, זיצט זי איינע אליין אין שטוב און לעגט זיך קארטען. און אינמיטען א פאסיאנס, מעג זיך די וועלט איבערקערען, ריהרט זי זיך נישט פון ארט... עטליכע יאהר שפּעטער האט זי אמאל דערהערט א שטארקען קלאפ פון מאנס שטוב, א זעץ, ווי עמיץ פאלט אראפ פון בעט, — אריינגעקומען איז זי, א שפּאר ביסעל צו שפּעט! געענדיגט פריהער דעם פאסיאנס און — א ק א ל ט ע ן מאן געפונען...

וואלט זי, הייסט עס, קיין שטערונג נישט געווען! האט זי אבער — א הינטעל! און א הינטעל א „יקר המציאות", א מיוחס'דינס... שפּעטער, אז זי איז אן אלמנה געווארען, און אונזער פעלדשער האט געכאפּט דאס גרויסע געווינס, האט ער ביי איהר דאס הינטעל אפּגעקויפט פאר א מטמון. מען זאגט פאר שש מאות זהובים! און — ער האט זיך געקויפט אין שטאדט א הויז, וואו ער

האָט גנעפּענט אַ מאַגאַזין פון ביכער „אויף אַלע לשונות,“ צו ביל־דען די שטאָדט, און אַ קליין הייזעל הינטער דער שטאָדט... דאָס הויז אין שטאָדט מיט'ן מאַגאַזין האָט ער איבערגעגעבען די זיהן און ער אַליין (שוין אַן אַלמן) האָט זיך אַרויסגעצויגען מיט'ן הינטעל אין הייזעל אַריין אונטער דער שטאָט, אויף התבודדות און חשבון הנפש. און איך האָב דאַמאָלט קוים אָפּגעהאַלטען מיינע חברים, זיי זאָלען זיך נישט נוקם זיין אין'ם „אידיש געוואָרענעם הינטעל“ פאַר זיינע חטאים. ווען עס איז אַ גוי'ש הינטעל געווען...

דערווייל אָבער איז נאָך דאָס הינטעל ביים סמאַטריטעלס ווייב, און איך דאַרף עס דאָ דערצעהלען זיין גרויסע זינד!

איז'ן איז עס אַ הינטעל, ווי דערמאָנט, אַן איידעלס, אַ סאַמעטענס, אַ שוואַרץ גלאַנציגס, מיט איין ווייסען פלעק צווישען די אויגעלעך, וואָס זעהען דעריבער אויס, ווי געבלענדט. און פּיס־לעך האָט עס דינינקע, אונטען — די פּיסבלעטלעך — איבערגעבוי־גענע, עס זעהט אויס, אַז עס געהט אויף די קני... און אינגאַנצען אַ ציטעריגס, מיט אַ ציטעריג ביי־קול'עכעל. און אַז עס ווערט מיר, זיצענדיג ביי דעם סמאַטריטעלס פּלונית'טע אויף דער שויס, ביים פּאַסיאַנס, און עס כאַפּט זיך, אַביסעל לופט צו שעפּען, אַ ווײַלע אַרויס פאַר דער טיר, און ידערזעהט אונז, אונז אידישע קינדערלעך, הויבט עס אויף דאָס ציטעריג ביי־קול'עכעל און וועקט אויף דעם סמאַטריטעל, וואָס ווייסט שוין, וואָס עס באַטייט. און שיקט אונז נאָך זיינע לייט, אונזער אַנטון צו פאַרנעמען... איז אַ חרפּה, און אַ האַרצוועהטאַג — די ציצית ביי גוים אין די הענט! מוז מען זיך אָפּקויפען אָדער אַזוי לאַנג שרייען און וויינען, ביז די לייט קריגען רחמנות, אָדער עמיץ קומט אָן און לייזט אויס.

טאַטע־מאַמע זאָגען: „אַ לעבונג אויפ'ן סמאַטריטעלס קאָפּ! עס וואָלט דען איינגעזעסען אין חדר נאָך ספירה!“

פון הינט דערצעהלט אויך מיין קראַנק ברודערלס ניאַניע. אַ קרענקליך ברודערל געווען, נאָך מיר דאָס דריטע... עס דאַרף השגחה. דער טאַטע פאָהרט אַרום צו פּריצים וועגען מסחר, די מאַמע — אין געוועלב, דאָס שוועסטערל — צו קליין, שפּילט זיך נאָך אין צייכען, אָדער פאַר'ן געוועלב איז זאַמד. צום ברודערל נעמט מען צו אַ גוי'ע פון דאָרף.

איז עס אַ קליינע, אַלטע גוי'ע, שיטערליכע ווייסע האָר, אַן

אויסגעדארט פנים; קליינע, נאר שטילע אויגעלעך, און פייכטע, האלב־פאר׳שכור׳טע; זי טרינקט, און טרינקענדיג ווערט זי נאך בעסער, נאך געטרייער. האט א מאן אין דארף, צו וועלכען זי בענקט, כאפט זיך ארויס פון צייט צו צייט, און קומט צוריק — צושלאגען, צובייזלט, אפגעצויגען, האלב נאקעט... און ווערט צום הויז נאך צוגעבונדענער, נאך געטרייער... שלעפט זי מיין קראנק ברודערל איין מיט געזאנג און מיט מעשיות... פארשטעה איך ווע־ניג פויליש, נאר איך שטוים מיך, טרעף, וואס מען מיינט. כאפ איך מיך אמאל, פארנאכט, אין שטוב אריין, לעג מיך אויפ׳ן בעט, כלומר׳שט — קאפ־וועהטאג, און הער מיך איין, ביז די מאמע קומט און גיט „וויעטשערע" — אן אשה, אבער עס ציהט!

זינגט זי איהם „קאלענדים", געצויגענע, לאנג געצויגענע, און איך ווארט אפ מיט שטילען הארץ־קלאפעניש אויפ׳ן רעפריין:

— העי, קאלענדא, קא—לענדא!

און האב דערביי א שרעקליך רחמנות אויף דער ארעמער, פארלאזטער, געשטופעלטער גוי׳ע. איך ווייס, אז עס איז מעהר ווי וויגען־ליעדער, אז עס איז איהר געבעט, איהר תפלה, און — ווער הערט זי? די תפלה צוגעהט זיך אין אויער... אפילו זייער קלויס־טער זינקט דאך יעדען טאג אין דער ערד אריין, אויף א האר (איך וואלט א בעלן געוועהן מעסטען, געפינען א „ספאסאב"!)... אוים רחמנות וואלט איך איהר „די אויגען געעפענט", זאל זי אוועק־לעגען דעם טעות... אוי, א יושר! יונה, וואס האט נישט געוואלט ווארענען נגוה, איז באשטראפט געווארען... מוז איך אבער ווארטען, ביז איך וועל אויסלערנען צו רעדען בעסער פויליש... (אז איך האב שוין געקאנט, איז זי שוין נישט געוועזן, און איך האב שוין דעם חשק נישט געהאט...) אמאל, פאלט איהר איין, דער־צעהלט זי (האלב שכור) פון א גוי׳שען מלאך המות — א פאננע, וואס פליהט ארום אין דער לופטען און האלט, און פאכעט מיט א ווייס לײלעכל... און דער, אויף וועלכען זי פאכעט, — געהט פון דער וועלט; איז עס א שטאדט, ווערט א מגפה... נאך מעהר טעות! איך ווייס דאך: דער מלאך המות איז א מאנספערשוין, האט מויזענט אויגען...

איז אמליעבסטען, ווען זי דערצעהלט וועגען חיות ובהמות פון דארף. ליעבער פון פריצישע און דארפישע הינט. דאס דערצעהלט

זי לעבעדיג, מיט באַוועגונגען, מאַכט נאָך מימיש דאָס בילען, דאָס יכאַפּען, דאָס לויפען...

די פּריצישע הינט זענען פלינקע, געהען אויף געיעג; אויף לאַנגע שנורען געפיהרט. אז מען גיט א בלאָז, לאָזט מען זיי אָפּ. יפליהען זיי, ווי די ווינטען... יאָגען נאָך די חיות... און—גבורים! פאַלען אַן אפילו אויף ווילדע חזירים, אויף בערען און וועלף, כאַפּען געשיקט האָזען און פוקסען... אויף חזירים — א מצוה! אויף די האָזען וועקט זיך רחמנות, אבוואָל איך האָב קיינמאָל קיין האָז נישט געזעהען און ווייס פון איהם נאָר פון דער תורה, וואו ער ווערט פאַררעכענט צווישען די „נישט ריינע“... אָבער א ציטעריגס איז עס, לויט זי דערצעהלט, א שטיל ציטעריגס. אויף די פוקסען— אויך א מצוה; ווערגען די הינער, אזוי דערצעהלט זי! און לויפען, דאָס ווייס איך, איבער די חורבות פון בית־המקדש... און פון „שיר השירים“ ווייס איך, אז זיי פאַרדאַרבען די וויינגערטנער אין ארץ־ישראל... ק ל ו ג זענען זיי, די פוקסען, איך ווייס: „משלי שועלים“. אָבער וואָס טויג מיר זייער חכמה, אז עס איז נאָר צום שלעכטען?

די פּויערשע הינט זענען אויך בריה'ס. היטען פאַר גנבים... זיי ליידען פּיעל. מען האַלט זיי, דאָס מעהרסט, אויף קייטען, אזוי הייסט די פּאָליציי. און די גנבים סמ'ען זיי... און די הינט זענען אזוי געטריי! זיי בילען און וועקען דאָס דאָרף, קוים באַווייזט זיך א פונק, א שרפה. אָדער ווינטער־צייט, אין די גרויסע פרעסט, ווען די חיות, פון הונגער געטריבען, לאָזען זיך פון וואַלד ארויס צום ישוב — באַלד א רעש, א געפּילדער! כאַפּען זיך די פּויערן אויף, לויפט מען ארויס מיט שטעקענס, מיט דרענגער, מיסט־גאָפּלען, הו־הא! מען רינגעלט ארום, מען קלאַפּט דער חיה אין קאָפּ אריין, מען צושמעטערט איהר דעם קאָפּ.

„און פאַרוואָס כאַפּען זיי אין שטאָדט די „היצלים“ (הינט־שלעגער)?

— —

און באַלד איז מיר באַשערט געווען צו באַקענען זיך מיט לעבעדיגע פּריצישע הינט.

דער טאַטע, ווי דערמאַנט, האַנדעלט מיט פּריצים. דאַרף ער אמאָל, אין א ווינטער־טאָג, ארויספאָהרען צום פּריץ קיין סטאַב־

ראוו, פאלט איהם איין, מיך מיטצונעמען. פארפאהרט ער צום „הייפעל" צו, קומט איין חדר אריין. — א מאמר המוסגר: עס איז קיין מנהג נישט, צו פאהרען איבער דער שטאדט. ווער דארף ווייסען, וואו אהין עס פאהרט, וואס פאר א געשעפטען עמיץ האט? א קליינינקייט: קאנקורענץ און עין הרע!

אפילו מיין רייכער קאלטער פעטער, דער דערמאנטער י. מ., וואס געהט איבער דער שטאדט מיט פארלעגטע הענט הינטער זיך, אפילו ער, וואס מען שיקט נאך איהם זיינע אייגענע פערד פון פאלווארק, פאהרט אויך ארויס נישט פון מארק, נאר פון הינ־טער־געסעל; געהט דורכ'ן הויף צו דער בריטשקע. אנדערע געהען ארויס פון שטאדט און זעצען זיך אויף. מאכט מיין טאטענס פארפאהרען פאר'ן הייפעל א רושם. אז ער געהט ארויף אויף די טרעפ, געהט מען איהם נאך; עס מוז נישט זיין אומזיסט! געעפענט די טיר, לאזט מען זי איהם נישט צומאכען: הינטער איהם אין טיר בלייבט שטעהן מיט אויסגעגלאצטע אויגען א איד, הינטער איהם — עטליכע ווייבער. דאס חדר גאפט. און אז דער טאטע זאגט, נאך וואס ער איז געקומען, גאפט מען נאך מעהר. מיין טאטען האלט מען „אויך" שוין לאנג פאר א „נישט גלייכען"; „אויך", ווייל איך בין שוין גאר א „פארלוירענער..."

— ר' יודעל — פרובט זיך דער רבי, סטייטש, בטול־תורה?

דער טאטע צולאכט זיך. ער ווייסט און אלע ווייסען, אז איך און יחזקאל זענען מיר פריי פינף אויף זעקס טעג אין וואך. ער, א געלאסענער, הערט זיך איין צום שיעור באלד זונטאג און פאר־טרעט דעם רבי'ן, וואס איז אמאל פארנומען מיט א ביי־פרנסה, א שדכנות צי א בוררות. איך ווייטער לערן ערשט פרייטאג... פריי־טאג קריגט דער רבי „בחצי חנם" א באבעלע פון ר' משה יצחק'ס גארקיך פאר אויספיהרען עפעס א שדוך. איז פאר'ן באבעלע די ערשטע רעפעטיציע צום פארהערען אויף שבת, און איך לערן, — נאכ'ן באבעלע. האלט זיך דער רבי ביי איין ווישען די פעטע וואנ־סען און אפשאקלען די בארד, און איך פיהר דאס חדר ביד רמה!

פאהר איך. יחזקאל וויל מיט. דער טאטע האט'ם מורא צו נעמען. ער וועט זיך, חס ושלום, פארקיהלען, וועט ער זיך ביי ברייזעלען (זיין מוטער) קיינמאל נישט אויסקויפען...

מען קומט אין פעלד אריין — עס כאפט מיך ארום א ווייסע, דאָס ערשטע מאָל געזעהענע, ווייטקייט. דער טאַטע איז שוין פארטראַכט אין די חשבונות מיט'ן סטאַבראַווער פריץ, און איך בין געבלענט פון שניי, און פון די „ברילִיאַנטען“ איבער'ן שניי, פון דער ציכטיגקייט און ריינקייט... די שטימונג, וואָס איך האָב איבערגעגעבען אין „וואָס אין פידעלע שטעקט“; יואל דערצעהלט זי. איך גיב א קוק צום הימעל, און כאַפּ אַן דעם טאַטען ביים ארבעל:

— טאַטע, טאַטע, זעה א געגליווערטע זון, ווי אונזער אתרוג־פושקע!

געווען ביי אונז אַ אתרוג־פּושקע א מאַט־זילבערנע...

דער טאַטע אָבער לאָזט זיך פון זיינע חשבונות ניט אָפּפיהרען:

— רעד נישט קיין נארישקייטען... זיץ שטיל...

דערזעה איך דעם שמייסערס אקסעל, אזוינע ברייטע, און די קאַמישע, פּוטערנע קוטשמע אויפ'ן קאָפּ... און קוק פ א ר מיר... און זעה, ווי די פערדלעך לויפען, לויפען... קליינע, פלינקע פערד־לעך, שפריצען פון אונטער די פיסלעך גאנצע וואלקען שניי־שטויב. און דער פויער זיצט און ריהרט זיך נישט, ווי א שטיק זאַלץ (דער פארגלייך — פון לוט'ס ווייב!) זיצט ער, און די בייטש שטעהט איהם ביי דער זייט. ער דאַרף זי נישט! דער שליטען גליטשט זיך. נעמען די בייטש? וואָס וועט זאָגען דער פויער? א בייטש איז דאָך א יצר־הרע! איך שטרעק אויס די האַנט. דער טאַטע, אומגעדולדיג:

— ניטע!

איך ציה די האַנט צוריק. עס ווערט מיר קאַלט, דעם טאַטען זאָג איך נישט, איך בין אויפ'ן ברוגז. דערווייל פּאַרפאַהרט מען פאַר'ן הויף. ווי א שטעדטיש־הויז... נאָר הינט שפּרינגען ארוים, ערגעץ פון א ווינקעל... איינס, צוויי, דריי, פיער — — איך צעהל, נישט אַהן שרעק... הינט גרויסע, מיט די צונגען אויס די מיילער, טייל בילען... אלע שפּרינגען צו... דער טאַטע מאַכט זיך נישט פון זיי. שפּרינגט אראָפּ פון דער פוהר, טוט אויס דעם פעלץ, וויקעלט מיך מיט איהם ארום, געהט צום הויף צו. (א גבור, דער טאַטע!) טייל הינט געהען איהם נאָך, בילענדיג... („אַי, א גבור!!!“). צוויי אָבער בלייבען, שטעלען זיך, פון ביידע זיי־

טען שליטען, אויף די הינטערשטע, אנגעשפארט אויפ'ן שליטען מיט די פֿאדערשטע פיס. איך זעה בחוש, זיי נישטערן מיט די אויגען אין שליטען, זוכען מיט די ציטעריגע נעז, — נישטא עפעס גוטס ? דער פויער, וואס האט אנגעהאנגען האבער פאר די פערד און זיך אויך גענומען צום עסען, ווארפט זיי שטיקלעך ברויט און שטיקלעך חזיר־פעטס. דאס ברויט ריהרען זיי נישט, דאס חזיר־פעטס שלינגט מען !

דאס געפעלט מיר נישט !

— —

ווערט א גרויסע ענדערונג.

שבת, פארהער איך מיך ביי ר' משה וואהל, ביים רב. פון איהם האב איך געמאלט אין די „פיער דורות" ר' זישען... א מזג טוב. מיך האט ער ליעב, און זאגט דעם טאטען:

— ער דארף אן אנדער מלמד.

— וואו נעמט מען ?

— שיק איהם קיין שעברשין צו פנחס'לען... (פון ר' פנחס'־לען — שפעטער).

— וואס וועט זאגען ריוועלע ?

— ווייסט דו וואס, יודעל ? פרואוו א זמן אין בית המדרש. זאל ער לערנען אליין.

בלייבט אזוי. עס איז טאקע ענדע זמן. איך זאג צו, אז איך וועל גוט זיין, פרום זיין, א מתמיד זיין. און ווער פריי ! און כאפ מיך מיט געשמאק צו חקירה און קבלה־ספרים... און נאך מעהר לויף איך ארום... טו מעשים.

טויג נישט. בלייבט, מען מוז באקומען א רעכטען מלמד. דערווייל זאל איך לערנען אין דער היים. און, כדי איך זאל נישט קענען ארומלויפען, נעמט מען מיר די שטיוועל צו אויף א גאנצע וואך. מיר מאכט ניט אויס. לויף איך ארום אין די שטעק־שיך אין הויף. ווערט ענג, ווארף איך מיט פיס־באוועגונגען די שטעק־שיך אויפ'ן דאך ארויף, און כאפ מיך, דורך אונזער גאניק ארויף אויפ'ן דאך פון צווייסטאקיגען הויז ארויף, אראפצונעמען זיי. דערזעה איך די שטאדט דאס ערשטע מאל פון דער הויך, מאכט עס אויף מיר קיין גרויסען רושם נישט. העכערע, דריי־שטאקיגע

הייזער, פארשטעלען זי... דערמאָן איך מיך, וואָס איך האָב געהערט, אַז פון גאַניקעל, אַרום זייגער־טורעם איבער׳ן מאַגיסטראַט, זעהט מען נישט נאָר די גאַנצע שטאָדט, נאָר אַרום און אַרום שטאָדט אויף אַ מהלך! כאַפּט מיך אָן אַ גלוסטונג דאָס צו זעהען. קריך איך אַראָפּ פון דאַך און געה אַרום טעג און טראַכט, ווי אַזוי גנב׳ט מען אַוועק די שטיוועל, און ווי אַזוי באַקען איך מיך מיט׳ן אַלטען זייגער־מאַכער, וואָס געהט יעדען טאָג אַרויף, אַנציהען דעם זייגער, ער זאָל מיך מיטנעמען...

זאָגט מען: אביסעל געלאָסענער געוואָרען... שמייכעל איך אין מיר אַריין און טראַכט ווייטער... דערוויייל, שטעהענדיג אַמאָל פאַרטראַכט אויפ׳ן גאַניקעל, הער איך, ווי דער טאַטע, אַרויסקוקענדיג פון טיר צום גאַניקעל, (מיך, שטאַרק פאַרנומען, זעהט ער נישט), רופט צו דער צווייטער טיר, אין קיך אַריין:

— מירעל, זייטשע מוחל, לויפט אַראָפּ, נעמט אַ שליח און שיקט צו ישראל׳ן קיין זשדאַנאָוו, ער זאָל תיכף ומיד קומען מיט די פערד...

מירעל ענטפערט: גוט, גוט! זי וועט זיך נאָר אָנטון, נאָר כאַפּען אויף זיך עפּעס... דאָס וועט דויערען! נעם איך, כאַפּ און לויף קיין זשדאַנאָוו. דאָס גאַניקעל פון זייגער ווערט דערוויייל אָפּגעלעגט. לויף אין די שטעק־שיך. אין גאָס קוקט מען מיר נאָך, מען רופט: משוגע׳נער! מען וויל מיך פאַרהאַלטען. איך דרעה מיך אויס, ווי אַ שלאַנג. כאַפּט מען מיך אומגעריכט, ריים איך מיך אויס, און לויף און קום... און פרעג (אַזוי פיעל פּויליש קאָן איך שוין) אַ פּויער פון דאָרף, וואו ישראל׳ס הייזעל איז? „טאַם“. און ווייזט מיר מיט׳ן פינגער. איך מיין, איך ווייס, און לויף, און פאַל אַריין צו׳ן אַ שכן אַ דייטש, אַ רייכען קאָלאָניסט. און באַלד נאָך דער פורטקע פאַלט צו אַ הונט, גיט אַ שפּרונג צו דער ברוסט, לעגט מיר די פאָדערשטע לאַפּעס אויפ׳ן אַקסעל, און קוקט מיט זיינע גרויסע, רויט־קלוגע אויגען אין מיינע אויגען אַריין: ביסט אפשר אַ גנב! אַ געלערנטער הונט, און וואַרט, עמיץ זאָל אַרויסקומען... וואָס איך פיהל, מאַלט אייך אַליין. דעם הונט פאַרשטעה איך ווייניג. און אַ הונט איז ער אַ גרויסער, אַ ברוינער, אַ האָריגער... דער מוטערס מילך ווערט מיר אַנטרינען. און שרייען קען איך נישט, פאַרשנירט דער האַלז. אַ מערכה, מען האָט מיך,

נאָך אויפ׳ן וועג, פון ישראל׳ס פענסטערל דערזעהען. תוך כדי דבור שפּרינגט איבערן פּלויט א מיידעל, כאַפּט אָן דעם הונט ביים אָקסעל, גיט איהם א שליידער אוועק און פיהרט מיך ארויס צו ישראל׳ן...

זיין טאָכטער געוועזן...

א מיידעל, א יונגס — בלוט און מילך. אויגען קלאָרע, קלוגע און זיסע. א נעץ פון שוואַרץ־גלאַנציגע האָר. א שטיק פּירוש צו שיר השירים... און אזא גבורה... וואָלט אויך געקאָנט קומען פון די לעמפּערט־בערג...

און אז עס מאַכט זיך שפּעטער א מעשה, אז איך פאַל שיעור נישט אין ברונעם אריין, פאַרדריסט מיך, פאַרוואָס האָט מיך פאַר־האַלטען עפּעס אַן עלטערע אידענע און נישט זי...

זי חלומ׳ט זיך מיר יעדע נאַכט... נאָר ארויסגעהן קיין זשדאַ־נוָוו, זי זעהען, פעלט מיר אפילו נישט איין...

פאַר דאָס פעלט מיר איין גאָר צו באַווייזען א גבורה, און אנכאַפּען א געלען גרויסען הונט ביים עק... און ער גיט זיך א רוק אָפּ, א שפּרונג ארונטער, און א שפּרונג ארויף מיר אויפ׳ן אָקסעל...

איך האָב ביז היינט א צייכען...

האָט זיך שוין איבערגעפּילט די מאָס, שיקט מען מיך קיין שעברשין, צו ר׳ פנחס׳לען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אָט אזוי רייסט זיך אריין, וועניגסטענס האָט זיך אריינגעריסען א שטיקעל נאַטור צו א אידיש אינגעל אין הארץ אריין...

4.

זאַמושץ — שעברשין — זאַמושץ. — די לעצטע צוויי מלמדים. — חלומות.

— איהר, אלס קינסטלער, רעאגירט נישט דירעקט אויף גע־גענוואַרטיגע פאַקטען... זיי מוזען פריהער ווערען פאַרגאַנגענהייט, ערינערונג. העכסטענס שפּיצט איהר צו אַן עפּילאָג צו לאַנג הינ־טער די קוליסען אָפּגעשפּילטע אַקטען...

די באַמערקונג האָט מיר אַמאָל געמאַכט אַ צופעליגער רייזע־באַקאַנטער, און דערביי אַזוינער, וואָס האָט, ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אין ווייטערן געשפּרעך, געלעזן פון מיינע זאַכן ווייניג און אויך נאָר אין דייטשער און רוסישער איבערזעצונג.

— איהר — האָט ער צוגעגעבן מיט אַ שמייכעל — עסט פּיליכט פרוכטען פון בוים אַראָפּ, אונז גיט איהר זייער עקסטראַקט. אַ דאַנק, וואָס מיט'ן פרישען גערוך.

וואָר איז: אויף געגענוועררטיגע פאַקטען, זאָגאַר אין פּריוואַ־טען לעבען, רעאַגיר איך שוואַך אָדער גאָרנישט. די פאַקטען זע־נען דאָס מעהרסט פאַר מיר צו טריוויאַל. די מאָטיוועָן געמיש־טע, פאַרפּלאָנטערטע; די פאַרבען — גרעל, די טענער — צו שרייענדיג, די ליניען — גראָב!

אין דער ערינערונג ווערט אַלץ פאַרפיינערט און גערייניגט... אין לעבען בעט איך נאָר: זאָל דער וואָל אַריבער! פאַר'ן אַרי־בערגעהן, פאַרמאָג איך פאַר יעדען וואָל אַ גרויסע דאָזע מיסטישע רעזיגנאַציאָן און פּילאָסאָפישע שטאַנדהאַפטיגקייט. צוברעכען לאָז איך מיך נישט. מיין אינערליכקייט היט איך אָפּ פאַר יעדער מינדסטער אַריינמישונג. עס רעגענט מיט אַל־דאָס בייז; אינער־ליך ווער איך נישט נאַס... די אַלע וואָלען אָבער, אָפּגעשוואָומען אין לעבען און באַגייט אין דער ערינערונג, באַקום איך ליעב פון תהו ובהו, „פון אונטער דער באַוואָוסטזיניגער שוועל" קומען זיי אַרויס ריין־גאָלדען; פון זאַמד גערייניגט און געוואַשען...

ווער וועקט די ט ו י ט ע? וואָס בלאָזט אויף תחית המתים?

דאָס מעהרסט ביי מיר — דער קאָנטראַסט. פון אַלע אַסאָ־ציאַציאָנס־פאָרמען איז ביי מיר די שטאַרקסטע די קאָנטראַסטען־פאָרם. דער קאָנטראַסטען־עלעוואַטאָר איז שטענדיג טעטיג. און דער „זאַץ" — דער געגענוואַרטיגער, בלייבט אויך אַמאָל שטעהן, — ווערט מיר בולט זאַץ און געגענזאַץ צוזאַמען — אַ וואָג־שאָל־בילד. זאָל דער לעזער לעגען זיין סימפּאַטיש געוויכט רעכטס אָדער לינקס...

געבוירען און ערצויגען אין זאַמושץ, מוז איך, אום זאַמושץ צו זעהען, פאַרטריבען ווערען דריי מיילען ווייט — קיין שעברשין.

ערשט אין דער הילצערנער שטאָדט (די איינציגע מויער איז דאַמאָלט געווען דאָס פּריצישע איינקונפטס־הויז אין מיטען מאַרק—

צו איינפאהר־הויז, טראקטיר און קלייטען צוזאמען); ערשט אין נידעריג־געבויטענע, שינדעל־ און אויך שטרוי־געדעקטען שעברשין, פלאנצט זיך און שטעלט זיך אויף, פאר מיינע פייכט־פארבענקטע אויגען, מיין געמויערטע, דריי שטאקיגע, אייזען־ און דאך־ציגעל־געדעקטע היים, וואס ציהט זיך נישט אויס אין דער לענג, „ווי א̈ן אפגעשטאנענער פיש", נאר מוז, צווישען וואלען געדרענגט, וואקסען ארויף, צו דער הויך.

איך האב געמוזט באקומען צו זעהען דאס אומגעלומפערט הילצערנע מיסגעבורט פון שטאדט־זייגער אין שעברשין, — איך זאל דערפיהלען די גאנצע הויכע פראכט פון מיין היימישען זייגער־טורעם, וואס קראצט, ווי מיר האט זיך דאמאלט געדאכט, די וואלקען! און געמוזט באקומען צו זעהען דאס שטיק „ברכי־נפשי" ארום שעברשין, די „לבשו כרים הצאן" — דאס גרינע טישטוך, באפלעקט מיט'ן בהמה'שען געל און רויט, מיט'ן בריקעל צום וואסער און צו דער, פון דער עלטער פארשווארצטער און פון מעהל פארווייסטער, וואסערמיהל, — איך זאל באמערקען און קאנען אפשאצען דעם באזונדערען חן פון אונזער „אונטער'ן פעסטונג". וואס איך האב איבערגעגעבען אין „משיח'ס צייטען"; פון קליינע פארשאטענע שפאציר־פלעצ צווישען וואלען, אין דער באהאלטענער „אוציעצקא"*), וואו איך האב געלאזט שפאצירען דעם קאצקער און בעלזער אין „שהשמחה במעונו..." ווי אויך די פייכטע לאנקעס מיט פרעש־זומפען, באשיטע מיט „משוגע'נע גרייפלער" און קליינע היגעל פון שלאנקע, געלב־גאלדענע קעניגס־קערצען...

עס וועקט זיך דאס ערשט נישט לאנג פארבארגענע, און אין די „זעהענישען" פון דער היים, וואס איך האב ווירקליך מיט אייגענע אויגען געזעהען, מישט זיך אריין דאס געהערטע, דאס עלטערע זאמושץ, פון וועלכען נאר מיין אויער האט פארנומען. שוין אויפגעזועסען בין איך א פארחלומ'טער...

מען האט מיך איבערגעגעבען א שעברשינער איד, וואס האט מבטיח געווען, אז ער וועט מיך בשלום צושטעלען צו ר' פנחס'לען אין שטוב אריין, — איך זעה איהם נישט; פארגעבעלטע

*) א וועג צום אנטלויפען.

אויגעו האָב איך. איך פיהל איהם נאָר מאָגער — אזוי פיעל פּלאַץ האָט ער מיר איבערגעלאָזט אויפ'ן געזעס, שאַרף־ביינינ — אויב ביי א וואַגעו־באַוועגונג אונזערע עלענבויגענס שטויסעו זיך צו־זאַמען. און הויך. — זיין שטימע קומט אין מיין אויער אַריין פון דער הויך. דאָס אויער מיינס איז אָפען: איך האָב נישט געזעהען. ווער עס איז אַראָפּגעקומען פון דער היים צו דער פוהר, נאָר איך האָב געהערט, ווי דער איד האָט געזאָגט:

— זאָרג נישט (בלשון אתה — א היימישער איד!) ריוועלע.

— עלי ועל צוארי.

און זיך צום פוהרמאַן ווענדענדיג:

— וויא!

די פוהר ריהרט. קולות: פאָר לחיים ולשלום! געמישטע. יונגע און אַלטע. דער טאַטע:

— און זיי א מענש...

קלאַפּט דער וואָגען איבער'ן ברוק פון גאַס, פאַלט אַריין אין שאָטען פון קלויסטער, נעמט זיך לינקס, אַריין אין טונקעלקייט פון דער שעברשינער בראָם; אַרויס אויף דער ליכטיגער שיין, ווערט באַלד שטילער; שוין שאָסיי.

הייסט עס: איך פאָהר. קיין שעברשין. לערנען ביי ר' פּנחס'לען! ווער ר' פּנחס'ל איז און וואָס ער איז, ווייס איך נישט. אפשר האָט מען מיר אויסגעזוכט א תלין? איך דערפיהל א ביטער־קייט אויף דער צונג. און אינווענינ הער איך א שטימע:

— שאַדט נישט!

שעברשין איז מיר נ י ש ט פרעמד... די שעברשינער אידען רופט מען לגנאי: שעברשינער „פלאָכטעם“. פאַרוואָס, ווייס איך נישט. ווי איך ווייס נישט, פאַרוואָס מען רופט די נײַ־שטעדטער: „לעשניקעס“ און אונז — „זאַמושצער פרעסער“; נישט אַלע זענען דאָך מוהמע־פריידעלס, וואָס באַקט שטענדיג קעז־קוכען... ביי אונז אין דער היים עסט מען אַלע טאָג קאַשע מיט יויך...

פון שעברשין האָב איך אפילו פיעל געהערט. זאַמושץ האָט באַשטענדיג מגע ומשא מיט שעברשין. פאַרענגט, ווי געזאָגט, צווישען וואַלען, אַלס געוועזענע פעסטונג, וואָס לאָזט זיך נישט צושפּרייטען, האָט זאַמושץ נאָך היינט איהר פּאָסט־אַמט אויף דער נײַ־שטאָדט, און דאַמאָלט — דעם אַלטען סאָנד (סוד, גערייכט)

אין שעברשין. דארט זיצט דער אסעסאר, וואס פסק'עט אי דיני ממונות אי דיני נפשות און האט צו שאפען איבער טויט און לע־בען. פון זאמושץ פיהרט מען צו איהם אין קייטען גנבים... פון טאמאשאוו, וואס ביי דער גרענעץ, אפטרעטענדיג אין זאמאשץ ביים פאוויאט, וואו מען מאכט נאך אמאל א פראטאקאל — קאנט־ראבאנד, ארומגערינגעלט מיט א וואך פון גרענעץ־זעלנער אין גרי־נע לאמפאסען... פון הויף פון פאוויאט האט איינמאל דוד'ל גנב, אביגדור מלמד'ס פארלאזטער יתום, אראפגע'גנב'עט פון דער פוהר, אין דער וואכ'ס אויג, א פעקעלע זיידענצייג, און באפרייט א איד, א מאן פון א ווייב און א פאטער פון אכט קינדער, פון תפיסה. דאמאלט האט איהם די שטאדט אלץ מוחל געווען; געגלעט איבער'ן היטעל, געקניפען, פאר דער קונץ־שטיק, אין בעקעל. און נישט איינער האט געזאגט:

— קום צו מיר אריין נאך א העמד.

אין ציוויל־זאכען פאהרען צו די „ערכאות“ בעלי־דינים, וואס די בוררים האבען נישט אויסגעגלייכט, דער רב נישט געקאנט פסק'ענען, מענשען איינגעשפארטע, נצחונ'דיגע, — נישט קיין ליי־טישע מענשען...

קיין שעברשין פאהרט אפט מיין חבר יצחק'לס פאטער פ. ג.

פ. ג. איז א שם דבר. א מושלם („אי־אי, נאך וואס פאר א מושלם, כמעט א מלומד!“) און אן אפקורס, אויף וואס די וועלט שטעהט; זיין חלק לעולם הבא וואלט מען נישט געקויפט פאר א דרייער! און ער האט עס בירושה, זיין פאטער איז שוין אויך געווען פון די לייט... א מדקדק, א בעל קורא אין דער וועלט, א חבר פון צעדערבוים, אייכענבוים און אנדערע אמאליגע משכילים...

דאס האט ער עס מיר און מיין חבר יצחק'ל, זיין אייניקעל, פ. ג.'ס זוהן, געבראכט צום „מורה נבוכים“. מיר האבען גלאט גענישטערט אין די שענק. אראפגעכאפט גראד דעם מורה נבוכים. ער איז גראד דערביי געווען, —

— נישט פאר אייך, קונדייסים, נישט פאר אייערע קעפ!

דאס איז געגוג געווען, מיר זאלען שוין דעם ספר נישט ארויסלאזען פון די הענט און דערנאך האלטען פאר איהם עק־זאמען...

זיין זוהן פ. ג. שטייגט איהם איבער.

גאנצע מעשיות דערצעהלט מען פון איהם, די אויערען ווערען פול.

זענען די מעשיות וועגען פ. ג. וואר? מען דערצעהלט אזוי פיעל נישט אמת... און איך קען פרעגען מיין חבר יצחק'ל, היינט ארצט אין זאמושץ, און ער וואלט מיר באלד געענטפערט דעם אמת. איך וויל עס נישט טון. ווייל...

ווייל די פאבעל איז שטענדיג ווארהאפטיגער פאר'ן ווירק־ליך געשעהענעם; די פאלקס־דיכטונג — פאר'ן אמת'ן פאקט... דער מענש פארבויגט זיין ווילען, פארשטעלט זיין אמת פנים און טוט, וואס עס פאסט. דער עולם האט א נאז, דערשפירט דעם תוך און דעם עצם־ענין פון מענש, און דערצעהלט פון איהם דאס, וואס ער וואלט געטאן, ווען ער וואלט געוועזן זיך אליין געטריי; דאס געשעהענע, וואס וואלט, ווען נישט צופעליגע שטערונגען, פון איהם ארויסגעשטראלט...

„אחרי מות קדושים" קומט אויך דערפון. די צופעליגקייטען, די קליינע אבראציאנען, די „מעשים צוליעב פרנסה", צוליעב כעס, א רגע נצחון –– פאלען אפ, פארזינקען אין פארגעסענקייט, און עס קומט ארויס א נשמה, כמעט א נאקעטע... און מען באקליידט זי אויפ'ס ניי, אין איהרע פאסיגע קליידער, און עס קומען ארויס גאנצע מענשען; גאנצע, שטארקע, נישט וואקעלדיגע שאטען, ווי ביים לעבען...

דאס איז אויך דער צויבער און די ווארהייט אין פאלקס־טימליכע דערצעהלונגען... ווי איבערהויפט דער צויבער און די ווארהאפטיגקייט פון דער „קונסט..."

לאמיר צוריקגעהן צו פ. ג.

פ. ג. איז, ווי געזאגט, אן אפקורס: שפייט נישט אויס ביי „עלינו". היפט איבער די מלאכים פון שופר־בלאזען, בלייבט שטעהן ביי „כורעים". און איהר ווייסט, וואס ער טוט אין דערהיים? דאווענט שחרית, אין טלית ותפלין, זאגט שמנה עשרה, און זיך איילענדיג צו פאהרען קיין שעברשין, פוצט ער זיך אין איין־זועגס מיט בארשט און שוה־וואקס די שטיוועל... אויפ'ן טיש שטעהט שוין ברויט מיט פוטער מיט קאווע, און אז דאס מעסער איז שטומפיג, שארפט ער עס אז אז דער רצועה... כפרות שלאגט

ער נישט, הרשענות — מנהג נביאים — אויך נישט. און סען דווקא „פסוק"; גאנץ תנ"ך אויסענווענינג.

און — אז אייזערנער מח... און א מלומד פון זיך אליין. האט איינמאל צופעליג געקויפט אין מארק, ביי א שכור'ן גוי, פאר א צענערל א פוילישען קאדעקס, און האט זיך אויסגעלערנט „פראווע" מיט פויליש צוזאמען! אזוי אויך — געפונען, ערגעץ אויף א בוידעם, א פראנצויזישע מאטעמאטיק, (נאך פון נאפא־לעאנ'ס צייטען, זינט מען טראגט די רויטע פולארענע נאז־טיכלעך און מען זאגט „עגאל" און „מאלעער"), און אויסשטודירט פראנצויזיש מיט חשבון און מדירה צוזאמען; דער פון ווארשוי געקומענער לעהרער לאכט אפילו אין די פויסטען. באשר בכן — דאס פראנצויזישע לשון האט „קרי וכתיב", נישט ווי עס שרייבט און דרוקט זיך, רעדט מען, און פ. ג. לייענט דברים כהויתן... לאכט מען אוים'ן לעהרער. ער קען פלאפלען פראנצויזיש מיט'ן אפאטייקערם ווייב; און דער קען טאקע מדירה!

איהר שפילט אייך מיט פ. ג.?!

חשבון קומט איהם וועניג צונוץ. אט, אז עס מאכט זיך א שווערע משנה אין זרעים, אז אפילו מיכל שמש (שוין דערמאנט) הויבט אן „שטאמלען מיט דער צונג און פינטלען מיט די אויגען", לויפט מען אהיים צו פ. ג. (אין איין וועגס, זיך צוצוקוקען צו זיין התנהגות), און מען הערט שוין קלארע דבורים...

איינמאל איז מען צוריק געקומען און דערצעהלט, ווי אזוי פ. ג. האט זיך ארויסגענומען א שלעכטען צאן. נ י ש ט גע־גאנגען צום רופא. פ. ג. האט פיינט ארויסצוווארפען געלט! גענומען א גרויסען נאגעל, אריינגעשלאגען כמעט ביז'ן קעפעל אין גרויסען טיש אריין. גענומען דערנאך א קורץ שטריקעל, איין עק פארקניפט ביים נאגעלס קאפ. גענומען א האמער און נאך א זעץ אין קאפ אריין. ער איז אריין אין בלאט פון טיש. דערנאך ארומגעבונדען מיט'ן צווייטען עק פון שטריקעל דעם שלעכטען צאן... שטעהט ער אזוי א ווייל אייגעבויגען איבער'ן טיש, גיט פלוצלונג א ווארף אהינטער דעם קאפ. דער טיש — א שפרונג אונטער, דער צאן — א שפרונג ארוים.

„אפילו זיך נישט אויסגעוואשען דאס מויל און גענומען די משנה, און געזאגט..."

דער עיקר קומט איהם חשבון צונויץ צום פלינקען לפ"קען מאכען. א שוואכקייט האט ער צו לפ"קען. גאנצע בריעף שרייבט ער מיט לפ'קען, שטעגרייף; „וואס א שורה — א לפ"ק!"

און זאגען זאגט ער, אז ווען ער דארף שרייבען אזא בריף, לעגט ער זיך שלאפען, כאפען כאפט ער זיך אויף שוין מיט גרייטע לפ"קען; „דער קאפ ארבייט ביי איהם אין שלאף!"

איינמאל איז ער אפילו ארויסגעטראטען מיט זיין חכמת החשבון והמדידה פאר דער וועלט; אינ'ם ויכוח צווישען גבריאל יהודה ליכטענפעלד און סלאנימסקי, מיט אן אפענעם בריף פון ליכטענפעלד'ס צד...

יורי האט איהם בעסער געדינט, געגעבען פרנסה, נישט די גאנצע; דאס ווייב האט עפעס א געוועלב. אבער ער פיהרט גאנץ אפט פראצעסען, שרייבט „פראשבעס", פאהרט צום אסעסאר קיין שעברשין. אין דעם פאך איז ער א גרויסער בעל נצחון, טרעט נישט אפ. דער אמת מוז ארויס ווי בוימעל אויפ'ן וואסער. קיין פאלשען פראצעס וועט ער נישט אננעמען; די עהרליכקייט אליין. האט ער, דערצעהלט מען, געפיהרט צוועלף יאהר נאכאנאנד א פראצעס וועגען א פונט פוטער. די פראצעס־קאסטען האבען דערגרייכט ביז זעקס הונדערט, זאג ארויס: זעקס הונדערט גילדען: „אזוי פיעל, וויפיעל עס האט געקאסט דאס הינטעל, וואס דער (רייך־געווארענער) פעלדשער האט געקויפט ביים סמאטריטעלס פלונית'טע..." וועלכער צד האט געזאלט די קאסטען באצאהלען, ווייס איך נישט...

סיי ווי סיי דערצעהלט מיין חבר יצחק'ל גאנץ אפט:

— מיין טאטע איז געפאהרען —

און עפטער:

— מיין טאטע איז געגאנגען קיין שעברשין...

פ. ג. פיהרט זיך פראסט, נאטור־מעסיג.

„א איד — זאגט ער — דארף זיין געזונט, ווי א פויער".

און איהם — זאגט דער עולם — איז זעהר לייכט צו זיין געזונט: „כאפט זיך אויף ביינאכט, און כאפט אריין א מאן־קיכעל" (און מיינט: א גאנצע חלה) און — אומגעוואשען! (ער האלט נאר פון מים אחרונים — חובה). געהט דער איד דריי מייל קיין שעברשין צו פוס...

— סטייטש, ר' פ., אין אייערע יאָהרען — דריי מייל...
— איך געה צו פוס נאָר א וויאָרסט...
— און דערנאָך?
— דערנאָך — נאָך א וויאָרסט און נאָך א וויאָרסט... און אזוי, ביז איך קום קיין שעברשין.

און געהן געהט ער ווי אבא חלקיה אויפ'ן וועג — באָרוועס, מיט די שטיוועל אויף א שטעקען איבער די אקסעל. דער שאָסעע האָט שאַרפע שטיינדלעך. א פוס הייבט זיך אליין אויס, א שטי־וועל מוז מען שיקען צום שוסטער! און שפּרייזט! מאַרשירט, ווי א זעלנער אין פראָנט, און קאָמאַנדירט זיך אליין:

— ראַז־דוואַ, ראַז־דוואַ, ראַז־דוואַ! „מפני — זאָגט מען, אין זיין נאָמען: שהקול יפה להליכה... „אומות העולם האָבען שכל".
ווייס איך, אז איך פאָהר אויך פ. ג.'ס וועג.

און קוים אזא טראַכט געטאָן, דערזעה איך איהם! ווער איך אינערליך פאַרגאַפט, ווי שאַרף און בולט איך זעה איהם! אָט געהט ער... גלייך מיט דער פוהר. עפּעס טראַכט ער, געוויס מאַכט ער לפ"קען, אדער חשבונ'ט אזוי... די ברעמען — די לאַנגע, די געלע און שטעכעדיגע — איבער די אויגען אראָפּ. איך האָב קיינ־מאָל זיינע אויגען נישט געזעהען, און ווייס נישט, וואָס פאַר א קאָליר זיי האָבען געהאַט... נישט ב א ה א ל ט ע ן האָט ער זיי, אז אפענער מענש געווען, — אז אָפענער, גערעכטער און פעס־טער מענש! — נאָר אזוינע לאַנגע, געלע, שפּיציגע ברעמען גע־האָט, וואָס האָבען נאָך לענגערע שאָטען געוואָרפען.

מיט יאָהרען שפּעטער, אז איך בין אויף זיין לויה געווען, ער ליגט אם ראַנד פון קבר, און מיך כאַפּט פּלוצלונג אָן א ווילדער פאַרלאַנג, צו זעהן זיינע אויגען. „אם לא עכשיו אימתי?" — די לעצטע רגע, דער קברן שפּרינגט שוין אין אָפענעם קבר אריין — איך מוז איהם אָפּדעקען. שטאַרט ארויס פון דער ווייסער סויווע א שטיק זילבערנע באָרד און לאָזט מיך נישט... איך וויל א ריהר טון מיט דער האַנט, א זילבערהאָר גיט א ציטער...

דערווייל געהט ער, מאַרשירט ער... א קורץ, פעסט אידעל, די פּאָלעס פאַרקאַשערט. די הענט, רעכטס, לינקס, רעגעלמעסיג געוואָרפען. נאָר קאָמאַנדירען קאָמאַנדירט ער זיך נישט.

טו איך עס פאַר איהם, הויב אָן:

— ראַז־דוואַ, ראַז־דוואַ!

מיין הויכען שכנ׳ס קול:

— פע!

„אַ אינגעל פאָהרט צו ר׳ פנחס׳לען, תורה לערנען... זוייסט, קונדאס איינער, ווער און וואָס אַזוינס ר׳ פנחס׳ל איז? ר׳ פנחס׳ל איז אַן אַלטער קאַצקער...“

„אַן אַלטער קאַצקער“ אינטערעסירט מיך. איך פאַרשווייג. פ. נ. פאַרשווינדט. איך וויל הערען; אַ מאָדנע פאָלק — די אַלטע קאַצקער... מען קען — און מען לערנט נישט, דבקות — און מען דאַווענט נישט... דער לאַנגער איד אָבער האָט נישט וואָס, צי ער קען נישט דערצעהלען... עס פאַלען איינצעלנע, טרוקענע ווערטער מיט אַ הייזעריגען צו־פייף: פיש, פיש! „ר׳ פנחס׳ל, פיש, פיש! אַ קאַצקער פיש־פיש...“ און איך ווער האַלב פאַרדרימעלט. און אויפ׳ן אָרט פון פ. נ. געהט שוין איבער׳ן וועג „ר׳ לייבוש צימעלעס“. דער לאַנגער, קליינבערדיגער, בלאַסער איד, מיט די אויסגעלאַשענע אויגען, מיט דער באַשטענדיגער ליולקע־ציבוק צווי־שען די פאַרגעלטע ליפען... דער שווייגענדיגער, פאַר׳יתומ׳טער, אַל־טער קאַצקער, וואָס געהט שטענדיג אויף און אָפּ איבער׳ן בית־המדרש, פון ארון־קודש ביז׳ן פענסטערעל צו דער שמש׳טע, מיט׳ן ביטערען טראָפּען און אייערקיכלעך צום פאַרבייסען (זעה „הציץ ונפגע“), און — צוריק... מאַנכמאָל שטעלט ער זיך אָפּ ביים פענסטערל, פויקט אַן מיט אַ פינגער, שטיל, פויל און פאַרבענקט, באַקומט אַ קעלעשיקעל מיט אַ קיכעל... טרינקט אויס, פאַרבייסט אַ פּיצעל קיבעל... און ווידער — אויף און אָפּ... און קיינער פאַר־האַלט איהם נישט, דער גרעסטער קונדאס טרעט איהם אָפּ פון וועג. מען ווייסט, ער איז דער יתום פון זיין דור, ער האָט מיט אונז נישט וואָס צו טון, האָט אונז גאַרנישט צו פרעגען, גאַרנישט צו דערצעה־לען... פאַראַן נאָך איינער אַ קאַצקער, אין זיינע יאָהרען, נאָר יע־נער איז אַן עושר, האַלט אַ מאָס׳ע שענק... (ר׳ „בערעל“ פון די „רייזע בילדער“) נישט זיינס גלייכען...

און אָט געהט ער איבער׳ן שאָסיי. וואוהין? מן־הסתם קיין קאַצק... אויף קבר אבות... איבער׳ן וועג קיין שעברשין? בלאָנדזשעט ער... איך וויל רופען צו איהם, און קען דאָס קול נישט אַרויס־

ברענגען פון האלז... איך ליג שוין מיט קאפ און אקסעל אויפ'ן געזעס...

...אז איינפאל! גע'חלומ'ט, איך פאהר קיין שעברשין! וואס איז, פארשיקט האט מען מיך? דער טאטע האט מיך געלאזט? די מאמע — פיינט געקריגען?! איך בין אין דער היים! אויף דער סאפע ליג איך, ביים פענסטער. זעה, ווי דער עולם געהט איבער דער גאס אין מרחץ. דער „תם" מיט'ן בעזעמעל, די „בהמה!..." באלד נאך שבת, וועל'מיר איהם אונטערשיקען נאך א כתב־רבנות פון ערגעץ א שטעדטעל, וועט ער לויפען אהיים צום ווייב מיט א בשורה, און בעטען רשות, צו פאהרען...

אבער פאר וואס ליג איך? מן הסתם — קראנק. יא, די פליר־צעס ברעכען מיר אזוי. עס מוז אבער נישט זיין געפעהרליך. דער טאטע איז רוהיג אוועקגעגאנגען צו קבלת שבת, און די מאמע נעמט זיך צו בענשען ליכט. א שעהנע צוויי פאר זילבער לייכ־טער מיר האבען! דער עיקר די הויכע פאר, די מיט די רייזעלעך און קריינדאלעך... די מאמע בענשט ליכט ערנסט, אוי, ווי פרום מיין מאמע איז! און דאך בין איך זיכער, אז זי קוקט אויף מיר פון צווישען די פינגער... אזוי, גלייך, קוקט זי אויף קיינעם נישט... קוקט און שמייכעלט אודאי... אט, שטעהט זי שוין ביים צווייטען פענסטער... ליכט אפגעבענשט און קוקט אויס דעם טאטען. לכבוד שבת: אין שטוב אין דער טערקישער שאל; די לאנגע אוירינגלעך ציטערען איהר אין די אויערען. וויל אפווישען די פארהויכטע שויב, דערמאנט זיך: שבת, און טוט עס נישט. אין גאס איז פינסטער, און דעם טאטען וועט זי דערקענען אינ'ם גאנג... אז זי דערזעהט איהם, רויטעלט זי זיך שטיל, שטיל און ווענדט אפ, זעצט זיך אין א ווינקעל, מיט א האלב פנים צו דער וואנט... פארוואס קומט נאך דער טאטע נישט? שטיקער ליכט שוין אפגעברענט... פאר־רעדט זיך אודאי... קלייבט זיך אן אורח צום טיש... און אט — עס עפענט זיך די טיר...

— גוט שבת, גוט שבת! דער טאטע — פרעהליך, נאך איהם דער אורח — עפעס גרילעכציג און גרעבליך. די מאמע ענטפערט שטיל: „גוט שבת, גוט יאהר", און געהט איבער דער שטוב און שטעלט זיך מיר צוקאפענס. איך ענטפער נישט, מיר האט דער טאטע קיין „גוט שבת" נישט געזאגט, ער האט מיך נישט געזעהען!

זאָל ער זיך דערמאָנען און פרעגען, וואו לייבוש איז. ער פרעגט נישט, מאַכט קידוש. קוקט אויף מיר, און רעדט נישט א וואָרט. איך בין קראַנק, און ער מיינט, איך שלאָף. קוקט מיט גרוים באַרמהאַרציגקייט. ער וואָלט געקרעכצט, נאָר שבת... עס מוז מיר זיין ערגער. דעריבער שטעהט מיר די מאַמע צוקאָפּענס. פאַר־וואָס לעגט זי מיר נישט די האַנט אויפ׳ן שטערען? זי וועט עס טון, זי מוז עס טון. אַניט, וועל איך מיך צואוויינען! — דער־ווייל וואַשט מען זיך; דער טאַטע, דערנאָך דער אורח. נעמט ער, דער אורח, אונזער גרויסע, שווערע, צוויי־אויערענדיגע פולע קו־פערנע קוואַרט אין איין האַנט אריין, גיט מיט אַמאָל א גאָס אויף דער צווייטער, — שעפּט אָן פון פעסעל, טוישט די הענט — ווי־דער מיט אַמאָל א פולע קוואַרט וואַסער. און אַזוי דריי מאָל... ביי אונז טראָגט וואַסער דאָס קראַנקע קליינע אייזיקעל, וואָס איז מפרנס מיט וואַסער־טראָגען א ווייב מיט אַכט קינדער, און נעמען נעמט מען ביי אונז נישט פון דער קאַן, נאָר פאַר דער וואָך; דאָס פעסעל טאָר נישט זיין ליידיג... מאַכט די מאַמע, וואָס שטעהט מיר צוקאָפּענס, שטיל צו זיך, נאָר איך הער:

— פרום אויף אייזיקעלס חשבון!

דעם טאַטענס „א וועלט זעצט מען נישט איין", און דער מאַמעס: „פרום אויף אייזיקעלס חשבון" — די צוויי זאַמען, די צוויי קערנדלעך, וואָס מען האָט מיר, אין דער יונגער נשמה אריינ־געוואָרפען, זענען קיינמאָל נישט פאַרלוירען געגאַנגען. שטענדיג, שטיל און באַהאַלטען, געשפּראָצט און אין אַלע מיינע זאַכען אויס־געשפּראָצט...

דערווייל אָבער עסט מען אָהן מיר.

בין איך ווירקליך אַזוי קראַנק?...

אָבער, איך פאָהר נישט קיין שעברשין! קראַנקערהייט אודאי נישט! ווי די פלייצעס ברעכען, אָבער צו וואָס שעברשין? קיין שעברשין פאָהרט ר׳ זלמן דער שענקער. צום ברייי־הויז, הייוועץ באַשטעלען... דינגט ער ביי ישראל זשראַנאַוועער די פוהר. איז דאָך אָבער „רע־פּוילין" — מוז מען דאָך פאָהרען אָדער מיט דער פּאָסט אָדער מיט אייגענע פערד, אָדער אַפּצאָהלען שטייער צעהלענדיג — שיקט ער אין מאַגיסטראַט אריין, אויף דער נייַ־פאָר נישט נוצען די פּאָסט... יאָ, „רע־פּוילין" — זיפצט ער, דער־

שטאָדט ארוים, און לאָזט זיך ברענגען א ציינעניש, אז עס זענען זיינע אייגענע פערד. אבער „רע־פוילין", דער שומר וועט צו־לעגען נאָז און אויגען צום חותם מיט דער חתימה און פּרואווען, און אפשר נאָך א פרעג טון: אפשר געפעלשט? און ר' זלמן שענ־קער וועט דער מוטערס מילך אנטרינען, — שיקט ער דעם אייגע־נעם שליח נאָך אמאָל אויף דער ניי־שטאָדט און קויפט אוים אן ערלויבעניש צו פאָהרען אויף א גערונגענער פוהר... און איז זיך מישב: „רע־פוילין", און שיקט צום דריטען מאָל אויף דער ניי־שטאָדט ארוים און לאָזט זיך ברענגען די פּאָסט...

דאָס פאָהרט ער קיין שעברשין...
מען טראָמפּייטערט — טראַ־טראַ־טראַ...
און, אינמיטען טראָמפּייטערען:
— טפּרו־ו־ו! — — — —

אנגעקומען...

דער לאַנגער איד כאַפּט זיין פּעקעל און ווערט נעלם אין דער פארשאָטענטער הילצערנער פּאָדציענע,*) צווישען קלייטען, שטעלען און שרייענדיגע ווייבער... ר' פנחס'ל, האָט זיך אויסגע־וויזען, איז נישט אין דער היים... געקומען פון דאָרף א זויגענדיגע טאָכטער, וואָס איז קראַנק געוואָרען אויף דער ברוסט, צו א דאָק־טאָר און פארנומען זיין אלקער... איז ער אויף די פּאָר טעג אוועק צום איידעם אין דאָרף אריין: קאַצקער חסידים פיינט עצבות, מחלות, געקרעכצערייען...

מיך מיט'ן קעכטעל נעמט אראָפּ די רביצען. א שוואַרצע, האָריגע, הויך־געוואַקסענע אידענע...

א מאמר המוסגר: מחויב צו גלויבען זענט איהר מיר נישט. איך מאָל נישט קיין מענשען, נאָר זייער אָפּבילדונג אין מיר, און די אָפּבילדונגען זענען זעלטען ענליך צום מענש; איך מיין: צום אויסערליכען פון מענש. עס בלייבט ביי מיר א שוואַרצע פאָ־טאָגראַפיע פון א בלאָנדען מענש, וואָס האָט מיר ארויסגעזאָגט א

---

*) פּאָד־טשיעזן — פּויליש — אונטער'ן שאָטען.

שוואַרצען געדאַנקען. און דוקא אַ העלע און גאָלדענע — פון אַ שוואַרצער, וואָס האָט מיר אַ שטראַל אין האַרץ אַריינגעוואָרפען, פון נאָך אַ שוואַרצערן אויג... די זעלישע ליניען און פאַרבען פאַר־דעקען פאַר מיר די אויסערליכע ליניען און פאַרבען פון קערפּער... די רביצען האָט געקענט גאַנץ אַנדערש אויסזעהן...

נאָר, ווי זי האָט נישט אויסגעזעהן, זי נעמט מיך אַראָפּ, מיך מיט'ן קעסטעל, רייסט אונז ביידע קוים אַרויס פון צווישען אַ קרענצעל ווייבער, וואָס האָט זיך שוין אַרום אונז פאַרזאַמעלט... פון די ווייבער פליהען צו מיר ווערטער:

— ר' יודעלעס... ריוועלעס... זוהן... עלטסטער זוהן... אַהער געשיקט... מן־הסתם — סחורה! צו ר' פּנחס'לען — ער וועט איהם שוין מאַכען פאַר אַ לייט... אַ שאלה... אַ יונג בוימעל...

— אָבער, וואָס פאַר אַן אויגאַנעס! זעהט! זעהט! —

לאָז איך די אויגען אַראָפּ. און די רביצען פיהרט... און זי פיהרט מיך אַריין אין אַ פאַרשאָטענטער שטוב, — נאָר אַ טיר מיט אַ פענסטער אויף דער טונקעלער פּאַדציענע אַרוים... אין שטוב, קוים איך דערזעה — קוימען־אויוועז, אַ טיש און אַ לאַנגע באַנק, אַ פּאָר בענקלעך... ביי די ווענט — זעק... גרויע, וויינענדיגע ווענט (פונקט מיין היים, מיין אויסגעמאָלטע, ליכטיגע...) זעק מיט קאַר־טאָפעל, פון איינעם אַביסעל אויסגעשיט... הויפען ציבעלעס, מע־רען... זי ציהט מיך ווייטער, אין אַ נאָך פינסטערער שטוב אַריין, וואָס ציהט איהר ליכטיגע חיונה דורך אַן אָפענער טיר אין ערש־טען צימער אַריין, און האָט נאָך אַ פאַרמאַכטע טיר צום אַלקער...

— ר' פּנחס'לס אַלקער, צינד פאַרנומען... מיין טאָכטער, נע־בעך... מיט גאָט זיין הילף... געזונט אָפּפאָהרען די טעג. ר' פּנחס'ל וועט קומען... אין אַלקער וועסטו לערנען מיט איהם תורה...

דאָס קול איז אויך שוואַרצליך און האַריג, און פאַרגעסט נישט צוצוגעבען:

— ליכט, אינגעלע, וועסטו קויפען...

און גיט עפּעס אַ וויסטען שמייכעל אין דער פינסטער:

— נישט אמת, אינגעלע, די מאַמע האָט דאָך דיר מיטגע־געבען קליין־געלט...

און דרינגענדיג:

— יאָ?

— יאָ, יאָ! זאָגען אָבער קען איך נישט, קלינג איך מיט דער האַנט אין קעשענע.

— אסך, אסך... נו, אינגעלע, דערוויי̆ל זעץ דיך... ביסט דאָך מיר פון וועג. אַט דאָ, אינגעלע! דאָס בענקעל שאָקעלט זיך נישט... זי זעצט מיך.

— און דאָ, זעהסטו ביי דער וואַנט, צווישען דער שאַנק און דעם פעסעל וואַסער (פון אַלקער הערט זיך קרעכצען. זי: באַלד, באַלד, טאַכטערשי, איך לויף שוין אקעגען דעם דאָקטאָר! —) דאָ וועט זיין דיין געלעגער. איך וועל דיר פיין אויסבעטען. און דערוויי̆ל (אַ קרעכץ און — באַלד, באַלד, אותו הרגע... ס'אינגעל איז דאָך הונגעריג!) אַט זעהסט, אַ שיסעלע ציבעלקעס, ערשט געמאַכט; געוואוסט, דו קומסט. און רעטעך אביסעלע, שוויצט פון זאַלץ... עס, עס... איך לויף נאָר אקעגען דעם דאָקטאָר, ברענג איך דיר נאָך אַ גלאָז מילך... אַט און אייער־קיכעל. זאָלסט דיך נישט דאַרפען וואַשען.

זי פאַרשווינדט. דער הונגער טוט זיינס, איך וויל אויך „פאַר־רעסען" דאָס קרעכצען פון אַלקער... איך עס, און די טרערען (פאַר־וואָס?) רינען מיר פון די אויגען איבער די באַקען אין שיסעלע אריין... אָבער — פאַרוואָס האָט מען עס מיך פאַרטריבען פון דער היים? וואָס האָב איך אזוינס געזינדיגט? — איך וויל נאָכקלע־רען, דערמאָנען זיך, פאַרטראַכט זיך און קען זיך נישט דערמאָנען. פאַרטראַכטערהייט, אויפגעגעסען דאָס גאַנצע שיסעלע, עס וועקט מיך אַ שרעקליכער דורשט. געוואוינט שוין אביסעל צו דער פינס־טערקייט, דערזעה איך אויפ'ן טיש אַ גלאָז מילך. מיין איך, די רביצין איז שוין געווען, געבראַכט, און איך האָב נישט געהערט. כאַפּ איך, טרינק אויס, — און, דאָס גלאָז נאָך אין דער האַנט, — די רביצען, מיט אַ גלאָז מילך!

— אַ בראָך איז צו מיר! אַ קלאָג איז צו מיר!

צוויי גלעזער פאַלען; פון מיין האַנט און איהר האַנט. צוויי קלונג און געפּלאַצעריי. אַ טויט־שרעק־געשריי פון אַלקער...

עס ווייזט זיך אויס, אז איך האָב אויסגעטרונקען דאָס גלאָז מילך, וואָס מען האָט אָפּגעצאַפּט פון דער קראַנקער ברוסט, צו ווייזען דעם דאָקטאָר.

די רביצען, ענדליך, זאָגט:

— אז מען זאגט משוגע, גלויב!

ווייסט שוין שעברשין אויך פון מיין משוגעת, פון מיין פאר־חלום׳טקייט, טוען אלץ קאפויר. און ווער עס וויל, נעמט אין בית־המדרש א שטיקעל קרייד, מאכט אויפ׳ן טיש א ראד, אין מיט׳ן ראד — א פינטעלע. ארום ראד שרייבט מען אויף אלע מעלות טובות, וואס א מענש קאן האבען: א גוטער קאפ, א גוט הארץ, א גוט אויג... און אין מיטען, ביים קליינעם פינטעלע — „משוגע...“
„אביסעל משוגע וואלט נישט געשאדט, נאר, אז דאס משוגעת איז אין דער מיט, און אלע מעלות ארום, — איז אלץ משוגע...“
דערוויילע איז דאס ווייבעל געזונט געווארען, אפגעפאהרען געזונטערהייט. ר׳ פנחס׳ל — געקומען, דעם אלקער פארנומען...
ליכט, צו באלייכטען דעם אלקער, נעמט מען ביי מיר; נישט ער, די רביצען... יעדעס מאל זאגט זי: „ר׳ פנחס׳ל זאל וויסען, וואלט ער מיר די קאפ אפגעריסען...“ איך באמערק, אז עס איז „צום גראם“, און בין איהר מוחל... אבער לערנען אין אלקער לערן איך זעהר זעלטען. ביי טאג איז ר׳ פנחס׳ל דאס מיינסט פאר־נומען מיט בוררות׳ן... פאהרט אמאל אויף א טאג אין א בוררות ערגעץ אין א דארף, צי אין א נאהנט שטעדטעל אריין. ביינאכט האט ער אין אלקער התבודדות, טרעט אויף און אפ, אדער זיצט און שרייבט „חדושי תורה...“ א מחבר — ר׳ פנחס׳ל! אמאל, זאגט מען, וועט די וועלט א גרוים ליכט דערזעהען, א גרוים ליכט מק״ק שעברשין... דאס ליכט האט מען נישט געזעהען... ר׳ פנחס׳ל איז געקומען אין זיין צייט צו קבר ישראל, — וואו די „חדושי תורה“ זענען אהין געקומען, — איך האב מיך שפעטער נאכגעפרעגט, — ווייסט קיינער נישט; אפילו די רביצען נישט... און איך לערן אהן איהם. „דער עיקר — זאגט ער — איז דאס לייענען... דאס לערנען פאר זיך. דאס שארפען זיך אליין דעם מח... צום רבי׳ן דארפען מען קומען מיט ספקות, מיט שאלות... מיט „הדבר הקשה...“
„און דער עיקר לערנען איז פארטאג... מאימתי...“
און ער טוט זיך זיינם ביי מיינע ליכט אין אלקער גאנצע נעכט, און מיר שאפט ער א חבר, צו לערנען פארטאג אין בית־המדרש... אהיים דערפון שרייב איך נישט. ערשטענס — פויל

צום שרייבען בריף, ביז היינטיגען טאָג! צווייטענס — עס שמעקט מיט מסירה! דריטענס, אַז „זיי“ האָבען מיך אוועקגעשיקט, איז נישט זייער דאגה... פאַראַן נאָך אַ פערטענס — און דאָס איז דער עיקר — איך בין איהם דאַנקבאַר פאַר'ן חבר. דעם עלטערן חבר האָב איך ליעב באַקומען אהבת נפש. מיט פרייד כאַפּ איך מיך אַראָפּ, פיער פאַרטאָג, פון געלעגער. און לויף צום חבר... און וואַרט אָפּ זיין קומען מיט יונג־האַרץ־קלאַפּעניש! לערנען, לער־נען מיר „זבחים“, און איך קריג ליעב, צוליעב איהם, די סוגיא... אַ יונגער מאַן, וואָס דערמאָנט מיך מיין פעטער שמואל־לייבוש מיט די בלויע, טאַנצענדיגע, דינע אַדערלעך ביי די שלייפען. יענער האָט אויך ליעב צו לערנען פאַרטאָג. איך בין אַמאָל קראַנק גע־לעגען ביי דער באָבען אין דער גרויסער שטוב. און יעדען פאַר־טאָג זיך איינגעהערט, ווי ער לערנט, שטיל, שטיל־זינגענדיג. דער יונגערמאַן, מיין חבר, לערנט אויך האַרציג. די שטימע — ווייך, סאַמעטען, פאַרגנבעט זיך אַזוי צום האַרץ. און שוואַרצע, שוואַרץ־גלאַנצענדיגע פאות געלאָקטע האָט ער. און כאַפּט אָפּט אַן עק פּאה אין מויל אריין. דורך די רויט־זאַפטיגע ליפּען, צווישען די מילך־ווייסע ציין. און אויגען אונטערן שטערן, היינט וואָלט איך געזאָגט: „פייכט פאַרבענקטע“. דאַמאָלט: „אַזוינע גוטע, גוטע...“ „גוט“ און „טרויער“ איז דאַמאָלט ביי מיר דאָסזעלבע. און באַקען עטוואָס געלבליכע, פאַרשאָטענטע, נאָר מיט אָפּגלאַנצען פון די „גר־טע“ אויגען... איינמאָל, לויפענדיג אַזוי פאַרטאָג אין בית־המדרש אריין, האָב איך דערזעהן אַ „רוח“. ער האָט זיך געוויגט אין דער לופט, אַראָפּהענגענדיג פון אַ פענסטער אין איין אַלט הויז... „נישט דאָ קיין רוח“, וויים איך! דאָס האַרץ אָבער קלאַפּט, דאָס בלוט פּולסירט אָבער — איך זעה דאָך פאַרט... דאָס האַלט מיך נישט אָפּ. איך לויף פאַרביי, נישט צום מקום קדוש, נישט צו „זבחים“, — איך וויים יעצט באַשטימט — צו מיין „חבר“... זיינע אויגען רופען מיך... שפּעטער האָט זיך אויסגעוויזען: עמעץ האָט אַרויסגעהאָנגען אַ העמד צו טריקענען... אָבער מיין שרעק, און דער לוין פאַר דעם שרעק — זיין צערטליכקייט!...

אין עטליכע יאָהר אַרום איז דער יונגערמאַן געקומען קיין זאַמושץ, זוכען פּרנסה. זיין פאָטער איז שטענדיג געוועזען אַן אָרעמאַן און געטאָן מיט איהם אַ געלט־שדוך. מיט אַ רייכען אָרענ־

דאר פון א מיהל. דער פריץ האט זיך געענדערט, אנגעהויבען פארלאנגען הוספות, דאס געשעפט איז ערגער און ערגער געווארען. דער מילנער — בדיל הדל. און מיין יונגערמאן איז געקומען זעהען זיך עפעס א געשעפט, מפרנס צו זיין — זיך, ז י י ן ווייב און קינד, און דעם אלטען שווער מיט'ן הויז־געזינדט. אן אנדערער מענש. דאס פנים הארט־ביינינג, אין די אויגען — דאגת פרנסה, שרעקיגע דאגת פרנסה... איך האב מיט איהם מיטלייד און דאך מייד איך איהם אויס. איך האב אין הארץ א שעהן בילד פון א געליעבטען מענש; ביי יעדען טרעפען זיך מיט איהם ווערט דאס בילד טונקעלער, פארשאטענטער, און איך וויל עס היטען ווי אן אוצר... מייד איך איהם אויס...

שטעה איך אויף, ווי געזאגט, פיער פארטאג, און ביינאכט שלאף איך זעהר שלעכט. דאס פעסעל־וואסער קיהלט מיר דעם קאפ; וויל איך איבערדרעהען דאס געלעגער; מיין שווארצע רביצין פאטשט מיט די הענט:

— אזא משוגעת, מיט די פיס צו דער טיר וויל ער ליגען...

שלאף איך און שלאף נישט, און הער אלץ, וואס ארום טוט זיך. הער איך, ווי ר' פנחס'ל געהט אויף און אפ אין זיין אלקער, אדער סקריפעט מיט דער געגזענער פעדער איבער'ן פאפיר, אדער שטעלט זיך ארויף אויף א בענקעל און זוכט א ספר אין הענגע־דיגען וואנט־שענקעל... אביסעל „אנגעריהרט" בין איך שוין, קלער איך, וואס זוכט ער: א „קולא" צי א „חומרא"? — געשריבען אבער האט ער פשט'לעך... געוואלט ארויסגעבען א ספר מיט פשט'־לעך פאר בר־מצוה'ס און חתנים... ווי געזאגט, פארלוירען געגאנ־גען!

די רביצין קלאגט זיך אמאל:

— ער זאל מיר עס אמאל צוהעלפען צו דער ארבייט...

און ער ענטפערט אין דער דריטער פערזאן:

— זאג איהר, אז איך וועל מיין ספר ענדיגען, וועל איך איהר קויפען פערעל...

די שווארצע האריגע רביצין, מיט'ן ווארצעל (וואס איך דער־זעה נישט) אויפ'ן שטערן, רויטעלט זיך פאר נחת, די אויגלעך גי־בען א פינקעל, פערעל האט א אידענע ליעב, תורה — אויך! און גיט זיך, זיך נישט אויסצוגעבען, א ווענד אפ צו דער וואנט... מיין

מאמעס באוועגונג, נאר אזוי אומגעלומפערט און (וואס נאר מיאוס'ער איז) א כאפ דעם פארטוך צו דער נאז.

און אפט באקום איך צו הערען, ווי די רביצען רעכענט זיך, ביז שפעט אין דער נאכט אריין, מיט שכנגת, מיט וועלכע זי האט געקויפט און פארקויפט בשותפות א מציאה...

הויבען הויבט זיך עס אן שטיל, זעהר שטיל... גלייך שטילע פייערלעך צישען, שלענגלעך ווארפען זיך איבער צישענדיג (דאמאלטדיגער איינדרוק; וואו איך האב דעם אויסדרוק גענומען, ווייס איך נישט!) און אלעמאל: טסס... דאס איינגעל שלאפט. אדער: „וועקט נישט דאס משוגעת'ל", און „ר' פנחס'ל שרייבט תורה!" פלוצלונג — א הויך ווארט, באלד א גראבס, און נאך און נאך...

— „גנב'טע, גזלנ'טע"... א קללה א שארפע... און שטענדיג מיינט „מיין" רביצען... און: שא, שא!

זי גיט נאך! איהר געלט, זייער נשמה! לא'מען נאר איהר פנחס'לען נישט וועקען... און דעם „תכשיט", וואס קען אהיים שרייבען א בריף...

און עס ווערט רוהיגער... און, נאך די חשבונות — גלאט א גערייד... מען גענויצט, און עס פעדימט זיך איין א שמועס. דאס מעהרסטע רעדט די רביצען, וואס זיצט ביים קוימען־אויווען, נישט ווייט פון טיר און מיין געלעגער. און רעדען רעדט זי פון איהר קינפטיגער שנור פערעל און שפעטערען חלק לעולם־הבא—פון איהר ר' פנחס'לען. און — גאנץ אפט פון מיר...

דאמאלט ווער איך אינגאנצען וואך. עס אינטערעסירט מיך. איך ווער פון איהר זעהר פיעל געוואר און דערמאנט. איך טו פיעל זאכען אונבאוואוסט און פארגעסען פארגעם איך נאך מעהר.

זי רעדט, שטריקענדיג א זאק, אדער צערענדיג אן אלטען בגד. אנדערע טוען דאסזעלבע; מען געהט נישט פון שטוב ארויס, אזן: אן ארבייט אין בוזעם. און אלע אינטערעסירען זיך מיט מיר. מיט'ן „תכשיט", מיט'ן „משוגעת", מיט „די גרויסע, ברענענדיגע אויגען". „ווי ברענענדיגע הבדלות". האט איינע פארגלייכט; איך האב עס גענומען אין „מאניש" אריין. און די רביצען רעכענט אוים מיינע שגעונות. דערצעהלט, ווי איך רייס אלץ פון מיר אראפ. ווי איך שליך אפ די אפצאסען פון די שטיוועל. „אפילו דאס היטעל צורייסט ער..."

— א וואונדער! אז א יונג לויפט ארום גאנצע טעג... ר׳ פנחס׳ל איז דאך שטענדיג א פארטראכטער, אזא למדן! און איידער ער קוקט זיך אום, והילד איננו! (שקר, ער קוקט זיך גאר נישט אום!) זוכט מען (אויך זעלטען אמת). וואו געפינט מען איהם? הינטער דער שטאדט. וואו איז ער, דער בחור? ביים וואסער, אויף דער לאנקע אויסגעצויגען. קוקט אין הימעל אריין אדער מיט׳ן פנים צום גראז... אדער רוקט זיך ביז צום ראד פון דער וואסער־מיהל (מיין יונגענמאנס שווערס ארענדא). און „אז ער גיט א קאַ־לער זיך ווייטער? און אז א קוה, וואס פאשעט זיך, וועט איהם געבען א כאפ אויף די הערנער? — ווער וועט זיין שולדיג?"

און נאך .און נאך. א מאסע קליינינקייטען: דורכגעלאפען די פאדטשענע און, מעשה שטן, פארטשעפעט זיך אן זיין קנאפ מנחם־מענדעלס בת יחידה׳ס צאפ... ווערט א געשריי: מזל־טוב! מזל־טוב, חתן כלה! די ווייבערישע צונג האט דאך קיין ביינער נישט! געהט דער יונג, שטרעקט אויס די הענט צום מיידעלס קאפ — האלט זיך איהם גלייך פאר׳ן פנים און זאגט: אדרבא, א שעהן מיידעל! געהערט אזוינס!...

— און מיינט איהר — געהט מען איבער, נישט אהן גדלות, צו מיין אפשטאמונג! — מיינט איהר „אבי ווער?" — פון א שטיין? אין גאס געפונען? פון פאטערס — ר׳ יודעלס צד — אויסגעוואייקט אין תורה, אין גדלות, אין עשירות, ביז צום רבין ר׳ העשעל!...

א שפרונג, ווייל פון דעם צד נישט „באהאוועגט". פאר דאס אויספיהרליכער פון דער מאמעס צד, — זאמושע! —

און איך ווער געוואר (אויב אמת), אז מיין עלטער־זיידען פון דער מאמעס צד האט מען גערופען „דער סטאראסטער". „ר׳ לייבוש סטאראסטער"; איך הייס נאך איהם — דער מ ש ו ג ע׳־נ ע ר לייבוש! (איך פאל דאך ביי מיר נישט אפ!) און פאר־וואס האט מען איהם גערופען סטאראסטער? ווייל ער האט זיך גע־פיהרט ווי א סטאראסטא, ווי א שררה! געהאט זיך זיין באזונדערע שטוב, נ י ש ט קיין אלקער! רויט געפארבטע טיש און בענק־לעך, געטראגען זיידענע זאקען, גערעדט דייטש ווי א וואסער, און אז עס איז געקומען דער שררה זאמאיסקי, דער ארדינאט, וואס האט זאמושץ געבויט, פלעגט ער איהם רופען און רעדען מיט איהם

פה־אל־פה, און נישט: „סלוכיי, זשידקו!“ נאר מיט גרויס דרך־ארץ...

און די עלטער באבע האט א געוועלב געהאט, א גרויס געשעפט פון קאלאניאל סחורה, טאקע מכל טוב און — מעבר לים... סחורה פון לייפסק: היינט האט דאס געשעפט בירושה מיין פעטער איג'ם הארטען קאפעליוש, ווי דערמאנט — דער שפעטערער זאמלער פון מיינע היימיש־געבאקענע שירים. און אין דעם געוועלב — הערט, וואס א אידענע א צדיקת קאן! — זענען געווען אפגעטיילט צוויי שופלאדען: איינס מיט ראזשינקעס, דאס צווייטע מיט מאנדלען, פאר ארעמע לייט. דער גאנצען פדיון — אויף צדקה! און קומט אריין אן אייגען קינד און וויל א ראזשינקע, קריגט עס איבער די הענטלעך; מוז עס אריינוואַרפען אין באזונדערען שופלעדעל פאר ארעמע לייט א גראשען... א פרוטה. (דאמאלט נאך פרוטות געגאנגען).

און ווערט שטיל, אדער איך דרימעל עטוואס פעסטער איין. בויט זיך אויף פאר מיר „מיין“ און מיין זאמאיסקי'ס זאמושץ — דאס קליינע פאריז. און, ווי דערמאנט, אויסגעמישט מיט'ן עלטערען זאמושץ, פון וועלכען איך האב קינדרוויז געהערט.

און איך זעה זאמושץ נאך אלס פעסטונג אין איהר מאכט, פראכט און ארומגעוואַרפענער שרעק... ארום — נישט פארלאזטע, נישט אפגעשיטע, נישט אפגעשטאכענע וואלען; צווישען וואלען און וואלען — פאסען מיט וואסער; טיף, קלאר וואסער... א זעלנער, פון א דארף אין טיף רוסלאנד, האט זיך אמאל אהיים פארבענקט, אנטלאפען פון קאזארמע, געוואלט אריבערשווימען דאס וואסער, צו שווערע שטיוועל געהאט, און — דערטרונקען געווארען. ארום, אויף די וואלען — הארמאטען, קארטעטשען, דריי און פיער עקען מיט קוילען, — מען טאר אויף זיי נישט ווייזען מיט א פינגער! עס געהט אויף און אפ אויף דער וואך א באוואפענטער זעלנער, און גיט מען א ווייז מיט א פינגער — „פיף־פאף!“, געשאסען, און לית־דין ולית־דיין! ס'קומט אזוי!

די בראמען זענען נאך בראמען. אין דער פריה בלאזט א טראמפייט, עפענט מען. פארנאכט שפילט מען „זארים“ — פארמאכט מען... די לובלינער בראם איז ווי־זא־ווי צו די בית־המדרש־פענסטער... צווישען דער וואך און דער בראם איז פאראן

א זעלנער א קאַנטאָניסט... א גאַנצען טאָג ליגט ער אין דרויסען, מיט די אויגען פארקוקט און די אויערען אויסגעשפּיצט צו די בית־המדרש־פענסטער צו... נאָך זאַרים, אז די וואך געהט אויף און אָפּ, פאר׳גנב׳עט זיך דער קאַנטאָניסט אין בית־המדרש אריין און זעצט זיך לערנען...

מען האָט איהם אמאָל געכאַפּט, אויפ׳ן פּלאַץ, צווישען וואך און בית־המדרש, „סקוואַז סטראָי" געטריבען... בלוט האָט גע־שפּריצט, ער האָט קיין קרעכץ נישט געטאָן... מיט׳ן איינגעשפּאַרטען שווייגען דעם אַפּיצער, וואָס איז דערביי געשטאַנען, אין צאָרן ארייננגעבראַכט: וואָס זשיד! א קאָמאַנדי׳ר געטאָן: זשיוועי, רע־ביאַטאַ! האָט זיך ערשט אָנגעהויבען א שמייסעניש... ווי אין די „דריי מתנות"... אין בית־המדרש האָט מען גע׳חלשט... די קלאָג אין עזרת נשים, וואו ווייבער זענען זיך צוזאַמענגעלאָפען, איז אין לשער — „כל נדרי" איז גאָרנישט!

אכציג ריטער האָט ער באַקומען און פאַרשוואונדען... ערגעץ פארשיקט געוואָרען...

און איבער די „וואַסערען" פון די פּאַסען, הינטער אַלע דריי בראָמען, — דריי אייזערנע הענגעל־בריקען אויף קייטען... פאר׳ן עפענען די בראָם לאָזט מען זיי אראָפּ, פאר׳ן פארמאַכען ווערען זיי אויפגעהויבען...

פּלוצלונג ענדערט זיך דאָס בילד, און איך זעה „שעלמעוועו" א פּאַרזינדיגטען אין מיט׳ן מאַרק... איך בין נאָך א קינד, געה אהיים פון דרדקי־חדר און קען אהיים נישט קומען. „מען וועט שעלמעווען..."

אין מיט׳ן מאַרק שטעהט א טיש, אויפ׳ן טיש ברענט, אין עפּעס א כלי, א פייערל. אויפ׳ן טיש שטעהט דער האַלב־נאַקעטער פאַרזינדיגטער... ביי איהם — דער היצעל (הונט־שלעגער, תלין). ער האַלט מיט דער לינקער צו דעם זינדיגען, און אין דער רעכטער — א הילצערנע שטיל פון א חתימה, וואָס גליהט אין פייער... עפּעס א מיאוס שרעקליך וואָרט שטעהט אויף דער חתימה. גנב, צי רוצח... איך געדענק נישט... אַרום טיש — דער גאַרניזאָן מיט דער מוזיק, אַרום מיליטער מיט דער מוזיק — עולם... שטאָדטלייט. „מיעשטשאַנעס" פון די פאַרשטעדט—קינד און קייט, אפילו פּויערים מיט פּויערטעס. וואָס זענען צופעליג פון דאָרף געקומען. דער

מארק — געפּראַפּט. פּול קעפּ — די פּענסטער, פּול דעם אַפּטיי־קערס באַלקאָן... קליינע מענשעלעך — אויף די דעכער, אַרום די קוימענס*). „דוד'ל גנב“ קריכט אַרויף אויף אַ בלעכענע רינע.. מען באַמערקט עס:

— די רינע וועט זיך אָפּרייסען!

שפּרינגט ער אַראָפּ, ווי אַ קאַץ...

פּלוצלונג — אַ שטילקייט פון פּאַר שופר בלאָזען, דער היצעל כאַפּט אַרויס די חתימה, די מוזיק גיט אַ שמעטער, די חתימה ווערט צוגעלעגט צום זינדיגענס שטערען, דערנאָך צום נאַקעטען עלענבויגען...

ווערט מיר פּלוצלונג קאַלט, כ'ציה אַרויף די קאָלדרע, איך ציטער אינגאַנצען, עפּעס אַ האַנט, (אַ האַרטע, דער רביצענס!) טאַפּט מיר דעם שטערן...

— פּנחס'ל, פּנחס'ל.... היץ האָט ער!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

געזונט ווערען, צום זמן איז קיין סך נישט געבליבען, שיקט מען מיך אָפּ, ר' פּנחס'ל דאַרף סיי ווי סיי פּאָהרען כשר'ן מיהלען אויף פּסח. און אַזא תלמיד דאַרף ער נישט. פון מיין קרענק אָבער דערצעהלט מען נישט, און מען שיקט מיך אָפּ מיט אַ גאַנץ פּעקעל מסירות. „עס איז פון מיר נישט אויסצוהאַלטען. אמת משוגע“. פּאַקטיש, וואָס מען האָט געמסרט, געדענק איך נישט. עס האָט מיך ב א ל ד נישט אינטערעסירט, אָבער וואָרט ביי וואָרט פּאַלש. מיך צו פּאַרטיידיגען האָב איך קיין צונג נישט אין מויל. דער טאַטע שרייט אביסעל, וועט ער זיך אויסשרייען. די מאַמע וויל אביסעל וויינען, וואַרפט אָבער אויף מיר אַ בליק, זעהט מיין רוהיגקייט און ציהט צוריק די טרערען; דאַכט זיך, אומבאַוואוסט איבערצייגט, אַז — נישקשה...

אין בית־המדרש רעדט מען אביסעל. דערנאָך אינטערעסירט מען זיך מעהר צו וויסען, וואָס און ווער ר' פּנחס'ל איז... איך ווייס נישט, וואָס צו זאָגען, כמעט איהם ניט געזעהען אָדער פאַרגעסען.

— וואָס האָט ער מיט דיר געלערנט?

---

*) אויך „דרייי מתנות“.

דאכט זיך, גארנישט...

און עס גלוסט זיך נישט דערמאנען. גוט, אז אויסגעלייזט, פריי געווארען...

אבער נישט אויף לאנג. „וועסט לערנען אין דער היים“ — (שלעכט!) „א פאר שעה אין טאג“ (אה!) ביי ר׳ אברהם יהושע... דו און... מען רופט מיר אן א חבר, מיט וועלכען איך האב ווירקליך א קורצע צייט געלערנט, און קען מיך יעצט בשום אופן נישט דערמאנען, נישט מיין חבר׳ס נאמען, נישט זיין געשטאלט, און נישט וואס מיר האבען צוזאמען געלערנט. בכלל פליהען מיר אין קאפ ארום גאנצע סוגיות, גמרא־שטיקער, אבער ביי וועמען געלע־רענט און ווען? געדענק איך נישט.

ר׳ אברהם יהושע איז פריהער דיין געווען. פארוואס אויס דיין געווארען? אז איך פרעג, פארשוויינגט מען. האט אפילו קיין גליק נישט צו בוררות. מען נעמט איהם נישט גערן. א „דרעה־קאפ!“ זאגט מען. א למדן איז ער. פון די גריבלער, און האלט פון אייגענעם קאפ עולם ומלואו... פון אויבען אויף — א גרויסער ירא שמים. נאר עפעס גלויבט זיך נישט... א קורצזיכטיגער, לאנג־קעפיגער, פארטאביקטער איד אין אן אלט ספאדיקעל מיט לעצ־לער. ביי אונז אין שטוב הענגען צוויי פארטרעטען, פון טאטען צופעליג ערגעץ אויף א ליציטאציע געקויפט, נאפאלעאן דער דריי־טער און זיין ווייב — די יפהפיה, די קיסר׳טע עווגעניע. הענ־גען מיר איבער די יפהפיה אויפ׳ן ירא־שמים׳ס זייט: ווארפט ער א בליק, ווענדט איהם ראש אפ און קוקט שוין נאר צו דער קעגענ־איבערדיגער וואנט, וואו מיר האבען געטויישט און אויפגעהאנגען נאפאלעאן. צו־מארגענס — הענגט עווגעניע צוריק אויף איהר ארט... ער בריהט ווידער זיך אפ, קוקט שוין נישט אויף די ווענט...

קומט אבער צו „קענטעגנישען“, קריכט שוין זיין גאוה ארויס פון דער שייט איננאנצען.

שפראכען? הבלים! ווען ער זאל וועלען קענען א שפראך, נעמט ער א ווערטערבוך און לערנט עס אויס, אין א חודש צייט, אויסענווועניג, קען ער די שפראך...

— און אייערע חכמות!

—רבי, ווי אזוי, למשל, קען מען וויסען, ווי ווייט עס איז פון אונז די זון?

חוזק!

„מען נעמט א ליכט, מען מעסט אוים די הויך מיט דער ברייט — דעם גאנצען פארנעם פון פלעמעל. דערנאך נעמט מען און מען רוקט פאמעלעך, פאמעלעך פון זיך אפ דאס ליכט, למשל: אויף ד׳ אמות, און מען מעסט איבער... זעהט מען, אז דאס פלע־מעל איז, אויף ד׳ אמות. אויף אזוי פיעל און אזוי פיעל קלענער געווארען, ווייסט מען, אז אויף ד׳ אמות ווערט א פלעמעל אויף אזוי פיעל און אזוי פיעל קלענער. טיילט מען דעם מהלך צו דער זון אויף ד׳ אמות, א פשוט׳ער חלוק, און מען טאפעלט מיט דער צאהל פון קלענער ווערען... א פשוט׳ער כפל...

פלאצען מיר ארוים מיט א געלעכטער:

— און ווי מעסט מען דעם מהלך פון דער זון?

אויך פשוט, און נעמט א שמעק טאביק: א פשוט׳ער חשבון, נאר פארקערט... אז מען ווייסט, ווי גרוים די זון איז און ווי קליין זי זעהט אוים, דאס מעסט מען שוין מיט׳ן אויג — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —

עס הילכט א ניי געלעכטער. באליידיגט, פארשווייגט ער און נעמט זיך צום לערנען.

דער ויכוח שמעקט, ווי איהר האט געווים באמערקט, מיט „בערנשטיין..."

ווי קומען מיר צו בערנשטיין?

5.

השכלה. א בלבול. אברהם מאנים. צוריק השכלה.

„הנצנים נראו בארץ!" — עס שמעקט שוין אין „קליין פא־ריז" מיט השכלה...

דערפון אין די וויטערע פרקים!

„הנצנים נראו בארץ" — עס הויבט אן שפראצען אין פוילען־לאנד.

און דארפען זיך באווייזען נייע שפראצונגען, איז (נאטיר־ליך, אויסער ווארשע). זאמושע די שטאדט מיט פולען רעכט אויף בכורים!

דער ג ע ב ר ו י ך וועט זיין!

אפילו ראש־חדש רעטעכלער באווייזען זיך ביי אונז (אזוי ריהמט מען זיך) פריהער ווי אומעטום, אזוי שפעטער אלע פרוכ־טען. מענליך, ווי עס פאלט מיר יעצט איין, אז דארום רופט מען אונז, ווי שוין דערמאנט: „זאמושצער פרעסער!"

די השכלה, אז זי וועט זיך באווייזען, וועט ביי אונז קיין אסימי־לאטארישע פארבען נישט טראגען. עס קען ביי אונז טאגען. עס קען זיין, אז גאלדענפארען האט רעכט, קלאפענדיג אין די לאדען: עס איז שוין לאנג טאג! מען דארף, עס איז שוין צייט ארויס־צוגעהן אין גאס. אבער אין גאס ווארטען אויף אונז די אומות העולם נ י ש ט, פון געארעמט שפאצירען און געמיינזאמע כא־ראוואדען איז דערווייל ביי אונז נישט וואס צו רעדען...

קליין פאריז איז א באזונדער, שארף־אפגעגרענעצט וועלטעל.

עס פאלט גארנישט איין, זיך מיט עמיצען צו מישען, און עס איז נישטא מיט וועמען!

א באזונדער אידיש־בעל־בת'יש קעניגרייך. א פיער־עקיגער מארק (אונטערגאסען קומען צו שפעטער) מיט א שתי וערב פון צוויי ברוקירטע גאסען. שטעלט איהר אייך, למשל, אין מיט שטאדט, אויפ'ן פונקט, וואו די ברוקירטע גאסען לויפען זיך צו־זאמען, מיט'ן געזיכט צום מאגיסטראט מיט'ן זייגער־טורם, — האט איהר ארום זיך די גאנצע, שארף אפגעגרענעצטע, רוהיג־בעל־בתישע מלוכה.

האט איהר: פאר זיך — א שמאל געסעל צום טארג; פון טארג — אויך א שמאלס, צו דער לובלינער בראם.

רעכטס, עטוואס הינטער זיך — די לעמבערגער בראם... אמאל — נ א ה נ ט געווען לעמבערג. היינט דארף מען אז אויסלענדישען פאס, אהין צו קומען. מיר זענען יוצא מיט טאמא־שאוו, פון פאר דער גרענעץ, אין ד ע ר ר ע ז י ד ע נ ץ פ ו ן „ש מ ע י ש ר א ל".

צווישעןביידע בראמען, אין און איבערן וואל — קאזארמען. קאשארען גרויסע, פעסטע, מיט רויטע ציגעל באזעצטע, געדעקט מיט אייזען.

לינקס, פיהרט די ברוקאוואנע גאס צום שלאס. א גערטעל,

פון דער שטאדט זייט — אפען, הינטען — דרייקאנטיג ארומגעמויערט מיט הייזער, וואו די אפיצערען וואוינען. צוויי דורכגענג, נישט זעהר צוגענגליכע, צווישען די הייזער, ביי די ווינקעל, וואס פיהרען צו א פאסע אראפ, צום צעד־הויז, צום פלאץ פון קוילען און הארמאטען. און דאס אלץ לויפט צו צום קאסעמאט ביי דער שעברשינער בראם, וואס איהר האט הינטער זיך, לינקס — אויף דערזעלבער, האלב רונדער ליניע, — דאס שמאלע וועגעל, צום סמאטריטעלס הויז, צום טייך; דער אפיצערען־קלוב — די בלאגאראדנאיע סאבראניע. — פאר׳ן קלוב — די רייטשול, און ווייטער, ביז דער לעמבערגער בראם ווידער — וואלען, קאזיאנע געביידען א. ד. ג.

ארומגעקריידט.

דער אפטייקער, וואס פארקויפט מיט א שטיל־שטאלצער איינגעהאלטענקייט פון אן אפגעקומענעם שררה — מעדיקאמענטען (דאס מעהרסט געהט „ווינער־טרענקעל“ און ביטער־וואסער) און זיצט זיך, אויב ער האט צייט, ביי זיך, אויפ׳ן גאניקעל אין מארק אריין, און בלעטערט א בוך מיט בילדער פון אלט־פוילישע מלכים. זענען די שויבען־טירען אין שטוב אריין אפען. הערט זיך פון דארט די פיאנע. דאס ווייב און צוויי טעכטער שפילען. זענען דאס ווייב מיטביידע טעכטער העסליך, ווי דריי אויסגעצויגענע שווארצע נעכט, און שפילען נישט שעהן. — דער זוהן זייגער, וואס וועט איהם אמאל פארטרעטען, שטודירט נאך ערגעץ.

דער קוימענקערער־מייסטער, וואס וואוינט אין הייזעל מיט׳ן גרויסען הויף לעבען דער רייטשול; פארברענגט די ווינטער־אווענטען שפילענדיג מיט׳ן ווייב (קיין קינדער נישט דא, וועניגסטענס — אויפ׳ן ארט) אין טערטעל־מערטעל. זעצט און פלאנצט פריהלינגס־צייט זיין גערטעל אין הויף, און באווייזט ער זיך זומער אמאל אין מארק, אויף דער פאדטשענע, בליהען איהם די אויגעלעך, רויטלען זיך די בעקעלעך, און מאכען מאכט ער טריטלעך, ווי אויף ריסארען; ווייכע, האלב־רונד געהויבענע, — ווייכט מען איהם; האט א שוואכקייט — זיך צו קושען! נישט זיין שולד; נאר זיין „באהאלטען“ ווייבס, וואס קיינער זעהט פאר די אויגען נישט! אזא ווישניאק שטעלט זי איהם. „א־כ־פ־ה מעט“; רעדט א פאר ווערטער אידיש!

דער דאָקטאָר סקרשינסקי, דער גוט־האַרציגער, נאָר לעבער־ליך צאָרניג־שווימענדיגער אַלטער „אינטעליגענט“ — אויך — אַ ווייב און דריי טעכטער, אויך — שוואַרצע נעכט. און ער אַליין — אויסגעוועבט. נאָכ'ן עקזאַמען דאָס בוך פאַרמאַכט און מעהר נישט געעפענט. פאַרזאָרגט זיין פּאַך, געדענקט אויסענווענינ. קומט אין שפּיטאָל אַריין, געהט דורך צווישען די צוויי רייהען בעטען, וואַרפט אַ בליק, הייסט ווייזען און באַקוקט די צונג, — רעכטס, צוריק־צו וועגס — לינקס, און לאָזט זיך אין קאַנצעליי אַריין. דער פעלשער נאָך, קומט צום טיש, פאַרשרייבט מיט אימפּעט עטליכע דרייסיג רעצעפּטען מיט אַמאָל און — „מאַש, פּשאַקרעוו“; גיט איבער דעם פעלשער...

וואָס עס איז געשעהען אין דער מעדיצין נאָך זיין עקזאַמען, — נישט זיין זאַך. שפּעטער, אַז מיין רייכע קאַלטע מוהמע, מיט די בריליאַנטען אין די אויערען, מיט'ן קעלנערעל, אויסגענעהט מיט פּערעל, י. מ...'ס קליין שמייכעלדיג ווייבעל, וועט קראַנק ווערען, און מען וועט אַראָפּברענגען אויף אַ קאָנסיליום אַ באַריהמט־הייט פון וואַרשע, און די באַריהמטהייט וועט אויסהערען דאָס האַרץ, — וועט זיך סקרשינסקי נישט איינהאַלטען, כאַפּען די פּלאַ־כע האַנט פאַר'ן מויל און אַרויספּלאַצען מיט אַ געלעכטער:

— קאָלעגאַ, דו גלויבסט אויך אין די שוואַרצע קונצען?

וועמען נאָך?

איך געדענק נישט מעהר. אַ שבת־גוי? דאַכט זיך, נאָר אַ שבת־גוי'ע....

עפּעס אַ „לאַפּיי“ — אַזוי רופט מען אַן אַלטע, נישט גאַנץ ביים שכל'דיגע, גרויע, אַזוי גערופענע „לאַפּיי“, וואָס געהט איבער דער שטאָדט נישט אויפ'ן גאַנצען געשטעל פון פוס, נאָר אויף די שפּיץ פינגער, מיט די פוס־באַלען קאַפּויר, מיט'ן גרויען קאָפּ, וואָסערדיגע אויגען און האַלב אָפּענעם מויל, מיט צוויי קרומע ציין, און מיט'ן קאָפּ אַרויף, גלייך — צום הימעל מיט אַ טעמפּער טענה: צו וואָס האָסט דו מיך באַשאַפען? צו וואָשען פּאָדלאָגעס? — בין איך אָבער נישט זיכער, צי איז לאַפּיי נישט קיין אידיש קינד...

וואָס נאָך? אויף דער לאַנגער פּאָדטשענע זיצען אַלטע גוי'עס,

ביי שטעלען פון דינע, שווארצע קעלבאסעס און חזיר־פעטס... אין דער טיף פון דער לינקער פאדטשענע צום מאגיסטראט—א קריסט־ליך הויז פאר אלטע; שיטען זיך אמאל פון דארט ארויס אלטע גוי'עס (מענער זעהט מען נישט), געהויקערטע, בלינדליכע, גע־בויגענע, שווארץ געקליידטע, מיט שווארצע ציפקעס אויף די קעפ, שווארצע קרייצען אויף דער ברוסט, שווארצע „פאטשארקעס" אויף שווארצע שנירלעך — אויפ'ן האלז. און עס געהט, און שטאל־פערט, און ברומט עפעס בייזלעך, און מורמעלט עפעס — צום קלויסטער צו און צוריק...

אז אפטער גאסט אין שטאדט איז: „דיעדע". א מולער פון פארשטאדט. א הויכער, שטענדיג שכור, שטענדיג שלעכט גע־גאלט, א האריג געל פנים, ווי איין ערשט אפגעשניטען פעלד, — געהט איבער די פאדטשענער, מיט די פארנעבעלטע אויגען, עפעס אין דער לופט זוכענדיג, גלייך, פאר זיך, און קרוע־בלוע, אפ־געריסענער לייווענט... שטאלפערט מיט די לאנגע קרומע פיס, אי־בער וואס עס ליגט אויף דער פאדלאגע, פארטשעפעט מיט די אומ־געלומפערטע הענט בייגעל און אויבס אויף די שטעלען, און שילט מיט שוים איבער'ן מויל, און קיינער הערט נישט ווען. מען זאגט: ווייב און קינד, וואס האבען איהם זיין געלט, וואס ער האט מיט מולעריי פארדינט, אז ער איז א שכור געווארען, צוגענומען; מיט'ן הויז, מיט א שטיק פעלד, און איהם אליין געלאזט הפקר...

רעכטע פריצים האבען מיר נ'ישט. איין ארדינאט זאמיאסקי, ווייזט ער זיך נ'ישט... קומט, זאגט מען, אמאל אויף „קבר אבות" אין ווייסען קלויסטער אריין, וואו זיי ליגען אין אייזערנע, שטא־לערנע, בראנז־ און זילבערנע טרומנעס אין די קעלער, און הענגען אין דער הויך אין קלויסטער אלס פארטרעטען אין דעליעס, מיט א מין שטריימלעך אויף די קעפ און געלע שטיוועל אויף די פיס. אפט קומען זיינע פאסעסארען. אמאל, זאגט מען, זענען עס אידען געווען, איינציגווייז ארויסגעשטופט, איין י. מ. ביי א פאסעסיע געבליבען. קומען זיי אמאל אויף רייט־ און פעלד־וועגעלעך, קויפען עפעס איין, מענער — אין די אייזען־געשעפטען, די פרויען — אין קאלאניאל־האנדלען, אמאל אויך אין איינציגען מאדע־מאגאזין, וואס עס האלט א אידישע אלמנה מיט צוויי דיקע איבערגעוואקסענע טעכטער (אויף וועלכע מען רעדט; אפיצערען קומען אריין) און —

עסען אמאל א מיטאג אין ק—נ'ס וויינהאנדעל אויף דער „ברו־קאוואנע" גאס.

בלייבט דאס פויערן־פאלק ארום, וואס קומט זונטאג אויפ'ן מארק, זונטאג און יעדער חגא נאך אין קלויסטער אריין. — א שטיל אונטערטעניג פאלק... ערשט פון דער „פאנשטשינא" באפרייט; די אלטע בענקען נאך נאך איהר, ווי מיר אמאל, נאך מצרים צום פלייש־טאפ, די יונגע — ווייסען נאך נישט, מיט דער פרייהייט וואס צו טון, לעבען נאך אונטער דער השפעה פון די אלטע, פון וועלכע מען קריגט נאך פעטש, אויב מען גריסט נישט דעם פריץ מיט'ן קאפ צו דער ערד, אהן א היטעל, צו די קני צופאלענדיג... אין שטאדט זענען זיי עפעס אפהענדיג, אומרוהיג־שרעקיג, קאמיש־שטאלפערנדיג אויף טרעפ. געפעהרליך ווערען די יונגע לייט נאר דאן, ווען זיי קומען צו דער „סוברעוויזיע" — בין המצרים: צוגענומען, פון דארף־רעזשים באפרייט, אין מיליטערישע נאך נישט אריין, — מאכט מען „סוקצעסען", א ריס א איד ביי א פאה, א כאפ א בייגעל ביי א זיצערין; אויסגעהאקט א שויב אין שענק... און ווידער שטיל און מיט דרך ארץ פאר'ן איד, וואס איז ערשט נישט לאנג געשטאנען צווישען איהם און דעם פריץ. אין דארף איז מען מיט מאשקען „כל ולך". אהן איהם געהט מען צו קיין רופא נישט, ראט מען זיך מיט קיין אדוואקאט נישט, — און ער איז אויך אפט דער בורר אין דארף...

מיט'ן „חם" זיך אסימילירען?

בלייבט דאס מיליטער אין שטאדט.

דעם סאלדאט לאזט מען אפילו נישט איבער דער פאדטשענע. „א מזיק, לקחנ'ט מיט די אויגען..." די אונטעראפיצערען, די פעלד־פעבעלס, שוין לייטישער, זיצען ביי מענדעל שענקער אין באזונ־דערען אלקער און לאזען זיך שמעקען די אידישע פופיקלעך מיט די העלזלעך, וואס ווערען דארט געבראטען. פארטרינקען זיי מיט י"ש און — רעדען אז די טאכטער צו שמד... קוים באפרייט זי...

קיין „געזעלשאפט" איז דאס מיליטער נישט...

בלייבען די אפיצערען...

מיט זיי האט מען שוין מגע ומשא... זיי טרינקען וויין ביי ק—נ'ען אין וויין־הויז, צוברעכען נאכ'ן טרינקען די גלעזער, קריי־צען אויס זייערע נעמען מיט די דימענטענע פינגערלעך אויפ'ן

גרויסען שפּיגעל אין דער מאַכאַנעניער רעם; אויף די שויבען פון פענסטער... זיי בארגען ק—נ'ס קליינער, בלאַנדער, שטילער טאָכ־טער רוסישע ביכלעך... זיי „ביוועז" זעהר אָפּט, נאָכפּרעגענדיג אויף די ווייבער אדער „גלאַט אזוי" אין דערמאַנטען מאָדע־מאַגאַזין פון דער אלמנה מיט די צוויי בונרת'ן און (וואָס איך האָב נאָך נישט דערמאָנט) דעם זוהן — יונה'טשע...

אויף די טעכטער, ווי געזאָגט, רעדט מען... זיי זענען אויך דער יצר־הרע פון נישט איין ישיבה בחור: „ווען א גרויסער, קנאַקענ־דיגער פראָסט, ווען מען פאַהרט מיט איינער פון זיי, אַלץ איינס מיט וועלכער, אַליין אין א בויד... קאַלט, זי מוז זיך צורוקען... נעהנ־טער, נעהנטער..." און יונה'טשע—מוקצה מחמת מאוס... א דיקער, אַן אָראָפּגעזעצטער, א רויט פּרצוף, א נעגאַלטע מאָרדע, האַלט אין איין אויסקראַצען זיך מיט די נעגעל די וויינפּערלעך פון דער נעגאַלטער מאָרדע... „שילאַטען־שמש" ביי די אַפּיצערען, טראַגט „בריוועלעך" און חבר'ט זיך מיט דינסט־מיידען.

— פוי! און שטילערהייט — אביסעל מקנא...

סיי ווי סיי — א פרעמדע וועלט. און דאָך עס הויבט זיך אָן שפּינען א שטיקעל באַציהונג... נישט חס ושלום קעגען פּאָלאַ־קען... פּאָלאַקען זענען מיר הייסע! ווי לאַנג איז, ווי מיר האָבען תהלים געזאָגט פאר'ן נצחון פון דער צווייטער מרידה?!

קיין פוילישען חיל, קיין באוואָפנטען פּאָלאַק האָבען מיר פאר די אויגען נישט געזעהען. פון לעמבערג איז א געהיימע דעפּעשע געקומען (דער פּאָסט־קאָסטען איז א לאָך אין מויער פון א פּאָד־טשענע־אַרקאַדע), אַז זאַמויש איז גענומען; עס איז אפילו נישט באַלאַגערט געוועזן. אפילו פון זייגער־גאַניקעל האָט מען אַרום און אַרום קיין באוואָפנטען פּאַלק נישט געזעהן... זענען מיר אינגלעך, חדר און בית־המדרש־אינגלעך, פוילישע חיל געוועזן! און אינגאַנ־צען שונא געהאַט: א בחור, ערשט פון ביאַליסטאָק צו א פעטער געקומען; א בלינדען אויף איין אויג. האָבען מיר איהם טאַקע שיער נישט אויסגעקראַצט דאָס צווייטע, און אזוי, איין מאָל, די ביינער געבראָכען, אַז ער איז חדשים לאַנג געלעגען און קוים זיך אויסגעלעקט... און ווער איז דער פוילישער נאַטשאַלניק פּאַ־וויאַטו? ווער שיקט אַרויס אין וואַלד אַריין ברויט מיט קליידער צוזאַמענגעקליבענע, און אמאָל אויך אביסעל אמוניציע, פון צער־

הויז גע׳גנב׳עט? י. מ.׳ס א (פארלוירענער) זוהן... וואס האט איהם טאקע, דעם פאטער, אז מען האט איהם, צוריק פאהרענדיג פון ווארשע, אין וואלד געכאפט, אין קעשענע א רוסישען פאס געפונען. און אין די שטיוועל — א קאנטראקט צוצושטעלען היי און האבער פאר קאזאקען — פון דער תליה אראפגענומען! גראד אנגעקומען...

און פונדעסטוועגען — פאדריאדען! מען טרעפט זיך מיט אפיצערען אין רייטשול... אידישע טעכטער זענען חנו׳דיג... א ביבעל א רוסיש בארגט מען... אפילו מיך הויבט מען אן צו לערנען רוסיש... נאך „פקד־פקדתי״, נאך „אלענדארף״ אויף דייטש, מוז איך אנטלויפען פון גרעטשס גראמאטיק, און פון לעהרערם (א „שרייבער״ אין פאלק) מויל, פון וועלכען עס יאגט „סיבוכא...״

עס שפינט זיך עפעס, און פלוצלונג — דאס שפינוועבס רייסט זיך אבער איבער!

געקומען א בלבול!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

צווישען אונז און די אפיצערען שטעלט זיך א וואנט און זי וואקסט...

אין גערטעל פאר׳ן שלאס, וואו די אפיצערען וואוינען, שטעהט צווישען די קליינע גרינע בוימלעך, די קאסע פון פאלק. באוואכט, פארשטעהט זיך, פון א זעלנער, אין שווערד און ביקס באוואפענט. קומט ווער אין זיינע ד׳ אמות — שיסט ער!

און איינמאל, פארטאג, מען קומט איהם אביסקעווען, מיין סאלדאט מיט׳ן קיווער, מיט׳ן גאנצען געווער ליגט אין א זאק געבונדען. די קאסע — אויפגעבראכען, דאס אייזערנע קעסטעל מיט׳ן געלד — פארשוואונדען!

דאס אייזערנע קעסטעל געפינט דעם זעלבען טאג א פויער אונטער דער שטאדט, אויפגעשלאגען און אין גראז ארייגעווארפען.

וויים די גאנצע שטאדט, וואס דאס אלץ באטייט:

דער פאלקאווניק — אן אלטער מאן, לאנגע שפיציגע וואנסען, א געגאלטער אלטער קאפ, [illegible] אויגעליך, א נאכגעשלעפטער פוס, — דער [illegible] מילך און

בלוט און א „וואוילע" — רײט אויף פערד, טרינקט שאמפאניער, קלײבט זיך אין לובלין און איןווארשע, ווערט פּאַ־שוואונדען אויף גאנצע מעת־לעת'ן אין וועלדער אויף פּיקניקס... און דרײ יונגע אפּיצערען, וואס דרעהען זיך ארום איהר — מאכען חובות... שטעלען אוים וועקסעלעד... צום טערמין טוישט מען די וועקסעלער... און אזוי לאנג ווערט געטוישט, ביז מען מוז אמאל צאהלען...

פאר זײ האט זיך דער טשאסאוואי, א פרישער סאלדאט פון קאסטראמאַ, א פויערן־יונג — געקאנט דערשרעקען...

די שטאדט ווײסט, אבער נישט דער שלאס! בפרט, אז אײנער פון די דרײ לעב־יונגען איז דער אודיטאר אין פאלק...

דעם קאסטראמער גבור ווארפט מען קודם כל אין קאסעמאט ארײן... איבערן וועג פאלען אויפ'ן האלב־דערשטיקטען, פאר שרעק האלב טויטען סאלדאט קלעפּ ווי האגעל, מיט די שווערדען, מיט די קאלבעס — פארשוועכט דעם כבוד פון גאנצען פאלק! פון דער גאנצער ארמײ! דער שלאס קלערט אליץ: וואס טוט מען? איז דער סאלדאט שוין צוויי טעג אויף ברויט און וואסער, נאר אהן ברויט און וואסער... און ערשט צום דריטען טאג באווײזט זיך אונזער אודיטאר אין דער באגלײטונג פון סאלדאטען מיט ריטער... מען שמײסט, און דער אודיטאר פרעגט און פארשרײבט...

דער סאלדאט זאגט: אידישע גנבים... געקומען פלוצלונג... בארוועסע... דעם זאק פון הינטען פארווארפען... ער האט זײ קײנמאל פריהער נישט געזעהען... נאר אידען... בארד און פאות... און — —

פארגעהט אינ'ם בלוט...

אליץ אײנס, — אונטערשרײבען סײ ווי סײ נישט געקאנט. דער אודיטאר שרײבט אונטער און שיקט צום פאלקאווניק דעם פראטאקאל... כתוב וחתום.

שיקט דער פאלקאווניק נאך די סאלדאטען, וואס זענען דערבײ געווען.

— איהר האט געהערט?

— טאק טאטשנא!

— וואס?

— ער האט געשריבען...

— וואס האט ער געשריבען?...

— ניע מאזשעם זנאט! (מיר קענען נישט וויסען)
— נישט גוט געהערט?
— טאק מאטשנא (ריכטיג).
— און דער אדיטאר האט געהערט?
— ער איז עפּעס אנדערש, אומשאני!
און שוין בייזלער:
— ער האט געהערט?
— מן הסתם...
— זאגט בפירוש? שארף!!
—מאק מאטשנא!
— שווערען דערויף?!
— אז מען וועט הייסען...
— עהרליך שווערען?
— טאק מאטשנא...
בלייבט — „אידישע גנבים..."
געהט באלד פּאפּיר צום מאגיסטראט: היות די קאסע, ווי עס האט זיך אויסגעוויזען, האבען בא'גנב'עט אידישע גנבים, זאל דאס מאגיסטראט תּיכף ומיד צושטעלען די אדרעסען פון אלע אידישע גנבים אין שטאדט...
ענטפערט דער מאגיסטראט: נישטא! געוועזען א אינגעל דוד'ל, נעלם געווארען. נאך א אינגעל, בא'גנב'עט א געוועלב מיט באקאלייען, — זיצט ער תפוס אין שעברשין... אויסער אויף דער ניישטאדט...
— זאל זיין — ניישטאדט.
מאכט מען א רשימה... שיקט מען נאך די פּארצייכענטע, ברענגט מען זיי פון דער ניישטאדט אין קייטען, און מען ווארפט זיי אריין אין פינסטער־נאסען קאסעמאט אין וואל...
קומען באלד ווייבער און קינדער אין שטאדט אריין מיט א געוויין... בארוהיגט מען זיי, דער אמת וועט ארויס, ווי בוימעל אויפ'ן וואסער, נישט אמאליגע צייטען!
„זיי זענען דאך אבער די נאכט גאר אין דער היים נישט געוועזען..."
„מיינער האט געהאט א גנבה אין..." און פּארשלינגט דעם נאמען פון ארט.

„מיינער איז געווען אין שליחות אין דאָרף, ביים פּריץ...“ איז דאָך גוט, וועלען זיי דאָס זאָגען, עדות שטעלען... און ווירק־ליך, גנבים זענען זיי דאָך, וועלען זיי זיצען אביסעל... געהט אבער אזוי אוועק א וואָך, נאָך א וואָך, און עס לאָזט זיך פּלוצלונג אַרויס א קול:

— מודה געווען!

נישט מעגליך... קומט אָבער צו די אויערען: גענויט! אויף הייסע, אייזערנע פּליטעס בּאָרוועס געלאָזט... אונטער די נעגעל געבּרענט... נעגעל פון די פיס מיט צוואַנגלעך געריסען... האָר פון די בּרעמען געצופּט...

ווייטער א יללה פון ווייבער און קינדער...

שווייגט מען שוין נישט. שרייבט מען פּראָשעניעס. ווער שרייבט? אונזער אדוואָקאַט פ. ג...

שרייבט ער פּויליש, שיקט מען צוריק... שרייבט ער רוסיש, קען ער ווירקליך קיין רוסיש נישט, שיקט מען ווייטער צוריק: פאַ ניעגראַמאַטנאַסטי...

רופט מען מיין לעהרער... ער וויל נישט, ער טאָר נישט... גיסט מען איהם אריין איין כוס׳ע, א צווייטע, א דריטע א גע־מישטע, א פּערטע — א געמישטע מיט עפּעס צוגעמישט. מיין לעהרער צואווינט זיך אויף א קול. כאַפּט זיך קושען... ער וועט שרייבען, ער האָט אונז ליעב דאָס לעבען, „גאָטאָוו“ פאַר א איד צו געהן אויף סיביר; און ער שרייבט...

דעם צווייטען טאָג — דער שרייבער נעלם געוואָרען... מען האָט איהם מעהר נישט געזעהען. אָבער די פּראָשעניע האָט גע־פּועלט. געקומען א פּריקאַז פון העכער: נאָך אַמאָל איבערפרעגען די תפוסים, איבערפרעגען אין מאַגיסטראַט, און דערביי זאָל זיין דער רב פון שטאָדט...

זענען זיי זיך מודה, אין געגענוואַרט פון רב, ר׳ משה וואהל: זיי האָבען דעם זאַק פאַרוואַרפען, די קאַסע געראַובּט... דאָס קעס־טעל אויפגעהאַקט, אונטערגעוואַרפען...

ר׳ משה וואהל פרעגט:

— און וואו האָט איהר אהינגעטאָן דאָס געלט?

מאַכט איהם דער אורידניק אויפמערקזאַם, אז לויט׳ן פּריקאַז דאַרף אַלץ געשעהען: „וו יעוואָ, ראַווינאַ, פּריסוטסטוויע“, אבער

קיין דעה האט ער נישט. איבערפרעגען טאר ער נישט. און לעזט איבער דעם פראטאקאל און פרעגט: ווערנא?

די תפוסים ענטפערען: ווערנא...

און ר' משה וואהל מוז אונטער חתמענען...

און ער קומט אראפ פון מאגיסטראט, און מען פרעגט איהם:

— וואס הערט זיך? ווי זעהען זיי אויס?

צוואויינט ער זיך, ווי א קליין קינד...

מוז מען שוין עפעס טון, זיך נעמען צו דער זאך. מען מוז דאך דערגעהן, מיט וואס מען האט אויף זיי אזא שרעק געווארפען... לאז נאר קומען י. מ. פון ווארשוי, ער וועט געוואר ווערען... אבער אסיפות מאכט מען, קלערען קלערט מען, טאן עפעס מוז מען...

פלוצלונג א נייע מעשה:

א קול לאזט זיך ארויס אין שטאדט, מען ווייסט נישט פון וואנען, נאר אויף זיכער — איינער פון די אידען איז געשטארבען אין קאסעמאט!

מען דערמאנט זיך אן טשאסאוואי'ס טויט; מן־הסתם אויך דערשמיסען. און מען ווייסט שוין אויף קלאר, אז יציאת נשמה איז געווען נאך פאר עטליכע טעג... זיי ווילען איהם נישט ארויס־געבען. אוים מורא, מען זאל נישט זעהען, וואס מען האט איהם גע־טאן. זיי ווילען, ער זאל פארפוילט ווערען... און אפשר וועלען זיי איהם ערגעץ אין א הייל ארייננווארפען, צי אין וואסער, — דער איד וועט גאר צו קבר ישראל נישט קומען! און מען ווייסט שוין, ווער עס איז דער קרבן: משה! און אין אלע גאסען שטעהט איין קול: משה! משה! און נישט אפגערעדט, מיט אמאל אלט און יונג, קינד און קייט, מענער און ווייבער, — א לאז זיך געטאן צו דעם קאסעמאט! און איין געשריי, איין יללה:

— גיט אונז אפ דעם בר מנן!...

שטעהט אן אפיצער ביים קאסעמאט: שרייט ער:

— משה לעבט...

און רופט אין קאסעמאט אריין: זאל ער זיך באווייזען! און אין שמאלען קאסעמאט פענסטערל, אין דער הויך, באווייזט זיך משה'ס קאפ, א לעבעדיגער —

מען גלויבט זיך קוים, שרייט מען צו איהם ארויף:

— מאך מיט'ן מויל, מאך מיט די אויגען!
ער טוט עס. איז נאך ווייניג:
— שריי ארויס א ווארט:
ער מאכט מיט די ליפּען, הערען הערט מען נישט... קיין כח נישט צו רעדען... אבער אבי ער לעבט, מען געהט אהיים מיט א פרייד: ער לעבט, ער לעבט...

און דעמזעלבען טאג געהט א דאקלאד קיין לובלין:

— אידען א בונט געמאכט, באפאלען דאס קאסעמאט, נעוואלט אויפרייסען... געמוזט זיי ווייזען די גנבים... געוואלט זיי מיט געוואלט באפרייען... א מערכה דער און דער אפיצער... קריגט דער אפיצער א דאנק, ווערט פארגעשטעלט אויף אן ארדער: „זא כראבראסט", און אין שטאדט ווערט איינגעפיהרט קריגס־צושטאנד. נישט מאכען קיין רעדלעך. מעהר ווי צוויי צוזאמען נישט געהן... נאך אונטערגאנג פון דער זון — די לאדען פארמאכען, אין גאס זיך ניט ווייזען... קיין אסיפות נישט מאכען, נישט אין בתי מדרשים, נישט אין הייזער... און קאזאקען אויף פערד רייטען ארום אלס פאטרולען מיט נאגייקעס... ביי נאכט — טאפּעלטע פאטרולען... באווייזט זיך ווער — מיט נאגייקעס אין קאסעמאט אריין... פיעל ווערען אין מיט'ן גאס באפאלען אויך ביי־טאג און באזוכט. געפינט מען עפּעס א צייכען וועגען עניין — מיט נאגייקעס, אין קאסעמאט אריין... א שרעק באפאלט...

לויפט מען אין בית־המדרש אריין תהלים זאגען, — מען צוטרייבט מיט נאגייקעס... ווייבער לויפען איינרייסען די שול — קאזאקען רייטען אן, רייטען ארויף מיט די פערד... מען רייסט אראפּ די קאפּקעס, די שאלען, און ווערען נעלם... פון דער ניי־שטאדט לויפט מען אויפ'ן בית עולם ארויף, זאלען זיך די טויטע מיהען... ארויסגעלאפען שטילערהייט, ביינאכט, אין א פינסטערער נאכט, צוגעפאלען צו דער ערד, מיט די מיילער צו די מצבות, פארשטיקטע יללות... „בית פרעה" — דער שלאס דערהערט, ארומגערינגעלט דעם בית עלמין, איינציגוויין ארויסגעלאזט פון טויער.

זיי האבען מורא פאר טויטע!

אז אויסגעשטארבענע שטאדט... און י. מ., די איינציגע, די לעצטע האפנונג קומט אלץ נישט... טייל זאגען: קראנק, אנדערע: מורא צו קומען...

היוצא מזה: אל תבטחו בנדיבים...
און אין דער טויטער שטילקייט דערהערט זיך:
— א פעלד־געריכט געקומען...
א פאר טאג שפעטער:
— ווידער מודה געווען...
— געפסקעט — תליה!
— אוועקגעשיקט דעם פסק צום באשטעטיגען...
דערמאנט מען זיך:
פאראן דאך ערגעץ אידען, וואס האבען א דעה! וואס קענען, וואס מוזען העלפען!
אבער ווי קומט מען צו זיי? די בראמען — טאפעלט באוואכט, קיין פעסער גיט מען נישט; קיין אויסלענדישע וועט מען געווים נישט געבען... קיין דעפעשען וועט מען נישט אננעמען, און ווער עס וועט געהן מיט א דעפעש, וועט ארייגפאלען אין קאסעמאט...
זאל זיך עמיץ מוסר נפש זיין, אריבערכאפען די גרעניץ אין טאמאשאוו, דריי מייל אינגאנצען, פון דארט קיין לעמבערג, פאראן א פרעדיגער לעווינשטיין, פון דארט טעלעגראפירען צו משה מאנטיפיארע קיין לאנדאן, צו קרעמיע קיין פאריז...
— ווער וויל זיך קויפען עולם הבא, זוכה זיין אין אייביגען לעבען?
געפונען זיך אזוינער...
אברהם מאנים — זיין נאמען; נאכ׳ן ווייב: אברהם מאנים דער ראניאכים; זיין ווייב הייסט ראניע...
ווער איז ער?
א בעל הבית? א דאזאר? א מתעסק בצרכי צבור? א מושלם? א משכיל?
גאר נישט פון דעם אלעם...
אן אלטער איד, קרוב לשמונים, קלייבט זיך שוין לאנג צו פאהרען שטארבען קיין ארץ ישראל, נאר זוגתו ראניע תחי׳ וויל נישט. זי וויל נישט און קאן נישט איבערלאזען דעם זאמושטשער בית עולם, וואו זי האט איהר גאנצע משפחה... אין בית המקדש וואלט זי אהן די מתים א יתומה געווען... און אהן ראניען וועט אברהם מאנים נישט פאהרען... ווי פאהרט עס א איד אהן א ווייב?

און שפעטער מיט א צוויי יאהר, אז ער האט זי איבערגע־דייפערט, און זי פאהרט מיט איהם, איז זי איהם פון צפת, וואו זי האט איהם איבערגעגעבען אין זיכערע הענט אריין, אונטער די הענט אוועקגעקומען, אהיים, צו איהר בית־עלמין אנטלאפען... אבי אברהם מאנים איז בשלום אריבער דעם ים!... און צוגע־פאלען איז זי צום בית עלמין מיט א פרייד און א געוויין, די ערד געקושט און געקושט, קוים מען האט זי אפגעריסען...

ווי וועט דארט לעבען אהן איהר אברהם מאנים? צוגעבונ־דען איז ער צו איהר געווען... א בעל תוקע איז ער געווען, איינ־מאל נאך שחרית אהיים געגאנגען זיך איבערדרעמלען, און גע־בראכט, א פאר׳חוש׳טער איד, אויפ׳ן ארט פון קיטעל — ראניע׳ם א וויים העמד...

— נישקשה, זאגט ער, אז אשה צנועה ראניע, א צדקת, מען מעג אין איהר העמד בלאזען...

וואס נאך איז ער געווען?

א חסיד — א בטלן, פריהער א באהאלטענער; שוחט גע־ווען: אויף דער עלטער, אז די אויגען זענען איהם אביסעל שוואך געווארען, זיך פון שחיטות אפגעזאגט, און ערשט דאמאלט מודה געווען: ער איז א בעלזער חסיד. קיין מושלם אלזא נישט; אפילו א שטיקעל עם הארץ אין תנ״ך.... זאגט אמאל, אין בעלזער׳ס נא־מען, א נוטריקין אויף יעקב אבינו׳ס לייטער, און ווייסט נישט, אז „סלם״ אין תנ״ך איז אהן א וי״ו...

ביי די זייטען האבען מיר זיך דאמאלט געהאלטען!

און ער, דער אלטער בטלן, וועט פאהרען...

און ער איז געפאהרען...

די „אויסארבייטונג״ וועגען ענין, וואס מען האט איהם אי־בערגעגעבען פאר׳ן פרעדיגער לעווינשטיין, און אין וועלכער איך האב אויך א חלק געהאט, האט מען איהם אין העמד פארנעהט... דורך בשלום די בראם... אריבער בשלום, אהן א פאס, די גרענעץ.

אין דריי טאג ארום:

בטל דער משפט!

די אפיצערען האט מען שפעטער געזעהן אין ווארשע, אהן עפאלעטען, אפילו אהן שטיוועל... אפגעריסענע...

— א, א זאמושצער? שענק א פאר גראשען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און מען פארגעסט די צרות... אברהם מאנים באגלייט מען קיין ארץ־ישראל מיט גרויס פאראד און — מיט דער צייט הויבט זיך אן צו בלעזלען אויפס ניי... השכלה!

צו „בלעזלען“, ווייל ביי אונז אין קליין פאריז ווערט דער פראַצעס נישט זיין געפעהרליך, גאַר אהן א הויכע טעמפעראטור. און אז איך און מיין חבר יחזקאל וועלען זיך מיט אמאָל, אין א שעהנעם העלען פרייטאגדיגען טאג, באווייזען זיך פלוצלונג אין גאַס, אויף די פאדטשענעם, אנגעטאַן „דייטש“, אין מארינארקעס, — און אז מיין חבר יח׳קאל וועט אריין אינ׳ם ניי־געעפענטען פראגימנאזיום, וועט צו קיין עקצעסען קעגען השכלה נישט קומען...

דער השכלה־פראצעס וועט דורכגעהן, ווי ווייט מעגליך, שטיל, די געבורט אהן גרויסע וועהען, — די הימלישע טאכטער וועט נישט אפגענומען ווערען מיט צוואנגען, — דאס קעפעל איז גאר נישט אזוי גרויס, און קיין ערשטלינג וועט עס נישט זיין...

דערפון אבער שפעטער. —

6.

חשכלה. ר׳ משה וואַהל. דריי־שוועסטער־ליעבע.

צו קיין עקצעסען וועט נישט קומען.
זאמושץ — א לייטישע שטאדט!
פון אייביג אויף אן „עיר מלאה חכמים וסופרים“, — געווען א שטאדט פון תורה, „און וואו תורה — דאַ חכמה“ —
א קונץ היינט צו זיין אן עלוי?
שפעטער, אלס „מאניש“, פארזעץ איך בעסער אין יענע צייטען אריין... ווען —

גנעלעבט האבען די אלטע בעל־בתים,
מעשענע ברילען, זילבערנע בתים.

גאָלדענע עטרות, אייזערנע מחות...
אנדערע יאָהרען, אנדערע כחות...

דאָס בית המדרש איז „פול מיט קאָרפּען קעפּ“, און עס איז ענג: „מען לערנט נאָך אין פּאָליש, מען לערנט נאָך אויף די טרעפּ...“ און ווי געזאָגט: „וואו תורה — דאָ חכמה“. איז שטענדיג אזוי געווען. אזוי דערצעהלט מען! נישט מ י ר; איך הער א ו נ ט ע ר. „וואו מען זייהט מיך נישט“, — אויב עס ווערט נאָר עפּעס דערצעהלט, „וואקס איך אויף“, אין „זיץ, ווי א גולם“ מיט אן אפּענעם מויל. עלטערע וואונדערען זיך: „אן עלוי'שער קאָפּ“; חברים: א יונג, ווי א „קוועקזילבער“ און לעגט אוועק פּאָר מעשה־לעך א בלאַט גמרא — גליטש און טייך! איך אליין פאַרשטעה עס אויך נישט, נאָר עס ציהט מיך. איך וואָלט פּאָר א מעשה'לע אפילו חתן־כלה־שפּיעל אין חורבה אוועקגעלעגט, — האָט עס אבער אליין אויפגעהערט... מיידלעך ווערען פריהער רייף; כלה־מיידלעך! מיט מיין כלה פון חורבה וואוין איך אויף איין און דיזעלבע טרעפּ און טרעף זי נישט...

— —

אינסטינקטיוו האָב איך ליעב מעשה'לעך.

דאוונען אין בית המדרש צוויי גרויע טויבען, צווילינג־ברידער, זיך ענליכע, ווי צוויי טראָפּען וואסער. מען פאַרשטעהט נישט, ווי די ווייבער אונטערשיידען זיי, ווי די קינדער דערקענען... „מענליך — שמייכעלט מען, עס טרעפען זיך טעותים!“ האלטען זיי זיך שטענדיג צוזאמען, האָבען בשותפות אן איינפאָהר־הויז אויף דער ברוקאָווגער גאָס, און זיצען אין בית־המדרש שטאָדט־ביי־שטאָדט, מיט'ן רוקען צום שלחן, מיט'ן פּנים צו ארון קודש. און טרעטען זיך נישט אָפּ, אין וואונקען, אויב זיי בלייבען עטוואָס לענגער נאָכ'ן דאוונען, ווי די טויבען, וועגען אלטע צייטען; און איך בין שוין ביים שלחן, האלט שוין די אויערען צווישען די גרויע קעפּ.

„א שפּאָס אמאָליג זאמושץ“, דער „גאון“ — „דער אייזערנער קאָפּ!“

דאָס מיינט מען אן אמאָליגען ־ב אין זאמושץ. און „בי־

כי־כי!“ — איין שפראך און איין געלעכטערל. און צוויי פלאכע הענט — א כאפ זיך פאר די ליפען, מנהג פראנצויז; דר. סקשינסקי טוט אויך אזוי: א מענש זאל נישט שפריצען מיט׳ן מויל. און דערצעהלען דערצעהלען זיי זיך איין אנעקדאט. ווער ווייסט, צום וויפעלטען מאל — פון „גאון“:

מאכט זיך א מעשה: א זומער טאג, אפען די טיר. קומט א דינסט־מיידעל מיט א שאלה, מיט א ווארעם גענזעל אויף א טעלער... פריש געבראטען, צושניטען און עפעס געפונען... נעהמט דאס מיידעל בארוועס, הערט ער נישט איהר קומען; זיצט איבער א ספר!... קומט זי צו צום טיש, שטעלט פאר איהם די „שאלה“. ער זעהט נישט, אין ספר פארקוקט. רוקט זי זיך אפ צוריק צו דער טיר און שטעלט זיך ווארטען, זי וועט דאך איהם נישט מבטל זיין... האט ער, דער גאון, א חוש הריח, דערפיהלט ער און דערזעהט... מיינט ער, ער זיצט און עסט... קוקט זיך צו — א גענזעל. „אי, א רביצען!“ — ווי זי „קעכעלט איהם!“ לערנט ער ווייטער מיט די אויגען, און די הענט כאפען און וואָרפען שטיקער „שאלה“, צווישען בארד און וואנסען, אין מויל אריין... די מויד — פארשטיינערט פאר שרעק. און איידער זי קומט צו זיך, איידער זי גיט א געשריי צו דער רביצען אין קיך אריין, און איידער די רביצען קומט, — אויס גענזעל!

מאכט ער —

— שא, שא, רביצען! אז איך האב געגעסען, איז כשר!

פינטעלט די רביצען מיט די אויגען, און ער:

— זאג איהר, זיי מוחל; — די כלים כשר!

און דער איינגענער גאון איז א בקי בשבע חכמות. פיהרט, דערצעהלען זיי, וכוחים מיט׳ן קאנאניק, און ד ע ר געהט שטענדיג אוועק אבל וחפוי ראש, „ווי א קוימענקערער!“

און א שול־שמש געוועזן — —

— אן אביון...

— א מטופל!

— מען האט גארנישט געוואוסט, אז ער איז א־א מזיק...

און דער איד האט געפונען „א נייעם אופן צו חשבונען“. מען זאל אויסרעכענען „אויף הונדערטער יאהרען להבא“ אלע לקוי חמה׳ס און אלע לקוי לבנה׳ס. נאך דער פטירה געפינט מען די

קארעספאנדענציע, וואס ער האט געפיהרט דאריבער מיט דער פאַריזער אקאדעמיע. ווי ווייט עס איז אמת, און וואו די כתבים זענען אהינגעקומען, ווייסט מען נישט. צו חצות — זאגט מען — פלעגט ער, דער שמש, און ר׳ ישראל זאמושץ, דער בעל־מחבר פון „הטבע" (אויב איך האב קיין טעות נישט) צוזאמענקומען זיך ביים „אייזערנעם קאפ", און נאך חצות, פאר עלות השחר, זיך מתוכח זיין אין חכמה... פון ישראל זאמושץ (ווען די מעשה זאל אפילו אמת זיין) רעדט מען ווייניג. דעם דעסויער׳ס רבי; גלייכער מען שווייגט. נישט קיין גוטס, נישט קיין שלעכטס.

און גבירים געווען...

— פאסעסארען, גרויסע גיטער געהאלטען.

— רע־פוילען, ארויסגעטריבען.

— נאך פראצעסען געמאכט. תקיפים אין סאנד, דער עקאַנאם זאגט, וואס דער פריץ הייסט, און מען ליציטירט נאך אזא איך, וואס געהט אליין נישט אוועק פאר׳ן טערמין, למשל —

— ר׳ יוסל!

— נפטר געווארען אין שטאדט, — אן אביון...

— א יתומה געלאזט — א בוגרת...

פון דעם ווייס איך אויך עפעס. די יתומה קען איך. א הויכע, א מאגערע, מיט שלעפעדיגע פיס, וואסערדיגע אויגען און האר — ווייסע, ווי פלאקס; דארפישע האר. אבער מען לויבט זעהר איהר פויליש רעדען. און — די פאר פארטרעטען, וואס הענגען ביי אונז אויף די ווענט: נאפאלעאן דער דריטער און זיין קיסר׳טע עווגעניא, מיט וועלכער איך האב מיין לעצטען רבי׳ן געפייניגט, — די רויטע גרויסע, הויכע און ברייטע שאפע („א שאפע, ווי א הויז"), אין וועלכער, זיך באהאלטענדיג פאר׳ן דר. סקשינסקים נקמה, איך האב איבערגעפיהרט א פולען טאפ מיט אייער, און די צוויי לאנגע, שווארצע שטאנגען, מיט די מעשענע גאלקעס צו פארהאנגען, וואס די מאמע לאזט נישט קויפען („משוגע מיינע שונאים!") און וואלגערן זיך דריבער ארום אויפ׳ן בוידעם, — די אלע דריי מציאות (די ליעבשאפט צו מציאות, וואס איך האב גע׳ירשנט!) האט דער טאטע אויף דער ליציטאציע ביי דעם יוסל אין דארף געקויפט.

— „רע־פוילען"... איינציגווייז אין שטאדט אריין געטריבען.

— ווער איז געבליבן? איין י. מ...

— איז ער דאָך י. מ.!

אָבער די פּאַסעסאָרען זענען געווען „אויסגעמישט" מיט פּריזים, געפיהרט זיך פּריציש, געקומען און געבראַכט אין שטאָדט אַריין פּריצישע מנהגים, ווי די „לייפּסקער סוחרים" פון לייפּציג — אַביסעלע דייטש! — (די דייטשקע, וואָס איז אַ גלגול געוואָרען!)

— אַ מהלך קיין לייפּסק!

— גזלנים אויפ'ן וועג!

— מען פלעגט דאָך פאַר'ן פאָהרען שרייבען צוואות, איבערגעלאָזען גט'ן על תנאי...

— נישט אונזערע צייטען!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— אָבער געהערט האָט מען, דערצעהלט האָט מען!

און „אונזערע צייטען" זענען אויך נישט אַזוי שלעכט. ערשט נאָך אייכענבוים, צעדערבוים און אַנדערע. עס קומט קיין זאַמושץ צו י. מ. אין הויז אַריין — יעקב רייפמאַן, דער גרויסער „אַפּיקורס" און „חוקר קדמוניות"... מיין פעטער, וואָס וועט זאַמלען מיינע כתבים — מיינע חטאת נעורים, טראָגט זיך דייטשמעריש, נישט גאָר קורץ, אָבער נישט איבער די קני. (צוויי מאָסען געווען: ביז צו קני — דייטשמעריש. גאָר קורץ, אַז מען זעצט זיך און די מאַרינקע ריהרט קוים אָן מיט די זוימען דאָס געזעס — עכט דייטש). פאָהרען דורך בראָדער זינגער, קומען זיי צו איהם, זינגען... ביי איהם איז דאָ אַסך קליינע ספרים'לעך אין אַ „גלעזערנער" שאַנק. צווישען אַנדערע: דר. עטינגערס „סערקעלע", זיין „קונעל", וואָס ער האָט איבערגעמאַכט פון שילערס „גלאָקע". און די משלים... און דעם אַלטען ר' זלמן'ס הויז? ער אַליין — אַ פאַרצייטיגער פליישיגער איד. אין אַ ברייטער טיזליק אין דער האַנט — אַ שטאָק מיט אַ זילבערנער גאַלקע, געהט (צוזאַמענמאַכענדיג נדבות) מיט'ן שמאָק פאַראויס, דער שמש טראָגט נאָך די זילבערנע פּושקע... זיין ווייב (איהר נאָמען האָב איך פאַרגעסען) אַ אידענע מיט „אַ דריי־גאָרענדיגען גוידער", נישט קיין געלעכערטע אויערען; די „געהענגען" — לאַנגע בריליאַנטענע אויערינג — באַמבלען זיך אויף זיידענע פעדעם פון שטערנטיכעל אַראָפּ. און אין זייער הויז: אַ גערטעל אין מיט'ן הויף, אַ

הילצערנער גאניק, וואס לויפט ארום שטאק, פארהאנגען אין די פענסטער. און הינטער די פארהאנגען (איז לינדער דאס וועטער — אויפ׳ן גאניק, זומערצייט — איז אין גערטעל, אויף א באנק ארום דעם איינציגען בוים אין דער מיט, אין מיט׳ן קראנץ פון אלערליי בלומען ארום), זיצט א טאכטער אן אלמנה, צוויי מיידלעך (א העלם און א שווארצם) און לערנען פראנצוזיזיש פון אלענדארף און לעזען דייטש „ווי א וואסער“, עפעס א גרויסע ביבליאטעק דארט פאראן, שפעטער האב איך פון איהר ארויסבאקומען א פיזיק.

און א... ל... טראגט זיך שוין אליין דייטש, עכט דייטש, וואוינט אין עק שטאדט, רעכטס (פון מארק גערעכענט) צום אפיצערען קלוב, אין א באזונדער הייזעל, שוין מיט א גרויסען גארטען, הויך מיט ברעטער ארומגעצוימט, איז דורך די שפאלטען פון צווישען די ברעטער, אז מען געהט זיך באדען, — עס איז ביים שמאלען ווענעל, — זעהט מען, ווי אין גארטען דרעהט זיך ארום זיין איינציגע טאכטער, א הויקערל, וואס שעמט זיך ארויסצוווייזען אין גאס אריין, און רייסט בלומען אדער קוקט אריין אין א ביכעל.

פאראן אין גערטעל עפעל־און בארען־בוימלעך. — מיר קריכען נישט איבער׳ן פלויט. דרך־ארץ און אפשיי פאר׳ן קליינעם געבילדעטען הויקער און — פאר׳ן סמאטריטעלס הינטעל...

און ק... דער וואס האלט דעם וויינהאנדעל, וואו די אפיצערען טרינקען און פריצים פון ארום — עסען און קויפען אהיים וויין און באקאליע. פאראן דארט א פיין, בלאנד „פארצעלייען“ מיידעל, מיט זיידענע, לאנגע בלאנדע צעפ (זי וועט דערמאנט ווערען), וואס לעזט ביכער, געבארגטע פון פריצים און אפיצערען.

און י. מ.׳ס הויז, וואו גרויסע אפיצערען שפילען פרעפעראנץ, וואוהין דער גרויסער אפיקורס יעקב רייפמאן וועט קומען אלס לעהרער? ! און — א היימיש מנין דארט פאראן, מעהר פאר די קינדער; י. מ. אליין איז דאס מעהרסטע אין ווארשע. פאר׳ן עמוד אלס חזן פראדוצירט זיך א היטעל־מאכער, דער כאר — זיינע ברידער, אויך היטעל־מאכער. נישט זעהר קיין פרומע אידען. א ברודער האבען זיי א שטיקעל אפיקורס — א לעהרער פון קאלינראפיע, וואס שרייבט אידישע שירים, אלא עטינגער! איינער פון

די „זינגער“ וועט אין קורצען געהן פון דער וועלט, וועט מען דער־צעהלען, אז ער האט זיך, פאר גסיסה, געהייסען געבען א ווערמיגע פלוים צו עסען. אז מען וועט אויף יענער וועלט שמייסען און אויסרופען פאר וואס, און מען וועט דערמאנען די ווערמיגע פלוים, וועט ער וויסען — א סוף! און זיי זאגען אלע „עברי!“ נישט ליטוויש, דאס וואלט מען נאך דאמאלט נישט פארטראגען. א ליט־וואק איז „א צלם קאפ“. א ליטוואק זעצט זיך אין א קרעטשמע ביי אן ערלית און לערענט. און זאגט צום פארגאפטען אורח: „איהר וויסט גארנישט, אז אשה צנועה דאס איז!“ זי איז דאך איהם מאכיל ומשקה און לאזט איהם נישט מפסיק זיין פון לערנען! (זעה — „דער חלום פון ליטווישען מלמד“). א ליטוואק, אז דער צווייטער רופט איהם צו שמד, ענטפערט: „ווארט, איך וועל נאר אפדאווענען מנחה“ — און א ליטוואק איז נאך א יקר המציאות אין דער גאנצער געגענד. אין זאמושץ געוועזען איינער, אפילו גראד א פיינער, גאר א פיינער יונגערמאן. טאקע ר' זייג־וועל'ס איידעם .איז ער. נעבעך, אוועקגעקומען; די אלמנה וויל פארזיצען...

ז י י זאגען פוילישע עברי. שמחת תורה, די גבירה אין די גרויסע בריליאנטען אין די אויערען, מיט קעלנערל, מיט פערלען אויסגעשטיקט, איבער'ן האלז (אזוי אין לעבען, ווי אויפ'ן פאר־טרעט אין סאליע). — די גבירה שמייכעלט ליעבליך און דערלאנגט כיבוד: טארט (איך מיין, איהר שוועסטער און מיין באבע באקט איהם), ניס, ביר, צוקער־בראנפען; עטוואס ווייו אויך. און זיי, דער חזן מיט די משוררים, זינגען ל י ע ד ע ר! „דער תעודה מיט'ן האמער, קלאפט שוין אין קאמער“, און גאלדפאדען — מיט די פויסטען אין אידישע לאדען אריין, „שוין טאג! די אומות העולם ווארטען אויף אייך!“ אין זאמושץ — עטוואס קאמיש, ווי דערמאנט — ווער זענען די אומות העולם? אבער עס זינגט זיך!

און דער מנין זאגט קיין פיוט נישט. צו יזכור טרעפט זיך דער געמישטער, נ י ש ט פאר'יתום'טער עולם, פון מענער שטוב און פון דער ווייבער־שטוב (די סאליע) אין הויז — אן התחלה פון פלירט. יום כפור איז מען זיך געגענזייטיג מכבד מיט הארץ־טראפען, אבער פריהער מוז מען ווייזען די צונג, צי מען פאסט...

און דארטען דאוועגט קינדערפריינד, אן אלטער בחור, א גענאלטער, האט א סדור און א מחזור מיט דייטשער איבערזעצונג. ווייסט פון „פעדאן“, רעדט פון „יערוזאלעם“, — פרעגט מיך אמאל:

— וואס איז אייער פארלאנג, ר׳ דער און דער?

איך געדענק הלל׳ן און זאג: ואהבת לרעך כמוך. ער זאגט: ניין, אנכי, דאס איז דער יסוד!

אמת, אין דער זעלבער געזעלשאפט אריין, אז עס איז אמאל (איך געדענק שוין נישט, צוליעב וואס) אריינגעקומען א געוויסער רפאל עסיגמאכער, א שטאמעלדיגער איד, וואס האט אן עסיגפאבריק, און וואס איז ערשט געקומען פון ערגעץ, צוליעב אן אפעראציע, פון אויסלאנד, און האט דערצעהלט, בעיני ראיתי. ער האט אליין געזעהן, א וואגען איז געפאהרען אהן פערד, — האט מען זיך אזוי צולאכט, אזוי לאנג חוזק געמאכט, אזוי לאנג זיך געוויצעלט און אזוי לאנג מיט ווערטלעך געשטאכען, ביז דער איד ר׳ רפאל האט געמוזט „מודה“ זיין, ער האט „משטה“ געווען, אויסגעטראכט... אבער אן התחלה איז שוין געווען! א זאמען פאר נייע צייטען — שוין געווארפען!

און אפילו א פשוט׳ען איד, דאכט זיך, נישט זעהר קיין ניכטערען, פאלט אמאל איין און ער קומט פלוצלונג אין חדר אריין, וואו זיין איינציג יצחק׳ל לערנט, און זאגט:

— רבי! (א גרוים־פוילישער, מיט דער ריש) נייע צייטען; מען דארף זיין געבילדעט! מיין בן דארף א חתן ווערען!

קיין פסוק וויל ער נישט. קיין אפיקורס, וויל ער נישט, ער זאל ווערען, אבער —

— א פרק קאנקארדאנציע מעגט איהר מיט איהם לערנען! יעדען טאג א פרק!

און עס דרעהט זיך נאך ארום אין שטאדט, דאכט זיך, א קאנדידאט אויף דער „תוכחה“, עפעס אן ארעמער, אלטער הויכער, געלער, ברייט־פלייציגער איד. דעם באמיליען־נאמען קיינמאל נישט געהערט, דער צונאמען — נישט דרוקפעהיג, מיט׳ן נאמען „יואל“. וואס האט גאר ערגעץ אין רוסלאנד א זוהן, וואס שיקט איהם געלט מיט דער פאסט, א „פאלנעם יעדנעראל!“ (רוסיש־פויליש־פעסטונג־לשון בנוגע צו מיליטער זאכען).

קיין שטאָך־אַרבייט וועט פאַר דער השכלה נישט זיין!

ערגעץ אַנדערש פּילדערט, רוישט. חסידים שמייסען די משכּילים אויף קאָנקאָרדאַנציעס, — משכּילים שרייבען מיט איין האַנט שירים בשבח ההשכלה און וועגען די פיער צייטען פון יאָהר, און אַדען — דאַנק־און לויב־געזאַנגען צו דער ממשלה, פאַר איהר חסד צו כּנסת ישראל און מיט דער צווייטער האַנט — מסירה׳־לער אויף די שוואַרצע... און אַ מלחמה מיט תּקיפים און קהל, אַ מלחמה מיט רבּי׳ס, אַ מלחמה מיט חסידים, מיט רבּנים...

ביי אונז — פון דעם אַלעם קיין צייכען.

אויב איך וועל קלאָגען אַמאָל:

אַכט און צוואַנציג גראַשען פלייש אַ פונט...

און צום גראַם:

„אַרוים צו וואַרפען פאַר די הינט“.

און קרעכצען:

„און אַ פונט, אוי, אַ גרויסע קלאָג!

„שטיינער און ביינער און אַ פאַלשע וואָג...“

און נאָך שפּעטער, אין „ספּורים בשיר“ (צוזאַמען מיט מיין געוועזענעם שווער ג״י ליכטענפעלד געדרוקט), אַ פּאָעמע „חנה“, וואו די העלדין מיט דעם נאָמען ווערט פאַרשוועכט פון ראש הקהל׳ס זוהן, איז דער ראש הקהל דער תּקיף א. א. וו... וואָלט עס זיין נישט מעהר ווי אַ נאָכמאַכעכץ... ווי איך האָב נאָכגעמאַכט היינע... נאָר מיט מעהר געשמאַקלאָזיגקייט. געווען ביי אונז אַ פּאַכט (ענ־ליך צו דער „טאַקסע“), אָבער אָהן שווינדעל און רויבעריי, און — אויך בטל געוואָרען. דער אידעאַל פון אַ ראש הקהל איז זאַמושץ איז (ביז אין דער לעצטער צייט כּמעט!) אַ איד, וואָס קאָן נישט רעדען, און וועט נישט פּלוידערען אין מאַגיסטראַט, — וואָס קאָן זיך נישט אונטערשרייבען (און וועט נישט חתמ׳ענען אָהן קהל׳ס ווייסען; דער חותם פון דאָזאָר ליגט ביי׳ן אַ בעל־הבית!) און באַ־קומט פּעטש פון ווייב, פאַרוואָס ער מאַכט נישט בעסער חתונה די טעכטער... קיין רביים לאָזט מען אין זאַמושץ נישט אריין. מען וויל נישט קיין מחלוקת. הערט זיך, עמיץ פאַהרט, לויפט מען צום נאַטשאַלניק, שטעלט ער וואַכען ביי אַלע בראַמען. דעם עומד על גביהם, אַ איד, גיט קהל. באַווייזט זיך די בויד:

— קודי? נאָזאַד!

ר׳ גרשון הענעך „פון תכלת" (אזוי פלעגט מען איהם רופען) וויל דוקא אריין קיין זאמושץ, און א בעל נצחון — קויפט ער זיך אין שטאדט א הויז. מען וועט דאך נישט ארויסטרייבען קיין בעל־הבית? ליתר „תוקף ועוז" גנב׳עט ער זיך אריין ביינאכט! — אין דער פריה, עוף השמים... מען ווייסט שוין; ארויסגעפיהרט, נישט מיט גרויס כבוד!

חסידים זענען וועניג אין דער צאהל און האבען גאר קיין דעה נישט. לעקען זיך ערשט אויס פון די „וואוגדען", וואס זיי האבען באקומען, אין גאונ׳ס צייט, פון קהל און זיינע פארשטעהער. א יונגערמאן, נאטירליך פון דער פרעמד, קריגט בענקשאפט, כאפט זיך ארויס, לויפט צו א רבי׳ן. — מען שיקט נאך רייטער, מען כאפט איהם, מען מאכט איהם א פעקעל. מען פיהרט איהם אזוי איבער דער גאס, אין דער היים — מקיים פסק, דערנאך צום רב. אפגע׳גט און — היידא! נאך אן אייגענעם זיצט מען שבעה! א גאנץ „מנין" אז מען כאפט, פיהרט מען אין מאגיסטראט אריין, שערט מען אפ מיט גוי׳שע הענט די פאות און מען גאלט האלבע בערד... מענשען געדענקען עס נאך.

היינט, דאנקען גאט, שטיל! דאס הייסט — זיי דאנקען גאט! אז דער אישביצער רבי וועט, מיט יאהרען שפעטער, וועלען איבערפסקענען דעם זאמושצער רב׳ס (דוקא שוין נישט קיין שם־דבר!) א דין תורה, וועלען מיר ז י י לעגען אין חרם אריין: מיר — דייטשען, די אישביצער חסידים!

וועלען מיר אפשר מלחמה האלטען מיט׳ן רב?

איז אונזער רב, מיין פארעהרער, מיין שפעטערער ר׳ זישעלע, — ר׳ משה וואהל.

אבער איהם קומט א מדור מיוחד!

ר׳ משה וואהל — דעם ליסער׳ס תלמיד. ער ציטירט זיין דעה און שרייבט: ותלמידי הגאון... געווען א גבירישער איידעם, געווארען סוחר; דאס געלט פארלוירען — רב אין זאמושץ. א שונא בצע, זיצט ער שוין אויף דער שטול א יובל, און לאזט זיך נישט געבען קיין הוספה. „מאכט מיר נישט קיין רייכען האלז!" רח"ש נעמט ער נישט! דין־תורה־געלט צוטיילט ער צווישען די

בייזיצער — דיינים אדער בוררים. נעמט נישט אין מויל אריין, וואס זיין רביצעו קאכט נישט. אויף א סעודת מצוה גיפט ער אביסעל, א ברכה צו מאכען; עסט א טרוקענעם כזית, צוליעב וואשען און בענשען.

און — א קליין זים אידעלע, א ווייס זילבערען בערדעלע. אויגען — ווירקליך „טויבען־צוגלייך" ! קינדער — דאס גאנצע לעבען! אין גאס, אין ביהמ'ד, ער באווייזט זיך נאר, רינגעלט איהם די יונגע חברה ארום, זעהט מען איהם ארויס קוים עטוואס העכער — אן עלטערס צווישען העגדלעך. און האבען האט דאס אידעלע א קינדיש ציטעריג קול'עכעל — א פיין זילבערען גלעקעלע. און אז ער דאווענט, וואס זיין חזקה איז, כל נדרי אין שול, קלינגט עס, קלינגט עס, צוגיסט זיך עס און מען הערט עס אין דער גרויסער טיפער שטילקייט, אין אלע ווייטסטע ווינקעלעך, ווי אונטען אזוי אויבען אין דער ווייבערשער שול... און — א גאנץ יאהר א מיקל. אלץ כשר און כשר. אן ארעמע כנסת ישראל, אלץ איז הפסד מרובה, אזא באשטענדיג יקרות... אויסער פסח; ווי א פיש אין וואסער ציטערט ער פאר כרת שבמשהו!

און פסקענען פסקעט ער גלייך פון דער גמרא ארויס.

זאגט מען, און פארשטעהט זיך, נישט אבי ווער: דער און דער פון די גדולי הפוסקים זאגט אנדערש, ענטפערט ער שמייכלענדיג:

— אין מיין צייט און אין מיין שטאדט בין איך דער איינציגער פוסק!

שוין, רעדט מען שוין נישט מעהר דערפון.

און פאר דעם קליינעם, צושמייכעלטען אידעלע, ציטערט מען אימת המלכות; פון גביר ביז'ן חסיד, ביז'ן קל שבקלים... ער איז מעניש! דאס הייסט: נישט חס ושלום, ער, אבער קלאר ווי דער טאג: מען נעמט זיך פאר איהם אן. איהם צוליעב אדער — זכות אבות?

דער סוף פון שמעי' גבור, וואס האט איהם אונטער די אויגען אקעגען גערעדט, באריהמט זיך: ער לויפט, איהם אראפרייסען דאס שטריימעל פון קאפ, ווייסט איהר אפשר, א'ניט לע:ט די סקיצע אונטער'ן העלד'ס נאמען.

און צוליעב זיין כבוד איז נענש געווארען דער טריסקער!

די טריסקער חסידים לייקענען נישט. די מעשה — אזוי געוועזן: קומט אמאל קיין זאמושץ דער טריסקער, (פון דאמאלט אן לאזט מען טאקע קיין רביים נישט אריין), פאלט איהם איין, זיך נוהג צו זיין, ווי אין אנדערע, ז י י נ ע שטעדטלעך. נעמט ער דעם גבאי און שיקט נאכ'ן רב. שמייכעלט ר' משה וואהל און ענט־פערט: „געה, זאג איהם, אז דער כבוד התורה פארלאנגט, מען זאל פריהער קומען צום מרא דאתרא!" — פאלגט ער נישט, דער טריסקער, פאהרט ער אפ און איז נישט מוציא שנתו...

— געווען — זאגען די טריסקער פון רבינ'ס צד א שגגה היוצאת מפני השליט...

און צוגעגעבען ווערט, נישט אהן גדלות:

—און מיט אזא צדיק יסוד עולם ווי א טריסקער, איז מען טאקע מדקדק כחוט השערה!

און אז יעקב רייפמאן קומט צו אונז, צו י. מ. אין הויז אריין, אלס לעהרער אדער העכערער מלמד, און עמיץ ווארפט אונטער קענען איהם א חרם, א חסידישע קונץ... און ר' משה וואהל לאזט אויסרופען, אז ווער עס איז מחרים אהן דער ידיעת פון מרא דאתרא און זיין בית דין צדק, איז אליין בשמתא... און דאסזעלבע יאהר שטארבט א חסידישער יונגערמאן, — ווייסט מען אויף זיכער, איז ברור כשמש, אז אוועקגעקומען איז דער חרם־אונטערוואָרפער! אז דאס איז זיין עונש געווען.

מען הויבט אן צו נעמען צום מיליטער. מיין טאטענס עצה, מען זאל נישט געהן, „קיין וועלט זעצט מען נישט איין", געפינט, נאטירליך, ביי קיינעם קיין אפקלאנג נישט. עס גענענט די סופ־רעוויזיע, עס בלייבט, אז די, וואס ווילען אוועקגעהן, דארפען באַ־קומען פון שטאדט שטיצונג. אויפ'ן וועג און פאר דער פאמיליע אין דער היים. ר' משה וואהל שטעלט א פרשקע ביי זיך אין דער צווייטער שטוב, און לאזט אויסרופען, אז דער יושר איז, אז אלע בעלי־בתים זאלען אריינווארפען אין פושקע מעשר פון זייערע רוחים... געוואָרפען ווערט, ווי געזאגט, אין דער צווייטער שטוב, ביחידות, קיינער זעהט נישט, אבער מען האט אזוי מורא עובר צו זיין אויף זיין „גזרה"! אזוי פיעל פחד פאר א טעות אין חשבון, אז — מען געפינט „שרפ"ט"!

נאפט מען!

און ווי עס פאלגט דאס ווייבער־פאלק!
איהר וואלט געדארפט זעהען, ווי מען אנטלויפט פון די פעס־לעך און שעפלעך פיש אויף שבת, אויב דער פישער וויל טייערער מיט א גראשען, און ר׳ משה וואהל, מורא האבענדיג, אז ארעמע לייט וועלען צו קיין פיש נישט קומען, קיין רעכטען שבת נישט האבען, שיקט ארויס דעם שמש: קיינער זאל נישט קויפען!
ווי פון א פייער אנטלויפט מען!
און י. מ. דער גביר אליין?
ר׳ משה וואהל לעבט מיט איהם זעהר גוט. „ישיעלע!...״ און פונדעסטוועגען, אז מען רופט „ישיעלען״ צו א דין תורה און ער שיקט נאך איהם דעם שמש, און יענער האט געסט: דעם פלאץ־מאיאר, דעם סמאטריטעל און נאך... און לאזט זאגען... ער האט אצינד קיין צייט נישט, לאזט ר׳ משה וואהל איהם אפענטפערען: אלהים נצב בעדת אל. און ווער עס האט פאר גאט קיין צייט נישט, קען גאט, חס ושלום, אמאל פאר יענעם קיין צייט נישט האבען...
לויפט מען שוין!
און דער קל שבקלים?!
איינמאל, פרייטאג צו נאכטס, כאפט ער זיך אויף שפעט אין דער נאכט. עפעס א שארך האט איהם אויפגעוועקט, קוקט זיך אום, גנבים, שטעלען ארויס די שויבען פון פענסטער. א קאפ בא־ווייזט זיך, אז אינו ישראל. דאנקט ער און לויבט דעם אויבערש־טען, וואס „רוב גנבי ישראל״ האט נישט מחלל שבת געווען! דער גנב איז דערווייל אריין, נישטערט און טרעפט צו די שבת׳־דיגע לייכטער. וועט די לייכטער שוין אפקויפען א איד, — איז ער מפקיר די לייכטער. בענשט די רביצעו איין שבת אין מעשענע לייכטערלעך. א אידענע — לאזט זי אביסעל טרערען ביים ליכט־בענשען. שוין! דעם צווייטען ערב שבת, מען ברענגט אפ די לייכטער. צוויי אידען פאסערם האבען זיי געקויפט, איז איינעם אוועקגעקומען דאס ווייב, דעם צווייטען — אוועקגעפאלען א קינד, לא עליכם, אויף אסכרה.
און דער ר׳ משה וואהל אליין האט שוין, ווייסען אלע, שוין א יאהר דרייסיג קיין ספר אין האנט אריין נישט גענומען. גע־דענקט ש״ס ופוסקים אויסווענינ. וואו מען הויבט אן, זאגט ער,

אז מען דארף, ווייטער; ווי לאנג ער וויל, בעל פה. און לעזען לעזט ער דוקא די קליינע „ביכלעך“. פון וואנען נעמט ער זיי?

זיצט ביי איהם אין בית־דין־שטוב א דיין א תם. קיין בעלי־דינים נישטא, געהט ר' משה וואהל, מיט א ספר'ל אין דער האנט, אויף און אפ אין קהל־שטוב, און שטעלט זיך אפ פאר'ן תם, און גיט א פרעג:

— ווי מיינסטו? איז מעגליך א מענש זאל ארומגעהן בארוועס אויף צובראכענע גלאז?

געמיינט חרבונה'ן; געלעזען „מסתרי פאריז...“

ווי געזאגט, די בת מלכה השכלה וועט ביי אונז קיין שטאר ארבייט נישט האבען. עס וועט זיין, א ראמאנטישע זאך. אינגלעך וועלען ארומגעהן אין מארק און דעקלאמירען ביי'ם שיין פון דער לבנה: „ציון“, „החמלה“, „יונה הומיה...“

און דערביי וואַרפען פארבענקטע אויגען אין די געוועלבער אריין, וואו כלה־מיידלעך זיצען... א משכיל וועט דורכפאהרען פון ערגעץ. וועט זאגען:

— דאס ערשטע — מען עסט נישט! אידען עסען נישט! איהר זאלט זעהען, ווי מען עסט ביי די אומות העולם!

און די קליידער וועט מען אונטערהאקען!

און פונדעסטוועגען באקום איך שכר השכלה!

7.

דאס מוז איך אבער איבערהאקען אויף א וויילע און מאכען א קליינעם שפרונג אין דער צייט — צוריק. און דערנאך א גרויסען שפרייז פארווערטס. קיין טענה צו מיר קענט איהר נישט האבען. איך שרייב ניט קיין אויטאביאגראפיע, אפילו נישט קיין כראנאלאגישע ערינערונגען. איך וויל אייך נאר איבערגעבען א בינטעל שליסעלעך צו מיינע זאכען.

און א שפּרונג צוריק מוז איך געבען, ווייל איך האָב אויפ'ן וועג, אין איילעניש, א מלמד פאַרלוירען. און דוקא א איד א הויכען, וואָס דאַרף זיין שווער צו פאַרלירען, און מיט אַז (ביי אונז ווייניגסטענס) אומגעוועהנליכער ביי־פּרנסה, וואָס האָט געדאַרפט בלייבען אין זכרון — א טאַביק־שטויסער געווען! פריהער האָט עס געטאָן די רביצען, איז זי קראַנק געוואָרען און קרענקט שוין א צייט, — ליגט זי און קרעכצט. ער שטויסט טאַביק און הערט, ווי מיר לערנען ביים טיש. איז ער א למדן א גרויסער, זאָגט אונז פאַר אויסווענדיג גאַנצע סוגיא'ס, און — א גרויסער פשטן. הויב איך מיר אַן צו פשט'לען, — „אהא, קריכט שוין ביי בויבעריק!“ זאָגט ער עס נאָר, שאַד נישט. איך האָב אָבער מורא, ער זאָל נישט צוקומען, נישט לעגען די פינגער אויף דער גמרא. דער איד איז פול טאַביק, קומט ער צו, הויב איך אָן צו ניסען. און האָט זעקס פינגער אין יעדער האַנט, האָב איך מורא פאַר זיין האַנט! בין איך א גאַנצען זמן, אזוי ווי ער וויל, א פשטן...

באַפרייט פון טאַביק און זעקס פינגער, מעג איך שוין טון דעם שפּרונג פאָראויס, און אייך א גאָר שפּעטערע מעשה דערצעהלען. די מעשה, וואָס קומט מיר אויפ'ן זינען, ווען איך גיב נאָר א טראַכט וועגען השכלה...

עס איז שוין לאַנג נאָך דער השכלה־צייט. מען זאָגט זיך פון איהר שוין אָפּגעזאָגט. מען קוקט שוין אויף איהר, ווי אין דער צייט פון שמאָלע קליידער — אויף א קרינאָלינע, מען באַשולדיגט זי: נישט צוגעפיהרט וואַסער און זאַלצען צו די וואָרצלען, נישט לופט און ליכט — צו די צווייגען, — נאָר אָפּגעריסען צווייגלעך און אריינגעזעצט אין פרעמדע שטאַמען. אויף קלאָר, ווי אַנדערש, ווייסט מען נישט... אָבער יענער וועג איז קיין וועג נישט געווען...

און איך בין שוין אַן אַלטער שרייבער. עטאַפּען דורכגעמאַכט:

חבר דינעזאָן האָט אָפּגעדרוקט די „באַקאַנטע בילדער“; קיין גראַשען נישט צוריקגעזעהען. איך האָב מיט הילף פון גוטע מענשען ארויסגעגעבען דריי בענדער „אידישע ביבליאָטעק“; צוגאַנגען

ווי זאַלץ אין וואַסער — צוזאַמען מיט'ן אויסגעלעגטען קאַפּיטאַל. שוין נאָך יום־טוב בלעטלער, וואָס די ראַדיקאַלע יוגענד האָט פאַר־טיילט, געלט נישט אָפּגענומען און, נאַטירליך, נישט אָפּגעשיקט. און — שוין נאָכ'ן יובילעאום.

מיין אַדרעסע: וואַרשע, צעגלאַנא נו. 1. — די „פּערציסטען נעסט..." שוין, הייכט עס, א שולע געמאַכט.

א חדר געהאַט און — אליין געבליבען. נע ונד דאָס פאָלק בפרט זיין באַהעם — יונגע שרייבער, אוועק און מיט נעמען!

און נעמען, דאָס מוז איך דרך אגב באַמערקען (דאָס „דרך אגב" — מיט'ן מאמר המוסגר זענען מיין שוואַכקייט!) נעמען האָבען באַקומען, לייט זענען געוואָרען — די „קונדיסים" פון חדר.

די, וואָס האָבען נישט געלאָזט זיך פיהרען! די אַנדערע, וואָס האָבען אַזוי גערן זיך אונטערגעגעבען דער צענזור, געשטופּט דעם מאַנוסקריפּט צו מיין בלייַ־שטיפט, — זאָל גאָט זיך אויף זיי דערבאַרעמען!

איך האָב זאַמען געשטרייט, איבער זיי שבעה נקיים געזע־סען, און קוים זיך עפּעס דערוואַרט. באַווייזט זיך א קעפּעל, עס שפּאַלט קוים די ערד, איך גיב שוין אָן אָנהאַלטעניש, אָן אָנ־שפּאַרעניש, זאָל עס נישט קריכען אַרום איבער דער ערד. אַרויף, צו דער הויך! דרעגגלעך אונטערגעשפּאַרט!

די דרעגגלעך זענען געבליבען!

בין איך אַליין. מען קומט נאָר צו מיר נאָך „סמיכות..."

איז שוין אָבער לאַנג נאָכ'ן „עת לטעת," קליין דאָס גערטעל, אָבער שוין ווילד אָנגעוואַקסען, עת לעקור נטוע... זאָגט מען: איך טרייב די יונגע טאַלענטען. געהט מען מעהר צום גוט־האַרציגען דינעזאָן; ער זאָגט נישט אָפּ אַזוי געשווינד דאָס לעבען. נאָר די ביי זיך שטאַרקערע קומען. און מיט א חנ'דעל: אָן אייך ווענדט זיך עס! זאָגט איהר: נישט! צוברעך איך די פעדער. און אין די אויגען פלאַמט די זיכערקייט פון געניען אָדער גראַפאָמאַנען: דו וועסט נישט קאָנען זאָגען: נישט!

קלינגט מען אַמאָל. מען רייסט מיר איין אַרבייט איבער. מילא, פילייכט, בעווייזט דאָך עפּעס! איך עפען. אָהן א „גוט מאָרגען" שפּרייזען מיר פאַרביי דריי געשטאַלטען. אין פאַרצימער

איז טונקעל, געווען איז אויך א טונקעלער טאג; דאך זעה איך: א מיידעל, א ביינינ פּנים, גלאט פארקעמט, אהן א הוט, לאנגע הענט באמבלען זיך ארום קערפּער. הילכיגע, הער איך, אפּצאפּסען. הויכע; זי וואקעלט זיך אויף זיי... נאך מעהר — א מאָדנע־לאנגער בחור אין א הארטען קאפּעליוש, אן ארומגעבונדענע באק, שוואר־צע הענט; נאך דעם — א דיקער, אן אראפּגעזעצטער, אין א ווייכען הוט מיט ברייטע רענדער: איין פליגעל ליגט מיט'ן זוים אויפ'ן אקסעל, און אחרון, אחרון חביב — א מאנוסקריפּט אונטער'ן ארעם — דער מחבר אליין. א קליינס, א דארס, א פּיצעלס... און מען שפּרייזט פארביי אין שטוב אריין. איך בלייב און פארמאך די טיר. אז איך קום אריין, זיצען שוין די בחורים ביים טיש, דער הויכער און דער דיקער מיט די גאמבעס אויף די הענט אנגע־שפּארט, גרייט צו הערען. דער „דיכטער“ מיט'ן מאנוסקריפּט ביים פּנים: אזוי קורצזיכטיג איז ער און אהן א בריל, און די מויד שפּרייזט איבער דער שטוב, די אפּצאפּסען הילכען, די לאנגע הענט באמבלען זיך, — קוים איך באוויז זיך, נאך נישט רעכט געזעצט זיך אויפ'ן שעזלאנג, ווי־זאַ־ווי דעם טיש, זי קאמאנדירט שוין:

— לעז!

און שיקט א הייסען בליק צום דיכטערס אקסעל. הויבט ער אן:

„דער צייט־גייסט“.

און לעזט און צוהיצט זיך, און צוזינגט זיך אינ'ם לעזען... די בחורים — איינגעהערט און איבערגעבויגען — שלינגען; דאס מיידעל געהט שוין אויף די שפּיץ פינגער, קיין וואָרט נישט צו פארלירען...

און דער „צייט־גייסט“ וואקסט...

נאטירליך, נישט יענער, דער השכלה'שער, די אַלטע קרינאָ־לינע... נאָר — דער ראדיקאלער!

ערגעץ, צווישען הימעל און ערד שטעהט אדער הענגט א זייגער. דער וועלט־זייגער. דער וועלט־זייגער שלאגט: שטונ־דען, האלבע, פערטעל שטונדען, דאכט זיך מינוטען אויך...

דער הימעל — שוואַרץ: באדעקט מיט שווארצען. א שווערער, בלייענער וואלקען פארשטעלט א פאר'חלש'טע זון...

גיט דער זייגער א קלונג. גיט זיך א כאפ אויף די זון, לאזט אראפ א שטראל, ווי א שפּיזעל, לעבערט די כמארע, פאלט אויפ'ן קאפ פון צייט־גייסט, און ער גיט א ציטער און א וואקס. א שטראל — א שפּיזעל, א ציטער און א וואקס — אויף א האלבען, אויף א גאנצען ארשין מיט אמאל! רוחות — שטיקער שווארצער וואלקען רייסען זיך אראפ, פליהען מיט גרימצארן צו די ווייזער, פארצופען זיי מיט די פליגעל, ווילען אפּשטעלען. עס העלפט נישט! זיי רייסען זיך נאר די פליגעל אפ. קרעכצען פון אהנמעכטיגען צארן און פארפליהען זיך ערגעץ פאר שאנד. דעם וועלט־זייגער קען מען פערהאלטען, אפּשטעלען — נישט!

שלאגט ער, פאלען שפּיזלעך, וואקסט דער צייט־גייסט און וואקסט...

אויף א וויזע שטעהט ער, אויף א גרינער און וואקסט! און אט, שוין איבערגעוואקסען די בערגלעך, די גרויסע בערג — הימאלאיען און קארפאטען! אט, שוין מיט'ן קאפ אין וואלקען אריין! דורכגעלעכערט; שטיקער וואלקען פאלען אראפ אין מדבר אריין... עס איז איהם ווייניג; דער זייגער קלינגט, א שפּיזעל שטעכט, ער וואקסט. שוין ארויף צום ערשטען הימעל, צום צווייטען הימעל... אזוי וועט ער דורכלעכערען אלע זיבען הימלען...

און עס פאלט מיר אן א שרעק פאר'ן רבונו של עולם... נאך א פאר קלונג, נאך א פאר שפּיזלעך, דערגרייכט ער צום כסא הכבוד... קערט איהם איבער!

צום גליק — אן ענדערונג...

אומגעריכט האט ער. דער צייט־גייסט, דעם קאפ אראפּגעבויגען און אויף דער גרינער וויזע א קליין־הנו'דיג שמעקעדיג בלויבלימעל דערזעהען... א זיסער שמייכעל צוגיסט זיך איבער זיין שטרענג געזיכט... ער, וואס דארף דעם כסא הכבוד שטירצען, שמייכעלט, בויגט זיך, בויגט זיך איין, שטרעקט אוים די האנט, רייסט אפ...

און ער וואלט זיכער דאס בלימעל צו די ליפען געכאפּט, וועניגסטענס צו דער נאז, ווען עפעס פון מיר ארוים גיט נישט א געשריי:

— גענוג!

די בחורים שפּרינגען אויף, די מויד, — דאס בלימעל אויף

די הויכע אפּצאַסען! — ווענדט זיך צו מיר, אייזינ־קאַלט־שניי־דענדיג:

— געוואוסט! אז דער יונגער פּושקין איז געקומען צום אַל־טען זשוקאָווסקי, האָט ער איהם אויך אזוי אויפגענומען.

— אויך אזוי פאַרשטאַנען...

און — ארויסגעשפּרייזט, ווי געקומען... די בחורים נאָך איהר!

— —

אַט דאָס איז די מעשה, וואָס קומט מיר שטענדיג אויף די געדאַנקען וועגען יענער השכלה צייט... אַלץ מוז זיך ביי אונז ענדיגען מיט'ן „בלימעל“, אלץ איינס, אויף נידריגע צי הויכע אפּ־צאַסען, און אזוי וועט זיין, כל זמן... אָבער וועגען דעם גאָר צו לעצט, ווען איך וועל מ י ר א ל י י ן קלאָר ווערען...

און ווירקליך:

איך קריך קוים אריין מיט א פוס אין דער „באוועגונג“. צו־ליעב סכנות, וועגען וועלכע עס וועט קומען אין קינפטיגען פּרק, ווער איך אינ'ם לעפעל ווארעם וואסער נישט דערטרונקען! געוועזען א דוד שיפּמאַן, געוועזענער טאַביק־פאַרלעגער, ביי וועלכען איך האָב צו זעקס יאהר טערקישען טיטין געקויפט, פאַר פינף און פיערציג גראָשען, וואָס איך האָב פּורים־געלט באַ־קומען, א פיערטעל, און האָב אָנגעהויבען רויכערען... און וואָס האָט זיך, אז קראַנענבערג'ס טיטין־מאָנאָפּאָל איז־קאַסירט געוואָרען, זיך אליין א קראָם געעפענט, מיט שרייב־געצייג און השכלה־ספרים אלס צולאַג, און איז דאָצו לעהרער גע־וואָרען פון לשון הקודש, — פון דעם דוד שיפּמאַנ'ס „פּקוד פּקדתי“ אַנטלויף איך, ווי פאַר פייער; לאַנגווייליג! ביים קליינעם הויי־קערל שטערען, דעם גרויסען שטערענ'ס א זוהן, וואָס איז געקומען לערנען דייטש פון אלענדאָרף ארוים: „גוט מאָרגען, הער!“ „ווי זינד זי געשלאָפען?“ „גוט“ — לערן איך — פּרעפּעראַנץ־שפּיל. „א מענש איז ניט מחויב צו וויסען, ווי א שטיוועל הייסט אויף אויף כמה לשונות...“ דעם ערגסטען איינדרוק מאַכט אויף מיר יעקב רייפמאַן. א מענש געפינט גרייזען אין תנ"ך, מעהר ראשי תיבות ווי אין „פּרי מגדים“, און וואַשט זיך ניט מיט א קוואַרט, וואָס האָט א געשפּרונגענע ראַנד און טראָגט א טלית־קטן...

איז נאך ווייניג, קום איך אמאל צו איהם, ער איז נישט דא, און אויפ'ן טיש וואלגערען זיך פאפירלעך ארום... מאטעריאל צו זיין אויטאביאגראפיע... לעז איך, ווייזט זיך אויס, אז ער איז צוויי מאל געבוירען געווארען, און ביידע מאל אומגליקליך: איין מאל — יום כפור, ווען א פיש אין וואסער ציטערט און די כנסת ישראל צוגעהט אין טרערען און איז פול תשובה און חרטה, און דאס צווייטע מאל נאך ערגער — תשעה באב! ווען די כנסת ישראל איז אנגעטאן שווארץ, ארומגעהילט שווארץ און ברומט, ווי א טויב. און דארויף קומט ער אריין, דער הויכער, שווארץ־באוואקסענער איד און שמייכעלט:

— אהא? שעהן געשריבען?

איז נאך ווייניג... מוז ער אונז נאך פארלעזען א שיר. ער, דער ביכער־ווארעם, וואס לאזט ביי זיך אין שטוב קיין לופטשונ נישט עפענען און אטעמט שאטען מיט ביכער־שטויב, דערזעהט פליצלונג אין חלום — א ווייגגארטען, אין ווייגגארטען — אלער־ליי פירות און וועגען שעהנע, און „בלומען מיט רויזען“ (פרחים עם שושנים“, — דער פערז איז א — דריי־ווערטערדיגער!) און אויף די וועגען — אה, גליקליכע צייטען! — שפאצירען געארעמט (שלובי זרוע) דאכט זיך, די בלוטיגסטע שונאים! דהיינו: איינער וואס צעהלט יסודות פיער און א צווייטער, וואס שווערט אויף זיבען און זיבציג...

מיין רוסישער לעהרער מיט די קליינע, בלאסע אויגעלעך און מיט'ן בראנפען־מויל האט מיך געוויס נישט צוגעצויגען, זיין גרעטש־גראמאטיק האט מיך נישט גענומען... אבער קוים האט דער צייט־גייסט זיינע פליגעל צושפרייט, דער וועלט־זייגער האט געקלונגען, באקום איך שכר־השכלה אויף די טונקעלע טרעפ. — אלע טרעפ אין זאמושץ זענען טונקעלע; אוים ענגשאפט. און איך בין אויף די טרעפ איין אינגעל, מיט ברענענדיגע אויגען, אויף דריי שוועסטער מיידלעך!

און איינמאל, איך עלוי „מאניש“, וואס קלער פון גארנישט, ווייס פון גארנישט, לויף, אייגענטליך — פליה אראפ פון די טרעפ, מיט דריי אנגעשמירטע בייגעל אין קעשענע פאר'ן ארעם־בחור, אין בית־המדרש אריין. איך הער טריט אקעגען. טריט

ארויף, לייכטע, פלינקע! און באלד גיט מיר א שימער פאר די אויגען א פאר ווייסע, נאקעטע ארעמס, גיט א בליץ פון א פאר פלאמיגע אויגען, — נאקעט ווייסע הענט ווארפען זיך מיר ארום האלז, א הייסער אטעם יאגט אין פּנים אריין... און א הארציג געבעט:

— לאמיר זיך ליעב האבען, לייבוש'ל...

און אז איך, — דאס ערשטע מאל! — שפּרינג אפּ, צוטומעלט, צושראקען, מאכט מיין קליינע לילית, די מיטעלע צווישען די דריי שוועסטער, טיף געקרענקט, שווער באליידיגט און שארף־ווארע־נענדיג:

— א־זוי? ! געה איך צו יונה'טשען... אין רייט־שול אריין! זי ווייסט, וואו יונה'טשע איז... און ליעב האבען מוז זי. באפאלט מיך א שרעק פאר איהר, שריי איך אוים:

— חס־ושלום! ווילדע ציג, זאלסט זיך נישט דערוועגען! א... א פּאסקודניאק!

— האב זשע דו מיך ליעב!

מוז איך באשטעהן...

קושען מיר זיך נאריש־קינדיש מיט געמאכטער היץ... איהרע אויגען אפילו — לעשען זיך, די ארומגעווארפענע הענט — קילער, שלאבעריגער געווארען. פיליכט דארף זי ליעבען, אבער נישט מיך...

און דאך מען טרעפט זיך, מען קושט זיך... אז אפּגערעדט! און לילית פארלאנגט, און מאגיש שווערט... נישט אזוי הויד! עס קומט נישט אזוי ווייט, עס ענדיגט זיך דעריבער נישט מיט'ן „בעזעם אין דער הויך". און די באגעגענישען ווערען וואס אמאל זעלטענער... ווייל —

ווייל עס געהט נישט אוועק א וואך, און איך טרעף מיך מיט דער עלטערער, מיט מיין כלה פון דער חורבה. מיר בלייבעןביידע שטעהן, ביידע עפּעס געריהרט, אומשולדיג־ליעב באוועגט. קוקען זיך, געגענזייטיג, קינדיש שטיל און ליעב, אין די אויגען אריין. פּויזע. זי רייסט זי איבער די ערשטע:

— ווייסט וואס, לייבושל, דארפסט לערנען...

און שטאקט אביסעל און ענדיגט:

— פּויליש!

ענטפער איך, עפּעס מאָדנע שטיל, אליין נישט וויסענדיג פאַר־וואָס:

— לעזען קען איך!

און ווירקליך — אויסגעלערנט זיך אין בית־המדרש, אויף טוגענדהאַלדס: „וואַלנאַ דרוקאַוואָץ" פון די שערים אראָפּ, ווי שפּעטער עטוואָס דייטש און רוסיש... פרעגט זי, צי איך וועל פאַרשטעהן?

— „אודאי!" פּאַסט אנדערש, אז א מיידעל פרעגט? וועט זי מיר א ביכעל בּאָרגען. זי וועט מיר געבען קאָרזשעניאַווסקים „קאַליקאַציע". אויב איך וועל עפּעס פּאָרט נישט פאַרשטעהן, זאָל איך אריין קומען, זי פרעגען. ווערט מיר עפּעס וואַרעם ארום האַרץ:

— אדרבא! אודאי וועל איך נישט אלץ פאַרשטעהן!

און גיב צו מיט פרייד:

אין איך וועל דיך לערנען לשון־קודש.

— גוט! און רויטעלט זיך און ווייטער א פּויזע. איך רייס איבער, און פרעג, און עפּעס נישט מיט מיין קול, נאָך שטילער ווי פריהער:

— ביסט אויף מיר בייז?

זי פרעגט, מכלומרשט פאַרוואונדערט:

— פאַרוואָס?

— פון חתן־כלה שפּיל... פאַר'ן שטיינדעל!

זי איז עס מבטל:

— אי־י־י!

האָט שוין לאַנג פאַרגעסען... אָבער א צייכען האָט זי נאָך. געגעהנט מיר די באַק:

— זעהסט?

טונקעל, שווער צו זעהען. לעג איך צו א ציטעריגען פינגער און באַריהר, קוים, קוים... זי רויטעלט זיך.

— ווילסט — מאַכט זיך ליעב קינדיש — מעגסטו אויף דעם אָרט א קוש טון!

לעג איך די ליפּען צו, ציטערען זיי מ ע ה ר פאַר'ן פינ־גער! זי נעמט דעם קאָפּ צוריק, און געריהרט:

— ווייסט, אז האר ווען דו טרעפסט העכער, וואָלט מיר אויסגערונען אַן אויג.

— חס ושלום!

— יאָ, יאָ! דער טאַטע זאָגט און די מאַמע זאָגט. און, עפּעס טרויעריגער שמייכלענדיג:

— און ווער וואָלט מיך גענומען מיט איין אויג?

שריי איך אויס:

— איך! איך!

זי פרעגט, עפּעס נאָכטראַכטענדיג:

— און וואָלסט מיך ליעב געהאט מיט איין אויג?

שריי איך אויס:

— אייביג, ווי איך בין א איד!

און נעם זי אַרום און דריק זי אַזוי האַרציג צו צום האַרץ.

און וואונדער מיך: וואָס טו איך? און ווי קומען צו מיר די ווערטער, און די צערטליכקייט? און די שטימע, — וואָס ציטערט זי אַזוי, די שטימע? און דאָס מיידעל, וואָס ציטערט אַזוי? און וואָס לייכטען איהר אַזוי די אויגען אין דער פינסטער?

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

די דריטע שוועסטער; די אינגסטע. א „יונגע ציג“, ווי מען זאָגט אין זאַמושץ. דייטש: באַקפיש! און א ברוסט־ליידענדע, פון וואָס איך ווער ערשט שפּעטער געוואָר. און שלאַנק, עפּעס איבערגעבויגען. און עפּעס אַזוינע ליעבהאַרציגע אויגען גרויסע; גאָר גרויסע שוואַרץ־אַפּעל, עפּעס ליכט־דורשטיגע, ליכט־זויגענדיגע, שטענדיג פאַרוואונדערטע, עפּעס פרעגענדיגע, אָדער — (ווי איך פיהל יעצט), זיך באַשטענדיג געזעגענענדיגע...

זי, אז זי טרעפט מיך אויף די טרעפּ, בלייבט שטעהן, רוקט זיך מיט'ן רוקען האַרט צו דער וואַנט, בלייבט שטעהן אָנגע־שפּאַרט מיט די הענט הינטער זיך אַז געלענדער, איך, נישט ווי־לענדיג, הויב אָן געהן לאַנגזאַמער, זי קוקט אויף מיר, ביז איך געה פאַרביי, מיט די גרויסע אויגען און קוקט מיר נאָך א לאַנגע ווײַלע, ביז איך קום אַראָפּ.

און קום איך אַריין צו זיי, אָדער זי צו אונז, זעצט זי זיך ערגעץ אין א פאַרשאָטענט ווינקעלע און קוקט שטיל אויף מיר

פון דארט... זיס־שמערצליך באריהרען זיי מיך, די גרויסע, וואס אמאל גרעסער ווערענדיגע אויגען.

אבער וואס מיינט זי דערמיט?

די עלטסטע שוועסטער, מיין חורבה־כלה, רוימט מיר אמאל איין:

— נעבעך א קראנקע...

זאגט אויף וואס, ווערט מיך נאך שמערצליכער...

ווערט זי ערנסט קראנק... איך קום אמאל אריין — אלץ דאסזעלבע קוקען, און מיין זעלבער זיסער שמערץ...

פאר גסיסה, איך בין גראד דערביי, וויל זי פלוצלונג, אלע זאלען ארויסגעהן, אויסער מיר. זי האט מיר עפעס צו זאגען, אונטער פיער אויגען. מען טוט איהר צוליעב. איך בלייב מיט איהר אליין און ציטער אינערליך... זי ווינקט מיר: נעהנטער, נאך נעהנטער... איך בין שוין ביים בעט... „נאך נעהנטער". איך בויג מיר איבער'ן בעט...

— ווייסט, — מאכט זי זעהר, זעהר שטיל, מיר דאכט: בלעטלעך רוישען: מיין הארץ הערט, נישט דאס אויער — ווייסט, איך לייב דעם טאטען, די מאמען... דעם ברודער... די שוועסטער... און דיך — מ ע ה ר פאר א ל ע! — —

און בעט נאך שטילער:

— גיב מיר א קוש אין שטערען אריין!

— און, איידער איך פארשטעה:

— אין מייל אריין נ י ש ט, מיין לייבעץ איז געפעהרליך!...

איך קוש זי אויף די ליפען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

איך וויל, איבערהיפענדיג א שטיק צייט, צו וועלכער איך וועל צוריק קומען, פארענדיגען די „דריי־שוועסטער־ליעבע..."

די איננסטע — געשטארבען...

די מיטעלע האב איך, צוליב דער עלטערער, פארגעסען....

ווי זי זאגט און ווארפט מיר פאר; פארראטען... די שבועות געבראכען...

איז זי בייז, זידעלט מיך... אין בריעף.

מייד איך זי אוים, שיקט זי מיר מיט'ן דינסטמיידעל נעהיימע בריוולעד: ווי הייסט? וואס טייטש?

אין א שטיפערישען מאמענט, ווען די שטיפערישע מוזע פון וועלכער איך הויב נאך, אייגענטליך, נישט אן צו ווייסען, באפאלט מיך, ענטפער איך איהר אין גראמען:

„האסט צו מיר א טענה, איך האב דיך געקושט,
„גלויב ס'איז געווען א שגעון...
„זיכער א דבוק פון זמרי בן סלוא,
„איך וואלט מיך באגאנגען דעראהן...
גאנץ זיכער א דבוק פון זמרי בן סלוא...
גלויב. נישט דיין איז דער כשוף,
ווארט, אפשר קומט ער צוריק, דער שגעון,
דערווייל אבער בין איך מיושב...

א חטאת נעורים, וואס איך האב שפעטער ביי מיין פעטער געפונען, שטארק פארריכט און, ליידער, אין יובילעאום אויסגאבע „פארעפענטליכט..."

אבער — זי האט זיך אין קורצען געטרייסט.

די עלטסטע, די „ריינינקייט", איז, נאך איידער זי האט זיך אויסגעלערנט לשון קודש, — א כלה געווארען, נישט מיט מיר! פון „רוסלאנד".

די תנאים זענען געווען אין מיט ווענ אין אוסטילע... ביי איהר אפפאהרען בין איך דער היים נישט געווען. דער טאטע האט מיך פלוצלונג (איך ווייס נישט, אויב צופעליג) מיטגענומען אין וואלד אריין, וואו ער האט בוימער געהאקט, נישט ווייט פון אוסטילע.

ער רעדט מיר איין: (צו וואס? איך וויל דען נישט פאהרען?) „וועסט זעהן א וואלד, וועסט וועלען און טויגען צום געשעפט, וועסט דו בלייבען!" — צום געשעפט האב איך, זעהט אוים, נישט געטויגט. אבער געמאכט די ערשטע באקאנטשאפט מיט וואלד און מיט'ן טייך בוג.

אנפאנגס — א לאנגווייליגער וועג. בערגלעך און טאלען...

„יעלו הרים ירדו בקעות" טראכט איך: גאר נישט אזוי אנגענעם! און פון ביידע זייטען וועג פלאכע, אפגעשניטענע פעלדער,

דאָס שוואַרץ־שטעכענדיגע שטרוי אויפ'ן פעלד, דערמאָנט מיך אָן יונה'טשעס און דיערים שלעכט געגאָלטער „מאָרדע..."

פאַמעלעך הויבט אָבער אָן אַנצוקומען, און אַלץ נעהנטער און נעהנטער, א גערויש, וואָס שטאַרקט זיך, כאַפּט אַרום... מיין איך און פרעג איבער:

— א וואַסער?

— ניין — זאָגט דער טאַטע — דער וואַלד, וואָס קומט אונז אַקעגען... (זיין אויסדרוק).

איך שטוין:

— ווי אַזוי רוישט עס א וואַלד?

— מיט די צווייגען, מיט די בלעטער, וואָס דער ווינט באַוועגט. (געזאָגט האָט ער: ריהרט.)

— אהא!

און באַלד קומט אָן דער וואַלד. מיר פאָהרען אריין, איך בלייב פאַר'כשופ'ט; אַזוינע גבורים, אַזוינע ריזען! איך פאַל ביי מיר אָפּ...

— ווי אַלט איז אַזאַ בוים?

דער טאַטע אליין ווייסט נישט:

— זעהר אַלט...

— וואָס פאַר א בוימער זענען עס?

— סאָסנעס... פון אַזוינע הויכע סאָסנעס מאַכט מען מאַט־שטען (זעגעל־בוימער) צו שיפען... דאָס געהט אַוועק ווייט, ווייט...

— ווי אַזוי?

— שווימט איבער'ן וואַסער. פון בוג, וואָס ווע'סט זעהען, צו דער ווייכסעל, פון דער ווייכסעל צום ים אין דאַנציג, פון דאָרט — אויף אַנדערע ימים...

— דאָס שטיק וואַלד אָבער איז נאָך נישט פאַרקויפט... איך האָב ווייטער אַביסעל דעמבעס...

און אַז איך קום צו די דעמבעס און דערזעה, ווי א קליי־נער פויער כאַפּט א האַק און גיט א זעץ אַריין אין א דעמב, רייסט זיך מיר עפּעס אָפּ אין האַרץ. געקומען אויפ'ן אָרט, לויף איך

צושראָקען און צורודערט, און מיט אַ געוויין אין האַרץ אין „שריי־בערם" שטיבעל אַריין, וואַרף מיך אויף זיין בעט און גראָב איין דאָס פלאַמענדיגע פּנים אין קישען און ציטער, ביז די מיד־קייט איז גובר, און שלאָף איין, און שלאָף ביז צו מאָרגענס... צו מאָרגענס, איך כאַפּ מיך אויף:

— וואו איז דער טאַטע?

דער שרייבער שמייכעלט עפּעס אונטער די וואָנסען:

— אַריינגעפאָהרען קיין אוסטילע... פאַרנאַכט צוריק קומען. ווילסט אפשר אין וואַלד אַריין?

איך שאָקעל מיך אָפּ:

— ניין...

אַז דער ווינט יאָגט אַן פון וואַלד אַ זעץ פון אַ האַק אַן אַ בוים, ציטער איך.

פאַרנאַכט קומט דער טאַטע צוריק:

— מזל טוב! קוקט אויף מיר פריפּענדיג.

מיין כּלה פון חורבה איז אַ ווירקליכע כּלה געוואָרען; ווי געזאָגט, נישט מיט מיר...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

קיין טראַגעדיע איז עס נישט געווען. נישט קיין שטאָלענע שטאַבע האָט זיך איבערגעבראָכען, — אַ בינטעל לבנה־שטראַלען! צום וואַלד האָב איך מיך צוגעוועהנט. שפּעטער צום בוג צוגע־פאָהרען. פון בוג און דער ווייכסעל, וואָס איך האָב שפּעטער געזעהן ביי ראַכיוו, איז געוואָרען „דער דבוק..."

די סבות, וואָס האָבען מיך אָפּגעהאַלטען פון השׂכּלה, קו־מען אין קינפטיגען פּרק. דאָ מוז איך נאָך מאַכען אַ פּאָסט־סקריפּ־טום וועגען אַ פאַל מיט ר' משה וואָהל, וואָס איך האָב פּערזענליך געהאַט; אַ פאַל, וואָס איך האָב ביי זיין פאַרטרעטירען פאַר איהם קיין פלאַץ נישט געהאַט, און קען איהם דאָך נישט פאַרפעהלען.

אַ גאַנץ געהענדיג יאָהר דאַוועגט ר' משה וואָהל ביי זיך אין מנין, אין בית־דין־שטוב. אין שול אַריין קומט ער נאָר צו „כּל נדרי" און יעדען ערב־ראש־חודש צו יום־כּפור־קטן.

איינמאָל, אפנים צו פריה געקומען די שול נאָך פאַרמאַכט.

דאס שול־ און בית המדרש־הויז — ווי באשריבען „אין פאליש אויף דער קייט“. געהט ער אויף אווייל׳ע ארויף אין בית־המדרש אריין, שטעלט זיך אריינקוקען אין א כפ״י, ביי דער לינקער מזרח־וואנט אין ארון־קודש־ווינקעל. שטענדיג שטעהט דא אונזער תם, דער אזוי גערופענער „יהושע בהמה“, וואס גלוסט און האפט אלץ צו א כתב הרבנות, און מיר, חברה, שיקען איהם פון צייט צו צייט אונטער — געפעלשטע, און ער ווי שוין דערמאנט, לויפט צום ווייב פרעגען, צי ער זאל פאהרען, צי עס לוינט?... טראגט ער אויך אזא ספאדיקעל און אן אטלאסען קאפאטקעלע... קום איך אריין, אהא דער תם! שלייך מיר צו אויף די נעגעל — מעסט איהם אוים פון הינטען א מתנת־יד, נישט וועה צו טון, צום שפאס, — דרעהט זיך אום — ר׳ משה וואהל, און איך בלייב — פארשטייי־נערט.

און ער ווענדט זיך אום צושוןןייכעלט:

— ווען־הען האסט עס געמיינט, קונדאם?

שפריצען מיר שוין טרערען פון די אויגען.

— האסט חרטה?

א שאלה! רעדען אבער קען איך נישט; דאס לשון אפגע־גומען.

— ווילסט, איך זאל דיר מוחל זיין? ווילסט א תשובה?

נאך אלץ אהן לשון, שאקעל איך, קוים צו מיט׳ן קאפ.

— זאג־זשע מיר צו, אז דו וועסט שוין קיינמאל אויף קיינעם קיין האנט נישט אויפהויבען...

איך וויל געבען די האנט; „ניין, תקיעת כף — נישט...“

און ווארט האב איך געהאלטען... און אויסער איין מאל, איין־איינציג מאל, ווען באהערשען זיך וואלט שוין געווען איבער־מענשליך, האב איך נאך ביז היינט אויף קיינעם קיין האנט נישט אויפגעהויבען, נישט אפצוגעבען און אפילו נישט זיך צו פארטיי־דיגען...

8.

„דריי טפּחים“ איבער׳ן השכלה־וואסערל. — ליידענשאַפטליכע ליעבע צום לעבען. — פּראָבלעמען וועגען טויט. — דער ביבליאָטעק־שליסעל.

ראַש וואקסען אידישע קינדער; הלואי אזוי אויסערליך, ווי אינערליך!

וואָלט איך געהאט אין דער האנט, אנשטאט א פעדער צום באשרייבען, א בליישטיפט צום צייכענען, וואָלט איך פון מיר, פון דאמאָלטיגען, פון אינגלישען — א קאריקאטור געמאכט:

קליין, מאָגער. הענט און פיס, ווי די שטעקעלעך; א קאָפּ — א גרויסע; א שטערן אין קאָפּ — אַן איינגעשרומפּענער; אונטער איהם — אויגען, גרויע, זוכענדיגע, שמערצליך־פרעגענדיגע...

און איך זיץ אין א שיפעל, א קליינס; דאָס שיפעל איז צו־געבונדען צו א שפּאַרעוודיגען לופט־באַלאָן, וואס טראָגט עס... טראָגט עס דריי טפּחים הויך, איבער׳ן השכלה־וואסערל... דאָס שיפעל איז איבערגעלאָזט אויפ׳ן ווינטס בארעט. — א י ד, אין דער ה א נ ט — האָב א שמעטערלינג־נעצעל, מיט וועלכען איך באַוועג האַסטיג אין דער לופט און כאַפּ פּראָבלעמען... און זענעל אזוי אריין, פּראָבלעמע כאַפּענדיג, אהן מיין ווילען און וויסען, אין ערוואַכענדיגען געשלעכטס־פּראָצעס...

„דריי טפּחים“ איבערן השכלה־וואסערל...

השכלה איז „בילדונג“ — קענטעניש פון שפּראַכען, „ווי א שטיוועל הייסט אויף כמה לשונות...“ און — אביסעל ליעדער אויף אלע „פיער צייטען פון יאהר...“ דאָס איז געווען: פישמאַנס „פּקד־פקדתי“; שטערענס — „מאַיען, ווי האָבען זי געשלאָפען?“ דעם פעלדוועבעלס פּריטשאַסטיע און דיעיעפּריטשאַסטיע על פּי גרעטש... דאַצו די דעקלאַמאַציע, ביי דער שיין פון דער לבנה: לו אדע, כי יהרום קולי בכח... פון מיינע חברים איין חבר יצחק׳ל, וואס האָט

נעענדיגט דאס פראגימנאזיום אין דער היים און איז ערגעץ אוועק ל ע ר נ ע ן... ווערען א „דאקטאר!...“

מיך אבער באשעפטיגען „דברים העומדים ברומו של עולם...“ „הויה“ און „יצירה“!

נאך וואס האט גאט די וועלט באשאפען?

אז, להכעים אריסטו'ן וכל חכמי יון, איז די וועלט נ י ש ט קיין קדמון, קען איך באווייזען „שווארץ אויף ווייס...“ און — דוקא א „יש מאין“! העכסטענס — פון „חומר היולי...“ און נאר, כביכול, מיט'ן ווארט: „יהי אור!...“

גוט, אבער נאך וואס?

דער מענש (ציל און צוועק!) זאל איהם דינען?! וואס דארף עס א גאט? ער זאל קענען געבען שכר, נישט פארשעמען מיט מתנת־חנם? (דער רבינו הרמב"ם) דאס איז אבער שייך ביי א בשר ודם קענען א בשר ודם, וועלכען איך קאן דינען. נעם איך ביי איהם דאס נישט פארדיינטע, ווערט איהם ו ו ע נ י נ ע ר... („אין חדר ארוין, שקצים!“) געשווינדער לעגט זיך אויפ'ן שכל דאס אויסשטראלען אין ספירות... עפעס ווערט אבער, אזוי דאכט מיר, געשמעלט דער געטליכער ווילען... א שאד! און אין איין וועגס שרעקען די גרענעצען פון כל־יכול'ס אלמעכטיגקייט... אומ־ענדליך און דאך באגרענעצט: ער קאן פון קיין דריי־עק קיין פיער־עק נישט מאכען... און די שפעטערדיגע שרעק פון ז י נ ד י ג ע ן פון „אין פאליש אויף דער קייט“: פון איין מאל געשעהענעם וועט ער קיין קוצו של יוד נישט ענדערען...

און וואס איז לעבען אויף דער וועלט? און וואס איז געהן פון דער וועלט — טויט?

און, ווי אנגעוויזען, די פראבלעמען, וועלכע איך בין איבער־געגעבען, וואקסען, ווי ווילד־שוואמען איבער'ן אומרוהיגען, פאר־געפיהל־פולען, ציטעריגען תהו ובהו פון אונטער דער „באוואוסט־זיניגער שוועל“, וואו עס ערוואכט דאס געשלעכט, וואו עס פיקט זיך ארויס, אהן מיין וויסען און ווילען, די חיה־מאנספערשוין, וואס וועט ערשט קומען און איבערפארבען אלץ, וואס איז דערוויילעשווארץ און ווייס, אויף רעגענבויגען־פארבען, ס'מעהרסט בלוטיג־רויט, מיט פורפור...

זינק איך אין מרה שחורה... און דער טאטע, פאר מרה שחורה,

פרייטאג צונאכטס צום קדוש — דערלאנגט... די מאמע ברומט שטיל; גלייך א קינד האט נישט זיינע עגמת נפש'ן... און פאר־איינזאם בין איך (מיט וועמען רעדט מען פון אזוינע זאכען?) און באוועג מיך פאראיינזאמט אין א נעבעלדיגער שאטען־נעץ פון מענשען און זאכען, גאנץ לויז (פאר מיר!) איינגעפאסטע אין ארט און צייט, ריהרעוודיג־שווינדעלדיגע, אין גרויען געהילט... אדער ציטערדיגע אין זיילען פון זונען־שטויב; טרוים און וואר געמישט...

און שרייב איך זכרונות, נעמט מיך נאך אמאל דער נעבעל, מיט די מענשען און זאכען, וואס האבען א טייל, פון וועלכע מיין נשמה האט יניקה געהאט — ארום... זעלטען וואס און וועמען איך זעה גאנץ... דאס מעהרסט פארשוואומען, אהן קענצייכען און פעסטע קאנטורען... אויגען קוקען ארוים. עפעס ליפען פליסטערען מיר צו...

איינגאנצען ערקלערען מיך וועל איך נישט. אלע שאַ־טען און שטראלען, פון וועלכע מיין אינערליכקייט האט זיך אויס־געוועבט ליט איינגענער פארם, וועל איך נישט אויפזאמלען...

נישט פאר אלע האט מיין זכרון, מיין געדאנקען־פראבלעמען־און קאנטראסטען־זכרון די ריכטיגע אנגעל, פון פארגעסעניש־וואַ־סערל ארויסצופישען; נישט פאר אלע דעם פאסיגען רעפלעקטאר, אין נעבעל גאנץ צו באלייכטען...

שווימט אייך ווייטער, ליעבע, אומבאקאנט געווארענע אויגען־און ליפען־פארען... אין לעצטען מאמענט — זאגט מען — דער־מאנט מען זיך אלץ מיט אמאל... קיין פעדער אין האנט וועל איך אבער דאמאלט נישט האבען; ווער ווייסט, צי די צונג וועט זיך דאמאלט פריי באוועגען...

פארוואס האב איך אויפ'ן וועג, וואס איך געה נאכאמאל איבער אין געדאנק, אויפ'ן וועג פון קינד ביז שריפטשטעלער, אפשר עטוואס ווייטער, מיין מלמד, דעם פשטן פארלוירען? דער „גע־דאנק", וואס האט מיך, אינ'ם „מלמדים־פרק" געפיהרט, האט איהם אינ'ם נעבעל געלאזט, אויף איהם קיין שטראל נישט געווארפען...

ערשט שפּעטער האָב איך מיך אָן איהם דערמאָנט און אויסערליך — גאַנץ צופעליג...

איך בלעטער איבסענס „פּער־גינט“, קום צום הספד פון גייסטליכען איבער א בר מנן, וואָס פלעגט באשטענדיג האַלטען די רעכטע האַנט אין טאַש... ער האָט זי פאַר מענשליכע אויגען פאַרבאָרגען. ער האָט זיך אמאָל, ווילענדיג זיך באַפרייען פון מיליטער, פון דער רעכטער האַנט א פינגער אָפּגעשניטען, און מיט דער האַנט, וואָס האָט נאָר פיער פינגער געהאַט, זיך געשעמט...

אייגענבליקליך שווימט מיר ארויס זיין קאָנטראַסט. מיין מלמד, דער טאַביק־שטויסער מיט'ן א י ב ר י ג ע ן פינגער, וואָס האָט מיך מיט זיינע זעקס פינגער געשראָקען...

פּראָבלעמען און קאָנטראַסטען — דאָס זענען די צוויי וואָלצען, אויף וועלכע עס וועלען זיך וויקלען אלע מיינע שריפטשטעלערישע ידיעות... עטישע קאָנטראַסטען־בילדער, — טרויעריגע דעקאַדאַנסען פון חסידיזמוס, חורבות פון וועלט־אַנשויאונגען... דראַמען און טראַגעדיען מעהר אין ברענענדיגע אָדער זיך לעשענדיגע געהירן...

א קליין, קליין ביסעל נ א ט ו ר...

איך האָב זי אין א ו צ ר אזוי ווייניג; איך האָב זי אין דער יוגענד, וואָס שפּייזט די שפּעטערע יאָהרען, אזוי ווייניג געהאַט — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— —

א קינד, א אידיש, אין א פעסטונג געבוירען! פון וואַלד און פעלד מיט מויערען און וואַלען אָפּגעגרענעצט, אויף טויערען פאַרמאַכט... שוין היבש דורכגעפיהלט „ברכי נפשי“ און אַנדערע ביבליש־פּאָעטישע נאַטור באשרייבונגען און האָב נאָך קיין וואַקסענדיג גרעזעל נישט געזעהען... איך ווייס, פאַראַן אזוינס... מלאכים שטעהען דעריבער מיט ריטלעך און שמייסען: שפּראָץ! שפּראָץ! און דאָס יונג „לעבען“, דאָס שוואַכע, מוז שפּאַלטען די האַרטע ערד און ארויסשפּראָצען...

איך וועל שוין האָבען דורכגעפיהלט דעם גאַנצען סוד, מיט זיין גאַנצער טיפקייט און ערהאַבענקייט, פון סנה אין מדבר, — און ווייס נישט, וואָס סטעפּ איז, און האָב נאָך קיין דאָרן, קיין שטענגעל פון עפּעס, וואָס וואַקסט — נישט געזעהען, אויסער אמאָל

אין א פילכטען קעלער, וואו איך בין אין א הייסען זומער־טאג אראפ, זיך אפצוקיהלען — איבערוואקסען פון קארטאפעל...

איך רעכען, אז אייך, היינטיגע, וועט נישט לייכט זיך פאר־שטעלען אזא קינד — זאל זיין א אינגעל, זאל זיין א חתן־בחור; די גאנצע ליניע וועט אייך אויסזעהען משונה־ווילד! — א באשע־פעניש, וואס געהט ארום מיט א געהירן, אין וועלכען עס טראגען זיך די שמעקעדיגסטע ריחות פון „השדה, אשר ברכו ה׳“, פון „דודאים“, פון בארג לבנון, פון „חבצלת השרון“, „שושנת העמקים“ און האט נאך צו די קערפערליכע נאז־לעכער קיין איינציג לעבעדיג בלימעל נישט צוגעפיהרט... יונה׳טשעס שוועסטער, דעם פאלקאוואי־גלח׳ס טעכטער, מאנכע אפיצערישע ווייבער טראגען „אויפ׳ן הארץ“ — בוקעטען; אינזשעניר־פרויען, פון אפגעשלאסענעם גאר־טען הינטער דער שטאדט, קומען אמאל אין שטאדט אריין, אין ווייסע קליידער מיט קליינע, קליינע בלימעלעך באלעגט, און שפאצירען אין שלאס, — קריך אהין מיט דיין קינדערישער אדער אינגלישער נאז...

און נאך וואס? עולם הזה דארף איך?

איך בין דאך דאס ציכטיגע, ווייך־הארציגע חובת־הלבבות־קינד, וואס האט נחת פון אפזאגען זיך, פון צוטיילען דאס אנבייסען... צוויי פארלאנגען האט עס נאר פאר זיך: פון פאטער אויף דער ערד נאך א גרין־ציבעלקעלע, און פון פאטער אין הימעל, ער זאל ממלא זיין די פגימת הלבנה...

אויף מיין ריין־קינדיש הארץ הענגט נאך א שליסעל מיט צוואווארפענע אותיות... ווער ווייסט, ווען און ווער עס האנט עס וועט די אותיות „גלייך שטעלען“, עפענען און מאכען פייער, היי־ליגם צי פרעמדעם, אויפ׳ן קליינעם מזבח... איך בין נאך א מיי־דעל, מיין כלה פון חורבה — א אינגעל! און מיין גרוים־אויפ־געשוואלענער קאפ האט שוין דורכגעלעבט דעם גאנצען עקאנא־מישען, אידישען און געשלעכטליכען פלאנטער פון באציהונג צווי־שען „אדם וחוה“, פון מאון ביז יבום...

און איך לייד שוין אויף גלות השכינה: פאר וואס איז נובר דער שקר, הערשט דער טעות אין דער אויסדערוועהלטער „האלט אש אין מויל און שווייגט...“ און גלאט — גלות...

אין גאלא מונדירען, מיט שטיקען, וואס בלאנקען און בליש־

טשען אויף דער ליכטיגער זון, מארשירט, אין גאלא־טאג, אן אפ־טיילונג מיליטער פון שלאס, וואו די אפיצערען וואוינען, ביז דער קאזארמע ביי דער שעברשינער בראם, איבער דער גאנצער לענג פון דער ברוקירטער גאס... מיט מוזיק... ווייסע חברה פאראוים... אויסערן אפאטייקער און זיינע דריי שווארצע נעכט, לויפט מען פון שטובען צו די פענסטער, פון געוועלבער צו די טירען... די מוזיק שמעטערט א נצחונ׳דיג לוסטיגען מארש, און מיין יונג הארץ קלעמט:

— וואו איז מיין מיליטער? מיין מוזיק?

און די אויגען נעצען זיך...

בא, איך האב דאך שוין אין קאפ א גאנץ גרויס שטיק וועלט נעהאט — גאנץ ארץ ישראל... דאס אמאליגע, דאס „מילך און האניג פליסענדיגע..." מיט „איש תחת גפנו ותחת תאנתו..."

אמת — א גרייזיגע טאפאגראפיע; א דאנק דעם „גירסא דינקותא" (שבשתא כיון דעל, על!) האב איך דאך ערשט נישט לאנג, אין „מסירת נפש". געהייסען דעם ים כנרת, ער זאל פאר־ביי פליסען דעם „הייליגען" צפת... אבער — א שטיק וועלט! א לאנד מיט שטעדט (צווישען זיי — ירושלים!) דערפער, טייכען, ימים (דער ים המלח אין מיטען!) בערג... וויינבערג! און א בא־גריף פון מדינות: מצרים, אשור, בבל, צור, צדון... און מיט מיינע אויגען, אויסערן פעסטונג האב איך געזעהען — סטאבראוו, דאס דערמאנטע דארף!

און ווערט מיט דער יונגער צייט, איך געדענק שוין נים ווען און ווי אזוי, ערפילט מיין היים קינדיש־פארלאנג צום גאניקעל אין זייגער־טורם... און איך, דאס אינגעל פון „דריי מאל גערו־פען", פארלאז מיין „טאטע־מאמעס הויז אין בגדד" און געה ארויס און קלעטער אויף די גליטשיגע, שמאל־שווינדעלדיגע טרעפלער ארויף אין טורעם און קום ארויס אויף דער ליכטיגער שייַן, און געה אויפ׳ן גאניקעל ארום, און זעה מיט אמאל א צוויי, דריי זויערסטיג אויסגעשפרייט ארעם פלאכלאנד ארום שטאדט, „מיט הייזלער ווי קארטען־שטיבלער, מענשען, ווי היישעריקען" און עטליכע צואוואר־פענע קארליקעס בוימלער, באמערק איך דאך באלד צו מיין האר־ציגען פארדרוס, אז וואס העכער, זעהט מען ווייטער, מעהר, אבער נישט בעסער...

ערע הענט זענען פרייער, טיילט איהר זיך אוים פון גאנצען כלל ישראל, וואס איהר האט ארייגגעווארפען אין תהום פון אָרעמ־קייט, פון שרעקליכער נויט, — ערשטענס, קינדער פון די וויגען, צום אפ'שמד'ען... אידישע טעכטער, וואס מען האט ערצויגען אייך צו געפעלען — צום זעלבען צוועק; דער נדן וועט נאכקומען! און אלטע לייט, שכיב־מרע'ס אונטער כלאראפארם, וואס איהר זענט מכנים, פאר גרוים רחמנות אונטער די פליגעל פון אייער שכינה, צוזאמען מיט'ן פארמעגען...

און דא — דאס אידישע „גרוים־קאפיטאל" — די רעהרלער, דורך וועלכע עס פליסט ארוים דאס אידישע געלט אין די טאשען פון דער באנקראטירטער שליאכטע אריין! און אייער ליכטיגסטער שוויענטאכאווסקי נעמט אלע צו, און טיילט נאר אוים — די ליט־וואקעס!

די גרים: די פוילישע אידען, וואס זענען צוריק־געקומען, פון אלע זייטען געטריבען, געיאגט און געפלאגט, און זע־נען אויפ'ס נײ אין דער אלטער היים גרים געווארען!

„ואהבת את הגר!"

דאס איז דאס אלטע טעסטאמענט! דאס בינדט אייך נישט!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

און טיילט איהר אונז, טיילען מיר אייך.

און מיר טיילען אייך אויף אלט, צום פוילען, צום פאר־טיליגט ווערען, אהן אונזער שאדען און אהן שאדען פון פוילישען פאלק, און יונג — צום לעבען און צום פרייען שאפען... צוזא־מען מיט אונז!

און געהן האנט אין האנט מיט אייער יונגווארג וועלען מיר אזוי לאנג, ווי לאנג זיי וועלען יונג זיין, — ביז זיי וועלען נישט אלט ווערען!

אונזער אנטראג צו דער וועלט־געשיכטע איז דער איננסטער, דער לעצטער — מיר וועלען שטענדיג געהן מיט די איננסטע. — מיר האבען די ערשטע געפרעדיגט גערעכטיגקייט, באקומען וועלען מיר זי די לעצטע!

אויסגעלייזט וועלען מיר ווערען צו אלער לעצט!

דאס ווייסען מיר. —

5.

שאלות-תשובות.

ארום מיר, הער איך, מורמעלט מען:

— פארשארף נישט די באציהונגען!

— האק אפ די שארפע שפיצען פון דיינע רייד, ווי פאר־וואונדען די פרעמדע אויערען.

און געבעטען הער איך:

— זאל זיין שטיל!

ווער מורמעלט? ווער בעט?

די „אידישקייט" פון פריהערדיגען דור. די „אידישקייט" מיט די אויסגעלאשענע אויגען, אהן א פונק פון אידישען שטאלץ, פון אידישער זעלבסט־שעצונג...

אש און שטויב האט מען פון אונז געמאכט, קוים פון אונז האבען שוין אנזערע איינענע הענט געמאכט!

— מיר ווילען נישט בעסער זיין פאר אלע!

— אוים „אתה בחרתנו!"

— ככל הגוים!

דאס זענען אונזערע יוגענד־געשרייען; פון דער יוגענד, וואס איז פון דער פרעמד געקומען און תיכף געזעצט זיך פאר אונז פראגראמען צו מאכען!

— כי־כי־כי! — לאכט א אידישער שרייבער: די יאפאנער וועלען אננעמען די אידישע רעליגיע, עסען קוגעל!

— וואויל, — ריהמט א אידישער רעדאקטאר — א כרעס־טאמאטיע פאר אידען — וואויל, קיין ווארט פון משיח־אידען...

אט די שפל'דיגע „אידישקייט" ציטערט!

די „אידישקייט" מיט די איינגעפאלענע באקען, וואס מען האלט אין איין קנייפען, די פארב זאל שטעהן. זאל מען אויסזעהן חדוה'דיג, זאל מען זעהן, ווי גוט מיר לעבען, ווי מענשליך מיר ווערען באהאנדעלט!

די „אידישקייט" מיט'ן איינגעשרומפענעם הארץ, וואו אונ־טער'ן אש פון פארברענטע האפנונגען אויף ליבעראליזם, אויף

אַון איך גנה אַרום איבער דער לאַנגער טונקעלער אַלעע און טראַכט — —

ווענען טויט!

נאָך וואָס האָט גאָט באַשאַפען טויט און — וואָס ווערט נאָכ'ן טויט?

די נשמה פליהט אין הימעל אַריין... אין גן עדן אָדער גיהנם אַריין. דער רמב"ם מיינט — עס בלייבט ערגעץ־וואו א שטיק שכל, וואָס עקזעסטירט ווייטער, און אויף ד ע ר מדרגה, צו וועלכער דער מענש האָט דערצויגען זיין נשמה אויף ד ע ר וועלט... און מיין ברודערל, וואָס איז געשטאָרבען אַזוי יונג, נאָך גאָר אָהן שכל? און קינדער פון די וויגען, און מפּיל־קינדער? דער בעל־שם הייסט ווייטער פיהרען דאָס אייגענע לעבען, וואָס מען האָט דאָ געפירט, נאָר מיט נחת אָדער צער, לויט פאָרדינסט. גביר און פּאַסעסאָר בלייבט גביר און פּאַסעסאָר; בעל עגלה בלייבט בעל־עגלה — א מין שכר ועונש אין דמיון". עפּעס אַן אָפּ־נאָרעכטס, אַן איינרערעניש פון זיין ליעבען נאָמען... געווען אין שטאָדט א משוגענע מיטעל־יעהריגע פרוי, גע'גט צי ארויסגעטריבען פון מאַן, מיט די זאכען, קליידער און צירונג... טראָגט זי זיך ארום מיט'ן פּעקעל איבער די גאַסען גאַנצע טעג, וואו זי נעכטיגט, ווייס איך נישט... גאַנץ אָפּט שטעלט זי זיך אָפּ אין מארק, עפענט דאָס פּעקעל, שפּרייט אוים איהרע זאַכען... באַקוקט און שמייכעלט צו די קליידער, מעסט אָן דאָס צירונג און מעסט איבער... טוט אוים די פּארוק און זעצט אַרויף אַן אנדערע... וויל זיך אויך איבערטון אין מיט'ן מארק... עס איז אפשר ביי איהר א יום־טוב אין מיטען דער וואָך... און דאָס אויסגעהונגערטע פּנים שמייכעלט פאַר נחת, דער ש ט ע ר ע ן שמייכעלט, די אויגען שטראַלען... וועט דאָרט אויך זיין אַזא מין גן עדן... אמת, אין מיט'ן מארק קומט די שטאָדט־פּאָליציי און שלעפּט זי אין ארעסט־שטוב אריין... און דאָרט, אין פרייען עולם הדמיון, אָהן פּאָליציי, קען זי זיך איבערטון צעהן מאָל אין טאָג...

און דער גוף!

עפר ואפר... געקומען פון דער ערד, צוריק געגאַנגען צו דער ערד. „שתי רוחות מספרות" — דאָס איז אגדה... א משל, א „סימ־באָל". איך האָב שוין אין מיין גייסטיגען שמעטערלינג־נעץ פון

ערגעץ דאס ווארט געכאפט... „והמתים אינם יודעים מאומה" זאל זיין דער אמת. אבער איך קען מיר באין אופן ניט פארשטעלען, א מענש זאל ליגען אין קבר, און עס זאל איהם נישט זיין ענג, נישט פייכט, נישט פינסטער, און זאל נישט פיהלען, ווי די ווערים שפייזען זיך מיט זיין לייב... און אפשר? טאמער, חלילה — בלייבט עטוואס וו י ס ע ן, בלייבט א לחלוחית פון פיהלען... עס ווערט מיר קאלט אין אלע גלידער...

און פארוואס שטארבען, וואס איז דער י ו ש ר? ווייל אדם הראשון האט געזינדיגט... פארזוכט פון עץ־הדעת. איז ווירקליך עץ הדעת — זינד? גאט האט נישט געהייסען; פארוואס האט ער נישט געהייסען? און ווען זינד — קומט אן אייביגע שטראף, אויף אייביגע דורות? „פוקד אבות על בנים, על שלשים ועל רבעים..." אבער נישט אייביג! פארוואס פארווערט די פרוכט פון עץ החיים? „ער וועט לעבען אייביג?" פארוואס נישט? „זיי וועלען זיין גלייך מיט מיר" — פארוואס נישט? שפעטער האט ער דאך עס פארלאנגט: מה אני קדוש, — זיי דו אויך הייליג... איך בין א חנון, זיי דו אויך בארמהארציג... געוואלט, מען זאל איהם גלייך זיין!

און ווי שרעקליך, ווי הארב די שטראף איז... דער טויט און זיינע יסורים!

קומט ווידער דער רמב"ם... דער קלוגער, דער טיפער, וואס האט די וועלט צוטיילט: פון דער ערד ביז צו די גלגלים — הלכה באריסטו, פון די גלגלים און העכער — משה אמת ותורתו אמת...

קומט ער און זאגט: א טעות הדפוס! נישטא קיין פיין און קיין לייד, און קיין יסורים און קיין טויט; דאס אלץ עקזעסטירט נישט, אזוי ווי עס עקזעסטירט נישט קיין פינסטערניש: עקזעס־טירען עקזעסטירט נאר ליכט... „יוצר אור ובורא חושך" איז נאר א מליצה אין דאוונען... גאט האט באשאפען — ליכט! פינסטערניש איז נאר דער פ ע ה ל פון ליכט, דער העדר פון ליכט! אז גאט נעמט צו די ליכט — איז פינסטער! און צונעמען האט ער רעכט, ער האט דאך געקאנט נישט געבען! אזוי איז נישט פאראן קיין קרענק; פאראן נאר געזונטהייט, — געזונטהייט האט א ממשות, פון גאט א מתנה! דער העדר דערפון האט א נאמען קרענק, דער נאמען אבער האט אונטער זיך קיין ז א ך, קיין ממשות נישט...

און אזוי? „אלהים חיים“ — גאָט באַשאַפט לעבען, נעמט ער איהם צו, הייסט עס טויט. קיין טענה קאָן נישט זיין. ער האָט נישט געגעבען קיין טויט, נאָר צוגענומען זיינס... ברוריה ר׳ מאיר׳ס האָט רעכט. „ווייָן נישט, מאיר, נישט צוויי זיהן זענען דיר געשטאָר־בען, זיין ליעבער נאָמען האָט נאָר זיין פּקדון אָפּגענומען...“ „ה׳ נתן וה׳ לקח“ — ווייסט נאָך איוב... אזוי קלאָר! און איך האָב דאָס פאַרגעפּיהל פון לאה׳ס ווערטער אין דער „גאָלדענער קייט“ — קלאָר אין שניי, קלאָר איז אייז, אלץ, נאָר נישט לעבען!

און דאָס יונגע הארץ עמפּערט זיך קעגען דער ריינער, ראַ־ציאָנעלער לאָגיק! טרייבט הייס־עמפּערט בלוט אין די אָדערען אריין... און עס קלאַפּט אין די שלעף אלץ אינאיינעם:

— וואָס איז טויט? פאַרוואָס קומט טויט?...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אינטערעסאַנט וועלען זיין מיין באַקאַנטשאַפטס־מאָמענטען מיט׳ן טויט...

שוין לאַנג, נאָך גאָר קינדוויז האָב איך מיך שיער נישט מיט׳ן מלאך המות געטראָפען פּנים אל פּנים... איינמאָל, איך געה צו דער באָבען אין געוועלב אריין נאָך וואַכען־געלט (זעקס גראַ־שען א וואָך). איך קום אין געוועלב אריין, ווערט מיר עפּעס שוואַך ארום הארץ, עס פאַרדרעהט זיך דער קאָפּ, איך שפּאַר מיך אָן אָן האַנט און קען זיך ניט דערהאַלטען. איך פאַל און פיהל, אז איך פאַל עפּעס אין א טיפען, טיפען אָפּגרונט אריין...

אויפגעכאַפּט האָב איך מיך אין דער באָבעס גרויסער שטוב, אין א גרויסען בעט, פאַרטאָג... איך האָב א שטילען, פרום־האַר־ציגען לערן־נגון דערהערט. איך עפען פאַמעלעך די אויגען אויף — ווייט פון בעט, אין ווינקעל פון שטוב, ביי א ליכט, פאַר מיר מיט א ספר פאַרשטעלט, זיצט מיין פעטער שמואל לייבוש און לערנט... איך הער נאָר דעם נגון, קיין ווערטער — נישט. כדי בע־סער צו הערען, וויל איך מיך צורוקען צום ראַנד פון בעט — דאָס לייב פאָלגט נישט, די ביינדלעך ברעכען; איך דערשרעק מיך, איך מוז זיין קראַנק. פרעגען וויל איך נישט, איך וויל נישט מפסיק זיין... און בין איך קראַנק, לערענט מיין פעטער שמואל־לייבוש דע־ריבער אזוי הארציג, איך זאָל אין דעם זכות גיך און באַלד געזונט

ווערען. בלייב איך ליגען אומבאוועגליך. דער קאפ איז מיר שווער, ריהר איך מיט א האנט און טאפ אן א גאנץ טוּך, מיט וועלכען דער קאפ איז ארומגעבונדען. איך דערשפיר דורך די נאז־לעכער א זויערקייט — דאס טוך איז גענעצט אין עסיג... איך גיב א בליק צום פענסטער — א ווייסע נאכט קוקט אין שטוב אריין... און אויפ׳ן פענסטער שטעהען פלעשעלעך מיט מעדיצין... וואס איז מיר? ווען בין איך קראנק געווארען, און פארוואס ליג איך דא?... איך מאטער מיין שוואכען קאפ און דערמאן זיך אן מיין גאנג צו דער באבען אין געוועלב אריין, מיין פאלען אין געוועלב... „איך מוז זיין א חולה מסוכן...״ „דעריבער לערנט ער אזוי...״ אין מארק, צו וועלכען די פענסטער געהן ארויס, פאהרט דורך א פוהר, עס ווערט א געבילעריי פון הינט... „כלבים נובחים — מלאך המות בא לעיר...״ שלעכט... ניין, עס איז צוליב דער פוהר... און דער־וויילע ווערט מיר היים און הייסער. דער לייב באדעקט זיך מיט שוויים און איך הייב אן אינגאנצען פלאמען...

איך האב מיך (דאכט זיך, דעם זעלבען טאג) נאך אמאל אויפגעכאפט, און איידער איך עפען די אויגען, הער איך שטימען ארום בעט:

— ער איז א ו נ ז ע ר! — די באבע.

— דאס געלע פלעשעלע — די מוהמע יענטע...

— און איך זאג די באנקעס — די מוהמע טעמע... די מאמע לעגט מיר נאר די האנט אויפ׳ן שטערן...

— פון יענער זייט, טאקע פון יענער זייט! הער איך נאך אן אומבאקאנטע שטימע פון א איד און הער זיינע טריט, ווי ער געהט ארויס, און הער, ווי ער פארמאכט הינטער זיך די טיר...

„שיער, שיער״... טראכט איך...

אבער דעם אמת׳ען טויט־שרעק האב איך ארויסבאקומען פון ברונען... איהר האט פיליכט געלעזען און געדענקט דעם „פארשאל־טענעם ברונען״?!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אין מיטען פון איין מארק־פערטעל שטעהט א ברונען, אונ־טער א הילצערנעם דאך אויף פיער שווערע זיילען... ארום ברונען

א צעמברינע פֿון באַלקען ביז דער ברוסט פֿון א דערוואַקסענעם מענש... וואַסער ציהט מען מיט שעפֿען אויף אייזערנע קייטען, נעוויקעלט אַרום א וואַל, וואָס באַוועגט זיך דורך אַן „אומגעהייער גרויס“ ראַד מיט שפּיצען...

דאַכט זיך, אַן איינפאַכער ענין פֿון א שטאָדט־ברונען? איז אָבער דער ברונען „זעהר, זעהר“ טיף, און אַז מען שפּאַרט זיך אַן מיט דער ברוסט אַן זוים פֿון צעמברינע (אינגלעך מוזען זיך דערצו אויפהויבען אויף די שפּיץ נעגעל) און מען קוקט אַריין, גלאַנצט עפּעס א רעדעל פֿון ליכטיגקייט איבער שוואַרצליכען וואַסער — עפּעס א „וואַסער־שמייכעל“, וואָלט איך היינט געזאָגט. און אַז מען קוקט לענגער אַראָפּ, הויבט זיך אַן צו דרעהען דער קאָפּ און עס כאַפּט אַן א וואונדערליך גלוסטונג אַראָפּ, צום וואַסער־שמייכעל, וואָס ציהט אַראָפּ, ווי א מאַגנעט; מען מוז זיך גוט איינ־האַלטען און אַנהאַלטען, נישט אַראָפּצושפּרינגען... אַזא כשוף שטעקט אין דעם שוואַרצליכען ברונען־וואַסער, מיט'ן ציטעריגען שמייכעל פֿון אויבען...

איז נאָך ווייניג, דערצעהלען זיך אינגלעך מיט מיידלעך, אַז אויב עס איז נאָר א פֿינסטערע נאַכט און אַלע ליכט אַרום אין די פֿענסטער לעשען זיך אויס, די שטאָדט איז איינגעשלאָפֿען, זאַמלען זיך קעץ, ווייסע און שוואַרצע קעץ, ביים ברונען, קומען און זעצען זיך אויף די שפּיצען פֿון גרויסען ראַד, געמישט: א שוואַרצע קאַץ, א ווייסע קאַץ און הויבען אָן יאָמערען... און יאָמע־רענדיג ריהרען זיי זיך אַלע אויף איין זייט און ריהרען דאָס ראַד, און דאָס ראַד הויבט זיך אָן דרעהען און די שעפֿען געהען אַרויף, אַראָפּ... וואָס אַמאָל געשווינדער... און דער נאַכט־היטער, וואָס געהט אַרום אין מאַרק (אַן אַלטער גוי, מען זאָגט: א נייִנציגער), הערט, ווי די קעץ יאָמערען, ווי דאָס ראַד סקריפּעט, ווי די שעפּ, וואָס קומט אַראָפּ, שלאָגט זיך אָן אין וואַסער, און דאָס וואַסער שפּריצט איהר אַקעגען מיט א געלעכטערעל, און די שעפּ, וואָס קומט אַרויף, קערט זיך אליין איבער — פּליוסק — פּליוסק דאָס וואַסער אין ברונען אַריין... און ער ציטערט און צלמ'ט זיך, ציטערט און צלמ'ט זיך... און אַלטע ווייבער זאָגען: די קעץ זענען קיין קעץ נישט, נאָר נשמות פֿאַרוואָגעלטע, וואָס זוכען תּקון ביים וואַסער; די שוואַרצע זענען מענער, וואָס האָבען נישט געהאַלטען

פון מקוה, די ווייסע — זענען ווייבער, וואָס האָבען נישט עהרליך געהאַלטען די דריטע מצוה...

ווי עס זאָל נישט זיין, נישט קיין פראָסטער ברונען...

און אין א געוויסען פרייטאָג, לויפענדיג איבער'ן מאַרק, זעה איך, ווי מען לעגט איין די צעמברינע (מיט דער צייט פויל געוואָרען), ווי מען פאַרלעגט דעם צוגאַנג מיט ברעטער, איך הער מיט די אייגענע אויערען, ווי מענשען, וואָס שטעהען ביי דער אַרבייט — צייט פעהלט נישט — זאָגען: „צו דער נייער צעמברינע וועט מען זיך ערשט שטעלען מאָנטאג"... און פאַרגעס אָן דעם אַלעם, און כאַפּ פרייטאָג צו־נאַכטס נאָך דער וויעטשערע די קופּערנע קוואַרט, לויף צום ברונען נאָך פריש וואַסער, — א הייסער זומער אָוועגט, און לויף גלייך צו, וויל זיך אין איינוועגס אָנשפּאַרען אָן ראַנד פון צעמברינע, צי מען זעהט ביינאַכט דעם וואַסער־שמייכעל, און — —

און ווי דערמאָנט, אָז אַלטע אידענע גיט מיר א כאַפּ אָן, א שלעפּ צוריק... „פריידעל די האַלאַדריגע", די סמאָלע־העגדלערין פון „שלום בית" האָט מיך געראַטעוועט פון א זיכערען טויט — אויף ביי־טאָג!

ביינאַכט בין איך איבערגעענטפערט דעם טויט און זיינע שרעקען. ווערענד א לאַנגע, לאַנגע צייט פאַל איך נאַכט אויף נאַכט אין טיפען ברונען אריין... דער קאָנטראַסט צו דער ליעבע, צום לעבען בייטאָג... עס קומט דאַזו, אז נישט נאָר דער ווירקליכער טויט שרעקט, נאָר אויך זייז ברודער, דער צייטווייליגער טויט — דער שלאָף. איך ליג גאַנצע נעכט און האַלט איבערגעוואַלט די אויגען אָפען, נישט אריינצופאַלען אין יענעם אָפּגרונט, ווי ביי דער באָבען אין געוועלב, נישט צו פאַרזינקען אינ'ם פאַרגעסעניש; נישט אָפּ־צורייסען זיך פון לעבען...

און וואָס שווערער, בלייערנער עס ווערען מיר די ברעמען, אַלץ געוואַלדיגער וואַקסט די שרעק, און אַלץ הייסער ווערט דער פאַר־לאַנג — צום לעבען, צום האַלטען זיך, באַהעפטען זיך אָן לעבען... און איך שפּרינג צום פענסטער צו, רייס עס אויף צום מאַרק אָדער לויף אַראָפּ אין מאַרק אריין... אָבער אויך דער מאַרק שלאָפט, איינגעהילט אין נאַכטיגער בלויליכקייט... פאַר־ליווערטע מויערען, פאַר־שוואַרצטע פענסטער... אָבער הינטער זיי עטעמט מען, לעבט מען.

איך ווייס נישט ווי אזוי, איך פיהל. יענעס לעבען נישט — פאר־וואס? פארוואס שטעהען מויערען צווישען מיר און ז י י ? צווישען מיין און זייער לעבען?

נאטאבענע, דאס זעלבע געפיהל האט זיך אין מיר ערשט נישט לאנג דערוועקט, דורכפאהרענדיג ביינאכט איבער אן אויסלענדיש שטיל שווייצעריש שטעדטעל, האט מיך פלוצלינג אנגעכאפּט א וועהטאג פון מיין אפּגעריסענקייט פונ'ם לעבען פון הינטער די זשאליוזען... דארט אטעמט מען, בענקט מען, מען טרויערט, פלאגט זיך, אדער מען פרעהט זיך, מען איז גליקליך אין דער שטילער פינסטערניש, און איך ווייס נישט, פיהל נישט, האב אין דעם קיין חלק נישט... און דאס לעבען דאך דארט מענשען, און איך בין אויך א מענש... און עס האט מיך אנגעכאפּט אליידענשאפטליך פאר־לאנג זיך אויפצושטעלען, א געוואלדיגען געשריי צו טון, דאס שטעדטעל אויפצואוועקען, זאלען זיך פלוצלונג די זשאליוזען הויבען, אויפרייסען די פענסטער, זאלען זיי ארויסשטעקען די מענשען־קעפּ...

א „חוזר ונעור“ פון די יונגע יאהרען געוועזן...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

„אבער ווי אייגענארטיג מענשען שטארבען, ווי פארשידען זיי געהען פון דער וועלט“...

די „פּארמען“ האבען מיך שוין דאמאלט באשעפטיגט...

דער סטרוזש פון פעסטונג איז פלוצלונג אמאל אוועקגעקומען...

צי האב איך עס געהערט, צי דערביי געווען, ווייס איך שוין נישט...

געווען אין פעסטונג א דארער, אלטער, אויסגעדינטער סאל־דאט — וואס האט די גאסען געקערט. אויך (פאר לאפּיי'ס צייטען) שבת־גוי געווען... א בייזער גוי, א בלינדליכער און אן אמת'ער שונא פון אידישע קינדער, — דעם סמאטריטעלס מענש! זיין אנ־בייסען אין מיטען גאס — א שטיק שווארץ ברויט פון שווארצען בוזעם ארויס, געשמירט מיט חלב פון א גראשענדיג ליכטעל פון קע־שענע ארויס... מען האט מורא פאר איהם, א לאדע וואס, ווארפט ער דעם בעזעם, מען ווייכט איהם אויך פאר עקעל, און אויך פאר עקעל פאר זיינע קללות... עבט רוסישע... און זעלטען ניכטערע... אויך איינמאל בלייבט ער שטעהן אין מיטען קערען, גיט זיך א וואַ־

קעל, ווייל זיך דערהאלטען און גיט זיך א שפּאר־אַן אַן בעזעם, און קערט זיך מיט איהם צוזאמען איבער, און גיט א געשריי: שמע ישראל! פאלט און — טויט... ווייזט זיך אויס — א קאָנטאַניסט געווען... באהאלטען האָט מען איהם, ביז תחית המתים, אויפ'ן פּראוואָסלאַוונע פעלד... איהם וועט מען נישט ארויס'גנב'ענען, נישט די צייטען...

דער טויט מאכט אויף מיר א קליינע ווירקונג; געדויערט א רגע כמימרא... וואָס האָט ער געקאָנט ליידען?... געווען, נישט געוואָרען...

געווען אין שטאָדט אַן אַלטער זייגער־מאכער, ר' הירשל, אויב איך האָב קיין טעות נישט, אויך א שטאָדט־דינער... זיין עובדא: אין דער פריה און פארנאכט אַרויפצוקלעטערען צום שטאָדט־זייגער, וואָס געהט אויף א הילצערען געווערק, מיט שטיינער אויף שטריק, און אַנדרעהען צוויי מאָל אין מעת לעת... א אידעל א גרויס, אין א שינעטען קאַפּאָטעל, אין עפּעס א קאַפּ־באַדעקונג מיט לאַפּען, אין א פּאַרם, וואָס מען האָט שוין דאמאָלט לאַנג נישט גע־טראָגען... א שטיל, טריט־ביי־טריט אידעל; איך האָב איהם קיינ־מאָל נישט געהערט רעדען... קיינער האָט איהם נישט געזעהן נישט לאַכען, נישט וויינען... קומט איינמאָל דער ר' הירשעל אראָפּ פון זייגער און שטרעקט יעדען די האַנט, און געזעגענט זיך מיט אַלע, וואָס ער באַגעגענט אין מארק...

— וואָס איז, ר' הערשעל?

— די נאַכט שטאַרב איך!

„וואָס א איך פאלט איין"... „מיינע שונאים"... מען קומט ארויס צומאָרגענס אין דער פריה — דער זייגער שטעהט, דער זייגער־מאכער — נישט אויפגעשטאַנען!

אזוי דאַרף זיין!

מאָדנע שטאַרבט דער שוין דערמאָנטער שמעון היטעל־מאַ־כער, דער אונטערהעלפער ביים משכיל'ישען מניז... א צווייט ווייב געהאט (צ:פּעליג געדענק איך און פארצייכען עס)... פּאַר גסיסת הייסט ער, זי זאָל ארויסגעהן אין מאַרק אריין, קויפען איהם א האַלב־פּונטיגען קאַרפּ, אָפּקאָכען און דערלאַנגען אין בעט אריין... ער וויל זיך געזעגענען מיט זיין „עולם הזה"; — אזוי ליעב האָט ער קאַרפּ... און ער וויל זיך געזעגענען און פארגלייכען אויף יענער

וועלט מיט'ן טעם פון לויתן... און צום צובייסען (אויסצופיהרען דעם אלטען, וועלט־באקאנטען וויץ) הייסט ער זיך דערנאך געבען א ווערמיגע פלוים, ער זאל וויסען, ווען עס וועלען זיין די לעצטע שמיץ פאר'ן לויתן...

נישט היימליך, אבער וויציג!

שטארבט מיר אבער דער פעטער ליפא; דערטרונקען גע־ווארען...

און א פעטער — א דימענט... א זיידענער מענש, א גאלדען הארץ... גיט אלץ אוועק, גיט אלץ פון זיך אראפ... די מוהמע יענטע מוז איהם היטען, אזוי אין געוועלב מיט שניט, ווי אין שטוב, ער־גער, ווי א גנב... איינמאל פאר פסח, זי געהט אראפ אין קעלער אריין צום אינדיק, וואס זי פאשעט לכבוד יום־טוב — א נעכטיגער טאג... זי ווייסט, ווער דער גנב איז... טרעפט אמאל און עס קומט אין געוועלב אריין א ארעמאן, יענטעל איז נישטא, זי גיט פרוטות, כאפט ער זיך צום שופלאד — פארמאכט; צום שלאס — ער גיט נישט נאך, — ציהט ער עפעס זיך פון לייב אראפ... איינמאל די פלודערען אוועקגעגעבען... איז צווישען פאר־באלק א לעבען, דאכט זיך, נישט ווי אונטער דער זון... די מוהמע יענטע איז א מלומדת, זי ווייסט, וויפיעל א איד מעג אוועקגעבען צדקה, צום רב וועט זי איהם שלעפען... און א צינגעל האט זי א געשליפענס — די גאנצע פארטשינע הערט איהרע קללות צום מאנס קאפ... און שטעלט א האנט מיט נעגעל אוים, וואלט זי נאר נישט מורא געהאט פאר גאט...

געהט דער פעטער ליפא איינמאל פאר'ן דאווענען זיך באדען צום טייך, זעצט זיך הינטער'ן שטראם... און מען נעמט איהם פון דארט ארוים א טויטען... פון א שטיין, זאגט מען, וואס איז מיט'ן וואסער געלאפען, א קלאפ באקומען, באטויבט געווארען, דאס מויל געעפענט, וואסער געטרונקען...

על פי „מורה הנבוכים“ מאכט עס אויף מיר קיין גרויסען איינ־דרוק נישט. נישט מעהר: א שאד אזא גוטער פעטער... און דער־טרונקענע שוין געזעהן... א יונגענמאן אמאל ארויסגענומען פון טייך (ער דארף א מענש, די ארייגעוואָרפענע קאץ האט נישט גע־האלפען), ארויסגעצויגען האט מען און אנגעדראלענעם. מען האט

איהם מיט די קני דעם בויך געדריקט און דאָס וואסער דורכ'ן מויל ארויסגעזעצט... דערביי געוועזן, געזעהן באשיינפערליך: דער טויטער פיהלט נישט...

איך בין דעריבער צום טייך, צום פעטער ליפא נישט געלאָפען...

אָבער, אז די לויה איז געווען... די מוהמע יענטע געהט נאָך דער מטה, ניין, זי געהט נישט, זי שווימט אין דער לופט... אויפ'ן פנים א פארגליווערט שמייכעל, די אויגען בלאַנדזשען ארום און גיבען אפט א באהאַלטענעם בליץ נאָך א בליץ, אָט באַוועגט זי זיך, ווי ביי כלה־טאַנץ — בנעימות'דיג אויף די שפיץ נעגעל... איך געה הארט ביי איהר זייט... די ווייבער ארום, הער איך, שרייען צו גאָט, די הענט ברעכענדיג: רבונו של עולם, זאָל זי ווינען! כאָטש א טרער לאָזען! און זי געהט און מורמעלט, און איך הער (וואָס איך האָב אין „נאָך קבורה" באנוצט): „עס, ליפעלע, עס, זאָל דיר זיין צו געזונט!" און גיט פלוצלונג א ריס אראָפ פון זיך דאָס שייטעל און מיט'ן מויל — א פייף... —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

שטאַרבט נאָך ק., דער וויינהענדלער פון דער ברוקירטער גאַס...

מיך ציהט אהין, איך מוז זעהן, ווי מענשען שטאַרבען... ליגט ער און גוס'עט אין דער גרויסער שטוב, אין שרעקליכע שמערצען...

די טאָכטער זיינע, די פארצעלאַנענע שעהנהייט, ליגט אויף אן אנדער בעט — די קליינע ווייסע שרעק! די מוטער — א הויכע פרוי — איינגעקוילט אין א פאַטעל, מען זעהט קיין פנים נישט...

איך רוק מיך, צווישען חברה־לייט, צום בעט צו... שרעקליכע העוויות, ווילדע אויסגעשרייען אינמיטען וידוי... און פלוצלונג, מיט א גאַנץ געענדערטער שטימע —

— זאָגט מיין ווייב, דער שליסעל פון צווייטען קעלער ליגט...

איך הער נישט וואו; איך אנטלויף... אנטלויף אין אינזשענערנע גאַרטען אריין, טיף פון א שטאַרבענדיגען באַליידיגט, פון א גוסס... פוי, פוי! דער מענש איז ווערט דעם טויט, ער וועט זיך אנדערש נישט אפרייסען פון שליסעל צום צווייטען קעלער...

און עס פאַלט צו די נאַכט... איך געה ארויס אויפ'ן שאָסע, געה עטוואָס ווייטער אָפ פון שטאָדט און דערזעה (גלייך צום ערשטען מאָל!) — ווי די זון לאָזט זיך אראָפ אונטער'ן גאַרטען — די

פּורפּור־פּלאַם פון צווישען די צווייגען... און קעגענאיבער שיינט אויף אַ בלאַס־געצייכענטע לבנה; קומט העכער, העכער, ווערט בולטער...

איך שטעה אַנגעשפּאַרט אַן עפּעס אַ צוים און קוק, און וואונ־דער מיך, פאַרוואָס זעה איך עס אַזוי צום ערשטען מאָל... יעדען טאָג געהט דאָך אונטער די זון, יעדען אָוועגט געהט אויף די לבנה...

און זי ציהט זיך אַרויף, אַרויף...

אַ צינערנער הקדש־טעלער? אַ זילבערנע טאַץ אויף דרשה־געשאַנק? יהושע'ס פּנים?

אפשר פרעגען ביי יהושע'ן: פאַרוואָס שטאַרבט מען, נאָך וואָס? —

ריהרט מיך פּלוצלונג עמיץ ביים אַקסעל אָן...

מיכל פידלער — שוין דערמאַנט — ביים פּלויט פון זיין התבודדות־הייזעל בין איך עס געשטאַנען. ער איז צו מיר אַרויס־געקומען, אַ שטילער, שטיל־שלייכענדיגער, מיט טרויעריגע וואַ־סער־אויגען, אין איין האַנט — אַ ספר'ל, אין צווייטער — אַ לאַמ־טערל...

— „מען זאָגט, דו ביסט אַן עלוי, קענסט דאָ פּשט?"

און ער ווייזט מיר אַן אָרט אין קבלה־ספר'ל (דעם נאָמען — פאַרגעסען). עס רעדט זיך וועגען גלגול... איך לעז דורך, פאַרשטעה און פאַרטייטש...

— „ביסט דאָך טאַקע אַן עלוי... נו, וואַרט." און ער פאַר־שווינדט צוריק אין הייזעל אַריין...

עס הויבט זיך אין מיר אָן אויסצואוויקלען אַ געדאַנק: אפשר איז דאָס דער ריכטיגסטער ענטפער אויף אַלע מיינע פראַגען... דער געדאַנק דערוויקעלט זיך אָבער נישט, ער קומט צו־ריק אַרויס מיט'ן לאַמטערען, נאָר אין דער אַנדער האַנט, אויפ'ן אָרט פון ספר'ל — אַ גרויסער, שווערער פאַרראָסטער שליסעל — דער שליסעל צו זיין פאַרמאַכטער ביבליאָטעק אין שטאָדט...

— דו ביסט עס ווערט...

מיט דער האַנט, וואָס ציטערט שלאַבעריג, דערלאַנגט ער מיר דעם שליסעל. די שטימע — הויל, אָהן טאָן, היינט וואָלט איך געזאָגט — אָהן פאַרב. איך הויב צו איהם די אויגען אויף, וויל עפּעס

זאגען, דאס מויל איז מיר צוגעשניטן; ביים שיין פון לאמטערל זעה איך א פנים פון א בר־מנן... געל, וואקסען־געל, אפגעלאזט...
„א בר־מנן דערלאנגט מיר דעם שליסעל" —
איך נעם איהם און געה מיט איהם אפ שווייגענדיג. דער שלי־סעל וועט עפענען — מיר א נייע ביכער־וועלט, אייך — א נייעם פרק...
ווען און ווי אזוי מיכל פידלער איז געשטארבען — געדענק איך נישט!

9.

„זייער בית־מדרש. — חורבות אין געהירן. — איך וויל אוועק.— די מאמע. — איך ווער א חתן.

נישט מיט אמאל לויפט מען פון אידישען אין גוי'שען בית־המדרש אריין. מען האט דאך א אידיש הארץ, קלאפט עס. איך פיהל, אבוואל נישט קלאר, אז איך רייס מיך פון עפעס און עמיץ אפ, פון עמיץ א היימישען, פון עפעס טייערס... נעכט שלאף איך נישט, און בלאנזשע ארום טעג אונטער די בראמען. איך בין טאקע שוין א „פורץ גדר", אין אסך זאכען האב איך אויפגעהערט צו גלויבען. פיעל פון הייליגען איז מיר אומהייליג געווארען, אבער אלץ אין דער היים, אין בית־המדרש, וואס איז לעבען דער שול...
און איך זעה מיך, ווי איך געה צום לעצטען מאל, דריקענדיג מיט דער פויסט דעם דיקען פארראסטען שליסעל אין טאש, אונטער דער לעמבערגער בראם. אויפ'ן שאסעענעם דריי־עק, צווישען „אונ־זער" און „זייער בית־עלמין", און האב התבודדות, און הער אויס א וכוח צווישען „יצר טוב" און „יצר הרע", אזוי ווי איך האב איהם איבערגעגעבען, נאר צוגעגרייזשט מיט „וויץ" אלא היינע, אין „מא־ניש"... אבער מאנישען איז חורבה אריין רופט „מאריע", זי ווינקט צו איהם פון די פענסטער, רופט איהם מיט געזאנג. מיין „מאריע" שפאצירט ארום מיט יונה'טשען, אוועגט ביי אוועגט, צווישען מנחה ומעריב, אין דער רייטשול, און מיין „כלה פון חורבה" איז פאר־נומען מיט איהר אויסשטייער. נעהטארען־מיידלעך זיצען ביי זיי

אין שטוב און נעהען וועש, און זי לויפט ארום צווישען די שניי־דער און מעכט מלבושים.. מיך רופט „קענטעניש"... אבער דער יצר הרע איז גובר; אזוי ווי ביי מאַנישען.

זעה איך מיך, ווי איך געה, אין א שווארץ היטעל, אין א ביס־מארק־פּאלטא און ווייס־פּערלײמיגטע שטיוועל (צופעליג הויב איך דאמאלט אן צו זעהן פארבען!) איבער דער ברוקירטער גאס, פון די רויטע קאַשארען צום גרינעם שלאָס (עס איז פריהלינג־צייט) און בלייב שטעהן ביים קוואר־געסעל פאר'ן שלאָס, אין ווינקעל, וואו דאָס הויז שטעהט; דאָס הויז מיט דער פארמאכטער ביבליא־טעק אויפ'ן בוידעם. איך טרעט אריבער די שוועל איבער געוואלט. עטליכע טראָפּען שוויים פערלען זיך איבער'ן שטערן: דאָס הויז איז מיר פרעמד; דא וואוינען נישט קיין אידען. צופעליג. און פּי־לייכט צוליעב דער נאָהנטקייט מיט'ן שלאָס! דאָס הויז איז א נייעס, דאמאלט דאָס נייעסטע, און האט ליכטיגע טרעפּ, דאמאלט די איינציגע ליכטיגע טרעפּ אין שטאָדט. איך שטייג באַהארצט: א גוטער סימן — א ליכטיגער וועג! און איך שטייג אין ליכט. איין שטאָק, א צווייטער — די פּלאַטפאָרם צום בוידעם; דא לעשט זיך מיר דער טאָג אוים... איך ווער עטוואס אומרוהיג. אבער „כל באיה לא ישובון", נישט פאראן: צוריק! די האנט ציטערט אביסעל, דאָך דערטאפּט זי די טיר; אין טיר — דעם שליסעל־לאָך. „פריהער ארײנקוקען!" איך נייג צו איין אויג: א חשך. קעגענאיבער א פארלאָדענט פענסטער פון אינעווייניג. אבער דורכ'ן לאָדען־שפּאלט רייסט זיך אריין א זייל פון ציטעריגען זונען־שטויב און שפּארט צו ביז צו א הויפען ביכער אויף דער פּאָדלאָגע.

„דער עמוד ענן!"

„דער עמוד אש!"

„ביידע פיהרען אין מדבר!"

און איך דרעה איבער דעם שליסעל! א קריץ אין אלטען שלאָס, דאָס הארץ — א ציטער, דאָך — די טיר — שוין אָפען, דער לאָ־דען — האסטיג אויפגעריסען — איך בין אין „זייער בית־המדרש"...

אז מיר האָבען א חלק אין אלע בתי מדרשים, „ביודעים ובלא יודעים" — פאלט מיר דאמאלט נישט איין. אבער אזויפיעל בי־

כער! ארום אויף אלע פיער ווענט, צוזאווארפענע אונטער די פיס אויף דער פאדלאגע.

— איך וועל אלץ לייענען און כסדר!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

„אלץ" האב איך נ י ש ט געלעזען; דריי שפראכען געווען: דאס מעהרסט פויליש (אבוואל דאס מעהרסט איבערזעצונגען...) דערנאך אביסעל דייטש; געווען אביסעל פראנצויזיש אויך.

פראנצויזיש קען איך גארנישט. לעזען אפילו נישט. איך וועל מיך דאך, צוליעב דער ביבליאטעק, אין א צייט ארום, אויסלערנען בעל פה, פון טאוועל צו טאוועל אן אלענדארף, — א ברכה לבטלה: איך וועל איהם, ווי אויסגעלערענט, פארגעסען... מיט'ן הוילען אלענדארף־קענטעניש וועל איך פון דער היים אוועק. דייטש, ביי וועלכען, ווי איך רעכען, עס וועט מיר ביישטעהן דער זכות פון עטליכע לעקציעס ביים לעהרער שטערן, לעג איך דאך אפ אויף שפעטער. צו גרויס איז מיין דורשט צו „קענטעניש", איך זאל מיך זעצען סילאביזיערען! איך הויב אן ביי פויליש, און האלט ווארט. און לעז כסדר: „לב חכם לימינו" — פון דער רעכטער האנט ביים אריינגאנג. און די ביכער זענען אויסגעשטעלט אהן א סדר, א תהו ובהו פון ביכער, ראמאנען און וויסענשאפטליכע זאכען. אויסגעמישט און צוזאווארפען — די פיעלבענדיגע ראמאנען; איבערהויפט די איבערזעצונג פון פראנצויזיש: דיומא, סי, וויקטאר הוגא א. ד. ג. פאלט אין דער האנט אריין א צעהנטער באנד סי, דערנאך א ניינטער דיומא, באלד א דריטער באנד — הוגא... אבער איך לעז! איך זוך קיין ספור המעשה נישט. איך לעז אויך קיין נאטור־באשרייבונגען נישט, זיי דערמאנען מיך אן גארנישט, וועקען אין מיר קיין בילדער נישט! איך האב אזוי ווייניג באקאנטשאפט מיט נאטור. איין אויסנאם — די באשרייבונג פון גרינע וויזען ביי וויקטאר הוגא אין „די ארבייטער ביים מער" — פאראן וויזען ארום שטאדט; אויך א שליטוועגס פון א פוילישען אויטאר, דאכט זיך, קארזשעניאווסקי — שניי שוין געזעהן! דער עיקר ציהען מיך און נעמען מיך די דיאלאגען — די „שטיקלעך מיט די פאסיקלעך", ווי עס האט דאמאלט ביי מיר געהייסען; וואו מענשען רעדען. יעדעס פאסיקעל האט מיר אויסגעזעהן, ווי א שפעלטעל אין א מענשליכער נשמה אריין. די ליעבע צום דיאלאג, צום מאלען מיט דער

שפראך איז מיר געבליבן... רעכט א מעשה דערצעהלען האב איך קיינמאל נישט אויסגעלערנט. העכסטענס, ווי איינער פון מיינע קריטיקער האט באמערקט — א „מעשה בתוך מעשה“; שלעכט געבויט איז דעריבער פיליייכט מיין בעסטע זאך: די דריי חופות... איך האב אזוי געלעזען. לעזענדיג, פלעכטען זיך אין מיר אלערליי מעשיות; איך קען מיך, און וויל מיך נישט אויספלאנטערען. אין דער ביבליאטעק איז א יריד! פול מענשען אין מארק; א געווימעל פון מענשען! פון אלערליי שטאנדען, אלערליי געשעפטען! אין גרופען שטעהען זיי, און רעדען צווישען זיך, יעדע גרופע האט איהר עסק... און איך שפאציר ארום איבער'ן מארק, געה פון גרופע צו גרופע, הער אונטער, כאפ אפגעריסענע שטיקער פון געשפרעכען און שטוים מיך, װעגען וואס עס געהט...

פאלט מיר אבער אין א קורצער צייט ארום אין דער האנט אריין נאפאלעאנס קאדעקס אין זאוואדסקי'ס איבערזעצונג. איך לעז און — פארשטעה, א פרייד; נישט טיף, פיליייכט נישט ריכ־טיג און — גאף! דינים, אהן ראובן ושמעון, סאמע כללים!... דער רמב"ם אין „יד החזקה“ האט עס נישט דערגרייכט! נאך אין א צייט ארום — באקל'ס געשיכטע פון דער ענגלישער ציוויליזאציע! איידער איך פארשטעה, דערמאנט מיך (אזוי מיין איך) דער סטיל אן בעל עקדה!... אויך עפעס א מין דרש! איך קום אויך צו פיזיק. רבונו של עולם! נישט די קאלדערע ווארעמט מיך, נאר מיין לייב די קאלדערע! מען קאן מאכען שניי! דונערען! אהן מאטעמאטי־שער פארבארייטונג, היפער איך איבער ציפערען אין אלגעבראאי־שע צייכען, ווי א פוילישער מלמד איבער שטיקלעך דקדוק אין רש"י, און פאל ווייטער אריין אין א ים פון ראמאנישע און ראַ־מאנטישע דיאלאגען, און שווים ווידער ארויס אין א „נאטור־ווי־סענשאפט“... די באשרייבונגען פון קערפער און גלידער, אזוי פון געוויקסען, ווי פון טיערען, נעמען מיך נישט, זענען פאר מיר טויט! ווידער דאס זעלבע: זיי דערמאנען מיך אן גארנישט, וועקען אין מיר גארנישט! געזעהן: הינט, פערד און עטליכע קעץ. זומער־צייט פליהען פייגעלעך אונטער'ן הימעל, אונטערשייד איינצעלנע אין דער מחנה! לאזען זיך מאנכע מאנכמאל אראפ, אין שטוב און בלאטע אריין, נאך א פארלוירען קערענדעל פון א פויערישער פוהר, א ברעקעלע פון אן איינגעלס אנבייסען אין חדר אריין און פליהען

אזוי ראש אוועק... אויפ'ן שפיץ פון זייגער שטעלט זיך אמאל א קראה — ווער ווייסט זיי!

פאר דאס די באשרייבונג פון לעבענסארטען, פון געוויקס און טיער, יעדע אנטפלעקונג פון אינסטינקט און פארשטאנד, געוועהנ־הייטען, דאס צופאסען זיך מיט ליניע און פארב צום מיליע... געס־טען בויען, קינדער ערציהען, זאמלען שפייז אויף ווינטער, פארזאמ־לונגען פון געפליגעלטע אונטער'ן בלויען הימעל, די סעימען; די סערענאדען פון דער מענליכער זייט, דאס אויסשטעלען פון פאר־ביגע פעדערען, דער קריג וועגען דער „זי" — דער קאמף פאר לע־בען און ליעבע, — דאס אלץ נעמט און כשופ'ט...

גאט, ווי גרויס די וועלט איז, ווי פארשידענארטיג, און ווי־פיעל שכל, וויפיעל גייסט...

און פלוצלונג:

— אלץ מאטעריע! (הארטמאן).

— קיין פרייער ווילען! (צעהנדליגע בראשורען). און קארל פאגט:

— דער געהירן ארבייט אויס געדאנקען, ווי אן אנדער גליד— שטוהנען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

עפעס ווערט אין מיר פארשטארט, פארגליווערט. עפעס שטארבט אפ. אויס מעשה בראשית, אויס מעשה מרכבה. קיין הימעל נישט דא. דאס בלויע, וואס מיר זעהען, איז די גרענעץ פאר אונ־זער אויג. אויס שכר ועונש, אז דער מענש האט קיין ברירה נישט...

מיט וועמען רעדט מען דערפון? פאר וועמען גיסט מען זיך אויס דאס הארץ? אין וועמעס אויערען אריין גיסען די קלאגען אויף די חורבות אין געהירן און אויף די פגרים אין הארץ? מיט די ארו־מיגע? איך בין קענען זיי אהן לשון אפילו. פון דעם, וואס איך האב געלעזען, קאן איך אויף אידיש נישט רעדען, פאר דעם האב איך אין אידישען קיין ווערטער נישט. איך פרואוו רעדען מיט מיר אליין און קאן נישט...

רעטען קאן מיך איין ש. ח.

פריהער זיין פארטרעט. אייגענטליך נישט זיין פארטרעט; איך קען איהם נישט. אין א מענש אריין קוקט מען דורך די אוי־

נעז, און ער פינטעלט מיט די אויגען. זיינע שווארצאפעל האלטען אין איין לויפען אהין און צוריק איבער'ן ווייסעל, ווי פאר פחד, מען זאל זיי נישט דערטאפען. איך וועל נאר באשרייבען זיין ליניע: שטאמט פון אן ארעמער, דערשלאגענער פאמיליע אין דער ליטא, נישט אויסגעלערענט זיך קוקען מענשען אין די אויגען אריין... געענדיגט די ראבינער־שול אין זשיטאמיר. געקומען צו אונז אלס רעליגיאנס־לעהרער... לערענט פון א רוסיש ביכעל ארויס די „ביבלישע געשיכטע". האלט זיך ווייט פון קהל; רעדט נאר רוסיש. פונדעסטוועגען, אז דאס מאגיסטראט וויל אפריינינגען דעם מארק פון פויערישע פוהרען, וואס זאלען זיך נאר שטעלען אויפ'ן טארג, און באשטימט איינצוטיילען דעם מארק אויף פיער, דורך נאסען דורכגעשניטענע רעגעלמעסיגע סקווערען, וואו ער וועט פארזייהען בלומען און פלאנצען־בוימער... און די סוחרים, וואס האבען געוועלבער אין מארק, פאר פחד, זיי זאלען די פויערישע לייזונג נישט פארלירען, ווילען מבטל זיין די גזרה, און מען ווענדט זיך צו איהם, ווי צו א קרוב למלכות, — שרייבט ער זיי א פראשעניע אויף „קייזערליך פאפיר, מיט עכט שווארצער טינט און קאליגראפיש, לאמור, אזוי צו זאגען: היות, אויב עס וועלען זיין גערטלעך (סקווערען) און אויב עס וועלען געפלאנצט ווערען בוימלעך, וועלען די בוימלעך מיט דער צייט וואקסען און צוואוואקסען זיך און ווערען גרויסע בוימער, מיט געדיכטע צווייגען און בלעטער... און אזוי ווי די שטאדט איז שלעכט באלייכט און נעכט זענען פאראן פינסטערע, וועלען זיך אין די פינסטערע נעכט, און די געדיכטע שווארצע שאטען פון די בוימער באהאלטען גנבים, גזלנים און רוצחים, וואס וועלען זיין א סכנה פאר דער שטאדט... אויך וועט מען, אין די זומער־אווענטען, ווען די נאטור (דא געהט א נאטור־באשרייבונג) וועקט צו ליעבע — אין שאטען פון די בוימער זינדיגען, וואס עס וועט שאטען דער מאראל פון שטאדט און פארדארבען די שול־יוגענד, וואס וועט ווייטער פון איהר זיין, נישט פאר אייך און נישט פאר קיין שום איך גערעכט, קראנק מאכען א האלבע, אויב נישט די גאנצע שטאדט...

איז אייך וועניג, געהט די ליניע ווייטער:

ער פארלירט די שטעלע אלס רעליגיאנס־לעהרער. איך ווייס נישט, אדער גערענק נישט, פארוואס, און פועל'ט ביים גובערנא־

טאר איז ווערט אהן דער שטאדטס וויסען — ראבינער. און באקו־מענדיג די נאמינאציע, ענדערט ער פלוצלונג זיין פיהרונג: טוט אן אין שטוב א יארמולקע, הערט אויף צו רויכערען אום שבת און הויבט אן צו געהן אין שול אריין דאווענען פריה און אווענט.

האבען די חסידים אן אסיפה געמאכט און געשיקט איהם זאגען:

ווילט איהר, אזוינער און אזוינער, נעמען ביי דער שטאדט דריי הונדערט רובל א יאהר אומזיסט, איז מה טוב. איהר זייט נישט ערגער ווי אן אנדערער, אז אינו ישראל, וואס נעמט אומ־זיסט אידיש געלט.

ווילט איהר אבער ווירקליך עפעס טון, וועט מען אייך עוקר מן השורש זיין...

על כן, זאגט מען איהם אן, זאל ער תיכף ומיד צוריק ווערען גוי, אויסטון די יארמולקע, אויפהערען צו קומען דאווענען, און צו־ריק רויכערען בריש גליה אום שבת...

פאלגט ער און ווערט אין א צייט ארום אויס ראבינער, פאר דאס צענזאר אין ווארשוי. — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

דאמאלט איז אבער געווען ערשט דער אנהויב פון דער ליניע. דער ערשטער עטאפ פון דער קאריערע. נעמט ער מיד אויף, הערט מיך אויס, פינטעלנדיג מיט די אויגען, הערט מיינע ספקות און פיין, און ענטפערט:

— ניטשעווא!

איך מוז ווערען א לייט, אוועק שטודירען! קיין זשיטאמיר. קיין ווילנא... אלע ספקות וועלען אפפאלען, אלץ וועט ווערען קלאר. אלץ וועט ווערען גלייך...

ער וועט מיר העלפען!

אפשר! לאקער איך אויף מיין כלה פון חורבה אויף די טרעפ, צו האבען מיט איהר א ישוב. צום אלעם ערשטען דערשרעקט זי זיך צום טויט. איך האב זי אזוי לאנג שוין אויף די טרעפ נישט פארהאלטען. און זי גרייט זיך דאך צו א חתונה... דערהערט זי אבער וועגען וואס עס געהט, באהיגט זי זיך, נעמט זי שוועס־טערליך מיך אן ביי דער האנט, פיהרט מיך אראפ אין הויף אריין.

פון דארט רורכ׳ן הינטער־טירל אין רייט־שול אריין, וואו מיר זעצען זיך אויף א באנק און רעדען... און רעדען מיט געפלאכטענע הענט אזוי הארציג־שטיל.

— יא, פאהר — זאגט זי, און די שטים איז פייכט, און די אויגען גלאנצען פייכט... פאהר! זיי מיר מודיע ווען, וועל איך אראפקומען...

נעמט ש. ח. און פארזעצט אויף הוצאות זיין גאלדען קיי־טעל. ווערט באשטימט א פארטאג צום שטילען אוועקפאהרען. עס ווערט באשטעלט א פוהר, איך פאק מיך בסוד סודות. לעג מיך פריה מכלומר׳ש שלאפען, מיט׳ן פעקעל אונטער׳ן קישען, איך וועל קיין אויג נישט צומאן. א פייף פון גאס וועט זיין דער צייכען... איך לעש אויס דאס לעמפעל, געזעגען זיך מיט אלע און אלעם אין דער פינסטערער שטוב; אויפ׳ן הארץ נישט אזוי לייכט... אבער איך מוז... ליג איך און דערהער א שטילען שארך פון צווייטען צי־מער. איך הארך. שטיל עפענט זיך די טיר. שטיל בארוועס קומט אריין די מאמע, איך זעה זי קוים ביים שוואכען שיין פון דער לבנה אין פענסטער. זי שוועבט שטיל צו צום בעט, זעצט זיך קעגענאי־בער, קוקט מיר מיט וועהטאג אין פנים אריין... איך קאן די אויגען נישט שליסען, איך מוז זי זעהן, און זעהן, ווי פון די אויגען איהרע רינען שטיל, שטיל די טרערען... זי געזעגענט זיך מיט מיר... ווער האט אויסגעזאגט מיין סוד?

אבער זי וואכט ביי מיר, איהרע טרערען וואכען; איך פאהר נישט...

דער טאטע איז אין דער היים נישט געווען. געקומען איז ער אין עטליכע טעג ארום מיט דער ידיעה:

— געטאן מיט דיר א שדוך... מיט גבריאל יהודה ליכטענ־פעלד.

איך גיב מיך אונטער; איך זעה קיין אנדערען אויסוועג. א קרבן פאר דער מאמעס טרערען!... ש. ח.׳ס גאלדען קייטעל איז פארפאלען געווארען ביים מלוה... די פוהר איז צוריק אפגעפאה־רען אין פארשטאדט אריין... מיין „כלה פון חורבה", וואס איז אומ־זיסט אראפגעקומען האלב־נאקעט אין פארטאג, מיך צו באגלייטען, האט אויף א צייט א קאטער באקומען... און אין א קורצער צייט ארום פאהר איך חתונה האבען...

פאסטען וועל איך נישט... די חופה שטעלט מען אין דרויסען, אין דארף... און הויבט אינמיטען אָן צו רעגענען, אנטלויף איך פון אונטער דער חופה אין שטוב אריין. די חופה גנעהט נאַר. גבריאל יהודה ליכטענפעלד לאכט... די טאַכטער זיינע וויינט...

איך קאָן מיר קיין רעכענונג נישט אָפּגעבען פון מיין פיהרען זיך...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

און מיט דעם ענדיגט זיך דער ערשטער באנד פון מיינע ערינערונגען... עס הויבט זיך אָן צו צושטרייען דער נעבעל פון קינדער־ און אינגעל־יאהרען, און פארשווינדט מיט דער צייט. עס שליסט זיך אויך דער היימישער אוצר פאַר סקיצען און בילדער. אלץ, וואס איך זעה אין דער פרעמד, אלץ, וואס איך באגעגען אין שטעדט און שטעדטלער, אויף וועג און שטעג, זעה איך און פארש! אבער איך פיהל עס נישט אוממיטעלבאר. איז מיין נשמה האַרטער געווארען און קאָן אין אנדערע נישט אריינפליסען, צוריקצוקומען רייכער, פארבינער און פארשטענדינער? אדער האט מען, אויסער דער פארמיטלונג פון די חושים, צום נישט־היימישען, צו דער נישט־קינדישער וועלט קיין צוטריט איבערהויפט?

אלץ איינס.

אויס גירסא דינקותא...

דער נעבעל מיט קעפ, העכסטענס ביוסטען: מיט אויגען, וואס שווימען מיר פארביי. ווען איך מאַך מיר די אויגען צו — צורינט און פארשווינדט. —

.1913

אינהאלט:

ערשטע אפטיילונג

זייט

האפנונג און שרעק — — — — — — — — — — — — — — 7
א בריף — — — — — — — — — — — — — — — — — 11
קליינער פעליעטאן — — — — — — — — — — — — — 14
נאד גראסער׳ס לויה — — — — — — — — — — — — — 41
וועגען, וואס פיהרען אפ פון אידישקייט — — — — — — — 44
אין מיין ווינקעלע — — — — — — — — — — — — — — 89
צווישען נעדאנק און דיכטונג — — — — — — — — — — 253
די ירושה — — — — — — — — — — — — — — — — — 256

צווייטע אפטיילונג

מייצע זכרונות — — — — — — — — — — — — — 3—127